FRANS EEMIL SILLANPÄÄ • NOORENA UINUNUD • INIMELU VÕLU JA VAEV

FRANS EEMIL SILLANPÄÄ

NOORENA UINUNUD
INIMELU VÕLU
JA VAEV

VAIVAMU

FRANS EEMIL SILLANPÄÄ

NOORENA UINUNUD INIMELU VÕLU JA VAEV

Soome keelest tõlkinud
Mart Lepik ja Harald Lepik

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN
1975

T(Soome)
S 53

Tõlgitud järgmiste väljaannete põhjal:
F. E. Sillanpää
Nuorena nukkunut
eli vanhan sukupuun viimeinen vihanta
Yhdestoista painos
Helsingissä [1943]
Kustannusosakeyhtiö Otava

F F Sillanpää
Ihmiselon ihanuus ja kurjuus
Romaani
Toinen painos
Helsingissä [1948]
Kustannusosakeyhtiö Otava

S 70304—335
M901(16)—75 181—75
© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1975

NOORENA UINUNUD

EHK VANA SUGUPUU VIIMNE VÕSU

Silja, noore ilusa maatüdruku elu jõudis lõpule umbes nädalapäevad pärast jaanipäeva, niisiis veel suve värskemas pooles. Tema elujärge arvestades oli ta surm võrdlemisi väärikas Kuigi ta oli isata ja emata teenijatüdruk, kellel ei olnud abi loota muudeltki sugulastelt, ja kuigi ta mõnda aega pidi jääma teiste hooldada, ei olnud tal ometi tarvis vaesteabi poole pöörduda. Niisiis ei varjutanud tema elu seegi üsna süütu näotusevari.

Kierikka talus, kus ta lõpuks teenis, oli saunakamber. Sinna võis ta elama asuda ja sinna viidi tema toiduannused, mille nappus oli kaunikesti õigustatud, kuna ta neidki iial lõpuni ei söönud. See inimlik kohtlemine ei olenenud sugugi Kierikka pererahva erilisest ligimesearmastusest, vaid pigem mingist saamatusest: talu oli ka muidu veidi laokil. Kes teab, ehk arvestati ka Silja päranduse gа. Igatahes riidevara oli tal küllalt, ja see muidugi jäi põetajale. Perenaine oli juba varemini taht nud Siljalt riideid laenata.

Nagu tema isagi, oli Silja suur puhtusearmastaja: ta korraldas selle viletsavõitu kambrinurga päris viisakaks. Ja sealt siis tema nõrgad köhatused kostsidki läbi hõreda akna õuemurule, kus trallisid ja mängisid Kierikka talu kriimude nägudega lapsed See oli säärane pisiasi, mis lisaks rohule ja lilledele kuulus tol suvel Kierikka õue elamise ja olemise juurde.

Seal võis tütarlaps viimasel ajal kogeda ka üksinduse võrratut veetlust. Kuna tema mõistus — nagu kopsuhaigetel ikka — oli kuni lõpuni selge, siis oli see suve esimese poole üksindus tema veidi pinguldunud armutundele haruldaselt heaks arstirohuks. Ta oli üksi ainult inimeste poolest; kaastundlikku seltsi, tõsi küll, vaikivat, kuid seda südamlikumat oli tal ikkagi. Kambrinurga suhteline päikeserikkus ja sauna vööruses pesit-

sevate pääsukeste sädistamine andsid õilsamatele tundemeeltele suurepärast ainet helgete ja õnnelike kujutelmade loomiseks. Kohutavad surmamõtted püsisid kuni lõpuni kaugel, ta vaevalt tajus, et see oli elus sagedasti kuuldud surm, mis temalegi nüüd ligines. Ja surm ise tuli sellisel silmapilgul, kus ümbruse sõnatu ilu oli kõige hellem ning tugevam. See juhtus hommikul kella viie paiku, päikese ja pääsukeste ajal. Algav päev oli pealegi pühapäev ja ümbruses ei olnud midagi, mis selle võlu sel tunnil oleks rikkunud.

Inimese eluiga on surmatunnil tagasi vaadates nagu lühike, peatuma jäänud nägemus, see on isesugune igatsust äratav võrdkuju. Nõnda siis ainult kakskümmend kaks aastat elas see tütarlaps; ta sündis seal, umbes kolm penikoormat siit põhja pool, ja siirdus elu jooksul järjekindlalt siia lõuna poole. Selle immateriaalse inimkuju küljest, mis inimese surma järel esile manatakse, varisevad alati maha kõik ebaolulised seigad, nii et võib peaaegu öelda, et kõik inimsaatused selle hetke valgusel on kaunis samaväärsed. Tolle tütarlapse kuju küljest — kelle peale sel varasel pühapäevahommikul keegi ei mõtelnudki —, selle küljest ei olnud palju variseda. Salapärasest ajatust algusest alates oli kogu tema isiksus elupäevade kestel kujunenud kooskõlaliseks Puhta, rikkumata ihunaha elastne pind kätkes selle olemuse oma hämarusse, kust liginaalduva armsama kõrv oli kuulnud südame tuksumist ja tema otsiv silm näinud pilgu vastupeegeldust. Oma elu kestel tütarlaps ei jõudnudki olla palju muud kui inimene, kes naeratades tõeks tegi oma saatust. Kõik, mis nüüd Kierikka saunakambris surmale suikunud Siljasse puutub, on suuremalt osalt üsna vähetähtis.

Tütarlapse sündimisaja kaugusest kumab aga siiski sündmusteahelikke, milles loomulik saatus liigub palju hoogsamate sammudega, kuna ta selle kustuva suguvõsa eluõnne pidi viimase elujärgu jaoks korraldama uutele alustele. Silja nimelt oli oma sugukonna viimne võsu. Niisuguste suguvõsade kustumist ei panda tähele, kuid ometi korduvad neis samad kurvavõitu peajooned mis suursugusemailgi juhtudel.

I
ISA

Omaette unustatud üksildase Silja suvehommikune surm oli niisiis õieti lõpp-punktiks sellele pikemale sündmustereale, mis algas juba aastat kolmkümmend tagasi, kui Silja isa Kustaa Salmeluse pärustalu enda kätte võttis. See ei olnud kuigi suur talu, kuid sama suguvõsa oli pidanud teda mäletatamatuist aegadest saadik, vähemalt 1749. aastast peale, kust pärinesid ka vanimad kirikukirjad: see oli teada. Vanemate peremeeste maine oli muidugi ununenud, aga üldiselt tunnukse nad olnud oma tähtsusetu ümbruskonna tublimaid mehi. Sugukond saavutas oma täie elujõu Kustaa isa peremehepäevil. See kasvas loomupäraselt; ei võidud vihjata mingisugustele erilistele tegudele, ei headele ega halbadele, aga Salmeluse talu otsaaknad vaatasid madalamal rügajate peale üha uhkema väärikusega. Midagi isesuguselt väärikat oli selleski, et tookord sündis talus kõigest üksainus pärija, kes siiski näis sirguvat toredasti. Kogu oma noorusaja sai ta elada-olla nagu tahtis. Terve talu oli talle suureks mänguplatsiks, kus ta trallides ja naerdes jõudis nooruki-ikka. «Salmeluse noorperemees» ja paljud muud sõnad, mis talle öeldi, paitasid kõrva ja südant, kuid nende sisu üle ta palju aru ei pidanud. Vanemate tagasihoidlik väärikus kasvatas teda märkamatult; vaevalt oli keegi kuulnud peremeest või perenaist teda õpetavat, liiati veel karistavat. Nii kasvas temast suur ja sihvakas, naerusuine noormees, kes isalt oli pärinud veidi kühmus nina ja emalt silmade ning juuste värvi ja ilme.

Arvatavasti oli vanematel oma poja suhtes mitugi salajast soovi, kuid ega sellest võinud temale endale kõnelda. Mõnikord katsus ema, kui jutt oli laia maailma asjadest, esitada pojale ka omi seisukohti, aga need katsed lõppesid ikka mõlemapoolse kerge nägelemise ja naljaga, milles nagu vilksatasid esile iseendastmõiste-

tava armastuse tugevad sidemed. Emal tekkis tunne, et poeg on seesama mis tema ise, ja isa südant soojendas salamisi, kui ta seda nägi. Poja hinges kujunes kaks tugipunkti, mis määras tema iseloomujooned: ühelt poolt mingisugune alateadlik ausus ja õiglus, mille nime ta ei olnud harjunud kõnelustes kuulma, ja teiselt poolt kindel tunne, et Salmelus on midagi igavesti püsivat ja inimestest sõltumatut, kus kõik elusündmused on loomulikud nagu hingamine, ja et talu juhib inimesi, mitte aga inimesed teda.

Nõnda meheks saanud, tuli Salmeluse noorel Kustaal pidada esiti ema ja õige varsti pärast seda ka isa matuseid. Ema suri kevadel jäälagunemise ajal ja isa sama aasta sügisel.

Kohe pärast ema surma märkas Kustaa, et Salmeluse elu tema enese seisukohalt oli nüüd esimest korda hullusti paigast ära nihkunud, võtnud uue suuna, kust see vaevalt enam tagasi pöördub. Ta ei osanud ka öelda, kas see muutus oli tõus või langus; kevade virguv õitseng segunes surma tõsiduse ja elu ettearvamatu muutumisega. Tundis vaid, et oli juhtunud muudki peale ühe inimese lahkumise; ka mahajäänud ei elanud enam endist viisi kaunis päikesepaistes... See oli iseäralik suvi. Kustaa tuli hobuseid koplisse viimast. Keset tuttavat suveõhtust helendust võpatas ta ebameeldivalt: rahulikult kodutalu silmitsedes oli ta unustanud, et isa elas, et ta veel elas. Nagu oleks nooruki üksindus seal kopliväravas mingi võõra olevusena talle vastu tulnud... Hilma, noor köögitüdruk, istus unistaval pilgul kojatrepil ja vahtis kaugusse. See oli üsna tavaline asi: pere sõi köögis ja tüdruk oli valmis teenima, kui laualt midagi lõppes. Sajad valged suveõhtud on pealtnäha sarnased nagu paberirullid loosirattas. Kuid ühes loosis on suur võit, pidulikult põnev nagu ähvardav äike magamaheitmise ajal.. Otse üle õue oli Kustaal tükk maad minna trepil istuva tüdrukuni. Tüdruk oleks võinud tõusta ja aeglaselt, täiesti harilikul viisil majja kaduda. Aga ta ei teinud seda. Ta istus edasi ja laskis rahulikult oma näost paista kaunist, kurvavõitu tundeelu, raugel pilgul otsekui sundides tuttavat noormeest seda tähele panema. Ema kaotanud noormehele oli tüdruku olek ja pilk väga armas. Ta pidi ohjad samale kojatrepile asetama, kus tüdruk istus. Ta tõstis need sinna üle tüdruku õla... Seal olid siis sel suveõhtul ligistikku Hilma ja Kustaa, tulevased saatusekaaslased ja ühiste laste vanemad. Ei vabanetud sest suveõhtust sellega, et tast üle jõuti.

Vastupidi, selle silmapilgu tagajärjed ulatusid üpris kaugele ja kohe algusest peale veel mitmes suunas. Ei kestnud kaua, kui vanaperemees asja märkas. Nagu iganes oskas, katsus ta sellest mööda vaadata, kuid noor armastus, mis pole jõudnud veel mingisuguste tegudeni, täidab erilise virvendusega terve talu. Seda levib armunute igast liigutusest ja häälest, isegi vaikimisest. Tasane ja muidu üsnagi kasin viisiümin on sel puhul üsna vägeva mühina taoline. Aga Salmeluse peremehel oli võimatu mõtelda selgelt ja lihtsalt asjadest, mis olid tema iseloomule võõrad. Nii mõtles ta nüüdki eeskätt seda, kui palju perenaise surm oli muutnud talu elamist ja olemist, kui palju kaotatut jäi paratamatult asendamata või kippus asenduma hirmutaval kombel... Salmeluse peremees võpatas ebameeldivalt, kui ta märkas, et mõtted olid peatunud kõrvalise, vastikust vastikuma asja juures: et tüdruk on ainult kehv palgateenija. «Ei, seda mitte, seda mitte» — ja talle tundus, nagu oleks, vastupidi, just see asjaolu andnud tüdrukule omamoodi võõra uhkusejoone. Kuid vanamees aimas neis väikestes, sagenevais juhtumeis midagi muud — mingi läheneva mõnituse esimesi irveid. Tähelepanematult oli eksitud vanalt tuttavalt teerajalt kõrvale, põhi oli nüüd ilmselgesti ebakindel. Ja niiviisi tuleb öö, enne kui tee on leitud — kui seda veel üldse leitakse.

Vanamees märkas nagu hoobilt, et talus ei olnud perenaise surma järel veel midagi korda saadetud. Kuidas küll oli nõnda toime tuldud? Näis, nagu oleks alles nüüd lõplikult lahkunud see, kes kevadel ära viidi. Peremees mõlgutas oma kambris mõtteid ja tundis samal ajal, mida ta ei oleks tahtnud tunda: kuidas seal kusagil nüüdki mingi irvitav loodusjõud kaht südant põksuma sundis, kusjuures süüdi polnud õieti kumbki. Seda raskem see kujuvõttev saatus just oli, et nad mõlemad

olid nii süütud. Peremees mõtiskles ja silmitses lõikuskuu tumedaid lepikuid ning ädalanurmi. — «Tuleb Martta siia kutsuda. Võib-olla saab üht muutust teise muutusega veidi parandada.»

Ta kirjutas õele kirja ja läks samal õhtul seda posti viima. Postitalus sai ta kirja, milles oli pulmakutse, kaugele ülejärgmisse kihelkonda. Koju tuli ta videvikus ja pulmi silmas pidades ütles Kustaale: «Sina nagu peaksid sinna minema, mina õieti ei jaksa.»

Kustaa oli nõus, õigupoolest rõõmsa meelega nõus. Tal oli nüüd väga kerge minna säärasele lõbusale teekonnale. Lahkumisel kinnitasid mõlema pilgud hardalt truudust, ja sihtkohal oli Salmeluse Kustaa heatujuline ja tore pulmavõõras.

Ta tundis ka ise, et oli pulmadest tublisti värskendust saanud. Äraolekuga kasvanud õnn oli tallel, see tulvas nüüd teadvusse, ja tagasitee viimases lõigus oli ta kõige õrnemate tunnete uimas. Õnn oli kõigiti päripidine, midagi rasket ei tundunud ees olevat. Ja õnn naeratas selleski, et ühel teekäänakul tuli üks vanamutt oma hütist nagu muuseas teeaia äärde ja hakatas Kustaaga veelgi lobedamalt muuseas-juttu. Kustaa sai temalt ilma küsimata üht kui teist kuulda — mis kiiret sel mahedal õhtupoolikul pulmast tulles ikka ära ei olnud. Salmelusse oli niisiis peremehe õde perenaiseks tulnud ja kohe öelnud, et ega toas kaht naisterahvast tarvis ole, kui tema kord juba talitused enda kätte võtab, ja oli kohe esimesel päeval Hilmaga tüli otsinud, Hilmale aga oli peremees lahkesti soovitanud uut teenistuskohta otsida. Nii et Hilma oligi siis nüüd jälle omas kodus kõrvelõukal. — «Või nii — no hüvasti siis jälle.» — «Hüvasti, hüvasti.»

Kustaa ei mõtelnud kuuldud asja üle suuremat, enne kui saun oli silmist kadunud. Ta ei vaadanud tagasi ega märganud, kuidas sauna väikeplika talle järele hiilis, ja nähes Kustaad metsateele pöörduvat, kiiresti tagasi lippas. Alles seal metsateel, mis Hilma kodusauna poole viis, istus ta tee äärde puhkama ja oma tundmustele voli andma, mis viimastel päevadel olid tublisti võimust võtnud ja nüüd tundusid päris kirgastuvat. Ta nägi ümberringi vaid metsapuid ja miski ei olnud ta meel-

test kaugemal kui taluperemeheamet, niihästi praegune kui tulevane. Pulmapeo järelrauğusega ühines kergesti lapsepõlve helge terendus, mis ta hingest polnud õieti kunagi veel kadunud. Ta tundis Hilmat ju lapsest saadik — kas polnud ta õieti palju kaugemalt koju naasmas kui üksnes sellelt pulmateekonnalt? Vaikne soe ilm andis saabunud õhtupoolikule küllastuse ja kiirustamatuse varjundi. Oli veel lõpmata palju aega selleni, mil ta ükskord öösel Salmelusse oma kambrisse jõuab — samuti nagu lapsemeelele tundub eesseisev aeg pikana ja imelisena. Noormehe oma kamber on seetõttu nii armas, et see rahulikult teda ees ootab.

Elu üliküllus peaaegu lämmatas teda hetkel, kui tuttav majake paistma hakkas. Oli ju suvine argipäev, ja viimasel ajal oli kõiksugu asju juhtunud. Ega seegi olnud tavaline, et Salmeluse talu ainus perepoeg niiviisi pidurõivais seal metsateel hulkus. Tee ja teeveered näisid läheneva külalise üle imestavat, kuid saunaemanda nägu ilmutas mingit oodatud rõõmu: see kiirgas samamoodi kui tolle vanamuti silmad ennist teekäänakul. Hilmat õnneks ei olnud toas.

«Kuulsin tee peal, et Hilma olevat meilt ära läinud, põikasin siis siia vaatama.»

«Teadagi, ei kaks perenaist ühte tallu mahu.» Hilma ema pakkus tasa pomisedes võõrale kohvi ühes nisuleivaga.

«Hilmat vist polegi kodus.»

«Noh, siis läks reis luhta.»

«Ta on pakktoas,*» sähvas noorem õde öelda.

Kustaale tundus, nagu oleks ta vahepeal kademeelse naabri juurest läbi astunud, kui ta trepist alla tuli ja naerusilmi rahulikul sammul üle õue pakktuppa läks.

See oli väike vana ruum, ja selle aknast ei paistnud muud kui tapuaed ning selle vahelt tükk põldu ja järve, asula muust elamisest-olemisest mitte märkigi. Sealt, madala kongi rohekast poolhämarusest, leidis ta Hilma. See oli sama olend mis tookord seal Salmeluse trepilgi — ega ka olnud sama. Tüdruk oli siin oma õhkkonnas, süda põksus ilma hirmu ahistuseta, kerge häbelikkus tundus siin armsana. Nende armastus, mis seni ei

* Soome talus eriline tuba, kus asub suur leivaahi.

olnud avaldunud ei sõnas ega teos, avaldus sel ööl mõlemais... Salmeluse Kustaa — hiljemini Silja isa — käis naerusilmi läbi kõik oma eluteed.

Sellest on kulunud aastakümneid, küllalt pikk aeg niisuguste asjade unustamiseks — eriti kuna Salmeluses alles palju hiljemini juhtusid sündmused, mis seal nagu mujalgi olid ometi peaasjad, puudutades talu ja maid... Aga eks sel sügisel kipitas seegi asi nende väheste inimeste meeles, kes siin kõhnadel tagamaadel ja kõverikel teedel olid süüvinud oma argipäeva. Ja mis muu selle ebaharilikuks tegi kui sündmuste tagapõhi, talu ja maad. Saunaeitedel jäi peaaegu et hing kinni, sest säärase asja kohta ei osatud midagi öelda. See oli vastik, pahaendeline segadus, mis vapustas sõgedalt nende elu alateadlikke põhialuseid. Kui liiderlik perepoeg oleks öösel kippunud ja pääsenudki saunatüdruku kõrvale, siis oleks see popsinurga elus olnud virgutav sündmus. Küll sel vaeva ära tasub, kel tuleb kohapidajailt tite-pearaha välja protsessida. Kui hästi läheb, maksavad leplikult oma piraka summa, et ainult asi liiga laiali ei pudeneks. Ent Salmeluse Kustaa kohta see ei käinud, vanamooride aimdus ütles seda häbemata selgesti. Aga see asjakäik on nüüd ammu ununenud. Jutukad vanamoorid on juba ammu erakordselt vaiksetena üksteise järel siit metsanurgast kirikuküllа saadetud ja seal rohtunud reahaudadesse ununenud. Mõni harv teadja võib veel olla ja öelda, et Salmeluse endise peremehe kadunukese perenaine kadunukene oli selle ja selle sauna tütreid, kuid õiget, hoogsamat juttu sellest loost enam ei saa.

Salmeluse vanaperemees oli sel õhtul kuni Kustaa saabumiseni üleval. See juhtus hommikupoole ööd, kella kahe paiku. Poeg tuli rõõmsal sammul ja isal ei tarvitsenud rohkemat näha ega kuulda, ta teadis juba kõik.

Too mees, kes kuuvalgel siia vanasse tallu tuli, ei mõtelnud sel hetkel vististi mitte neist märkimisväärseist asjust, mida tema isa ja tädi siin ette olid võtnud. Vanaperemees mõistis seda väga hästi. Ta mõistis, et

kui poeg vähegi neile kaugetele asjadele oleks mõtelnud, oleks ta neile kahele vanainimesele kindlasti tänulik. Kustaa kuuldus oma kambris magama heitvat; kuigi liigutused kostsid vaid nõrgalt, võis neis siiski tabada vähkreja enda õnnelikku meeleolu. Kui liigutused olid vaibunud, tundis vanaperemees, et ta on lõplikult üksi jäänud, jäänud vaatlema oma viimaste korralduste haletsemisväärset abitust. Ehkki ta endalegi ei tunnistanud, et ta just selle mõttega oli need ette võtnud.

Kui vanamees sääraseid asju mõlgutades kogu öö ärkvel on, siis ei tähenda see talle head, pealegi kui ei tule mingit selget, järsku lahendust ega vabanemist. Eluhaare lõdveneb ja samal mõõdul hakkab tunda andma surmahaare. Ses hommikupoolse öö vaikuses meenutas Salmeluse peremees oma perenaist kadunukest hoopis erilise tõsidusega. Seni oli tal olnud tunne, et neid on ikkagi kaks mäletajat, ja seetõttu oli kõik tundunud kergem, armsam. Nüüd oli asi korraga võtnud teise pöörde. Vasakus rinnas torkas valusasti, nii et piip pidi käest kukkuma. Ta pani selle kähku ära ja hakkas hädaliselt riidest lahti võtma, et jõuda oma asemele, kui see nii peaks olema — pikk uni ees.

Elu oli olnud kolmest kokkupandud tervik: kui üks lüli ära langes, varisesid teisedki elutuna maha. Ei olnud enam edasikestmise võimalust, ka talu ise tundus surma lähedust aimavale mehele olematuna. Ainus, mis veel püsis, oli õndsa perenaise kuju ja mälestus nende tõsikindlate joontega, mis igal üksikjuhul on ning jäävad mehe-naise vaheliseks, ja mida ainult väga tõsistel puhkudel märgatakse. Polnud oluline, kas ta homset päeva enam näeb või mitte. Sügavamas mõttes ei koida talle kummatigi enam mingit hommikut. Kaotus oli täielik, kuigi mingit võitlust vaevalt oli olnudki.

Selle öö järel oli vanaperemees tõsisem kui enne ja väga kinnine. Ta liikus küll ringi nagu varem, kuid rääkis nii vähe, et sulastel oli mõnikord raske ära arvata, mis neil teha tuli, sest Kustaagi kaldus tihti olema samasugune. Asjalood olid muidugi enam kui hästi teada, imelik aga oli, et lähemail pealtnägijail polnud selle kohta midagi öelda. Ka Kustaa käigud olid teada, aga teadagi ei osatud selle pärast nöögata.

Kord juhtus, et üks pops tegi peremehega sellest juttu, kui Kustaa ja mõned teisedki mehed juures olid. Vanaperemees ei kostnud seepeale suurt midagi, muigas ainult natuke ja vaatas Kustaa poole. «Mis sina sellest arvad?» Kustaa punastas ja muigas ka, kuid samas libises üle ta näo abitu, valuline ilme. «Mis mina nüüd . . .» Ta läks eemale ja peaaegu nuttis.

Sama õhtu hilisel tunnil Hilma kambris äratas ta oma ägedate kallistuste ja vaikimisega tüdruku tähelepanu.

«Mis sul on?» küsis tüdruk. Mees vaatas ainitiselt enda ette ja ta lõug värises. «Ütle, siis on kergem,» kordas tüdruk. «Isa on nii viletsaks jäänud.» Need olid Kustaa sõnad, ja tüdruk ei osanud sellele teisiti vastata kui vaikimisega ja olematuisse mõtteisse vajumisega. Kustaa surus pea tüdruku rinna ligi, nagu väsinud laps poeb ema hõlma. Seal oli ta hea meelega, selles asendis ja kohas, kus lapse puhkus ja mehe unustus on kõige sügavamad.

Salmeluses oli peremehe kamber ja popsisaunas oli Hilma kamber. Need olid Kustaa elu piiripunktid, nende vahel ta nüüd liikus, hinges ebamääraselt sünk ootusetunne. Kui ta jõudis ühte punkti, ununes teine täiesti. Kodus märkas ta mõnikord, et tunneb igatsust ema kadunukese järele. Siis viis kerge nukrus mehe mõtte tagasi muretusse lapsepõlve.

Nõnda kulusid järelsuve ilusad ilmad. Õhk sumenes rehed küdesid. Ühel hommikul nähti Salmeluse peremeest rehte minevat nagu harilikult. Ta ladus riidast mõned halupoolikud sülle, viskas need üle rehekünnise sisse, ja natuke viivitanud, vinnas ka ennast järele. Martta, tema õde, nägi seda, ja just et ta Vihtori rehteminekut juhtus märkama, jäi ta pikemalt mõtlemata sinnapoole vahtima. Hommik oli värvitu ja kõle: säärane juhuslik elu silmapilk, mil isegi toimekas vanainimene võib korraga jahmudes tunda aja kohutavat raskust. Nii oli Marttaga, ja samas märkas ta, et oli tükk aega suuri silmi vahtinud rehe poole. Kuid rehest ei tõusnud suitsu ega tulnud ka Vihtori välja. Ei kippu ega kõppu kostnud kusagilt kogu talust. Martta tõusis ja vaatas ringi, seinakella aeg tundus imelik. Kus olid kõik teised?

Ta läks välja ja jäi köögitrepile seisma. Rehe ukseauk põrnitses mustana ja liikumatuna, nagu pikendades seda kummalist aja seisu. Mis siis nüüd õieti toimus? Oli naeruväärne minna rehe juurde, aga ta läks siiski. «Tulin vaatama, et mida sa siin õige koperdad,» mõtles ta Vihtorile öelda. Ei kostnud midagi ei rehest ega rehe lähedusest. Ja kui ta, kael õieli. üle künnise kiikas, nägi ta Vihtorit, oma kõige lähedasemat venda, seliti põrandal lamamas, käed sirgelt kõrval.

Nõnda algas see päev hommikul ja muutus õhtule kaldudes ühtsoodu nagu raskemaks. Enamasti käib vanainimese surmaga kaasas vabanemistunne, sedakorda aga nõnda ei läinud. Kustaa ei olnud isaga enam lapsest saati korralikult kõnelnud — lapsepõlv oli kestnud ema surmani. Nüüd oli isa sõnatult lahkunud, jättes ütlemata, mida tal ehk olnuks mehele ütelda. Ja see, kes nõnda vaikides lahkub, lahkub võitjana.

Sel õhtul läks Kustaa aegsasti kõrvelõukale. «Mis mees sa õieti oled? Isa sul alles soe ja sina jooksed naiste järele. Tead sa ka, poiss, mispärast su isa suri?»

«Minu meelest tuleb Hilmale sõna viia,» vastas Kustaa tädile.

«Mõtled viimaks selle inimese siia tuua, nüüd, kus —»

«Ei tea — sina ju tema siit ära ajasid.»

«Mina ei ole teda ajanud, aga minu mõte on, et siia ei tule ta niikaua, kui maa peal on see, kes teda ajas.»

Kustaa teadis väga hästi, kuidas see asi oli käinud, ja siiski jättis see kõnelus temasse vastiku jälje. Kui isa vaikimine oli olnud mõjus, siis ei olnud tema õegi sõnad mõjutud. Kustaal puudus üks võime: ta ei osanud halva suhtes ükskõikseks jääda. Selles oli tema saatuse võti, eriti veel hiljem, kui tulid need maised päriskatsumused. Ta oli vastuvõtlik mürgile . . .

Hilma oli ju temast lahutamatu, nii nagu naine, olgu hea või halb, mehele on, kuid siiski avaldasid selle vana vallalise naise sõnad soovitud mõju . . . Hilma ei saanud sinna midagi parata, et ta praeguses olukorras ei mõistnud oma peigmehele paremini läheneda; et ta pidi piirduma vaikimisega ja teeseldud järelemõtlemisega. Aga ta ei rikkunud sellega ka midagi. Ta oli nüüd küll Kustaa pruut, kuid muidu oli ta ainult Hilma, noor ja lap-

selik popsitüdruk, kes oli Salmeluses teeninud — ja omal viisil olnud osavam kui ükski teine. Ta oli osanud sel kaugel suveõhtul mehele silma vaadata ega olnud kõrvale nihkunud, kui see ohje tema selja taha riputas. Sellega oli ta tookord Kustaa kõrvale asunud ja jäigi sinna. Oma tegu oli ta kindlustanud veel sellega, et ta Kustaa vastu võttis, kui see pulmateekonnalt otse pakktuppa tuli. Sel pikal õhtul ja ööl ei juhtunud midagi muud, kui et kogunes igaveseks piisav hulk virgutust ning kinnitust sellele, mis oli juba alanud.

Nii et seda, mis tookord tekkis, ei suutnud tappa enam ükski mürk.

Hilma ei tulnud Salmelusse niikaua, kui vanaperemees oli veel maa peal. Alles kolmandal päeval pärast matuseid, kui viimasedki peielised olid lahkunud, tuli ta, veidi häbelikuna, kuid siiski üsna enesekindlana ja vana Marttat sugugi pelgamata. Noor tütarlaps, kes salajas oli siiski juba naine — niisugusena nägi teda nüüd Kustaa siin vanas pärustalus, mis sel hetkel jälle hakkas elama võimsa, rahunenud armastuse kiirguses. Kustaa ei olnud Hilmat siia kutsunud, ta oli tulnud oma kindlast vaistust juhituna. Säärane tulek oli kallim kõige kallimaistki kinnitustest.

Martta kohmitses tummalt köögis, kui Kustaa sinna läks, ega vastanud sõnagi, kui noorperemees küsis midagi võõrale pakkumiseks. Kustaa hakkas ise otsima, aga kui Anna, karjatüdruk, samas sisse tuli, palus ta teda midagi lauale vaadata. Siis puhkes Martta oma pisitalituste juures vihaselt nutma. Anna ei liigutanud oimugi, vahtis ainult samuti vihasena. Kustaa ütles talle naeratades, kuid üpris nõudlikult: «Teed sa seda, Anna?» Sõna lausumata hakkas tüdruk rabinal toimetama.

Kustaa jättis Hilma vägisi ööseks tallu. Ta ise tegi aseme võõrastetuppa. Hilma naeratas oma rahulikku naeratust, häbenes natuke tuttavaid, kalleid paiku ja Kustaadki, kes siin oli kõige selle valitseja ja säärasena tahtmatult mõnevõrra võõras.

Kauges minevikus oli Hilma suvine lahkumispäev, veetlevalt põnev ning ilus mälestus. Nüüd oli hiline sügisõhtu, kui Hilma vana auväärse saali lävel vähe kohmakalt Kustaale head ööd soovis. Ta sai sellest väga

hästi aru, et Kustaa ei tulnud tema juurde. Und tal suurt ei olnud, aga hea ja rahulik oli lebada pimedas vaikuses, mis väga asjalikult, otsekui iseendale, tundus kordavat selle talu elusündmusi, temale sootuks võõraid, ent kummatigi nii sulneid nõndamoodi öiste nägemustena näha. Hiljukesi cotas ta Kustaad südaööni, aga ka ei pettunud, kui hommikuni üksi jäi.

Hommikul jäi Hilma sisemistesse tubadesse, köögipoolel aga askeldas vana Martta mõrul ilmel, valmistudes minekule. Kui Kustaa nägi tädi nutetud silmi, tekkis tal tema vastu tahtmatu kaastunne. Tundus, nagu ei olekski see vanaldane ja ebameeldiv naine üksi, tema kõrval näis seisvat midagi nähtamatut, vana ja tülgastavat, kelle vastu oli kihk mässu tõsta, kuigi vaist ütles, et see tugineb sugupõlvede alusmüürile.

Kustaa päris nii ettevaatlikult kui oskas, kuidas on lood Martta palgaga.

«Ma ei ole senimaani olnud palgaliseks tüdrukuks ega ole ka nüüd.»

Selle põgusa torke järel tundis Kustaa ennast võitjana, mispeale ta tagakambrisse läks, kus Hilma pühapäevariietes istus ja naeratas. Ta oli võitja Martta üle, kuid ometi oli see päev veider segu püha- ja argipäevast, õnnest ja millestki muust. Ta pidi kujutlema, et Hilma tuleb nüüd varsti päriselt siia, saab — perenaiseks. Saab täiesti tema omaks see lapselikult armas tüdruk, kellele igasugune meelemasendus on võõras nagu patt inglile; tuleb siia tubadesse, ilma mingi kartuseta, ilma Marttata, ilma ühegi võõrata . . . Ta ei olnud öösel läinud Hilma juurde . . . kõiges selles oli midagi liiga heatahtlikku, oma pehmusega rusuvat.

Tallimees tuli küsima, kas ta võib minna Martta-tädi viima, kuna too oli teda palunud ning ootas minekuvalmis. Ka tallimees paistis olevat pahur ja rusutud, nagu oleks temalgi mõni äge sõna keelel, kui ainult oleks juhust välja ütelda. Kui nad siis natukese aja pärast väravast välja sõitsid ja Kustaa ning Hilma neile saaliaknast järele vaatasid, tundis Kustaa, et selles hetkes oli midagi nurjatut, millest temal tuli osa võtta, ja sel popsitüdrukul veelgi enam. Talu oli lõplikult tühjendatud millestki, mis siin ikka oli olnud, mis aga vae-

valt et kunagi veel tagasi tuleb. See oli midagi, millest lahkuv Martta-tädi oli ainult vilets, kahetsusväärne jäänus. Kõik see oli nüüd möödas, kuid majaseintesse jäi püsima tühjusehõng Kustaa tundis selgesti, et see õhtupoolik, selle värvinguga olukord jääbki kestma. Olukord, millesse ta oli sattunud tolle Hilma läbi, kes sellest midagi aru ei saanud; kes ainult nagu mingi ustav jumalaloomakene läheb sinna kuhu temagi, oodates tema märguannet, et anda talle kõike seda, mis temal, naisel, on anda. Sel hetkel oleks Kustaa rohkem kui kunagi tahtnud suruda oma pea Hilma rinna vastu, kõige sügavamasse unustusse. Aga see oleks pidanud sündima väikeses pimedas pakktoas Hilma kodus, teadmata midagi sest kõledast majast — mis kummatigi olemas oli, just nagu mõni abitu olend, keda ka kogu võõrastusele vaatamata ei saa maha jätta.

Kustaa oli ehk loomuldasa sündinud maha jätma, aga ta ei osanud jätta. Vaevalt ta märkas ristteed: et siit laialt ja siledalt teelt pöörab jalgrada turvalisile, rahulikele, õdusaile maile. Tema hakkas minema laia teed, teine nõrgem kaasas.

Siis tuli karjatüdruk küsima, mida õhtuks valmistada — ja kes seda teeb. Tema igatahes ei jõudvat.

See õhtusöögiküsimus tegi uue tee esimesed sammud nurjatult veetlevaks. Hilma pidi minema kööki oma endisele kohale, kuid uues vaimus. Jälle säras tüdruk oma ehtsaimas säras. Ta nautis täiel sõõmul tuttavaid nurki. Siin-seal oli üht-teist muudetud, sestsaadik kui ta suvel lahkus; nüüd oli seda paeluvam kõrvaldada neid võõraid jooni kustki sahvririiulilt. Õhtusöök sai valmis, mehed tulid sööma. Üks lustakas pops lahendas pinevuse, visates muhedat nalja uuest perenaisest, kelle järele ta juba igatsust tundnud.

Muu pere, eriti tüdrukute hulgas oli siiski ka teistsugust meeleolu. Oli altkulmu vaatamist ja ühtsoodu mossitamist. Ja kui seesama pops, pärast õhtusööki natuke istunud, oma moonakoti võttis ja ütles: «Eks minagi pea minema oma perenaist kaisutama,» ei vastanud seepeale enam keegi.

Hilma ei märganud neid ümbruse meeleolusid üldse. Tema naiselikkus lõi pulbitsedes välja. Oli tore, et ta

nii suure endastmõistetavusega võis sellekski ööks siia jääda — ta oli tulnud ju juba eile päeval. Ja ta teadis kindlamast kindlamini, et tema armas kallis mees ei jäta teda enam terveks ööks üksi.

Ta läks nüüd omal algatusel endale ööaset tegema, jälle sinna saali. Sest õhtu oli käes . . .

Kui Kustaa hommikul — Hilma magas veel — kööki läks, istus seal Hilma ema. Kavala näoga päris ta tütre järele, küsis, ega vanatädi teda viimaks ära söönud, et see enam koju ei tulnud. Ja kuulnud, et Hilma veel magab — mida ta muidugi juba tüdrukutelt oli kuulnud —, hakkas ta vigurdavalt seletama, et ei perenaisel kõlba hommikuti niiviisi põõnutada, talu jääb laokile. Tüdrukud juba kõõrutavatki sellest.

«Ei mina sinna enne tule, kui ta kaob. Mis ta siia otsis,» ütles Hilma voodist Kustaale.

Ta tõusis siiski ja läks kööki. Kustaa enam Hilma emale oma nägu ei näidanud.

Õhtupoolikul ütles Hilma: «Ma peaksin minema sealt natuke riideid tooma. Kas tuled kaasa?» — «On ehk parem, kui lähed üksi. Poiss tuleb hobusega küüti.»

Alles õhtuhämaruses tuli Hilma tagasi ja paigutas saali mõned oma vähemad asjad. Alateadliku, naiseliku enesekindlusega võttis ta toa püsivalt oma valdusse. Sinna võis Kustaa tulla temaga kohtuma nagu varem kodus pakktuppa. Ja pärast seda ei lahkunud ta enam Salmelusest — enne kui alles kaheksa aastat hiljem, käsivarrel ainus ellujäänud laps Silja. Enne seda jõudis aga veel palju juhtuda.

Vaikselt ja ajapikku need juhtumised küll juhtusid. Suur seinakell astub aeglaselt ning kaalukalt läbi kõikide elu silmapilkude, minut-minutilt, läbi pühade ja argipäevade, läbi tuule ja tuulevaikuse. Need hetked näivad kella vaatekohalt kõik kuidagi ühesugused olevat, aga kui lähed kella juurest eemale ja hakkad neid elama, siis märkad, et neil on muidki omadusi kui ainult ajamõõt. Kõik need peab ometi läbi elama, kel elada on antud, ja igast minutist tuleb vähemalt niivõrd aru anda, kuivõrd järgmine minut algab eelmisest. See ei alga tühjast algusest, liiatigi ei saa seda alata ükskõik missugusest meelepärasest möödaläinud minutist.

Ka Salmeluse noorpaar elas oma elamist. Kui oli harjutud sellega, millel kord oli õnnestunud alata, kujunes see — kella üha tiksudes — vähehaaval elu põhivärviks. Ei olnud alguses mingit põhjust kujutleda aastate kulumist, selle aimuse olid nad tol imede suvel ja sügisel vahetanud käesoleva hetke sära vastu.

Pulmad peeti vaikselt. Hilma ema käis küll oma paar korda Salmeluses noorpaarile auku pähe rääkimas, et pulmad peetaks Plihtaris, pruudikodus, nagu kord ja kohus. Aga Kustaa ei lasknud kummalgi korral endaga kõnelda, ja Hilma omalt poolt ütles, et Kustaa võib teha mis tahab.

«Inimesed mõtlevad veel, et pulmad on peetud enne laulatamist,» tänitas Hilma ema Tilta.

«Nagu nad ongi peetud,» ütles Hilma nöökavalt muiates.

«Noh, siis on ükskõik, kus sihuke paar laulatatakse, või kas üldse laulatatakse — mõni ime, kui ei laulatatagi.»

Ämma külaskäigule tuli järsk lõpp; kohvgi pani eide kurgu kõristama ja jumalagajätt sündis imelikult mühatades. Aga et mahakuulutamisest oli möödunud juba kolm nädalat, siis pidi laulatuse asjus selgusele jõudma. Järgmisel hommikul võttis Hilma, veel voodis lamades, Kustaal käest kinni ja ütles:

«Kuule, eks meil tuleb siiski õpetaja juures ära käia. Mu riided hakkavad kitsaks jääma.»

«Käime pealegi,» ütles Kustaa ja tõmbas käe mängleva ägedusega lahti.

Pilgu aja pärast tuli ta uuesti saali ja ütles:

«Kas oled valmis — hobune ootab.»

Hilma kammis alles juukseid, aga tal oli sellest hommikusest kelmist tembust kangesti hea meel. Esiti kamm peatus, siis suges seda virgemini.

«Täna siis mind laulatatakse?»

«Jah, ja mind vist samuti,» ütles Kustaa tõgavalt.

Kõigest hoolimata tähendas see päev Hilmale siiski rõõmsat tõusuteed. Kuigi nad olid juba maha kuulutatud, ei osanud Hilma end veel muuks pidada kui tüdrukuks, kellega oli juhtunud, nagu oli juhtunud, kuid kelle elu on siiski ilus ning varjuline selle sõnakehva,

muheleva mehe käekõrval. Nüüd saab temast abielunaine. Naine — Hilma mõtles sellele sõnale, nagu oleks seda esimest korda kuulnud.

Musta hobusega ja kõlisevate kelladega sõitsid nad kirikumõisa. Kui nad pärastpoole tagasi tulid, leidis peremees varsti võimaluse teenijatüdrukule öelda: «Küsi perenaiselt.» Õhtusöök anti tavalisest rikkalikum. Laual oli valge lina ja söögi kõrvale anti paar napsi viina, nagu kadunud vanaperemehe ajalgi pidulikel puhkudel kombeks oli olnud. Kui siis vabadike ja popside perenaised talus hakkasid käima, võeti neid pidulikumalt vastu kui muidu, kuni lõpuks kõik kostitamisest osa said. Popsinaised kõmpisid kes kunagi oma eluaseme poole, pidades aru Salmeluse talu uue ja natuke imeliku elamise-olemise üle.

Esimene hilissügis möödus vaikselt ja rahulikult; keegi ei seganud noorpaari, sest isegi päranduse jagamist ei olnud päevakorral. Noor perenaine liikus toimetades mööda talviseid õueteid. Mõne metsanurgataadi tee viis talust mööda; perenaist nähes siis peatuti, pungitati silmi ja maigutati suud, ja mis muud, kui aga koju jutustama, mis tee peal silma oli hakanud. Salmeluse perenaise õnnistatud seisukord paistis juba õuelt teele kätte. — «Ja-jaa, küll see tüdruk vast oskas — Plihtari omad võivad nüüd möllata — küll Tilta juba oskab. On alles lugu, kus teistel veab . . .»

Kustaa nägi mõnikord säärase taadi põrnitsevat peatumist ja aimas asja. Ta sai sõnugi kuulda. Kui ühel õhtul selgus, et hobuste sulbitünnid on lagunenud, ütles peremees heatahtlikult ja pikemalt mõtlemata:

«Tuleb vana Plihtari parandama kutsuda.»

Talle tundus, nagu oleks ta oma naisest neile meestele midagi head öelnud. Kuid üks vanem popsnik nähvas justkui mingit salaviha välja valades:

«Selleks, kurat võtaks, pole ometi Plihtarist meistrit vaja.» Ja tünni sõime tõstes käratas veel hobusegi peale.

«Tea, kas Vuorenmaa kannab Plihtari peale miskipärast viha või?» küsis Kustaa teistelt meestelt.

«Ei sihukesele sita-aadule tasu viha kanda,» puhkis Vuorenmaa, kes küsimust oli kuulnud.

Kustaa kopsis sulbimõlaga pisut ülearu kõvasti vastu veetoobri serva, kuid ei paotanud enam suud. Mehed tegid, mis teha, ja kiirustasid minema. Vuorenmaa jäi viimaseks ja mõtles hoolimatult laterna ära kustutada.

«Mina jään siia,» ütles Kustaa ja lõi õige kõvasti vastu toobrikülge.

«Jää, kurat, kas või igavesti,» kähistas vanamees ja tegi kannapealt tallist minekut. Siis kustutas Kustaa tule ja väljus samuti.

Köögis olid mehed juba õhtulisel ja Hilmagi seisis seal — Kustaale tundus tema olek veidi nagu liiga endiste teenija-aegade mekiga. Praegune köögitüdruk Loviisa. Vuorenmaa tütar, oli istunud laua taha isa kõrvale, perenaine üksi seisis pliidi ääres.

«Mis sina siin passid — küll Loviisa hoolitseb laua eest,» ütles Kustaa võõrastavalt ja läks edasi tuppa.

Pere kuuldus sõnatult söövat, ja ka Hilma jäi paigale. Õige paks õhk täitis täna õhtul talu, ilma et keegi oleks teadnud, mis oli kurja juur.

Kui mehed olid söömast tõusnud ja lahkunud, popsid koju ja sulased peretuppa, läks Kustaa jälle kööki, kus Hilmagi veel viibis, nüüd Loviisaga kahekesi. Tüdruk koristas lauda ja perenaine näis ootavat temalt vastust mingile äsjasele küsimusele.

«Vana Vuorenmaa oli väga vihane — mis temaga on juhtunud?» küsis Hilma Loviisa askelduste sekka. Kustaa vaatas tüdruku selga ja Hilma silmi.

«Ei mina tea — vanamees sisistas ka minu peale. Kas Loviisa ei tea?»

Kustaa läks välja, hulkus viivu aega talu ümbruses ja tuli siis kööki tagasi.

«Kuulu järgi olla seal Eevast tütre asjad sassis, eks sellepärast vist oligi Vuorenmaal süda täis,» ütles Hilma.

«Jah, ja Plihtari Iivari on süüdi,» ütles Loviisa, tõugates üht riista tarbetu ägedusega.

Hilma ja Kustaa abielu läks oma rada. Nende tänaõhtuses kõneluses, kui nad viimaks saali olid läinud, oli tõsiseid pöördeid ja pikki vaikimisi. Plihtari omad,

Hilma kodurahvas, paisutasid päev-päevalt oma tähtsust. Kustaa ei tundnud end enam Hilmaga kahekesi olevat, isegi mitte hilistel õrnushetkedel. Nüüd olid siin kogu talu rahvas, popsid tütardega, Plihtari — ja Hilma, Plihtari tütar. Mõnel silmapilgul Kustaa kohkus säärasest mõteteahelikust: oli ta üksi siin kõigi nende hulgas? Ja mis ajast alates? Kas ehk tollest õhtust seal Plihtari kambris, kui Hilma ei osanud talle midagi öelda? . . . Kas siis ei olnudki muud kui need kaks õhtuviivu: üks siin köögitrepil ja teine seal, pulmast tulekul?

Oli, oli muudki. Ei olnud ju naise liigutustes enam tolle saleda popsitüdruku häbelikkust — ega tarvitsenudki olla. Paisunud vöökoht sisaldas midagi säärast, millele kõik need asjad korda ei läinud. Kustaa vaatas ja vaatas, nagu oleks alles sel silmapilgul märganud oma naise seisukorda; senitundmatu soe kirg täitis tema vere ja hinge. Et Salmelusest kõik vana ära oli, see tähendas ainult tühjust, mille raskus täna õhtul jälle nii tugevasti tunda oli andnud . . . Kuid selle talve järel tuleb esiti kevad ja siis suvi — elu ei peatu, seda on tarvis ainult kaitsta. Oli jälle peaaegu samasugune silmapilk kui tookord suvel seal trepi juures. Hilma vaikne nuuksumine oli vaibunud, viimane vastus juba ununenud. Ärganud tugevast ihast aetuna lähenes Kustaa naisele ja kallistas teda. Hilma silmis oli veel niiskuse läige, kui ta naeratades ütles:

«Ära nii ägedasti — teed pojale haiget . . .»

Niisugusel hetkel olid nende ümber ainult väikese toa seinad ja tuttavad asjad, osalt Plihtarist, Hilma kambrist toodud. Nad magasid nagu süütud lapsed, aga hommikul, kui nad ärkasid, ümbritses neid jälle talu oma sulastega, popsid tütardega, Plihtari omad.

Köögis juhtus olema Plihtari Tilta, kes Kustaa mööda minnes vaatas tema otsa imearglikult ning alandlikult. Selguski, et oleks vaja olnud raha, seal kodus — seda ütles Hilma. Ja kui sama päeva õhtul keegi tuli palka küsima, ei olnud peremehel täit summat — ei olnud käepärast, sest raha oli välja laenatud, vanaperemehe

ajal... Näis, nagu oleksid hommikused Plihtari Tilta jäljed nüüdki veel talus tunda andnud. Kustaa hoiak muutus, kui ta palganõudjaga kõneles: põsenukkide punetades vaatas ta Hilma otsa, kes oleks pidanud kõike teadma ja mõistma. Kuid Hilma näol oli see isesugune eemaloleku ilme, mida Kustaa seal vareminigi oli näinud. Nüüd nägi ta seda esimest korda tingimustes, kus nad ei olnud nelja silma all.

Raha, jah — kuidas nüüd rahadega hakkab olema? Tuleb mõned laenud üles ütelda. Kustaa kõneles nagu endamisi, kuid seda kuulsid siiski nii võõras mees kui ka Hilma. Ega kulunudki palju aega, kui keegi võlgnik ilmus omal algatusel maksma.

«Kuulsin räägitavat, et peremees kavatseb minu võla üles öelda — siis kiirustasin ise.»

«Ei ma ole teist midagi rääkinud.»

«Kivistoja Ville rääkis, et peremees ähvardanud Korkeemäe võla üles ütelda, kui ükskord ei olnud, millega puuraiumistasu välja maksta. Aga see ju kah sihuke latraja, ega selle juttudest või teada.»

Ka see juhtum andis noorpaarile õhtuseks kõneluseks põhjust. Nüüd oli hoiusahtlis siiski raha ja seda ei laenatud enam välja. Ei tasu ju laenuks nimetada seda, et Plihtari Iivari sai enne jõule viissada marka. Salmeluse peremees ei mõelnudki selle tagasisaamisele. Kuid muidu oli asi üsna halb.

Nüüd juhtus ikka sagedamini nõnda, et kui emmakumma, Hilma või Kustaa jutt kas või juhtumisi puudutas mõnda Plihtari omadest, viis see varsti väikese nägeluseni. Kustaa näitas üha selgemini, et ta ei salli ämma külaskäike; kui too mehkeldava näoga köögis istus ja teenijate juuresolekul ilmsel heameelel jutuga väimehe poole pöördus, ütles Kustaa otsekui vastusena midagi karjaplikale, kes kõrvale hoidudes kohvi rüüpas. Selles suhtes ei arvestanud Kustaa eriti ka Hilmat. Igaüks võis näha, et mehe sisemusest käis siis läbi mingi kibedusesähvatus, ja noor karjaplika häbenes peremehe põhjendamata lahkust. Otsekui oleks tema — ja need juhuslikud köögisolijad, kelle mesti isegi perenaine näis langevat — tahtmatult, puht enda juuresolekuga osatanud midagi säärast, mida ei oleks pidanud osatama.

Mõnikord juhtus töö juures, et Kustaa tabas mehed mingi krõbeda loo pealt, mille nad tema tulekul paari segase lausega otsekui õrritamisi lõpetasid.

«Et kes see siis oli öelnud — või teinud?» küsis peremees avameelselt, et temagi saaks kuulda rahva arvamisi.

«Üks endine tüdruk» — kõlas vastus; või: «Üks endine sulasepoiss laadalt tulles.» Ja ei seletatud seda pärastpoolegi täpsemalt, ning alles siis, kui peremees ja vana pops teistest väheke eemale jäid, ilmutas too usalduslikult, et nad Plihtari Iivari asju sarjasid.

Pärast niisugust juttu oli Kustaa õhtul naise kõrvale voodisse heites vait. Naine võttis ta käe ja pigistas seda, aga vastu ei pigistatud, olid vaid tunda kämbla ja sõrmede elutud mõhnad. Pime vaikus tihenes, ja ühise vaiba all katsusid mõlemad isegi hingamist tagasi hoida. Naisele oli see raskem; tema seisukord tegi hingetõmbed lühikeseks ja meeleliigutus pani teda kergelt lõõtsutama. Kui ta ennast pööras, kuulduv värisev ohe ja samas haaras ta äkitselt mehe õlast kinni ning läbi nututihkumise tuli sosistav jutt, mis vägisi tahtis valjuks hääleks puhkeda.

«Mispärast sa alati minu peale vihane oled — sa ju teadsid, kust ma pärit olin, kui sa mu võtsid. Ja sul ei ole tarvis minu kodurahvast näha, kui sa ei taha — mina pole oma ema siia kutsunud — ja küll ma ütlen, et ta enam ei tuleks — ja ega sealt teisi ole käinudki.»

«Ei ole käinud, aga nimi igatahes käib,» ütles Kustaa selle peale kalgilt.

Hilma poleks seda vahemärkust nagu kuulnudki. Nutt kestis edasi ja nutja surus end ikka tulisemalt mehe rinnale. Siis ei jäänud Kustaal enam muud üle, kui teise käega lohutavalt paitada. Sellest puhkes nuuksuv naine hoopis suure häälega nutma.

«Oh mind õnnetut, kuhu ma küll välja olen jõudnud. Miks mina pean sihukeste pärast kannatama, kui ma ise pole ilmas midagi sihukest teinud.»

Naise keha tundus nagu endisest soojem ja kohmakam, kui ta mehe kaenlasse puges. See tähelepanek halvas mehe meele nagu mõnikord ennegi. Ka naise viimane ütlemine köitis tema tähelepanu: tal polnud

kunagi mõttesse tulnud, et Hilmal, sel Plihtari tütrel, oleks võinud olla mingeid minevikulugusid enne Salmelusse tulekut. Nüüd mõistis ta sellest Hilma kõrvallausest, et vähemalt see asi oli kindel: Hilmale ei paistnud selles seoses üldse meelde tulevat, mis nende endi vahel oli juhtunud — ja see oli kindlam kõigist kinnitustest. Heldimus valdas mehe, ja ta kallistas naist nagu ennemalt neiut...

Järgnesid vaiksed ja õrnad puhkusetunnid, aga hommikul ärkasid nad tavalisest varemini. Pilgud esiti nagu tuletasid teineteisele midagi meelde — ja siis hakkasid nad tasasel häälel rääkima.

Hilma kõneles nüüd mehele tegelikult esimest korda oma vennast Iivarist, kelle praegustegi asjadega ta näis üsna hästi kursis olevat. Vuorenmaa Eeva oli vist juba sünnitanud ja laps oli vist Iivari oma, ei seal ole enam midagi parata. Vuorenmaa omad kuulukse siiski sedasi rääkivat, et kui Iivari lõppude lõpuks nõus on ja suudab Eevale maksta viissada marka, siis teda kohtusse ei kaevata. Aga see peab sündima enne jõule, muidu tuleb kohtukutse jõulukingiks. Iivaril endal ju nii palju raha ei ole — kui just kusagilt laenata saaks, et siis tasapisi tööga tasuks.

Kustaa võttis asja nii, nagu oleks Hilma esitanud talle otsese küsimuse või palve.

«Sa peaksid täna õieti ise seal ära käima ja selgust võtma,» ütles Kustaa riidesse pannes ja oma hääle soojusega mõista andes, et Hilma võiks veel puhkama jääda. Ja Hilma jäi — ainuüksi selle sooja tähelepanelikkuse tõttu, kuigi ta poleks puhkust enam vajanudki. Seejuures oli siiski tarvis mõelda järelejäänud nädalatele ja õiendustele, juba õiendatuile ja veel õiendamist ootavaile.

Maa oli juba külmunud, kuid talvelund ei olnud veel tulnud. Tee Salmelusest Plihtarisse oli viletsamalegi käijale mõnus ettevõte, mistõttu Kustaa mõningase vastupuiklemise peale lubas Hilmal jalgsi teele minna. Oli kena näha, kuidas naine teed astub, kodust välja läheb, teatud asja ajama. Hilma käis veidi raskelt, kuid veel nii nõtkelt, et selle nägemine soojendas elukaaslase

meelt. Hilmale eneselegi tegi see käik suurt, ennetundmatut rõõmu. alles nüüd oli ta päris kindel, et läheneb oma endisele kodusaunale taluperenaisena.

Toaust avades tundus talle vastu uhkav õhk esimest korda veidi võõras ja teda haaras hetkeks tunne, et ta on tarbetul ja halvastı läbimõeldud teekonnal. Ema oli kuidagi iseäralikult keset põrandat seisma jäänud ja vahtis tütart nagu mõnd salakavalat tulijat, vahtis häbitu otsepilguga ning pikalt tema keha tüsedust ning ütles:

«Kas said jälle mõnelt tädilt hundipassi või?»

«Miks sa seda arvad?» — ei osanud tütar muud öelda.

«Mõtlesin ainult, et nii suure talu perenaisel ei pruugiks säärases seisukorras sugugi jalgsi nii pikka teed maha kõmpida.»

«Mina jälle mõtlesin, et on üsna mõnus käia kuiva teega, kui pole miskit kiiret. Ja Tonttila memm on mulle rääkinud, et paras käimine on ainult kasuks.»

«Ah Tonttila vanamoori nõuannete järgi sa siis nüüd eladki; noh, eks see on osanud omadelegi nõu anda, kui juba kahel plikal lapsemugulad paljalt nende nõuannete peale.»

«Varsti on kahel plikal ka sinu nõuannete peale samal mõõdul. Üks kuulukse juba karjuvat ja kaugel ei ole teinegi, nagu näed.»

See oli juba Tilta enese toon, mis seekord aga tundus nagu õhkki toas endisest tülgastavam. Nõnda jõudis ta siiski hoopis lihtsalt asja juurde, mille pärast oli tulnud. Iivarit ei olnud kodus, oli vist püssiga oravaid jahtimas.

«Ei ole ta mujal kui Kyntöhuhtas laadalemineku asja kuulamas, tahab oravanahku saata,» ütles noorem õde oma tuntud käredusega.

«Et ka Vuorenmaa tütrel midagi võtta oleks,» jätkas ema mõnamist, mis nüüd poja kaela sadas.

Alles siis kui Plihtari taat, Hilma isa, kohale ilmus, kirve varna ja kindad õrreotsale pani ning tarviliku jutuotsa kätte sai, hakkas pinge veidi lõdvenema. Eks Vuorenmaa vana oli talle endale öelnud, et nad viiesajaga lepivad; tema oli küll seda paljuks pidanud, aga see oli hakanud rikastest väimeestest seletama ja teab mis veel.

Alaealine väikeõde kuulas, kõrge otsmik sügavalt kortsus, kuidas ses asjas kokku lepiti.

«Eks Kustaa võib laenata,» ütles Hilma loiu vanainimesehäälega ja nii, et kõik eesnimepidi mainimist tähele panid. «Aga Iivaril tuleb pärast tagasi maksta.»

«Ega ta kingituseks võtagi — mine tea, kas tahab laenatagi,» ütles isa.

Hilma oli tõesti päris täisinimese eest sel sõnakehval arupidamisel. Ka ema rääkis juba midagi päripidist, ja kui siis vana Plihtari koguni hobuse ja koliseva vankriga läks tütart Salmelusse viima, valitses minekuhetkel elutoas eriline perekondlik vaim, selline, mida sootuks harva juhtus, kuid mis kõigile oli siiski tuttav, soe nagu kosutav puhang. See jäi valitsema ema, õe ja kogu toa üle ning see järgnes meheleantud tütrele, kui too istus isa kõrval vankris, mida vedas tuttav väheldane hobune. Alles siis kui Salmeluse talu paistma hakkas, sattus Hilma jälle segadusse. Salmeluse otsaaknad olid nagu kellegi silmad — ja Hilmale tundus, nagu oleks ta juba mingil viisil seal, nende akende taga, ja nagu ei oleks ta sealt ära käinudki, kuigi ta nüüd vankris isa kõrval istus. Nüüd oli Salmelusse minna peaaegu niisama räbal kui hommikupoolel Plihtari peretuppa astuda. Äsjane õnnetunne oli imelikult võõras. Plihtari väike mära, keda vanataat kutsis, vedas haletsemisväärselt raske vaevaga koorma aida juurest lohust üles köögitrepi ette.

Peremees ja perenäine kõnelesid seekord Plihtari vanaga tagumistes tubades Teised taluinimesed võisid mõelda ja öelda mis tahes. Ja öeldigi — keegi veeretas suust üsna otsekoheseid mõtteid ka Vuorenmaa vanale. Et küllap nüüd Eeva saab varsti oma titele seda mis tarvis, sest Plihtari vana mära tagumiku alla lasingu juures on kogunenud õige suur hunnik nonne.

«Kurat sellega,» ütles Vuorenmaa vana ja sülgas vihaselt.

Kustaa sai väga hästi aru, et kõige selgem ja kindlam oleks tal endal anda raha otse Vuorenmaa kätte, ja kui seda hiljutist tallisõnelust poleks juhtunud, oleks ta seda ehk teinudki. Nüüd oli see võimatu. Ta andis

paberid punetavale ja lubadusi laduvale äiale pihku, ja teadis andes, et annab igaveseks, ning kahtles ka muidu kogu selles asjas.

Kui vana Plihtari minekuga viivitas, kadus Kustaa töö juurde ja ilmus tuppa alles siis, kui oli kuulnud kaugeneva vankri kolinat. Ta sai küll aru Hilma pidulikust meeleolust, mis valgustas oma säraga tervet talu sel kõledal hilissügisesel päeval, kuid see ärritas teda ometi. See nagu tegi teda veel üksildasemaks, hoolimata sellest, et naine nüüd igapidi püüdis mehele läheneda. Hilma tahtis käeliigutuste ja pilguga öelda, et Kustaal ei maksa sest hoolida... ega kõigest muustki. Ja ta ütles seda ka sõnadega. Täna õhtul ununesid neil veel päevased mured.

Plihtari omad jäid nüüd Salmelusest eemale, kuni jõulureedel ilmus Hilma noorem õde, kes pidi Kustaa ja Hilma teiseks jõulupühaks Plihtarisse võõrusele paluma. See oli küllaltki paslik palve, sest Salmeluse noorpaar ei olnud üheskoos perenaise kodus veel käinudki. Kui Kustaa tööle minnes ämma tavalisel istekohal köögis nägi oma noort naiseõde, noogutas ta sõbralikult, andis isegi kätt. Ja kui Hilma sealsamas tütarlapse kuuldes kutse edasi andis, vastas Kustaa niisama heatahtlikult: «Jaa, eks lähme siis teisel pühal... aga on sul ka midagi neile jõulukingiks viia?»

Samas aga pidi ta mõtlema millelegi vastumeelsele: sõna «jõulukink» oli talle silme ette toonud Vuorenmaa, ja kuidas ka sealt oli «jõulukingiga» ähvardatud Plihtari omi — kellest kaks sinna kööki jäid. Kui neid üks sealt siia tuli, oli neid kohe — kaks.

Kustaa läks karjaaeda ja soovis, et väikeõde oleks tema tagasitulekuks kadunud.

Just siis, mingi tühine talvine päevatöö käsil, mille peremees ise oli talle teha andnud, liikus seal Vuorenmaa vanataat ringi. Parajalt pahura näoga nagu ikka heitis ta vahetevahel silma köögiukse poole, justkui oleks sealt kedagi oodanud. Kui Plihtari tüdruk viimaks välja tuli, jättis ta ilma pikemata oma töö sinnapaika ja läks pidas tüdruku kinni. Jutt ei kestnud kaua. Vuorenmaa tuli töö juurde tagasi, kus peremeeski seisis.

«Küsisin tüdrukult, mis Plihtari poiss õieti mõtleb

lapse asjus ette võtta, aga tüdruk ei teadnud midagi. Jõulud on siiski üsna lähedal, nii et kõige parem vist lasta asjal minna politsei kaudu.»

Peremees ei öelnud sõnagi ja Vuorenmaa tegi tööd edasi. Kui ta viimaks peremehele vilksamisi pilgu heitis, nägi ta, kuis selle näol lõkendas tuttav hirmuäratav puna. Vuorenmaa oli veel vanast peastki täie mehe eest, ja meheea kestel polnud keegi temasse sõrmegagi puutunud. Salmeluse noorperemehega juhtus tal siiski mitmel korral nõndaviisi, et ta päris tahtmatult pidi lisama tööle hoogu, kui peremees kõrval seisis, just nagu kuklas kinni. Või tal tuli tahtmine kähku ära minna, nagu tookord tallist. Veidi samamoodi oli ka nüüd, niikaua kui peremees vait oli.

«Kas siis Iivari pole käinud ühtigi teiega kokku leppimas?» kostis viimaks peremehe hääl nagu kusagilt kurgupõhjast.

«Ei — ole — käinud.» Vuorenmaa ladus sõnad üksteise otsa nagu võidukas kaardimängija oma viimased trumbid. Oli selge, et mehel oli kõik teada.

Peremees pöördus kõrvale, nagu midagi taskust otsides. Siis pöördus ta jälle otse ja küsis veelgi vaiksemalt:

«Kas Eeva siis lepiks selle viiesajaga?» Alles pärast neid sõnu märkas ta, et oli end sisse rääkinud: ta polnud ju kunagi varem Vuorenmaaga sellest asjast — ega sellest rahasummast kõnelnud. Vuorenmaa andis sõnakehva jaa-vastuse, peremees aga keeras näo jälle kõrvale nagu ennegi. Kui ta siis uuesti pöördus ja midagi öelda tahtis, pidi ta esiti väheke, siis kõvemini köhatama.

«Vuorenmaa võib töölt niipalju varem lahkuda, et jõuab peremehe ajast konstaabli juures ära käia... asja järele kuulamas.»

Seepeale läks peremees lõplikult minema. Oma viimase sõnana oli ta ikkagi võinud popsi käsutada. Aga ta oli üksi.

Siit sai nüüd alguse esimene asi, mida Kustaa tegi ilma naise teadmata; võib-olla oli see ka tema kurja saatuse algus. Aga — nagu juba eespool tähendatud — tuli ju korrastada see, mis oli korratusse langenud, kor-

rastagu seda siis, laiemalt võttes, elu ise või selle tühine tööriist. Võib-olla arvas Kustaa endamisi, et tahab Hilmat ainult meelekibeduse eest hoida, sest tema rasedus hakkas juba lõpule jõudma. Kuid kusagil teadvuse tagamail tundis ta siiski, nagu karistaks ta kedagi; kindlasti ka iseennast.

Kustaal oli hõlpus kiriku juurde sõita, sest oli ju jõulude vastu valmistumise päev. Talle kogunes nii palju ülesandeid, et aeg kadus kergesti õhtusse. Kui Kustaa kodunt minema hakkas, vihjas Hilma alandlikult, et kas ta ei tahaks midagi ka Plihtari omade jaoks kaasa tuua. Seepeale ei vastanud Kustaa sõnagi. Kirikukülas nähti teda kõigepealt konstaabli juurde minevat; siis käis ta veel parkalitöökojas, misjärel läks ning tegi üsna pikatoimeliselt mõned ostud poes. Hobune seisis lasingu külge seotuna tundide viisi, ja Salmeluse vana, kohmakas kirjas aastaarvunumbritega vaip rippus üle saanikresla. Et Kustaa harva kodunt väljas käis, tuli üks kui teine poesolija teda kättpidi teretama... Poodi näis põikavat ka Vuorenmaa vana — näh, kus on võidunud tööriides tulnud kiriku juurde... Kuid Salmeluse peremees tegi minekut ja jäi parasjagu ukse varju, kui pops sisse astus. Poes oli keegi, kelle näkku tekkis tema tulekul isesugune ilme, eriti siis, kui Vuorenmaa maksis oma ostude eest kaunis suurest rahapatakast, millest igamees nägi, et see alles hiljuti oli taadi tasku jõudnud.

Pool tundi hiljem vahtisid konstaabel ja tema proua noorele taluperemehele järele, kes nüüd teist· korda samal päeval nende õuelt minekut tegi. Nad imetlesid tema põskede ilusat puna, tema toreda kühmuga nina ja tema väärtuslikku saanitekki. Nad kõnelesid ka asjast, mille Salmeluse peremees täna konstaabli vahetalitusel oli ära korraldanud. Selle eest oli Kustaa Salmelus saanud tasku ka dokumendi, millest selgus, et «mina, Karle Sefania poeg Vuorenmaa, olen oma alaealise tütre Eeva nimel... vastu võtnud... ja vastutan selle eest, et siin tähendatud lapse elamiseraha pärast Iivari Plihtari vastu nõudmist ei esitata... kui sureb, ei ole tema seaduslikud pärijad kohustatud tagasi maksma...»

Seda dokumenti siis Kustaa Salmelus oma naise Hilma eest saladuses hoidiski. Muidu oli ta koju jõudes üsna rahulik ja näitas ostud perenaisele täpselt ette. Plihtari omade jaoks, tõsi küll, polnud ta osanud midagi osta, aga ehk Hilma leiab kodunt midagi viimiskõlvulist. Kui Kustaa siitpeale hakkas kuidagi omaette hoiduma, ei pannud Hilma seda imeks: Kustaa pidigi ju omavahelises läbikäimises vähehaaval — esialgu — veidi kõrvale jääma.

Selle jõulukülaskäigu tegid nad Plihtarisse ära, ehkki Kustaa tundis minnes, et see teekond hästi ei lõpe. Kuna Kustaa on selles jutustuses niisama suur tegelane kui tema tulevane tütar, kelle suunas jutustust teatakse tegelikult arenevatki, ja kuna see külaskäik oli otsustavaks pöördeks teel, kuhu selle suguvõsa viimne meesisik oli sattunud, siis jutustatakse sellest lähemalt.

Plihtari oli vana majaköks hõredalt asustatud popsiküla ääremail; asustuskeskusest viis sinna iseloomulikult looklev metsatee, mida suvel märkisid üleskerkinud puujuured, peale selle lehmade jäljed, mis väravate ees koondusid kollakasrohekate lompidega poriseks tallermaaks, talvel aga haokoormate veetud viirud ja väravamulkudesse takerdunud heinatuustid. Eelmise põlve aegu oli see olnud päris tubli maja, kuid praeguse peremehe Heikki käes oli elamu vähehaaval hakanud laokile jääma. Osalt tulenes see asjaolust, et vana kontraht lõppes, ja et saunas oli selle aja jooksul jõukamale järjele jõutud, siis raskendas peremees muidugi uues kontrahis tingimusi; ja et Plihtari Heikki oli lihtsameelne ning heakohtlane mees, ei osanud ta kohalt lahkuda, vaid oli valmis meelsamini oma mõnusid vähendama, kui aga rent püsiks endisel kõrgusel. Aga kindlasti oli niisama suureks põhjuseks see, et popsikoha valitsusohjad polnud õigetes kätes. Heikki oli naiseks võtnud — või õigemini teda oli võtnud — Tilta, üks neid kuulsa Karjaharju tütreid, ja säärase vaoshoidmine oleks olnud tükk tööd isegi kangemale mehele. Temaga koos tuli majakesse igasugu kärinat ja kolinat, katsetamist ja otsimist. Mis sellest kasu saadi, seda pidas Tilta

enese teeneks ja auks; mis kaotati, selle eest loeti Heikkile sõnad peale. Tilta sünnitas kolm last, kelledest kõige vanem, Hilma, kuigi iseloomult enam isasse läinud, lahke ja tasane, sai siiski väga imelisel kombel vana auväärse Salmeluse perenaiseks: nagu poleks mingit poollaostunud Plihtarit olnudki, nagu oleks tüdruk otsekui kusagilt õhust sinna õitsema kukkunud.

Ja seal ta nüüd sõidab oma mehe kõrval mööda talvist teed võõrusele. On käes mainitud teine püha, mis tänavu langeb pühapäevale. Hilma on mõnevõrra kõrgendatud meeleolus, sest täna olid nad koos kirikuski nagu mõnel lõbureisil. Ka tema kõrval istuva mehe naeratus on kuidagi paljuütlevam, nagu teeks ta ohjade hoidmisega midagi meelepärast, mille sisu alles hiljemini päevavalgele tuleb. See on igatepidi uhke küllasõit.

Seal, kuhu nad lähevad, Plihtari peretoas, teatakse neid oodata — aga seda silmapilku seal ei tule, et vastuvõtuks täiesti valmis oldaks. Saunas on jõulupühade ajal enam kui tavaliselt tülitsetud, ja nüüd toriseb ja tõreleb eriti taat ise, teadmata isegi, kellega. Temap ju selle raha välja nõutas ja veidi on ka tema süüdi selle kulutamises, kuigi ta ei kavatsenud rahasummasse nii suurt auku uuristada. Tema tahtis ainult uut naastudega sedelgat ja talvevaljaid ning arvas, et hädakorral ehk ootab Vuorenmaa sellega üle jõulude. Kuid siis noolis sellest Tilta ja lõpuks Iivari ise ning lõppude lõpuks oli summa säärane, et ei kõlvanudki seda enam Vuorenmaale viima minna. Iivari ja Tilta on ühes semmis; poiss on ema teadmisel käinud isegi selle kangema õlleankru kallal, mida oli kavatsus avada alles Salmeluse sakstele, ja nüüd ta irvitab kogu asja üle.

«Ära sa, päevavaras, siin lõõbi ühtigi,» käratab taat pojale lausa uskumatult kõvasti. Poiss tõuseb püsti ja hakkab vanduma, et ei tema ole sealt Salmeluse parunilt midagi palunud ega, jumal tänatud, hakkagi paluma; kui tolle vanamoorile niisugune vend ei kõlba, siis ärgu kõlvaku, ja mina ei hakkagi Vuorenmaa tütre jõmpsikaid toitma. Kuid heakohtlases Heikkis hakkasid sel silmapilgul isatunded pead tõstma, ta käratas kõvemini, poeg omakorda näis sellest veel enam ägestuvat.

Tilta oli just vahele tulemas, kui samas tallinurga tagant kostis võõraste kuljuste kõlinat, paistis valge hobuse kael ja saanis kaks tuttavat nägu. Jalamaid oli isa Heikki juba hobuse ohjades kinni, Iivarist poiss aga oli vööruse kaudu minema lipsanud.

Ta võis rahulikult minna ja seisatada kuulatamagi, kui alandlikult Tilta ja Heikki külalisi vastu võtsid; teda, Iivarit, ei näinud keegi. Tema meelekindlus kasvas, kui ta kitsast lumist jalgrada mööda keldri poole sammus. Seal puges ta ukseaugu kaudu vaiksesse, niiske kivi järele lehkavasse mullakoopasse ja tegi käsikaudu tuttavad toimingud, kuni vägeva õlle tuttav sorin talle pimedusest vastas. — «Seal toas nad nüüd siis kükitavad, meie ätt, isa — hm — ja Salmeluse poiss, kes on nagu äti isa — häh — ja siis meie plika, nagu kah ei tea mis — huh —» Nii mõtles Plihtari Iivari keldri pimeduses seda jooki imedes, mida oli karmilt kästud Salmeluse peremehe jaoks hoida. Aga mida rohkem ta jõi, seda enam pahandas teda nii Plihtari kui Salmelus kui ka Vuorenmaa, igaüks omamoodi — ja ta otsustas minna mujale, naabrite juurde, et koju tulla alles siis, kui võib arvata, et külalised on läinud. Ta pani vaadile punni ette, sangukse lukku, ja ilma pikemalt mõtlemata pistis suure võtme tasku. Süda oli küll veel täis, kuid vahemaa esimese vakamaa läbis ta siiski pooljoostes.

Sees olid võõrad tõesti juhatatud äsja köetud kambrisse, kuhu Tilta pidi tooma kohvi nisuleivaga ja Heikki soojendatud õlut. Kuid varsti selgus, et võti on kadunud — ja et ka Iivari oli kadunud, seda ei osatud alguses kohe ühte seada. Ägedat sosistavat torisemist, minemist ja kolamist kostis kambrisse, kui Hilma läks selgust saama. Küllasõit oli tema veidi kõhnaks jäänud näo õige ilusasti õhetama võtnud, ja tal oli seljas uus kleit, sirge ja avara lõikega, mis saksaprouade kombel oli talle selle aja jaoks ekstra õmmeldud. Ta oli üpris uhke välimusega, kui ta, käed seljal, üle peretoa tühja põranda astus, nagu kambripoolelt põiganud külaline kunagi.

Eks Hilma see esimesena märkaski kahtlustada, et võti võib olla Iivari käes. Mõningate arvamuste vahetamiste ja umbropsu otsimise järel kaldus ka kodurahvas,

kes oli just nagu Iivarile alla jäänud, seda uskuma. Hilma nõudis, et lastaks uksel niikaua kinni seista, kui poiss koju tuleb, sest ega ta kauaks jää; kui aga Tilta otsustavalt ütles, et tema vähemasti peab sealt lähema tunni jooksul keeduks kartuleid tooma, kas või läbi seina, läks Heikki sõna lausumata keldri juurde ja murdis sangukse lahti. Varsti oli õlu kannus, ja Heikki-taat pääses väimehega juttu veeretama, kus suunas soovis. Ja ega seda vanamehele palju tarvis olnudki, kui juba hääl ja sõnad hakkasid pehmeks minema. Heikki seletas, ja ema ning mõlemad tütred tegid tuttava, koduse kombe kohaselt vahemärkusi. Taadi seletus venis lõpuks õhtusse välja ja lõppes alles toas sängis, kus ta kella üheksa paiku, riided seljas, vajus norskavasse unne. Siis oli kindlalt kuuldud ja selgusele jõutud, et kui rumal oleks olnud minna Vuorenmaa jõugule säherdust rahasummat viskama, kuna polnud isegi kindel, kas poiss ongi selle lapsepabula isa või mitte. — «On küll, isa,» sähvas neljateistkümneaastane õde vahele. — «Ole sina vait,» käratas taat vastu ja jätkas siis jälle, et ei nad olnud esitanud nõudmist ühti, kuigi nii ägedasti jõulukingiks lubasid, ja et sellepärast see Iivari nüüd on nii pahur, et koguni võtme ära võttis. — «Jah, k u i võttis,» nähvas jälle perekonna seelikukandjast pesamuna. — «Jah, siis võtsid ehk sina,» porises seepeale taat naljaviluks.

Kustaa oli kah hea isuga hüva jooki maitsnud — Plihtari Tilta oli ju nii osav õllemeister, et teda kutsuti tihtipeale kihelkonna suurtaludesse jooduõlle valmistajaks. Nüüd oli ta väimehe jaoks pruulinud nimekohase märjukese, sest eks olnud temagi omalt poolt sellele rahasummale aadrit lasknud, ja Iivari ei olnud vaadist jõudnud siiski rohkem välja soristada kui ainult paar kannu. Salmeluse peremehe põskede õrn puna muutus vähehaaval niiskeks õhetuseks, ja lõpuks oli temalgi niisama pikalt seletada nagu äiataadil, kuigi vähe segasemalt. Ta kõneles Tiltast ämmale, kuidas ta seda Iivari asja oli mõtelnud ja jõudnud otsusele, et kui tema isa ja ema oleksid saanud talle nõu anda, siis — kuigi see asi teda, Kustaad, ja tema naist sugugi ei puuduta — siis oleks ta pidanud seda ikkagi suguvõsa au pärast

tegema, ja nii oli ta lõpuks selle summa maksnud. Seepeale katsus jälle ämm kuis vähegi oskas seletada, et kuigi seda raha ei ole seks otstarbeks tarvitatud, ei ole seda ometigi tühja peale raisatud — mitte kuigi palju. Egas nüüd päris närude valjastega ka kõlba küla vahele seesuguse väimehe juurde sõita — peetakse viimaks veel mustlaseks — ja muud niisugust, millest jälle Kustaa mõtted ei osanud kinni hakata.

Ja ega selgemat sotti saadudki, enne kui Iivari koju tulles ära seletas. Sellest tuli iseäranis vägev seletus, mis sidus need äsja sõlmitud sugulussidemed lõplikult ning hargnematusse sõlme. Või hargnesid nad lahti alles siis, kui oli juba esinenud terve rida surmajuhtumeid.

Vana Heikki oli niisiis kella üheksa paiku juba oma sängis kägaras, ja Tilta õhtusöök — mille jaoks kartulid olid toodud niisiis sama lahtimurtud ukse kaudu kust õlugi — oli viimaks valmis saanud ja Kustaa ning Hilma lasksid sel hea maitsta. Nad sõid kahekesi kambris, ja Kustaa seletas nüüd juba Hilmalegi, kuidas tema isa ja ema oleksid talle nõu andnud. Siis kostis esimesi lähenevate joobnute lärmamise hääli, varsti muutus see jutukõminaks ja kambrisse oli selgesti kuulda, kuidas Iivari kohmis keldri poole minna. Ega ta seal kaua viivitanudki: juba paukusid uksed, esiti vööruses ja siis toas, kust varsti hakkas kostma märul, mida võiski oodata. Kuuldus Tilta noomivat sosistamist, millele Iivari üha rohkem ägestudes vahele karjus. «Meie õlut see saatana Salmeluse kamp ei joo.» — «See on kindlasti Salmeluse Kustaa enda värdjas, kui ta selle eest niihästi mulle kui Vuorenmaa plikale maksis — ha-ha-haa — sa saatananahk.» — «Kas see kongnina on oma vanamooriga veel siin?»

Isegi Heikki kuuldi sängis ärkavat ja katsuvat midagi sekka ärjata, kuid jäi õige pea uuesti vait. Siis kargas Hilma laua tagant üles ja tormas peretuppa. Kustaa jäi paigale, teritades kõrvu — ja kuuliski varsti midagi säärast, et ka tema tõusis ja tarre läks.

Ta tuli parajaks ajaks, et näha — ja üle elada — sündmust, mis sellisena jäi tema elus ainsaks. Kas oli see hästiõivastatud, raskejalgne naisterahvas tõesti tema naine ja kas oli see purjus mees, kes just nüüd tõukas

naist, nii et see vastupanematult vastu ahjunurka lendas, — kas oli see tema naise sugulane, vend? Oli mis oli — nüüd juhtus, et Salmeluse Kustaa esimest ja viimast korda elus kargas mehe kallale. Kohutav vastikus nagu pitsitas kogu olemust, kui ta tundis oma sõrmi haaravat tolle — Iivari oli tema nimi või? — kuuekraest kinni, nii et nimetissõrm vajutas otse kaelalihast. Nad olid kuski seinapingi vastas, sealsamas rippusid mingid tuliuued nahkvaljad — ja Kustaa ärkab selle peale, et kaks naist karjuvad talle paluvalt kõrva, tema haare vabaneb mehest, kelle nägu on mustjassinine ja kelle ühest käest on põrandale kukkunud suur raudvõti, teisest ankruprunt. Ta näeb Plihtari taati pühas vihas enda selja taga, nagu oleks vanamees just nüüdsama tema, Kustaa vastupanu maha surunud. Natuke jahmunult naerab Kustaa äkki kõvasti ja ütleb: «Nüüd Salmeluse rahvas lahkub.» — näeb Tiltat ja Hilmat oma Iivarit toibutavat, kes üha on meelemärkuseta — ja sööstab siis paljapäi välja hobuse juurde.

Lõplikult ärkas Kustaa alles saanis, kodu poole sõites, kui ta püüdis hobust osavasti mööda juhtida ühest hullust kännust, mida ta juba tulekul oli märganud. Ta nägi, et naine istus tema kõrval, pisut tüdinud näoga nagu poolunes. Eespool paistis vasttõusnud kuu . . . Kustaal oli kõik meeles, kuid ta ei paotanud suud. Ta oli taas Salmeluse ja Plihtari vahemaal — kas elab veel isa seal eespool? Ei ela — ei. Asjad ei ole hästi.

Õuel ronis Hilma saanist välja ja läks sisse, ka tema ei lausunud ühtki sõna, Kustaa viis hobuse talli, ja kui ta siis sängi veerde jõudis, lamas Hilma näoga seina poole ja näis magavat. Värisev pikk ohe siiski ilmutas, et ta oli ärkvel.

Kui öeldakse, et kellegi talu läks pankrotti, siis ei mõelda sellega tavaliselt mitte mõnda üksikjuhtu, mis selle pankroti otseselt esile kutsus — kui just küsimus ei ole 60-ndate aastate lõpul asetleidnud võõrandamisest. Tolleaegsete abitute nälja-aastate juures pani nii mõnigi energiline talupoeg aluse oma ainelisele vägevusele, mille najal tema poeg veel praegugi jõudikuna ja rikkana ringi tatsab, eriti kui «taat kadunukene» oskas

õigel ajal oma suuremad popsitalud tühjaks kupatada, enne kui uueaegsed kaitseseadused jõudsid maksma hakata. Tol ajal, näljahäda viimastel aastatel, müüdi kubermangukantseleis talusid vahel isegi üsna väikeste maksuvõlgade pärast, ja kui ühel ettenägelikul peremehel juhtus rahapuru olema, siis läks ta muidugi ja pigemini ostis sellega oksjonil müügile tuleva talu, kui et laenas raha oma kitsikuses olevale naabrile, kes ise miskiks muuks ei kõlvanud, kui ehk ainult Lutheri katekismust õhtul sängis lugema ... Ja mõnikord murdis soetõbi talu nii tühjaks, et ei jäänud muud abipalujat, kui ehk ainult mõni pooltotakas manuline ... Seda kirjeldust võiks jätkata pikalt — samuti kui meenutamisi vaadelda neid praegusi poolhärraseid, neid ikka veel taluostu võimalusi varitsevaid kohaomanikke ühelt poolt ja mõnd tasast popsiäbarikku teiselt poolt, kelle näos võib märgata teatavat väärikust, kuni kuuledki, et see on tolle toonase talu endine peremees ...

Säärased juhtumid on iseloomulikud ja nad on ühenduses kodumaa ajalooga, rahva suurte, ühiste katsumustega.

Aga need tavalised, vaiksemad sündmused on oma põhjuste poolest mõnikord palju salapärasemad. Mõnel võib taud murda karja, lapsed, naise oma paar korda; aprillikuu tuul võib pühkida rukkiorased olematuks ja augustikuu hall jäätada mahla tõuvilja poolloodud peas; võib tulla tulekahjusid ja käemehemaksusid; peremees aga talust ei kao. Kuid järgmine põlv, poeg või väimees, võib juba kaduda, kuigi temale midagi niisugust ei juhtu. Vastuoksa, eriti 90-ndail aastail võis juhtuda, millest nüüd esialgu ongi jutt — Hilma ja Kustaa valitsus kestis Salmeluses peaaegu täpselt need kümmekond aastat —, neil aastail võis juhtuda sedagi, et languse endeks oli heaolu ja vägevuse näiliselt kiire tõus. Tolleaegsete metsamüümiste tagajärjed on küllalt hästi teada; on hõlpus kujutleda säärast taati prassimas oma rahadega kusagil linna trahteris. Nüüd, kus metsalaastamiste risudki on kohapeal mädanenud ja uued puud ootavad «metsaasjanduslikku» kohtlemist, ei ole neist rikastumistest muud mälestust järel kui mõni igeriku vundamendiga kivist viljaait ja labased saaliaknad, need, kus

on kaks pikka kõledat ruutu kõrvuti püsti ning kolmas samasugune põigiti peal, mida nähes tuleb eriti meelde tolleaegse puukaupmehe nahkne rahakott. Palja nimeristi tõmbamisega saavutatud raharohkus kihutas peremeest moodsusele, ja et seda nähtaks, muutis ta vanad auväärsed kuue ruuduga saaliaknad niisugusteks, nagu need olid tema linna kolinud venna majas Tampere Amuri linnajaos — tollesama Vihtori majas, kes hiljem tegi lõplikult lagedaks venna Taaveti — ja nõnda edasi ...

Salmeluse viimane pärisomanik ei müünud metsa ega vahetanud oma maja vanu, veidi rohekaid aknaruutusid. Ja ehkki Kustaale tema aastasadadest päritud talupojainstinktid sosistasid sellelt jõulukülaskäigult tagasi tulles, et tema elamine ja olemine ei ole enam selle järje peal, nagu pidanuks olema, ei suutnud tema otsekohene iseloom — milles küll peitus ka natuke suursugust pikatoimelisust — kuidagi mõista, et tema on see peremees, kes peab Salmelusest lahkuma. Ega ka hiljem, isegi mitte siis, kui Roimala vana puumaakoha-pidaja vägev kogu tõi Salmeluse mail kuuldavale juba omanikumõratusi, poleks Kustaa osanud nimetada ainsatki otsest tegu, millega tema või ta naine oleksid tolle vaikse hävingu põhjustanud.

Hommikul ärkas Kustaa esimesena, pani lambi põlema ja vaatas siis oma naist, kelle kõrval oli sellegi öö maganud. Hilma näis magavat nüüd tavalisest raskemini; ta nägu oli pooliti kõrvale pööratud ja selle elutuks hangunud ilme oli suunatud kuhugi ära, otsekui teistesse oludesse — teda oleks nagu kusagilt vaadelnud keegi, kes väga hästi tundis ja sai aru sellest ilmest, ilma ütlematagi. Magaja lühikesed hingetõmbed nagu kordasid oma süütust kõiges selles, mida nägu avaldas. Vaiba alt aimamisi kummuva kõhu raskus oli nagu mingi juhtunud õnnetuse meeltliigutavaks pudemeks.

Ärkava mehe teadvust painas aga vastik kõnts. Mis see siis nüüd oli — ja muudkui vastikumaks läks, sedamööda kuidas mälukera hetk-hetkelt hargnes? Sai käidud Plihtaris, hobusega ... ma viisin ta ju talli ... õlut ja rooga ... nüüd ma siis olin sel paljuräägitud külaskäigul ... ja siin on tütar, kes sealt minuga veel kaasa

tuli . . . jaa, ma olen temaga seotud, ta on minu, minu . . . jah, mis mul siis õieti on . . .?

Kustaale tuli meelde, kuidas Plihtari vana Heikki, lõtvade põlvedega popsiätt, oli viimasena seisnud keset tuba, nagu oleks ta kõigi tahtejõu murdnud, isegi Kustaa, väimehe oma . . . Tundus, nagu oleks ta kuidagi Heikki pojaks saanud . . . Plihtariga on siis nüüd niisugune vahekord . . . ja et Plihtari taadiäbariku mõju kestab veel siingi, sel varahommikul siin Salmeluse vanas saalis, selle tütre läbi, kes siin magab ja . . . on Salmelusega kindlalt seotud ja . . . Sama saal oli see küll, kuigi siin enam ammust ajast ei olnud tunda endist külalistetoa hõngu; see oli täis higitsetud ja lõpuni ära hingatud. Liiatigi ei kuuldunud ukse tagant kadunud isa tuttavat köhatust . . . Mina elutsen talus omapead, ei ole enam kedagi mind siin toetamas . . . ja seal magab see . . .

Hilma ei ärganud ikka veel. Võib-olla olid teda öö kuludes ja mehe magades vaevanud omad vapustavad mõtted, nii et ta vahest alles hiljuti oli uinunud. Kustaa riietus tasa; pidi seda tegema, sest oli ju hommik, varane talvise argipäeva hommik. Niisugusel hommikul tõuseb talupoeg kohe pärast ärkamist, olgu tema öö siis olnud missugune tahes. Kui ta meeled on täiesti rahulikud, ei ole tal enam asja perenaist vahtida, sest perenaine on tõusnud enne teda ja äratanud ka teenijatüdrukud, kelle unele juba iseenesest lõppu ei tule. Õnnelik peremees ei mõtle midagi, lähenedes hommikuhämaruses tallile ja kuuldes juba välja õue oma hobuse tuttavat hirnumist. Mehed tulevad järele ja teavad, mida teha.

Aga Salmeluses ei olnud sel erilisel hommikul ärkvel ei teenijatüdruk ega perenainegi, ei olnud näha ka mehi — kuid talliteed astuv peremees katsus siiski ühtteist mõtelda.

Ta läks talli ja tegi seal tarvilikud toimetused: süütas tule, ajas sõnniku kokku ja puhastas hobuse. Pani talle siis rakmed ümber. Nõndaviisi talitades tundus talle endale, nagu oleks keegi teine tema oma silmadega jälginud tema toiminguid, katsunud ära arvata tema kavatsusi. Õigupoolest tal mingisugust kavatsust ei olnudki, aga — kuhugi oli tarvis minna. Meeste sõnniku-

sed reed seisid talli juures viimasest argipäevast saadik, ja siit lähevad nad päeva valgenedes jälle samadele radadele, peremeest pole siia vaja. Või küll vajagi oleks olnud, aga nüüd läks peremees kaugele taganiidule heinu tooma. Meheamet on seegi ja paslik peremehele pühadevaheajal. Ainult et paremini oleks passinud minna alles paar-kolm tundi hiljem. Kuid mida varem, seda parem.

Tõmmanud rinnuse kinni, jäi Kustaa siiski silmapilguks seisma, mõtles nagu ühes hobusega. Oli väga vaikne rõske talvehommik, nii vaikne, et hobuse kõhu korin oli selgesti ning teravasti kuulda, ja kui loom raputas endast välja viimaseid tallisooja riismeid, tundus rakmete ja aiste nagin hiiglamürana.

Siis läks ka Loviisast tüdruk nii lähedalt mööda, et nägi peremehe ettevõtmist, pani tähele, et hobuse taga on heinakorv, ja võis niisiis sellest perenaisele rääkida. Veel ukselt vilksas tüdruk tagasi vaadata, läks siis võbisedes sisse ja näis köögis tuld üles võtvat. Peremees mõistis, et võib rahus minema hakata. Ei olnud tingimata tarvilik tuppa minna ja selle kohta midagi öelda.

Kustaa laskis hobusel minna, nagu see tahtis; oli nii varane hommik, et jõuab ikkagi taganiidule enne päevatõusu. Reel seistes võib mees vajuda kuitahes sügavatesse mõtetesse. Tee kaugenes kindla rajana läbi põldude, koplite, metsade. Ainult ühed jäljed olid ees; jalastevaheline teeriba näitas, kui laiaks oli tavaline talupojaregi inimpõlvede kestel kujunenud. Poja regi mahub, kui nii võiks öelda, neisse roobastesse, mida mööda isa on sõitnud.

Kustaa mõtles, mis ta nüüd peaks tegema. Tal oli umbkaudne aimus, nagu peaks ta millestki vabanema. Kuid mis see miski oli, selles ei jõudnud ta selgusele, tundus ainult, et hea oleks kaduda ikka kaugemale laanekurusse. Sügav lumine mets paneb mehe unustama need raskused, mis ta põldude keskel on endale kaela soetanud. Säärane unustusehetk saabub seal millal tahes, kuigi need välimaamõtted lõpuks ikkagi tagasi tulevad ja sama igavest rada käima hakkavad.

Eemale pääseda, nii et ilmaski ei näeks ega pruugiks midagi mäletada . . . vähemalt sellest mehest, kelle kõri

tema sõrmed olid hiljuti pigistanud ja kellele ta sel hetkel ei osanud mingit nime välja mõelda. Aga kui ta nüüd niimoodi ree peal seistes kujutles seda eemalepääsu, siis veeres sinna kõrvale kohe palju muud, mis otsekui rippus selle mehe küljes. Oli Plihtari eluase oma rahvaga, tütar, kes ehk sel hetkel Salmeluse kambris ärkas, esimest korda oma perenaisepõlve ajal ilma voodikaaslaseta. Jah, ja Salmeluski, terve talu, isegi need, kes olid selle temale jätnud — ema ja isa; kõik need takerdusid sesse ebamäärasesse eemalepääsumõttesse, lõpuks ka ta ise — nagu oleks pidanud iseendastki vabanema. Ja siis veel see, kes varsti peab sündima... Sellelegi mõtles Kustaa nüüd esimest korda otsekoheselt ja karmilt. Kuid sealtki viis otsene mõttetee paratamatult samasse valusasse kohta. Kustaa meel läks mõruks: just see mees tõukas Hilma vastu ahjunurka, enne kui tema vahele jõudis. Või ei jõudnudki — ta ju nägi naise keha vastu ahju paiskumas. Ja nüüd tagantjärele oli tal tunne, et ta ei olnud selle mehega arveid klaariks saanud ega võigi enam saada. Säärane asi tuleb kätte maksta samal silmapilgul.

Kujutlus Plihtari Iivarist Salmeluse Kustaa teadvuses aina kasvas, ei aidanud enam lumine metski, ka see kalestus päeva valgenedes... Plihtari Iivari — too joobnud, jõhker loom — oli puutunud tema raskejalgset naist, kes kõigele lisaks oli selle — oeh — õde — oli selle õde. Ikka hullemini läks kõik keerdu, ikka vastikumalt vaevas meelt. Kustaa ei osanud ega julgenud lõpuni mõelda, kuid kusagil teadvuse tagamail tundus talle, et see mees oli karistanud isegi tema sündimata last, mitte ainult selle ema. Et see mees oma teoga oli kuidagi tõuganud teda, Kustaad, ära sellelt võõralt, alles aimatud isapaigalt. Tal oli lausa hirm oma seisukorra pärast. Tundus tarbetuna isegi siiatulek, tee nagu ütles, et ole lahke, võid küll mindpidi sõita, kuid muud abi ei või ma sulle anda. Tagasi tulema pead sa siiski.

Kustaa tee viis Vuorenmaa saunast mööda, seda ta polnud tulema hakates mõelnudki. Seal läks tee küll järsult allamäge, nii et hobune pani jooksma. Kuid tagasi minnes, koormaga, käib ta seda aeglasemalt. Ja pealegi ei leidnud Salmeluse peremees nüüd oma süda-

mes mingit vimma Vuorenmaa vastu. Sel silmapilgul tundus mehele hoopis midagi uut ja elustavat lisanduvat. Vuorenmaa vana oli mees ja oli ikka olnud. Ta oli ka Kustaa isaga ikka hästi läbi saanud.

Tagasitulekul peatus hobune iseenesest Vuorenmaa kaevu kohal. Kustaa vinnas talle vett, ja kui ta nägi toa aknal inimeste nägusid, pidas ta tarvilikuks sisse põigata. Tal oli endalgi kange janu.

Taat seisis keset tuba nagu minekuvalmis ja heitis oma peremehele terava, veidi kahtlustava pilgu. Selgus, et ta oli just tallu minemas — või oli ta ehk hoopis hiljaks jäänud, kui peremees omadega juba niikaugel on? — «Pole tarvis pühade ajal kuhugi rutata. Vuorenmaa võiks tulla ühes peremehega koorma otsa. On ju vanal mehel kergem siruli koorma otsas sõita, kui jalgsi käia.» — «Seda'nd küll, kui ükskord tuleb niikuinii siruli olla.»

Kambrist kuuldus kätki liikumist, vahetevahel seda nihutati, et ta kiiguks tasemini. Siis peatus ta täiesti ja Eeva tuli tuppa, kahvatu ja riided veidi lohakil. Kustaa palus nüüd juua. Ema saatis Eeva tooma. Seda tuli enne natuke soojendada.

Kali tuli: võõras märkas, et see oli paraja kanguseni käinud õlu. Vahetati lühikesi lauseid, öeldi veidi vihjavaid ja kahetähenduslikke sõnu, kuni lõpuks võidi otse asjast kõnelda. Ja kui selleni jõuti, kõneldi neist pikalt. Vana Vuorenmaa seletas omakorda asju, nagu tema neist aru sai — ega tema pead juba vägisi ei pööra, kuigi ta on vaene. Lõpuks rääkis püstijalu ja hakkas siis kindlalt kõnelema, et nüüd tuleb Salmelusse minna; vähemalt tema peab minema, peremees tehku, kuidas tahab. Ja ta tõmbas kindad hoogsalt kätte, litsudes pöidlad tihkelt sisse.

Kustaa ei läinud. Ta hobune seisis seal värava kõrval terve talvise südapäeva. Mõni läks sealt mööda ja tundis kõrvi ära — ja imestas natuke, tuletades meelde Vuorenmaa ja Plihtari nüüdseid vahekordi. Küllap seal võis ägedaid sõnu langeda. Igal juhul oli asi niivõrd imelik, et sellest pidi kuidagi ka Salmeluse köögipoolele sõna viima. Ja juba tunni aja pärast lõhverdas vanamoori suu: «Oli jah Salmeluse peremees, miks ma's

hobust ei tunne, ja Vuorenmaa perenaine paistis talle keldrist õlut toovat. Eks nad nüüd või õlut teha, kui Eeval rahahunnik käes. Ja eks sellest või Salmeluse peremehelegi peatäie anda . . .»

Hilma kuulis seda. Sõna lausumata läks ta tagasi tagakambrisse. Hämardus juba.

Kustaa aga tundis end Vuorenmaal hästi. Õllest soojenenuna lobises ta naistega, isegi Eevaga tunni ja teise; vana Vuorenmaa oli mis oligi kadunud. Eeva, see lapse saanud tütar, istus väärikalt koguni kahekesi Salmeluse peremehega, samal ajal kui emal oli hädatarvilikku õiendamist, istus ja kõneles tasakaalukalt, kuigi innukalt, eriti osavasti vaos hoides peremehe veidi liiga aeglaselt hargnevat juttu. Egas neil, peremehel ja Eeval, pruukinud vihapidamist ollagi — kas või sellepärast, et nad mõlemad olid Plihtariga pisut nagu ühesuguses vahekorras. Kustaa pakkus perenaisele joogi eest tasu, kuid perenaine ei võtnud. «Ega meil kõrtsi peeta ega muidu halba elu elata, kuigi tüdrukuga säärane õnnetus juhtus . . . Ja muuseas, kas sellel on tõepõhja, kui räägitakse, et peremees maksnud selle lepitusraha Plihtari omadele, aga need kulutanud selle oma tarbeks, nii et peremehel tuli kaks korda maksta? Ei nüüd teised ole sest rääkinud, aga Iivari oli eile küla vahel lõuanud ja veel muudki jahvatanud ja lõõpinud . . .»

Seepeale Kustaa nagu ärkas. Ta vahtis silmapilgu aega kannu, lonksas selle siis tühjaks, ütles head aega, kuid mitte ka rohkemat. Rahulikul ilmel läks ta uksest välja. Astus veidi kobaval sammul võõra trepi peale, pakkus hobusele veel vett ja ronis siis koorma otsa. Südatalvine päev oli tagamaa popsisauna mail lõppenud.

See oli lõppenud ka Salmeluses.

«Tea, kas siin peres on nii kauged niidud, et heina toomiseks terve päev kulub?» küsis Hilma mehelt, kui see oli tuppa astunud. Esimest korda pruukis Hilma säärast kõneviisi. Talus oli päeva jooksul juhtunud mõndagi, kus peremeest oleks tarvis olnud, ja perenaisel oli tulnud hädaldada ja õiendada omapead. Ka raha oleks tarvis olnud, kuid seda polnud Hilma nii palju leidnud.

Kui naine ei lakanud teda selle pärast noomimast, ütles Kustaa väsinult naeratades:

«On siis Plihtari omadel veelgi maksmata titepearahasid?»

See oli arvatavasti ka kõige õelam sõna, mida see mees seni oma naisele oli ütelnud.

«Ehk ongi,» vastas Hilma. «See toonane on vist tõesti sinu jagu, et seal lita juures nii palju aega läks.»

Kustaa nägu kangestus äkki, ta pilk näis ründavat. Kuid naise pilgus vilksatas kerge pilge, ta ei peljanud, ta seisis kindlalt ja hulljulgelt oma sündimata lapse varjul. Kustaa nägi neid mõlemaid nagu üheskoos enda vastas. Mehel hakkas hirm. Ta oli ja liikus oma talus nagu vihameelse võõra talus.

Säärasest olukorrast ei ole enam täielikku pääsemist. On kurb, et armastus algab ikka kõige ilusamast, puhtamast otsast, ja et seda tihtigi ei jätku muuks kui rüvetamiseks. Mehe ja naise vahel on see nagu mingi organism, mille mõned sooned ja kiud kord katkedes ei või enam iial kokku kasvada. Oleks targem algusest peale hoida seda väliselt karmi ning karedana. Ja kõige targem oleks mehel otsida naine kolme laane ja seitsme soo tagant.

Juba sel talvel jõudis nii üks kui teine naaber Salmeluse majapidamises täheldada niisuguseid asju, mis nüüd olid teisiti kui endiste peremeeste ajal. Ikka kauemini ootas seal mõni koht, mida oleks olnud tarvis kohendada, mõni mahakukkunud voodrilaud, mõni länguvajunud värav. Põlilul jäi kevadeks teha see, mida oleks pidanud tegema sügisel. Osa peenrakraavidest jäi puhastamata. Nii see läks esimestel aastatel, pole tarvis hakata üksikuid kordi loetlema.

Ei andnud saatus häid lubadusi ka suguvõsa tuleviku kohta.

See oli küll omamoodi tähtis päev Kustaagi elus, kui Hilma esimesse lapsevoodisse heitis. Perenaine oli hommikul tõusnud nagu harilikult ja istus köögis laua ääres, juhtides sealt loiult talutööd nagu oskas, tihti ka järele andes, kui piiga tahtis teisiti teha. «Mis nüüd mina, ei mina jaksa ega tea . . .» Ja ta tõstis nagu harilikult oma seelikusaba, et vaadata, kuidas tema jalapöiad ja sääremarjad on tursunud. Ent äkki ta pilk nagu hajus, ta tõusis püsti, kuid jäi kätega lauaveerele toetuma. Loviisa

nägi, kuis tema sõrmed pingule kiskusid. — «Perenaine, mis teiega on — kas lähen kutsun peremehe?»

Kui peremees kohale jõudis, oli perenaine juba kambrisse läinud ja seisis seal imelikult poolkummargil, selg ukse poole. Nende vahekord oli tollest esmaspäevast saadik olnud selline, nagu võib arvata. See oli siiski veel omavaheline, võõraste juuresolekul ei olnud juhtunud otsustavat sõnavahetust. Ka Plihtari omi ei olnud sestsaadik Salmeluses nähtud. Kustaa oli enamasti välistöödel, ja ega õhtulgi olnud palju midagi rääkida. Mida enam Hilma aeg lähenes — millest tal, tõsi küll, ei olnud endalgi lähemat selgust —, seda tähtsusetumaks tundis Kustaa end tema kõrval muutuvat, käitus siis naine nii või teisiti. Vähehaaval nõrgenes ka mälestus tollest silmapilgust seal Plihtari ahjunurga juures, kuid mõnikord siiski, kui nad ühises voodis vaikselt kõrvuti lamasid, haaras meest see vastik, piinav mõte, et keegi selle-jaselle-nimeline oli otsekui rüvetanud tema kõige õrnemaid isatundeid. Kustaa ei oodanud oma pärijat enam nõnda, nagu oleks võinud arvata, kui teada tema mehiseid tundeid neilt aegadelt, mil ootused algasid. Nüüd ta ainult oli seal, kuhu oli sattunud, alateadlikult tõrjudes oma teadvusest teatavaid hirmutavaid momente. Et nad ei jõuaks selgeteks soovideks muutuda.

Nüüd sesse mälestusrikkasse saali astudes tundis ta ometi uut sooja läigatust kogu olemuses. See oli suunatud naisele, kes ses imelikus asendis näis mehe kaitsvale vaistule toetuvat. Ta läks naise juurde, pani käe nagu muuseas tema õlale ja küsis midagi tähtsusetut. Naine vaatas talle otsa, ja meest hämmastas see ilme. Nägu oli nagu mingi kehaosa, mida mees ei tohiks säärasel kujul näha.

«Ehk läheksid Tonttila vanamemmele ütlema, et ma palusin teda tulla — aga katsugu nii tulla, et terve küla seda otsekohe ei näeks . . . Ja Plihtarisse pole vaja mingit teadet saata. Mine nüüd — oohh!»

Selleks päevaks oli see niisiis määratud, see päev oli niisiis eriline päev, missugust see vana pärustalu ei olnud oma peremehe sündimisest saadik enam kogenud. Teade perenaise alanud sünnitamisest rõhus talu elu

pealtnäha maha, kuid sisemiselt tekitas see pidulikku põnevust. Noored teenijatüdrukud, emade tütred, tundsid perenaise tõttu sel päeval endidki nagu väärikamatena. Kõige suurem võim kogu majas oli Tonttila memmel, ta jagas juhtnööre ja käske, ja kuigi ta tavaliselt oli heatahtlik inimene, ei vaadanud ta täna kellelegi silma, vaid ütles oma ütlemised nagu möödaminnes. Päeva jooksul muutus ta ilme ikka tõsisemaks.

Peremees liikus välistöödel, ta katsus korraldada nii, et tal ikka oli midagi üksinda teha, kord puukuuris, kord aidas või rehe juures. Jah, rehe juurde vedasid kord tema sammud, kuigi ta sinna jõudes enam ei mäletanud, mida tal sealt oli otsida. Ta avas ainult ukse — ja talle vaatas vastu koht, kust isa oli surnult maas leitud. Poeg seisis rahulikuna, pilk veidi hajali. Kas sellepärast oligi ta siia rehe juurde tulnud? Mõte manas isa kadunu hinge üsna konkreetselt põrandale teatud kohta, kuid see hing tundus seal kolde ees ainult oma und magavat, ei see ütelnud pojale midagi. Vähemasti ta ka ei noominud poega millegi pärast.

Kustaa istus poolküliti rehekünnisele, tundus, nagu oleks tal siiski siin kõige parem olla. Siia paistis elumaja hästi kätte, paistsid aknadki, mille taga oli Hilma — Hilma, keda ta sel kombel oli toonud ja oma naiseks teinud. Kustaal oli üsna ähmane arusaamine sünnituskäigust, kuid ta aimas, et sellega liitub peale valu ka verejooks ja midagi tasakesi kõrvaletoimetatavat. Kogu asjas oli midagi, mis mehe meelt vaevas . . . ja kõigega liitus jällegi . . . jällegi see toonane, esmajoones Iivari. See pilt oli nagu kusagil seal saali lähikonnas ja see tundus oma ilmega ütlevat, et küll tema on sellegipoolest platsis, olgu või sääraste asjade juures, aga Salmeluse peremehe saapaid ta ei kummarda . . . Ja samas kõrval ta ema . . . ja siis see heinatoomine . . . ning nüüd on sündimas see, kes niiviisi on sattunud nende . . . aahh . . . See kohutav, mis oli nagu soov, see tahtis jälle selgemini teadvusse tõusta. Kustaa hing oigas, ta vinnas ennast reheuksest üleni sisse, ja ka nüüd sellele sootuks mõtlemata, jäi otse selle sõõrjoone sisse seisma, kus isa kadunu oli lamanud. Seal seisis ta vaikselt, nagu midagi kuulatades. Vähehaaval võttis tema teadvuses

maad otsekui poisipõnni hoiak, ja nii hakkas ta taas maja poole minema.

Teda oligi juba otsitud. Kõigis tubades valitses võõrastav seiskunud vaikus. Loviisast piiga tuli saali poolelt kõheldes ja vaikivana. «Kui peremees läheks sinna,» ütles ta iseäralikult. Peremees läks.

Tonttila eide näol oli iseäralik pehme valuilme, ta näis nutvat ilma pisarateta. Viimastel päevadel oli Kustaa tundnud end võõrana siin omaenda katuse all, sel hetkel oli see tunne kõige tugevam. Terve tuba oli teistsugune kui enne, voodigi oli nihutatud nii, et seinani jäi ruumi, seal Tottila memm seisiski. Hilma lamas voodis kahvatuna, silmad roidunult kinni, ja ta ei avanud neid ka Kustaa lähenedes. Suurimad hellused ja kõige tabavamad armusõnad, mida see nõrk ja tähtsusetu naine oma mehele oli jaganud ning ütelnud, tulid nüüd mehele meelde mingi ühise, kõike sisaldava muljena. Sellise sündmuse puhul näidatakse mehele kätte see määr, kui palju tema sisimas on veel tallel kiindumust oma naise vastu, näidatakse niisama täpselt, nagu ta läheks kapi juurde ja loeks sahtlis olevat raha.

«Ei siin inimese jõud aidanud — ja ei see aita kunagi, kui jumal ei aita,» ütles Tonttila vanamemm vaikselt.

Aga seda öeldes vaatas eit juba riidemügerikku, mis oli pandud põigiti voodi jalutsisse. Kustaagi vaatas sinnapoole, pilk imelikult tühi, ta ei otsinud sellega midagi. Kuid ta nägi siiski. Mähkmete vahelt paistis mustjaspunane, elutu lapsepea.

Kustaa ei osanud seda lapseks, veel vähem o m a k s lapseks pidada, liiatigi mõelda, et ta on elutu. Kui ta sellest lõpuks aru sai, valdas tema meeli kummaline seisund. Ei mingit meeleheidet, ei vähimatki kurbuse raasu. Ka Tonttila memmest ei jäänud see märkamata, nii et tema endagi meeleliigutus silmapilguks summus. Ta tõdes esimest korda, et Kustaa sarnanes oma isa, Vihtori-kadunukesega, ka selle ilme ei reetnud üheski olukorras mitte kui midagi. Tonttila memm oli omal ajal ilmale aidanud ka Kustaa ja oli sealtpeale pidanud teda poisikeseks. Nüüd näis see Salmeluse poiss seal tema silme ees muunduvat tõsiseks keskealiseks, nagu mõnikord isesuguse ilmaga võib silmadega jälgida pilve kasvamist ja koondumist taeva tagapõhjal.

Kuid — Kustaa hinge kõige sisimastki sopist ei oleks sel silmapilgul leidnud mingit meeleheidet ega kurbust. Tema näost paistis jah see, mis temas toimus nägematunagi, kuid see oli kaunis segane. Ta tundis õieti isesugust vabanemist, see oli alanud juba seal rehetoa põrandal ja oli nüüd kõige tugevam. Tegelikult tema näoilme surnud last vaadates tuletas meelde ilmet, mida võib kujutleda kahevõitluse võitja näol hetkel, mil langenud vastase kaaslased hoiavad kokkuvajuvat laipa.

Kustaa pöördus jälle Hilma poole, kes oli juba sedavõrd toibunud, et märkas meest. Põskedele oli nüüdsama tõusnud natuke puna, Kustaa märkas seda, nagu hommikut oodanud unetuse all kannataja märkab esimesi koidukiiri toas. Ja Tonttila vanamemm nägi nüüd seda, mida ta neis oma toimetustes talurahva juures ei olnud varemini näinud. Mees kummardus naise kohale ja surus põse vastu naise otsmikku. See oli Kustaa eriline viis, millega ta algusaegadel oli sagedasti Hilmatüdrukut hellitanud. Nüüd tegi ta seda kolmanda inimese, tolle kaunikesti hea vanainimese juuresolekul. Ta tundis, kuidas tema põsk soojendas Hilma jahtunud otsaesist.

Midagi tuli tagasi — mitte päriselt, kuid siiski mingisugune kindlus, mis peajoontes niisugusena jäi püsima. Aastaid hiljem kordus seesama väliselt mõnevõrra samasuguses olukorras, kui Hilma samal kombel nõrgana lamades oli oma hinge surmale andmas. Kustaa ja Hilma abielu oli nüüd see, mis ta oli.

Mõningaisse teistessegi asjadesse tõi see päev ning silmapilk teatud kindlust. Abikaasad jäid jälle nagu enam kahekesi, muu maailm eemaldus loomulikule kaugusele. Järgnevail aastail võis mõnel viivul mõni nõrk tundevarjund sel määral meelde tuletada Hilma esimesi perenaiseaegu — neid, kus ta veel laulatamata oli juba Kustaa abikaasa —, et Hilma isegi seda märkas ja oma tähelepanekud ka Kustaale avaldas.

Plihtari pesakond oli muidugi olemas, Iivarid, taadid ja muud; tikkusid vahetevahel Salmelussegi sugulast mängima. Kuid Hilma suhtus neisse tolle esimese hal-

vasti lõppenud raseduse järel kuidagi loiumalt. Kui ta nende pisijuhtumustest kuuliski, siis ei sidunud ta neid enam niisama tugevasti omavaheliste asjadega. Pealegi oli Iivari järgnevail aastail palju väljaspool oma kihelkonda metsatöödel, nii et ta ei sattunud otsesesse kokkupuutesse Kustaaga. Ja sest kesksest silmapilgust Hilma sünnitusvoodi juures alates märkas Kustaa oma meelemuutust ka naise kõlvatu venna suhtes. Vahetevahel ta, tõsi küll, nägi niisugust und, mis veel ärgateski vastikult südant näris: nähes unes surnud last, seostas ta seda kuidagi Iivariga, säärasega, nagu Iivari siis minestanult oli temast Plihtari tuppa jäänud.

Jutustuse seisukohalt võiks õieti järgnevaist aastaist mööda minna ja siirduda kohe Silja, selle abielupaari kõige noorema ja ainsa kauemini elanud lapse kujutamisele. Kuigi Kustaa ja Hilma abielu saavutas lõpliku kindluse, ei andnud see neile siiski enam seda rõõmsat jõudu, mida talupidamisel oleks vajatud. Hilmal ei olnud seda alguseski nimetamisväärselt olnud, tema oli ju lodeva vaimuga popsikoha laps, kes ei olnud midagi säärast oma verre pärinud. Salmeluse positsioon oli neis algusaegade elusaatustes nagu sammu madalamale komistanud, see hakkas aastate jooksul meenutama üht keskmist, paljulapselist talu, mille peremees kuidagiviisi saab lapsed toidetud ja maksud makstud. Ometi jõudis see paar selleltki astmelt langeda veel järgnevale, väliselt umbkaudu sinna, kust Hilma pärit oli.

Midagi oli selle õnnetu nurgavoodi ääres tagasi tulnud, kuid — palju oli ka igavesti kadunud. Kui ka kõik oleks kuitahes hästi läinud ja kui ka ei oleks seda õnnetut võõrsilkäiku Plihtarisse tehtud, siis teisiti oleks ikkagi olnud. Hilma ei olnud enam see noor ja õitsev neiu, kes Salmeluses oli Kustaa südame sütitanud ja talle tema nooruse kõige õiterikkamad pidunädalad valmistanud. Mis siis veel rääkida nüüd, kõigi nende tõsiste kaotuste järel. Oli igasuguseid õiendusi ja toimetusi, mille toimet see tühine naine niipea ei suutnud oma mõjuga mehe hingest kõrvaldada. Mees käis, imestas oma elutee juhtumusi ja heitles . . . Heitles, ilma et oleks lootnudki naise abile omas võitluses.

Umbes kahe aasta pärast sündis neile siis ilma suurema kärata poeg, kes ristimisel sai nimeks Taavetti, mis oli olnud kadunud vanaperemehe esimene nimi. Ja selle järel jälle paari aasta pärast tütar, kellele pandi nimeks Laura; ka see oli Salmeluse vanu edasipärandatud nimesid.

Kahe lausega on see kõik öeldud, kuid need aastad sisaldasid igatahes palju muudki. Tõeliselt ei olnud Salmeluse Kustaa seis oma eluvõitluses kunagi nii madal kui nende kahe lapse sündimise vahel ja pärast seda. Tema loomupärane naeratus kadus neil aastail tihti täielikult, ja asemele ei tulnud ometigi mingit mehise viha välgatust nagu nooremana, neil tasakaalukail jõuaastail, kus alistumine ei tulnud üldse kõne alla. Nüüd oli kõiksugu asju, mille peale oli tarbetu viha kanda, mis tuimendas vaikselt, ilma et oleks täit vastupanu esile kutsunud. Imelikul kombel kogu majapidamine loidus ja kehvenes, ja ühel päeval Salmeluse peremees juba kirjutaski Roimala peremehe kambris võlakirjale alla — samal kombel nagu mõni raskustesse sattunud mees, kalevine kuub seljas ja vatukad jalas, oli varemini teinud tema lapse- ja poisikesepõlve ajal Salmeluse peremehe kambris. Ta mäletas hästi neid kohmetusest punetavaid ja rahutult nihelevaid popsitaate ning ääremaade peremehi, kellele tema isa oli korraliku protsendimaksmise tähtsust rõhutanud. See aeg oli säärane jätkuv isakadunu ja oma poisikesepõlve meeldetuletus, kus tema, Kustaa, need laenud oli vähehaaval tagasi nõudnud. Nüüd silus Roimala vana, see üle saja kilo kaaluv kihelkonna keskkoha võimumees, oma vuntse ja hoiatas samuti selle eest, et ta tähtpäeval protsendid tingimata kätte nõuab. Siis rögistas ta kurgu ja nina puhtaks ning hakkas kõnelema eelolevaist talupojaseisuse valijameeste valimistest, eriliselt soovitades üht teatud kandidaati — kes ka hiljem valiti, samuti kui Roimala peremees ise maapäevale valiti. Salmeluse talust, tõsi küll, ei võetud valijameeste valimisest osa.

Roimala peremees pääses maapäevale ja tegi seal ettepaneku Hanhijärve kuivendamiseks — või tähendatud otstarbeks riigitoetuse saamiseks. Tema algatus läks läbi. Roimala põlistalu ja ühe tema poolt hiljem oste-

tud talu maad piirasid suurelt osalt nimeomast järve, mistõttu oli üsna loomulik, et Roimala vana seda asja maapäeval ajas. Kuid asi puudutas ka mõnede teiste talude huvisid, muude hulgas ulatusid Salmeluse maad ühes kohas järveni. Need pidid nüüd oma osa kohaselt maksma ettenähtud summa lisaks riigi poolt määratud toetusele. Roimala oli ettevõtte juht, ja igaüks sai aru, et asi läks nii, nagu tema tahtis, ja samuti seda, et keegi sai sellest kasu — vähemalt Roimala ise.

Salmeluse Kustaa kodune elu oli seekord parajasti kõige madalamal järjel. Lapsed olid nõrgavõitu tervisega, tihtipeale haiged, neid tuli ööd läbi kätkis kiigutada. Salmeluse vana saal, kust enne sisseastujaile värske, asustamata ruumi õhk vastu oli uhanud, ja mis siis nagu juhtumisi oli abielupaari magamistoaks saanud, kuigi kõrval oli argipäevasem, endise peremehe kamber — seda saali täitis nüüd ööd kui päevad laste ja kuivavate mähkmete lehk. Ei teinud mehele mingit rõõmu õhtuti sinna minna, pealegi kui naine alatasa kaebas kord valude, kord köha üle.

Kustaa ei soetanud koju joomakraami muuks ajaks kui jootudeks, ja neidki peeti Salmeluses harva. Kuid neil aastail sattus siiski kaunis tihti, et Kustaa külas liikudes end purju jõi; kuidagiviisi sattus ta ikka sinna, kus joodi, ja seda sagedamini, mida halvem oli kodus. Kord sattus ta peaaegu abitusse seisukorda. See juhtus pärast seda koosolekut, kus osanikud Hanhijärve kuivendusraha asjus kokku leppisid ja ka sisse maksid. Koosolekut peeti Roimalas. Kui Salmelusel ja ühe väiksema talu omanikul lahtist raha ei olnud ja nad selle üle kaebasid, oli Roimala peremees nõus tarviliku summa neile laenama. Võlakiri kirjutati valmis, ja Roimala andis kviitungi, et oli kuivendusraha vastu võtnud, pangatähti polnudki vaja. Pärast liikude ajal kutsus üks vana talunik, kes oli Kustaa isa hea sõber olnud, Kustaa kõrvale, ja hoiatas teda Roimala eest. — «Oleksid müünud natuke metsa,» ütles vanaperemees. — «Ei mina sellepärast metsa hakka müüma, isagi oli ikka selle vastu,» ütles Kustaa. — «Isa võiski olla, sest temal käisid need võlakirjad teisipidi, kui natukese aja eest sinul.»

Kui Kustaa hommikul ärkas, ei teadnud ta selgesti, kuidas oli koju jõudnud. Seda ta aga mäletas, et Roimala kummutisahtlis oli nüüd kaks tema, Kustaa poolt allakirjutatud võlakirja ... Hilmagi oli veel voodis, ei maganud, kuid ei liigutanud oimugi, ehkki nägi Kustaad tõusvat, tundus ainult, nagu oleks ta endamisi midagi valusat mõtelnud. Üks laps lamas siin tema kõrval, teine kuuldus köögis nutvat. Tüdruk kussutas teda seal, seega oli juba nii hilja, et pere oli üles tõusnud, kuigi niihästi peremees kui perenaine olid veel voodis. Kustaal oli nii häbi, et ei osanud millestki pihta hakata. Vaevalt oskas ta vana Vuorenmaa asjalikule küsimusele vastata.

Säärane oli paarirahva kooselu nende õitse-eas. Näis juba, et Salmeluses nende kahe lapse järel enam kolmandat ei sünnigi. Kuid tema aeg tuli — ja see oligi Silja, see ainus, kelle elu jätkus täiseani. Selle tütarlapse elu algus liitus ühe sündmusega, mis oli ilusamaid Hilma ja Kustaa nüüd juba kaunis rõõmutus elus. Nende omavaheline elevus tuletas siis tõesti imeliselt meelde Hilma perenaiseksoleku esimesi aegu, neid, kus see võõrastust äratanud armastus nii julgesti kihutas Salmeluse saalist välja vana, isadelt päritud vaimu.

Hilma ja Kustaa kutsuti sinnasamasse tallu pulma, kus Kustaa ka siis oli olnud, kui Hilma Salmelusest minema kihutati. Talu oli kolmandas kihelkonnas ja neil tuli seal ööd olla, nad olid seal koguni kaks ööd. Imelikul kombel noorenesid mõlemad neil päevil ja öil, mil nad Salmelusest ära olid. Vaevalt olid nad ainsatki ööd võõrsil maganud sestsaadik, kui seal Plihtari pagaritoas tol esimesel suvel ... Pulmad olid uhked ja kestsid kolm päeva, söömaaegade vahel tantsiti ja kummutati õlleklaase. Ka Salmeluse Kustaa tantsis, esimesel pärispulmaõhtul ei saanud ta Hilmat mujale kui purpuritantsule, kuid teisel päeval lõi Hilma juba polkat ja masurkat. Need olid haruldaselt lõbusad pulmad. Suures majas oli palju ruume, kaugematele perekondadele jätkus igaühele omaette tuba, noored magasid suurte saalide põrandail ühisasemel. Seal kestis trall ja kilkamine koiduni, kuid see ei häirinud kambreis magavat paarirahvast, kellest mõned pidumöllu elevuse tõttu alles tüki aja pärast tihedas süleluses uinusid ...

Veel kodus Salmeluseski jätkus Hilma ja Kustaa pidulik meeleolu. Eriti Hilma oli kõvasti noorenenud, ta sosistas seda mehele kõrva esimesel ööl veel ses argipäevaselt koduseski voodis. — «On tõesti nagu siis, kas mäletad . . . saab näha, kas läheb ka muidu niisamuti kui siis.»

Nagu päike mõnikord vaatab tagasi enne loojenemist, kullates metsalatvu heleda valgusega, nõnda oli Hilmale ja Kustaale see pulmade põhjustatud erakordsus. Talu argielu oma raskustega närvutas küll varsti nende järelarmastuse, kuid üks oli, mida see ei suutnud närvutada. See oli kahe elusa inimraku ühtum, mis kasvas ja kasvas ning teatud aja järel omandas määratud kuju, hakkas ikka enam inimest meelde tuletama. Tõsi küll, keegi teda ei näinud, sest see toimus ihus, kellega teda ühendas ka tugev nabanöör.

Tuli siis jällegi Hilmale sünnitusaeg kätte, neljas ja viimane. Loode, kes juba kuude kaupa oli ägedasti oma jäsemeid liigutanud, hakkas ühel ettearvamatul silmapilgul muidki liigutusi tegema. Ta pööras oma pea nii, nagu ettemääratud tee näitas, siis pöördusid ka õlad ja viimaks ka keha ühes jäsemetega — kuni ta täiesti ilmavalgel oli, nabanöör katkes ja tütarlaps algas oma elu, kelle kohta sel hetkel ei võinud ükski täie kindlusega öelda muud kui seda, mis kõige muugi elava kohta: et see kord lõpeb surmaga.

Sel hetkel, tõsi küll, ei mõtelnud keegi surmale. Sünnitus oli kerge, ja kuigi Hilma tundis suurt väsimust, oli ta ometi rahul ja õnnelik, kui Kustaa tema voodi äärde astus. Oli imelik, et meeleolu sel korral sarnanes esimesele sünnitusele järgneva meeleoluga — nimelt siis, kui sünnitus lõpeb õnnelikult. Oli kevadine õhtupoolik, päikesekiired tekitasid õnne pettepildi ses vanas toas, kui Tonttila vanamemm eriliselt selle jaoks keedetud kohvi sinna tõi. Kohv oli selge ja kange, kurnatud ema kosutamiseks valmistatud. Laps oli juba pestud, ta magas rahulikult puhtalt lõhnavas korvis, kui Kustaa teda vaatama kummardus. Isa naeratus oli kirkam kui kunagi enne. Isegi kahvatud vanemad lapsed tundusid täna lähedasematena.

Mõne tunni pärast laps ärkas. Siis pandi ta ema rinnale ja ta imes kohe innukalt. Ta elas. Isa vaatas teda ja unustas oma mured.

Muresid oli tal küllalt. Ta oli pidanud juba mitu korda käima Roimalalt lisalaenu palumas, et oleks võimalik protsente maksta. Ja Roimala andiski. Terava pilguga naabrid hakkasid aimama, kuhupoole Roimala ja Salmeluse suhted olid arenemas. — «Parem oleks Kustaal terve talu maha müüa ja osta väiksem, kuna küljesoojendaja on na nõrguke — ja küllap Roimala selle lõpuks ikka ära võtab, ilmaaegu Kustaa ennast tema pärast katkestab.» Nõnda kõnelesid mõned tõsised peremehed isekeskis ja mõnikord punšiklaasi taga Kustaalegi.

Viletsavõitu oli see elamine tõesti, kui nii suures talus perenaine üha nõrgemaks jäi. See võttis Kustaaltki parema jõu; kui seda kõige nooremat, lemmiklast poleks olnud, oleks Kustaa ehk tõesti selle müügitembu ära teinud. Kuid tütarlaps, kellele ristimisel oli nimeks antud Cecilia ja keda kutsuti Siljaks, see kasvas ja sirgus ega teadnud selle maailma raskustest vähimatki. Tal olid suured armsad silmad ja ilusad ripsmed. Silmade värvus oli alguses peaaegu must, vähehaaval aga muutusid need päris pruuniks. Tema näojoontes oli tunda natuke isa, ja mõned vanemad inimesed ütlesid, et laps tuletab üsna suuresti meelde Kustaa ema tema noores põlves. Oli hämmastav, kuidas need kaks vanemat last jäid nüüd varju selle noorema kõrval, kellega kõik juttu tegid ja keda umbes samal kombel kohtlesid, nagu Kustaad oli koheldud — seda tolleaegse Salmeluse auväärt pererahva ainsat last ning vanemate silmatera.

Ja ega nende kahe vanema, Taavest poja ja Laurast tütre elu palju tähendanudki, mitte kellelegi. Nad käisid käsikäes ringi, vaiksed ja veidi kartlikud, nagu peaksid nad teineteist vastastikku kõige kindlamaks toeks. Käisid seni, kuni tuli minekuaeg, kuni nad kõrvuti samas voodis põdedes vaikselt surid, üks paar päeva hiljem kui teine. See oli kergesti nakkav taud, mis kihelkonna pisiperet mõne nädala jooksul karjakaupa maha murdis, nii et sellest nüüd veel aastakümnetegi pärast vahel räägitakse.

Väike Silja ei jäänud haigeks, kuigi ta oli vabalt haige õe-vennaga koos olnud. Üks kui teine talurahvast või võõraist ütles möödaminnes, et eks näe, mis sest kõige nooremast saab. Isa Kustaa oli sõnakehv, kuid tema vaikne naeratus ärkas uuesti. Kui eluraskused üha suurenesid ja viimaks oma kõrgema astme saavutasid, hakkas üle keskea jõudnud mees sisimas aimama, et tal on kõiges selles kuidagi eriline ülesanne täita. Tundus peaaegu, nagu oleksid eelkäinud sugupõlved talle pead noogutanud, kui ta nende mõtetega ringi käis, ja oma noogutustega ütelnud, et talu, maad ja vara oleks tulnud hoida ja kindlustada. Aga et sinuga kord niiviisi on läinud, nagu ta on läinud, siis tuleb sul meeles pidada, et mehel on midagi, mille hoidmine ja kindlustamine on veelgi tähtsam. Ja nagu kõige lõpetuseks tundus see nägematu peanoogutus olevat mõeldud ka hea tervisega tütarlapsele, kes neil aegadel juba isa käekõrval käia tippas.

Raskused majapidamises suurenesid. Eelmise suve heinasaak oli suurelt osalt raisku läinud, see oli esiti liiga toorelt kokku pandud, nii et ta küünis põlema läks ja jälle välja kuivama tuli ajada. Ja siis juhtus nii, et kui hein parajasti valmis oli uuesti küüni panemiseks, tuli äkiline vihm ja leotas selle märjemaks, kui see kasvades oli olnudki. Peremeest ei olnud kodus ja nii ta läks . . . peremehel ei tohiks väljaspool kodu väga palju tegemist olla. Niipalju kui neist heintest lõpuks kuivaks saadi, ei olnud sel peaaegu enam mingit väärtust. — «Hea kaerapõhk on parem,» öeldi, mis ka tõsi oli. Kuid selles olukorras pidi tõuviljapõhku tarvitama rohkem, ja sellest jälle tuli, et kõige pahemal ajal, kevadel, kui lapsedki haigestusid, muutus Salmeluse karja seisukord murettekitavaks; lehmadel hakkas ilmnema luude pehmenemist ja hobused jäid lahjaks. Kustaa oli katsunud vilja kokku hoida, aga nüüd ütles karjatüdruk, et ta läheb minema, kui lehmadele ei ole midagi anda. Ja ega lehmad ka puhtast viljast ela, mõnda koresööta tahavad nad ikkagi.

Salmeluse õueaeda pitsitati niisiis mõlemalt poolt. Kustaa käis ringi nagu poolunes. Hilma kippus ikka sagedamini voodisse, ja seda võis näha tema näost ning

isegi riietest, et ta sinna põhjuseta ei kippunud. Võõras asjatundja võis päris kindlasti öelda, et Salmeluse perenaine ei kuule enam mitut köokukkumist. Kustaagi tundis, et neile, Hilmale ja temale, ei tule enam sellist pulmasõitu, nagu see toonane sinna kaugemasse kihelkonda.

Kustaa läks siis kord selle vana taluniku jutule, kes tema isa hea sõber oli olnud ja kes teda kord oli hoiatanud. «Laenake siis teie minule, nagu nõu andsite, et ei oleks tegemist selle Roimalaga,» kõneles Kustaa tuttavlikul toonil.

Kuid peremees seletas, et kahju küll, enam see ei lähe, nii meelsasti kui ta Salmeluse Vihtori ainsat poega tahakski aidata. «Vaata, mina olen juba vana mees ja põrmukssaamise seaduste kohaselt on mu päevad juba loetud. Ma ei tohi vaksavõrdki kõrvale astuda sellelt teelt, mida ma oma paremate päevadel olen käinud ja mida ka sinu isa käis, muidu peaksin ma õige varsti tegema sedasama, mis sina nüüd teed. Ma ei ole rikas, aga ma saan omadega toime ja raskematelgi aegadel on jumal mind aidanud, kui ise olen ennast aidanud. Sina oled juba sel määral end Roimala võrku mässinud, et mul juba selle pärast ei kõlba sinu asjadesse segada. Sina, kulla poeg, oled oma elu jooksul mõndagi teinud, mille eest pole minu asi sulle epistlit lugeda, pealegi pole ma sinu kohta kuulnud midagi säärast, mis mehele ei kõlbaks, vastuoksa, olen sinu elukäigus näinud mõndagi, mis su isa meelde tuletab. Aga,» ja siinkohal noogutas see elatanud talumees oma halli pead, «aga ma ütlen, sinu isa oli tubli ja asjalik peremees, sina oled kõige paremal juhul ainult keskpärane. Sinus on alati olnud natuke saksikut, see tuleb sinu ema poolt, küllap ma seda tean, ja ma olen täiesti kindel, et kui sul maapealsetes asjades lähebki halvasti, siis sinu igaviku asjad on ometi korras.»

Ta kõneles nõnda, nagu ta omas pikas kohtukaasistuja-ametis mõnikord oli kõnelnud noorele kogenematule kohtunikule, kes esimest korda kohtuistungist osa võttis. Raugana tuli tal muidugi lõpuks puudutada ka tulevase elu asju. Ta ei olnud veel sugugi vanadusnõder, ta oskas sõbra pojale veel päris mõistlikku nõu

anda. Ta kordas ettepanekut, et Kustaa peaks metsa müüma, kuid Kustaa seletas, et Roimala käes on võla eest talu pantkiri ja neil on niisugune leping, et kui Kustaa müüb metsast kas või ühegi puu, tuleb raha maksta Roimalale võla kustutamiseks. Ja võlg on nüüd juba nii suur, et peaks müüma suure hulga, enne kui nii palju üle jääks, et tema, Kustaa, sellest kitsikusest vabaneks — ja seda, ütles ta otsekoheselt, ei võivat ta teha — ja sellegi eest ei saaks ta kohe . . .»

«Ja-jaa, ja-jaa,» ütles vana kohtumees. «Ma näen küll, ma näen kõik. Tal on seal saag ootamas, et kui asjad on väga räbalasti, on seegi kõrs kohe küps lõikamiseks, ja-jaa . . .» Neid kohtumehe targutusi Salmeluse Kustaa vaevalt kuulis, ta mõtles oma kodu praegusele täbarale olukorrale. Alles siis, kui vanaperemees hakkas rääkima jälle otseselt tema asjadest, ta nagu ärkas ja jäi peremehe nõuande üle mõtlema.

«Niipalju kui mina sinu asjadest tean, ei ole sa veel praegugi ilma varanduseta mees. Nüüd on ainult küsimus, kas sa oskad oma talu õigesti maha müüa. Ja-jaa, ära ehmu, muud nõu ma sinu oleviku ega tuleviku kohta ei näe. Seda on kõigest näha, et Roimala ihub hammast, kuid — katsu nüüd vaadata, et too keiser seda jumalamuidu kätte ei saa. Ma tunnen su talu hästi, nii metsi kui maid, ja ütlen sulle ainult — ma olen seda endamisi varemini mõtelnud —, et kui Roimala sulle ei maksa — nii ja nii palju, siis mina maksan.»

Viimased sõnad tulid iseteadliku rõhuga ja neile järgnes väärikalt sügav hingetõmme, nagu oleks rauk kõnelnud seistes ja siis maha istunud.

Selle hinna väljarehkendamine oligi ainus tulemus, mis Kustaa oma käiguga saavutas. Ta oleks siiski kibedasti raha vajanud, loomad röökisid põhku, teenijad palka. Ei siis jäänud midagi muud üle kui — minna Roimalasse.

Kuid Roimalagi polnud seekord valmis andma, vaid temagi loetles Kustaa elu jooksul tehtud vigu, tehes seda siiski palju valimatumalt kui vana kohtumees. Roimala vana laskis kuulda vägevaid köhatusi ja nimetas kõiki seiku nende õige nimega, mis puudutasid Kustaa noorpõlvekäike Plihtarisse.

«Sääraseid asju õiendab nii suure talu ainus pärija rahaga — õiendavad, nagu kuulukse, mõnikord isegi viletsate popside pojad — äh-äh-äh — nagu vast isegi tead . . .»

Siiani oli Kustaa punetanud, nüüd ta kahvatas ja surus hambad kokku. See oli tema kõige sügavama alanduse silmapilk. Mis pidi ta tegema? Ta tõusis püsti, Roimala vanagi jäi vait ja vinnas oma kere püsti, kallutades seda võimukalt tahapoole. Jälle tundis Kustaa end täiesti üksi. Tema lähedal ei olnud sel hetkel midagi muud kui ainult tema mehelik iseteadvus. Tolle Roimala vana hiigelkeha oleks nagu juba Salmeluse peal lamanud, sealt alt oli tarvis ainult midagi päästa, mis seal oli: naine, kaks haiget ja üks terve laps, teenijaid, loomi . . . Ei tasunud selle mehe peale vihastada, kes jälle oma vuntse silus, ta oli liiga vana ja liiga abitu, et käsi pruukida. Kustaa naeris rabedalt, üks suunurk viril, mismoodi ta kunagi varem polnud naernud. Siis ütles ta:

«Võtke terve talu, mida te niikuinii tahate.»

Roimala peremehe kulmud kerkisid nagu mõnikord kirikus, kui pastor oma jutluses ütles midagi säärast, mis puudutas maist mammonat ja sellest tulenevat hingehukatust. «Või nii, või nii kaugel on asjalood.»

«Jaa, küllap asi on vist jah nõnda, et sinust vähemasti praegu talupidajat ei ole, ja mina võin selle küll ära osta ja pidada . . . Aga — hm — sihukestest asjadest puhumiseks peab olema punši. — Eit, too siia vähe sooja vett ja suhkrut,» hüüdis peremees ukse vahelt niisuguse häälega, et Kustaa lõpuks ei võinud muud kui naerda, kuigi tema meelt vastikult vaevas sõnade ja hääle inetult teeseldud sõbralikkus.

Punš maitses sel silmapilgul Salmeluse Kustaale tõesti hästi. Kui ta juba oli kord niikaugele jõudnud, siis võis ta siingi istuda. Ta oli siiski valvel ega kaotanud selget pead. Roimala tarvitas kõiki oma isalikke võtteid, ta kõneles peaaegu sama häälega, nagu äsja perenaiselt punšitempimisaineid paludes. Ta katsus pakkuda eri hindu eri tingimustel, kord tahtis kaupa teha ühes vallasvaraga, kord ilma selleta või ainult osalise vallasvaraga. Viimasel kujul kaup viimaks klappiski. Kus-

taale, tõsi küll, ei olnud täiesti selge, missuguse kauba ta oli teinud, aga kui Roimala igal juhul oli valmis maksma tunduvalt rohkem, kui kohtumees alammääraks oli pidanud, siis lõid nad käed. Roimala luges lauale piisava käsiraha ja teatud päeval pidi tehtama kontraht.

Kustaa ei kahetsenud hommikulgi. Hilma omalt poolt ei näinud asjast palju mõtlevat, ta vaarus ringi, villane rätt peas, ja hoolitses haigete laste eest. Nähes raha, elavnes ta natuke ja hakkas asutama kirikukülasse minekut, olevat nisujahu tarvis ja kohv ka otsas. Mindigi.

Aga oli tarvis mõelda ka seda, kuhu siit elama minna. Kõige parem oleks ehk kolida linna ja seal midagi ette võtta, arvas Hilma. Selle peale ei lausunud Kustaa muud, kui et Roimala lubanud neile elamisõiguse kahes toas ja köögis vähemalt sügiseni, kui nad seda soovivad. Endamisi oli Kustaa siiski otsustanud, et ta ei jää siia kauemaks kui hädavajalik, ja katsub esimesel võimalusel muretseda endale väiksema eluaseme kusagil lõuna pool. Tal oli imelik tung lõuna poole. Tal jäi niipalju raha üle, et ta teadis sellest maja ja maatüki ostmiseks jätkuvat.

Roimalal muidugi oli seski suhtes oma ettepanek. Tal olevat tagamail suur tühi saun, selle võivat ta maha müüa. Või siis koos vähese maaga välja rentida. «Oleksid seal kas või mu metsavahiks,» ütles Roimala. Kustaa ei öelnud selle peale midagi, vaid läks Salmeluse kambrist välja, kus Roimala istus; too oli tulnud seda «oma kolmandat talu» vähe vaatama. Minema hakates tähendas ta õues Kustaale:

«Vaatasin seal sees neid kambreid ja tulin otsusele, et ega teil seda päramist olegi nii väga tarvis, see köögikõrvane paistab kaunis suur. Ja seda võib iga inimene näha, et sul üks sängitäis rahvast varsti vähemaks jääb, nad on juba nüüd, see poiss ja plika, nii viletsad, et... Ja sedasi, et... sa peaksid seda Plihtari-poolset metsanurka rohkem silmas pidama, need su äiad-ämmad on seda seni nagu omaks pidanud, aga mina tegin kauba sinuga, nagu talu siis oli, et see tuleb nagu sinu arvele, kui sealt midagi kaob...»

Kustaa laskis mehel rääkida ja oma võimröhatusi

röhkida. Ja siis tegi Roimala juba minekut. Kustaa läks ka, läks tuppa, kus «üks sängitäis» tõesti viimast aega hinge lõõtsus. Poiss suri juba samal päeval, tüdruku surma tuli oodata veel terve järgmine päev.

Elu käis pika aja tagant kuidagiviisi kõrgelt ja pidulikult. Ei olnud millestki puudust, loomadel oli põhku, inimestel toitu. Isegi luksust aeti veidi. Hilmal oli lapsepõlvest saadik püsinud nõrkus pannkookide vastu, nüüd ta küpsetas neid, õhukesi ja rasvaseid, nii et käes peaaegu pudenesid. Neid anti ka teenijatüdrukutele, kõik elasid nagu mingis ühises ootuses. Eks üks ootus olnudki juba täitunud: väikesed õde-venda, kes ikka olid koos käinud, lamasid nüüd kõrvuti aidas lautsil, kidurad kehad pakasest sinised. Väike Silja oli terve nagu ikka. Kogu elu üle laotus jälle, ja nüüd vahest kõige tugevamini, see eriline õnnetunne, mida esimest korda Salmeluses oli tuntud siis, kui Plihtari Hilma lõplikult sinna jäi, pärast seda kui tädi oli ära läinud — ja siis kuni laulatuspäevani. Mõnel teisel ajal oli sama tunne seal kõiki rõhunud.

Kustaa vastu oli õnn ses mõttes heatahtlik, et uus ja talle üsna meelepärane elukoht tuli nagu iseenesest kätte. Müügikontrahti tehes oli konstaabel seda Kustaale soovitanud, ta oli sellest juhtumisi kuulnud. See oli teises kihelkonnas siit lõuna poole ja see oli tulnud müügile ühe iseäraliku juhtumi tõttu, millest konstaabel Roimala kambris kohvi juues lähemalt rääkis. «Minge vaatama,» soovitas ta Salmeluse Kustaale. Tema omalt poolt oli ikka harjunud konstaablit usaldama ja võttis nüüdki tema soovitust kuulda — ning tegi juba samal maakuulamisel kaubad maha.

Kõik läks haruldaselt ladusasti, kui kord ladusasti oli hakanud minema. Kustaa korraldas hoolikalt oma vallasvara, eraldas Roimalale jääva osa omast ja sellest jälle jao, mille kavatses oksjonil ära müüa. Siis seadis ta asja nii, et oksjon pidi peetama kahe nädala pärast, esmaspäeval, kui lapsed eelmisel pühapäeval on maetud.

See matuste ja oksjoni ootamise aeg oli rahulik sügava puhkuse aeg kogu perekonnale ja teenijarahvale. Mõne tarbepuu toomise ettekäändel sõitis Kustaa mööda taga-

maid otsekui kõigega jumalaga jättes, sest sealt olid siiski pärit tema armsaimad mälestused. Mõned olid ühenduses lapsepõlve pisiseiklustega, kui ta ühes sulastega oli pääsenud neile kaugetele tööplatsidele ja seal võinud moonakotist süüa nagu mees kunagi. Neil käikudel juhtus ta ka Vuorenmaa saunast mööda sõitma, sellegagi oli ühenduses üks seiklus — ähmasel jõulukuu päeval, neil aegadel, kui see kõige esimene elutu laps sündis... See mälestus tegi kuidagi eriliselt haiget, ja seekord ta sisse ei läinud, kuigi hobust kaevul jootis.

Hilma omakorda käis mõnes naabertalus, lähematesse kõmpis ta jalgsi, kaugematesse sõitis hobusega — kuna neid ikkagi oli ja nendega suurt midagi ei tehtud. Kord käis ka isakodus Plihtaris, ja Kustaalegi polnud see käik vastukarva.

Ühel päeval tuli siis tisler ja tõi lastele tellitud puusärgid, lapsed pandi riidesse ja puusärki. Ristimiskleit oli alles ja see pandi tütrele selga, kõhnaks kuivanud keha ümber mahtus see parajasti. «Paneme pealegi ristimiskleidi, minu lapsi niikuinii enam ei ristita ja teiste lastest ma ei hooli,» ütles Hilma loiult naeratades, kui keegi teenijaist sellest ettevaatlikult juttu tegi.

Väike Siljast tütar oli neil päevil nagu mingi erand, kellesse ei osatud loomulikult suhtuda. Isa Kustaa tassis teda süles, nüüd rohkem kui kunagi varemini. Isegi väljas nähti peremeest paksudesse riietesse mässitud tütart kandvat. Teda kuuldi lapsega ka elavalt kõnelevat, mis perele tundus kuidagi jube, kuigi selles samal ajal oli midagi liigutavat. Peremeest ei olnud ju varemini kuuldud niiviisi lobisemas, ei lastega ega teiste inimestega.

Tähtpäevad lähenesid. Salmeluse talu ajaloos sündis aastasadade järel pööre.

Talu ära müües oli Kustaa ka aastasuased lahti lasknud, kes olid läinud Roimala teenistusse ja viimaseil päevil seal juba töödki teinud. Juhtus siis nii, et kui surnud lapsi mindi surnuaiale viima, juhtis surnurege vana Vuorenmaa, näol pahur tõsidus nagu harilikult. Pere saani hobust juhtis Kustaa ise. Hilma oli küll väga väsinud ja ega Siljast tütregi kaasavõtmine kevadtalvise

vinge tuulega polnud eriti mõistlik, kuid lapsed vaesekesed tuli ju kalmule saata.

See oligi õieti viimane kord, kus Hilma ja Kustaa peremehena-perenaisena sellest vanast pärustalust välja sõitsid; juba homme ootas ees oksjon. Seal nad siis nüüd sõitsid, ja seal oli peaaegu kõik, mis nad oma kooseluga olid saavutanud. Sõitsid peaaegu samuti, nagu mitu aastat tagasi Plihtarisse, neil jõulupühadel, vähe enne esimese lapse sündimist...

Nüüd olid nad mõlemad palju vanemad. Hilma juures vaevalt oleks leidnud enam kübetki neist joontest, millesse Salmeluse noorperemees kunagi oli armunud. Ta oli nüüd päris tavalise popsinaise nägu, hambad suust osalt ära tulnud, osalt tuhmunud, samuti juuksed. Ta polnud omas perenaisepõlves saavutanud isegi seisuseomast tüsedust, vaid kadunud oli ka piiga-aegade ümarus, see oli muutunud nurgelisuseks.

Kustaa näost ja olemusest, olgugi vanemaks muutunud, paistsid siiski kustumatuna suguvõsa pärilikud jooned. Sel teekonnal hakkasid need peaaegu selgemini silma kui enne. Kevadine tuul ja päike olid põsenukkidesse veel punagi toonud. Keegi naisterahvas, kes varemini, noorest peast, oli meelsasti Kustaad vaadelnud ja võib-olla soovinud, et see ta pilku märkaks, oli nüüd samuti surnuaiale tulnud ja seisis kusagil kõrval. Tal oli võimalik Kustaad kõrvalt vaadata ja tema südant liigutas ning soojendas, kui Kustaa paljapäi õnnistussõnu kuulas.

Ka siis nägi ta Kustaad, kui see sirgelt ja pea tuttavas asendis mööda kiriku peavahekäiku astus ja Salmeluse talu pinki istus. Paljude tuttavate silmad tõmbusid niiskeks, kui nad seda abielupaari vaatasid: seda rahulikku meest, kelle näos oli ikka mingi õrn naeratusevine, ja seda kurnatud naist, kellest samuti ühelgi ei olnud midagi halba öelda, vahest ainult seda, et küllap seegi inimene on teinud kõik, mida on osanud, kuid kust pidi üks Plihtari tütar saama Salmeluse perenaiseametiks oskusi?

Nähti ka väikest tüdrukut, kes lastest ainsa ellujäänuna seal vanemate juures tippas ja kippus liiga kõvasti kõiki asju pärima, sest ta oli esimest korda kirikus. See

oli ilus pruunide silmadega laps, kelle ilmes võis leida niihästi isa kui ema näojooni. Kahju ainult, et ta kauemini ei saanud oma isatalus kasvada.

Äkki kuuldi last kõva häälega küsivat, kuhu Taave ja Laura on jäänud, miks nad kirikusse ei tulnud, kas nad jäid sinna puusärki. Kõik kirikulised olid sel silmapilgul nagu üks perekond, kui lapse sõnad läbi õhu libisesid. Siis hakkas orel üürgama, millest väikesele Siljale jäi mälestus kogu eluajaks. Kindlasti saatsid needsamad helid tema kustuvas teadvuses pääsukeste sädistamist sel varasel hommikul, kui ta Kierikka saunakambris suri. Aga nüüd ta elas ega suutnud õieti aru saada, et Laura ja Taavi ei ela. Koju sõites nõudis ta veel surnuaia kohal, et nad sealt ära toodaks. Ema ütles, et nad läksid taeva, kust nad enam iial tagasi ei tule. Sellele mõtles Silja vaikides kogu pika tee. Ta ei suutnud aru saada, mis rõõmu tunnevad nad kõigest sellest pidulikkusest, kui nad iial ei saa seda teistele jutustada.

Matusejootudele ei kutsutud muid kui ainult oma talu harvaksjäänud rahvast. Roimala peremees, tõsi küll, tuli ilma kutsumata; ta oleks niigi võinud tulla omanikuvõimu alusel. Nüüd oli tal siiski asja. Ta oli arvanud, et siin on rohkem rahvast koos. Ta korjas allkirju paberile, mis pidi esitatama keisrile ja milles paluti, et Soome seadusi ei rikutaks. Kustaa sai asjast aru ja oli isegi kuulnud sellest räägitavat, kuigi praegu tundus see talle kuidagi kaugena. Ometi ta läks otsis sule ja tindipoti ning hakkas kirjutama. Hilma tuli ka tuppa ja ütles: «Kas need Roimala paberid ei lõpegi veel?» Võõras ütles nagu kihvatades: «Ei ole see miski Roimala paber — ja teiseks pole Kustaal olnud Roimala paberitega pahemaid tagajärgi kui Plihtari paberitega.» Ütles ja laskis kuuldavale oma tuntud köhatuse.

Pühapäeva õhtupoolik oli täiesti tavaline, täiesti endiselt liikus päikese valguslaik mööda Salmeluse kambripõrandat, nagu ta oli liikunud nende aastasadade kestel, mis see männipalkidest maja siin omal kohal oli seisnud. Peaaegu samal kohal seisis ka tumepunane kaheistmeline kiiktool, mille seljatoeks oli kaks osavasti nikerdatud kannelt, ja põrandal nii kiiktooli kui inimjalgade kulutatud lohud. Kell käis tagaseinal, seinakalender

rippus akna kõrval naela otsas, õhus tundus mingit iseäralikku lõhna. Kuid kõik oli siiski sedavõrd teisiti, et see rahu oli lähedase rahutuse ootus, see oli nagu surmaotsuse täideviimise ootus. Roimala peremeeski küsis Kustaalt jumalagajätul:

«Niisiis üheksa paiku vist algab?»

«Üheksa paiku peab algama jah,» vastas Kustaa naeratával pilgul. Hilma vaarus välja ja ütles mingi toriseva lause, mida keegi ei kuulnud.

Oksjon oli nii ebaharilik sündmus, et rahvast kogunes palju ja haamrimehel oli oma naljatustele küllaldaselt kuulajaid. Üks taat oli pisut napsi võtnud ja ajas laiast suust roppusi, kui mõnda kodust tarbeasja, riidetükki või tööriista välja pakuti. Umbes samuti pidas end ülal ka Plihtari Iivari, kellele see päev oli muidugi eriline pidupäev. Talle pilluti siit-sealt lõmpsisõnu ja tema oli paras kange neile vastama. Oksjonirahvas teadis väga hästi, et Iivari ei pannud seda pahaks.

See oli muuseas viimane kord, kus langud olid nõnda vastamisi. Tekkis isegi kerge sõnavahetus. Kustaa käis korraks ära, ja sel ajal oli haamrimees höövelpingi ja muud tisleririistad välja hõiganud. Kustaal oli kavatsus need endale jätta, kuid nüüd ei aidanud muu, kui pakkuma hakata — võidu Iivariga, kes neid samuti üsna tõsiselt himustas.

«Mis sa kruupingiga teed, kui sa, kuulukse, sulaseks hakkad,» ütles Iivari ja sai tasuks tänuliku naerupahvaku mõttekaaslastelt.

Iivari pakkus edasi, vaata et juba üle mõistlikkuse piiri. Kustaa pani aga kohe juurde, sest ta ei mõtelnud höövelpingist loobuda.

«Kas arvad, et sa maksta ka jõuad?» lõõpis too päevavaras edasi.

See oli juba kaunis teravasti öeldud, kuid rahva hulgas oli veel küllalt neid, kellel suu häbematult irvi, et kohe hambusse haarata konti, mille Plihtari Iivari neile viskab. Nad irvitasid edasi.

Kustaa nägu punetas veidi, naeruvine kadus peaaegu täiesti. Rahva hulgas seisvate korralikkude inimeste

üksmeel kaalus nüüd enam, see oli mehe poolt, kes eile ühes rees oli kaks last kalmule viinud ja kel nüüd tuli minna ka isatalust. Plihtari poisi sõnadest tekkinud naerusumin lõppes lühidalt, kui Kustaa sellele kohe vastas:

«Noh, teadupärast on mul sinult saada.»

Kõigile turgatas meelde see kümmekond aastat vana sündmus, mis tookord oli jäänud inimeste mällu tolle irvhamba häbiplekina, ehkki väikesena, kuid siiski häbina ja mitte uhkusena. Isegi säärase rahvajõugu ühistunne toimib kiiresti: sellest lausest ilmnes, niipea kui see kõlas, ka see Kustaa mehetegu, et ta tookord Plihtari tütart ei hüljanud, ei katsunud end rahaga lahti osta, kuigi see ehk parem oleks olnud. Kogu poolehoid ühines nüüd selle poolsunnitud lahkumisega talust, kui Kustaa sellele kaunis suurele summale vihjas, mis ta toona oma kalli sugulase eest ja koguni kahekordselt oli maksnud. Keegi ei olnud iial varemini Kustaalt selle kohta sõnagi kuulnud.

«Noh, hoia siis endale oma viletsad kolid,» ütles Iivari, pöördus hoopleva liigutusega pooliti kõrvale ja püüdis lähemal seisja näost oma sõnadele tuge leida. Kuid poolehoid kuulus nüüd Kustaale, Iivari jäi üksi. Üks vanamees lagistas juba täiest kõrist naerda, aga see oli Iivari vastu.

Höövelpink tundus selle väikese kokkupõrke tõttu omanikule veelgi armsamaks muutuvat. Ta kasutas seda esialgu oma uues asukohas üsna virgasti. Osalt vajas tema enda uus majapidamine mitmesuguseid riistu, mis polnud väärt, et neid suurest talust kaasa võtta, osalt valmistas ta tarbeasju ka oma uutele naabritele, kes peagi hakkasid teda osavaks ja usaldatavaks meheks pidama. Salmeluses oli suur hulk vanu tarbepuid, mis neil allakäiguaastail olid tarvitamatult parsile jäänud, osa neist pärines veel Kustaa isa aegadest. Needki jättis Kustaa müümata ja viis minnes kaasa.

Hilma nuttis lahkudes. See oli niisugune nõrk ja abitu nutt, jõuetu inimese alistumine sellele, mida ta ei olnud saanud takistada. Ta nuttis võõrastesse kätesse läinud lehmade ja muude loomade pärast, nuttis tallu jäänud kassi pärast, keda lapsed olid külmadel talvepäevadel toauksest välja ja sisse lasknud — jah, ja ka neid

surnud lapsi nuttis ta nüüd taga, kuna need siia teise kihelkonda jäid; ta peaaegu nuttis ka selle ainsa, süles istuva suuresilmse ja pikaripsmelise Silja pärast. Nõnda lahkus ta tasa nuttes sest talust, kuhu ta kord ühel sügispäeval oli tulnud, noor süda tulvil kuidagi ebaloomulikku armu. Ajal, mil kadunud vanaperemehe jõuline vaim ja tema nagu ütlemata jäänud mõtted täitsid kogu talu. Sesse õhkkonda oli tookord ebatavalisel kombel sukeldunud noor tähtsusetu popsitüdruk oma teadmiste ja kujutlustega.

Nüüd lahkus ta kõhnununa, nurgelisena, pisarsilmi. Kusagil nurga taga nähti tema ema, Plihtari Tiltat, ja nooremat õde seda lahkumist pealt vaatamas. Mõlemad olid aastatega muidugi vanemaks läinud, kuid nende loomuse üldlaadi polnud aastad palju muutnud. Nüüd nagu ennegi näis Tilta suunurgas varitsevat mõni kukkumisvalmis tigedapoolne sõna, ja tema pesamuna pea oli samuti tähtsalt kuklas; oleks võinud arvata, et see juba tudiseb veidi. Kumbki neist ei julgenud eriti esile tükkida. Vana Vuorenmaa oli veelgi küüdimeheks, tema juhtis kolikoormaid. Kustaa ise ajas hobust, kelle rees istus pere. Vuorenmaa taadi näos oli karm tõsidus. Aimamisi tundis temagi, et esindab Salmeluse suguvõsa endisaegade vaimu viimaseid riismeid.

Talu kadus silmist — ja varsti mööduti ka kohast, kust väike teeharu viis Plihtari poole. Hilma nutt oli seni olnud hääletu, nüüd kasvas see nuuksumiseks, sest ta aimas, et temast ei ole enam selle tee käijat, et see võõras teehakatus viib teda üha võõramasse ja lõpuks täiesti tundmatusse ümbrusesse.

Kustaa ei teinud ega rääkinud midagi, ta kohendas ainult väikese Silja pearätikut, sest kevadtuul puhus tänagi, kuigi Silja pearäti juures polnud midagi kohendada. Kustaale ei olnud see päev kuigi raske. Oma sisemised heitlused oli ta heidelnud juba ammu, ta teadis, kuhu ta läheb, ta tundis end täna vabamalt kui tükil ajal varemini.

Hilma nuuksus veel natuke aega, kuni mets muutus võõramaks. Järelsõitev Vuorenmaa kärkis hobusega ilma põhjuseta. Taat oli juba sedavõrd vanaks jäänud, et lõug kippus värisema ja silmad samal teeharul niis-

kuma, kus ta Hilma nuuksumist kuulis, ja mõtles, kuidas Salmeluse inimeste saatus oli seotud selle teega sinna Plihtari poole, mäletas omaenesegi sidemeid inimestega siin ja seal teeraja otsas.

Mets, kust tee nüüd läbi viis, oli Salmeluse mets. Vaevalt oleks Kustaa selle peale mõtelnud, kui ta ühes kohas poleks näinud mehi puud maha võtmas. Need olid Roimala mehed, hulgas ka mõningaid endisi Kustaa mehi. Nad olid just vägeva, rippuvate okstega kuuse maha langetanud ja laasisid seda. Nähes teel koormaid, katkestasid nad töö ja vahtisid tõmbil pilgul minejaid, seisid veel pärast sedagi, nagu oleks see möödaminek lõppenud liiga ruttu.

See oli silmapilk, mis Kustaa meelerahu veel natuke häiris, tundus jälle, nagu oleks ta hajameelselt Salmeluse rehetoa uksest sisse vaadanud, isa kadunu suremiskohta näinud. Talle tuli hetkeks meelde tema enda surm ja küsimus, kuidas ja kus see võiks juhtuda. Hilma oli uuesti rahunenud ja vana Vuorenmaa unustanud hobuse astuma, nagu see astuda tahtis. Kolimispäev kulus, sihtkoht lähenes.

Läks nii ilusti, et väikese Silja teadvusse ei jäänud uude elukohta saabumisest mingisugust muljet. Teekonna lõpul magas ta nii raskesti, et ei ärganud ka siis, kui teda tuppa kanti. Majast väljakolijad olid oma lahkumise auks toa tulikuumaks kütnud, ja see kuluski nüüd ära, sest kraami sissekandmisel oli uks kogu aeg pärani. Silja magas seni toas suurel laual riidemütsakus, kuni voodi teekülma välja hingas.

Järgmisel hommikul tervitas esimesena tema ärkavaid suuri silmi taevaalune päike, mille kuldsed laigud mänglesid selle uue ja imeliku toa põrandal. Isa-ema olid olemas, samasugused kui ennegi. Aga isa hööveldas nüüd külgakna all ja ema kooris kartuleid pliidi ääres, mis oli ehitatud soemüüri külge. Taavet ega Laurat ei olnud, nemad olid jäänud sinna mullaauku — või kui nad ka aita oleksid jäänud, ei ole seda aita nagunii siin, seda oli kõigest näha. Isa höövlist lendas ilusaid laaste — oli see siis peretuba? Iial varemini ei olnud Silja nõnda

ärganud, et oleks näinud isa höövelpingi juures hööveldamas. See oli selle hommiku ime. Ema nuga käis libedasti mööda kartulit — oli see siis köök ja oli siis ema hakanud Loviisa tööd tegema? Kuid kõige imelisem oli siiski päike ja üldse see valgus, mis tuli kolmest aknast, kodus olid mõlemad aknad ühes seinas, teistes seintes olid ainult uksed. Ja veel imelikum oli, et isa ja ema toimetasid Silja ärgates ühes ja samas toas.

Kuid kõik oli siiski üsna hästi. Tõsi, kartuleid kooride ema küll köhis ja tema näol oli see tuttav tüdinud ilme. Aga Silja teadis väga hästi, et kui ta nüüd voodist välja ronib ja ema juurde läheb, katkestab ema töö ja võtab ta sülle ning kallistab teda, ja et siis peatab ka isa höövli ning pöörab oma naerukil näo sinnapoole, kus on tema ja ema. Ja pärast võtab isa ta kindlasti sülle ja kannab teda väljas ringi, seal, kust see imelik paiste pidevalt ja otsa saamata tuleb siia põrandale.

See ärkamine oli väikese Silja kõige varasem täiesti selge elamus, mis jäi talle meelde kogu eluajaks. Ta mäletas ka, et isa tõesti sel korral kandis teda süles mööda uue elukoha tanumaid, ja kogu aeg kõneles ning näitas, vahetevahel laskis sülest maha, tegi lumest midagi ümarikku, viskas sellega Silja poole ja katsus teda naerma ajada. Seda kõike mäletas Silja selgesti, aga seda ta ei mäletanud, kuidas ta voodist oli õue isa sülle sattunud.

Laps ei mäletanud seda sellepärast, et sängist välja ronides ei olnudki ema teda kallistanud nagu mõnikord varemini, vaid oli hakanud teda riidesse panema, näol sama tüdinud ilme, mida Silja ärgates oli näinud, kui ta veel liikumatult lamas ja vanematele märkamatult oma silmad päikesele ning selle valgusele avas.

Too kartuleid kooriv, kurnatud näoga naine — see oligi ainsa ellujäänud lapse viimane mälestus oma emast. Ema Hilma elas küll veel pärast seda mõnda aega, kuid see elu oli selline, et lapse sügavam teadvus ei suutnud seda säilitada. Kui ligidal järvel jää nii nõrgaks hakkas muutuma, et ettevaatlikumad enam üle ei sõitnud ja hulljulged seal hobustega sisse kukkusid, siis heitis Salmeluse Hilma — nagu teda siingi ümbruskonnas mehe liignime järgi kutsuti — voodisse, kust ta

enam ei tõusnud. See Hilma surmahaigus oli Kustaa elus niisamuti isesugune tähtis ajajärk, viimane katsumus, omal viisil elutee kõige sügavam lohk, nagu ka seal Roimala kambris tol õhtul, kui talumüügi asjus lõplikult kokku lepiti. Selles siin ei olnud midagi alandavat, see oli pigemini otsustav aste Salmeluse Kustaa puhastusteel.

Kord ammu asetas mees ohjad üle noore ilusa teenijatüdruku oma vana kodutalu trepil ja sattus seejuures talle hästi lähedale. Nüüd nägi abiks tulnud naabrimemm, kuidas see uustulnuk Salmelus surus põse vastu oma sureva naise külma otsmikku. Naine oli siis veel täie teadvuse juures ja naeratas mehele nii ilusasti, kui suutis. Too võõras naine, kes oli sündmuste pealtnägijaks, ei võinud aimata, mida see naeratus — kõigest hoolimata — sisaldas.

Väike Silja jooksis sel silmapilgul väljas. Temalgi oli seal uus elamus. Järvelt kostis täna imelikku, lakkamatut raksumist, kriginat, kohinat ja mõnikord isegi üsna kohutavat mürinat. See kostis pärist lähedalt. Lapsesse mõjus see nõnda, et ta õieti muud ei märganudki. Ema surnukeha väljaviiminegi jäi tema mälust välja. Alles hilja õhtul öeldi talle, et emaga oli juhtunud niisamuti nagu Taave ja Lauraga seal endises kodus. Tookord oli aga Siljale palju tähtsam saada seletust selle kohta, mis oli see krigin ja ragin, mis kogu õhtupooliku järvelt oli kostnud. Isa seletas seda lapsele teda magama pannes — seekord oma voodis. — «Vaata, kui suvi on möödas, siis tuleb külm, on ikka külmem, kõik lilled ja liblikad surevad ning järvedki lähevad jäässe. Nõnda jäätas meiegi järv sügisel ära. Siis aga hakkab päike jälle paistma ja kõik muutub rõõmsamaks ning soojemaks. Siis sulab järves jää ja sulades ning kadudes see rigiseb ja ragiseb . . .»

Isa nägi, et tema ainus laps, nüüd igas suhtes tema ainus, oli juba uinunud. Laps oli uinunud siis, kui isa kõneles lilledest ja liblikatest — laps nagu oleks tahtnud järgneda oma lähedastele tuttavatele nende hapral surmateel.

Kevad jõudis kätte. Salmeluse Kustaa elas oma majakeses, elas ja vananes, kuid nüüd oli ta vaba paljust, mis tema südant oli vaevanud. Seda vaeva oli olnud nii kaua, et ei oleks osanud öelda, millal ta oli alanud; kõige selle tagant kumas ainult mälestus millestki õnnelikust ja jõulisest: nooruseüksinduse kuldseist päevist. Tõsi küll, üksildased olid needki olnud, ses mõttes ei olnud nad kunagi muutunud, ainult kuld oli kadunud neist hilisemaist keskea päevist kuni algava vanaduse päevadeni.

Kevad arenes hoogsalt, looduses tärkas ja kasvas elu. Väike Siljagi näis siin isa silma all kasvavat kiiremini kui enne. Talle tuli uusi riideid muretseda, kulunud talvemunder hakkas meelde tuletama lume alt vabanenud maapinda. Lapsele oli tarvis uut ja värvikamat — nii nagu lilled tärkavad koduvõsastiku hallist talvekõntsast. Tuli minna külasse õmbleja juurde, pühapäeva hommik oli selleks kõige sobivam. Õmbleja juures naerdi ja tehti heatahtlikku nalja, kõikide näod olid lahked, kui väikeselt preililt mõõtu võeti. Natuke mängis siin kaasa ka see, et harukordselt oli tellimust andmas säärane tõsine isa. — «Et see laps vaesekene kohe ema pidi kaotama, nii kui nad siia elama asusid,» kõneldi õmbleja välistrepil, kui Kustaa ja Silja olid ära läinud, ning lisati: «— aga see isa hoiab teda väga.» — Ja siis kõneldi veel puhuke, mida muud neist uustulnukaist teati. Keegi ütles, et nende talu seal kaugemas kihelkonnas läinud pankrotti, kuid teine teadis, et ega nad nii löödud paista olevatki, elavad ju omatahtsi — ja pealegi oli ta kuulnud, et Kustaa olla talupidamisest tüdinud, kui perenaine haigeks jäi ja lapsed surid ja oli kõiksugu raskusi, mistõttu võtsid selle väikese koha.

Silja ja Kustaa timberdasid aga teel, panid ümberringi loodust tähele ja vahetasid selle üle mõtteid.

«Mispärast see järv niiviisi vilgub, nagu hüpleks seal palju väikesi loomi?» küsis tüdruk.

«Vaata sellepärast, et kui seal liigub väike laine, vaat' niisugune,» — Kustaa näitas käega laine liikumist — «siis on iga väikese laine külg natuke aega nagu peegel, kuhu päike peale paistab ja mis vastu läigib, — oota, kui me koju jõuame, siis ma näitan.»

Ja nad jõudsid koju, Silja ees trallides ja hüpeldes

ning isa taga kärmelt astudes nagu õpetatud vanem vend. Siis võeti peegel akna kõrvalt seinalt ja isa pidi järvepinna virvendamist seletama, aga tal oli oma õpilasega nalja ja naeru ning tuli hoida, et peegel maha ei kukuks ega puruneks. See peegliga mängimine oli Siljale nii väga lõbus, et oli üsna asjatu kõnelda seejuures järve lainetest. Väsimatult jooksutas laps valguslaiku mööda seinu, põrandat, ahjunurki — ja ta rõõmul ei olnud piire, kui ta märkas selle suunata isa kuuele, sealt lõuale ning viimaks silmadele, nii et isa pidi silmad kinni pigistama ja pea kõrvale pöörama ... Ja siis jälle sängijalale, höövelpingile — ja veel isale ...

Kustaa imestas ka ise lapse rõõmu. Ta ei mõtelnud küll selle peale, aga kuidagiviisi ometi tundis selles midagi vapustavat ... et laps ei olnud varemini mänginud päikesevalgusega. Küllap vist ei olnud peeglit kunagi seal, kuhu valgust langes ... Nüüd tuli rõõmu juba kuhjaga, nii et isa pidi keelama. Laps nimelt hakkas peegliga juba selja taga tembutama ja peegel võis varsti katki minna ...

Nõnda nad elasid seal ilma suuremate sekeldusteta. Isa veetis enamjagu aega höövelpingi juures, välja arvatud see, kui tuli süüa teha. Kustaa ei tahtnud siia kedagi võõrast, kui ta kuidagi ilma toime sai. Hädakorral kutsus ta küla teisest otsast Miina, kes juhuslikust tööst elatus. Külas oli ka üks vanem peremees ja perenaine, kes kaugelt Salmeluse suguvõsa tundsid, mõne esivanema kaudu võisid nad ehk veresugulasedki olla. Sealt talust saatis perenaine tihti Kustaale ja Siljale midagi sooja, eriti pärast seda, kui Kustaa oli perenaisele ilusa madala kiiktooli meisterdanud, kus tollel eriti mõnus oli oma vana keha õõtsutada.

Nõnda kahekesi teineteise seltsis kulus Silja ja Kustaa esimene suvi. Laps tegi tutvust paljude lindude ning veel enam lilledega. Ta vahtis ka õngitsevaid poisse, kes, vana kübar peas, püksisääred üles kääritud, pervepidi hulkusid ja üle oma ritvade uudishimulikult puhtalt rõivastatud tütarlast piilusid, kes ülal kaldanõlvakul seisis. Poisid olid igaüks oma kodusaunas midagi kuulnud neist uutest elanikkudest, vanamehest ja plikast, kes nii vähe teistega läbi käisid.

Saabus lõikusaeg. Too sõbralik peremees kutsus ka Kustaa oma põllule appi ja Kustaa läks. Silja tuli kaasa võtta, tema võis niikaua talus olla. Seal oli teisigi rukkilõikajate lapsi, ka Miina paar last. Räägiti, et neil ei olevat isa. «Kas ta on surnud ja kirikuaeda viidud nagu ema, Taave ja Lauragi?» uuris Silja isalt, kui ta söögivaheajal õuel tema ümber tiirutas. «Küllap see nii on,» ütles Kustaa naeratades, kuid ei pööranud nägu teiste meeste poole, kes samuti rohul pikutasid. Vaistlikult käitus ta samamoodi kui enne oma peremehepäevil.

«Ei ole ta kirikaias ühti, eks ta täna seal Kokkise põllul rüga,» ütles suure suuga rätsep, kes lõikuskiire tõttu oli kah oma laualt maha hüpanud ja sirbi kätte võtnud.

Nüüd pidanuks Salmeluse Kustaa endise kombe järgi püsti tõusma ja sõna lausumata tuppa minema, millest mehed oleksid märganud, et «vanamehele nähtavasti ei meeldinud». Kuid — nüüd ei olnud ta enam «vanamees», vaid ta istus ühes teiste viljalõikajatega võõral õuel. Kuhu tal siit oleks minna, enne kui kell lööb — põllule. Tuli kohale jääda ja lapsel ühes temaga, kuni see jälle võis jääda õhtupoolikuks siia nende «isatutega» mängima. Oli veidi vastikult piinlik — ja kui Silja pärast rätsepa sõnu edasi pinnis, et on neil siis ikka isa või, ütles Kustaa rõhutatud toonil: «Noh, rätsep kuulukse seda teadvat—» ja lisas Silja suunas, nii et laps kohe kuuletus: «— ja sina jätad pärimise.» Silja eemaldus vaikides, aga ei läinud kohe Miina laste juurde. Meeste hulgas ei räägitud enam suurt midagi. Arvamus Salmeluse Kustaast oli mõnevõrra ning tunduvalt ilmet võtnud. Varsti pärast lõunat, kui lõikuselised talule liginesid, tulid lapsedki põllule ja Silja hoidus terve ülejäänud päeva isa lähedusse.

Suvi möödus; juba suitsesid rehed ja üsna Silja silme ette aknalauale ilmus väike vilgas lind, kes pead kallutades sisse piilus. «See on rasvatihane,» ütles isa, otsis liha- ja leivaraasukesi ning puistas välja aknalauale. «Pigisuu-pigisuu-tii-tii-tii,» kostis väljast, ja vaevalt oli isa tuppa tagasi jõudnud, kui tihane seisis juba endisel kohal ja nokkis kiiresti liharaasukest, seda varvaste vahel hoides. Sellest linnust sai Siljale sõber kogu tal-

veks — Silja arvates oli tihaseid ainult üks, sest hoopis harva nägi neid aknalaual rohkem. Kui sinna mõnikord samal ajal ka teisi lendas, oli Silja arvates ainult esimene see «õige».

Väike Silja purjetas oma elumerel, kaugenedes ikka enam ja enam selle lähtesadamast. Õrnad meeleelundid arenesid, nende kogemustering laienes. Iga mulje, mida ümbritsev elu nende vahetalitusel tema teadvuselaekasse läkitas, jäigi sinna, kuigi mõned neist kadusid kohe nii kaugesse soppi, et selle laeka omanik, see inimene ise, suuremaks saades ei oleks enam uskunud, et ta neid omab. Kuigi nad sealt salasoppidest oma mõju avaldasid . . .

Esimesel talvel juhtus kord, et Silja teadvusse tekkis selline lünk. Ligi kaks nädalat kestis säärane aeg, kus Silja tihased oleksid võinud majanurgal kuitahes käredasti oma «pigisuud» piuksuda ja kuitahes väledalt aknalaual hüpelda ning piiluda, ikkagi poleks mingisuguseid maiuseraasukesi ilmunud. Toas oli vaikne, lapse nägu aknal ei paistnud, ja mees ise liikus ettevaatlikult. Säärases olukorras võis tihanegi jääda kurvalt ja kauaks aknalauale konutama. Alles kuu tõstes lendas ta toalakka öökorterisse.

Silja oli küll toas ka neil vaiksetel päevadel ja öödel. Täna öösel ta just praegu ärkab. Ta ei tea, millal on uinunud. Tundub peaaegu, nagu ei oleks teda enne olnudki, kuigi ööhämaruses paistvad asjad on vanad tuttavad.

Siljal on väga kuum ja suu väga kuiv, aga ta ei oska endale midagi paluda. On pime, kuid akna juures on valge, seal on isesugune valge valgus, nagu midagi õige suurt vaataks sealt tuppa, ilma et laps teda oma voodist näeks. Ometi voogab see valgus aknast sisse, nõnda et akna all laua taga istuja piirjoned paistavad selgesti. Äkki paugatab miski kõvasti — nagu olekski see valge rahu olnud vaid selleks, et säärast järsku pauku paremini oodata. Silja võpatab, samuti ka inimese varipilt akna all. See pöördub tema, voodis lamava Silja poole. See on isa, laps tunneb ta ära, kui ta end liigutab. Isa

tuleb ja katsub tema otsmikku ning rinda, võtab siis laualt kruusi ja käega Silja pead toetades annab talle sealt juua.

Siis vajub laps jälle olematusse ja mees istub endisele kohale tagasi. Tal ei tule und, kuna laps on nii haige; saab näha, kas läheb seegi. Mees kujutleb juba oma üksildust, mõtted jooksevad kergelt, jooksevad nagu mööda neid kuuvalgeid lumehangi. Hoopis üksi jääks ta siis, nagu on ikka olnud. Surm oleks see temalegi, nagu ta paljus ongi juba surnud. Ainult see väike inimene seal seob teda eluga.

Üksildase öise valvaja hinge ahistab üha enam ja enam. Lapse hingamist on vaevu kuulda, vahetevahel teeb ta nagu häält, katsub oma vähese jõuga väljendada suurt valu. Ta väike hing on põuesügavuses, palavikus keha sisemuses, kuid ometi tunneb ta kohutavat külma. Ta arvab end lamavat Salmeluse suures toas, mille pärijaks ta kord rõõmuga sigis ja õnnelikult sündis. Aga ta on seal üksi, uks on lahti jäetud, lund tuiskab sisse, ja ühes lumega hüppab tuppa kass, mitte oma, vaid võõras. Ta on suur, peaaegu koera suurune ja kohutavat karva, kollakate ja rohekate silmade ning suuga. Ta näub vastikult, nagu oleks temalgi külm, siis näeb ta last, kribib silmapilgu käppadega nagu hiire või õletähkapea haaramiseks ja hüppab — otse liikumatu lapse peale, istub tema rinnale, lakub oma kurgualust ja nurrub. Ta rõhub, rõhub, heidab kõhuli ja rõhub. Siis ta tõuseb ja hakkab ringutama, sirutab käppi ja iga sirutusega surub küüned rinnalihastesse, lõpuks hakkab küüntega kriipima, nagu oleks ta aialatil ärganud.

Isa on juba lambi süüdanud, sängiveerele istunud ja käed risti pannud. Armastuselaine, suur ja lausk, tulvab sel hetkel tema mehesüdamesse. Ta ei puutu nüüd lapsesse, kui näeb, et see peab otsustavat võitlust, aga ta suleb tütrekese ometi laia, tugeva haardega oma süle sügavusse, lähemale kui ihulikud käsivarred seda suudaksid. Tema hinge täidab palve, kuigi ta ei sosista sõnu. Ta näeb last elavana ja inimeseks sirguvana, näeb teda täisealiseks, ilusaks, saledaks kasvavat, säilitavat aga sama hinge, mis nüüd siin tules põleb. See nägemus on soov, harras palve, mille täideminekut isa nüüd ilm-

kindlalt usub. Tal tulevad meelde mõningad oma halvad teod ja ta tunneb, kuidas selle lapse palavik temaltki, isalt, kõntsa otsekui maha põletab.

Hommik läheneb. Isa katsub jällegi lapse otsmikku ja rinda ning märkab, et need on üleni higised, käsi saab päris märjaks. Vilumatu mees ei taipa sellest muud, kui et laps peab endiselt saama rahu ja tuleb veel paksemini kinni katta, et tal nüüd higisena külm ei hakkaks. Ta toimetab hoolega ja tunneb kusagil teadvuse ääremail, et ta on pisut nagu ema, naine... Ta teeb tule pliidi alla, otsib Siljale kuivi rõivaid, et neid vahetada, kui too ärkab. Ta paneb ka kohvikannu tulele, keedab kanget kohvi, et ärkvel püsida. Kõik on hästi, lapse hingamine on rahulikum, isa soojendab pliidi kohal särki ja peab muu seas aru, kuidas kõige targemini rõivaid vahetada. Võib-olla annab ta Siljalegi tilga kanget kohvi.

Kõike seda isa teeb. Lapsel on palavik kadunud, see on langenud nii kiiresti, et isa peaaegu kahtleb. Aga kui Silja on tilga kohvi rüübanud, elustub ta, nii et hakkab isegi rääkima, selgesti, lausa rõõmsalt. Tema lühikesed laused on nii lootusrikkad nagu tõusev päike. Varsti tuleb ju jälle suvi — ja kui ta siis surebki, siis pole tarvis külmas aidas olla, ei... Ka tihased tulevad Siljale meelde ja ta küsib nende toidupoolise järele. Isagi naeratab juba, kui märkab, et ta on täiesti unustanud nende kodunenud lindude söötmise. Nüüd ruttab ta otse jooksujalu seda tegema, ja varsti võibki ta tütrele teatada, et nüüd on neil toit ees, tuleb ainult veidi oodata. «Linnud läksid ära, et nad oma sädistamisega sind ei segaks sel ajal, kui oled haige. Kindlasti tulevad nad nüüd varsti tagasi, kui kuulevad, et sul on parem. Katsu aga rahulik olla, et palavik jälle ei tõuse.»

Pea saabusidki linnud, ja laps tahtis neid nii kirglikult näha, et Kustaal ei jäänudki muud üle, kui võtta ta ettevaatlikult sülle ja viia akna alla. Silja vaatas ja naeratas, umbsed kopsud andsid ta naeruhäälele isesuguse käheda kõla. Laps hingas jälle kiiremini. Kustaa tundis kerget lõõtsutust kõrvus ja ruttas last voodisse tagasi viima.

Veel samal päeval tuli selle sõbraliku talu perenaine,

kes teadis, kuidas siin lood olid, isa ja tütart vaatama ja haigele lapsele midagi tooma. Ta leidis mõlemad toaelanikud koos laias voodis puhkamas, kus nad ööselgi magasid. Silja lamas veidi küllakil Kustaa kõrval; isa käsivars kaardus nii hoolikalt tema pea alt läbi, et paljud emadki ei oska niiviisi oma lapse kõrval magada — mõtles heasoovlik perenaine endamisi, enne kui hakkas neid äratama.

Kustaale tundus, nagu oleks see laps haigevoodist talle teistkordselt antud. Silja toibumine oli rõõmus aeg. Last kõrvalt vaadeldes mõtles Kustaa tihti, et mis siis õieti oleks olnud, kui ta tõesti selle ainsa oleks kaotanud. Aga — kuna ta nüüd sealt asemelt jalule tõusis, siis oli tal siin maailmas kindlasti veel midagi teha. Ja Kustaa vajus sagedasti erilisse soovunelmasse, mis oli pikk terviklik palve — kuigi see lihtsameelne mees poleks osanud seda selleks pidada. Niisuguse soovunelmaga oli seotud ka kindel usk soovi täitumisse; meenusid taas mõned oma teod ja mõtted, mida südametunnistus oli mõnikord hukka mõistnud.

Täieliku tervekssaamise järel kasvas ja sirgus Silja jälle, ent nagu kiiremini kui enne. Mõnikord hakkasid tema käigud ulatuma kodupiiridest kaugemalegi, mis andsid isa Kustaale põhjust eriliseks valvelolekuks, sest ta ei tahtnud, et Silja samal kombel mööda küla hulguks kui Miina lapsed. Ometi oli Kustaal raske lapsele sõnadega kõike seda lähemalt seletada, mida ta ei tohiks teha, mistõttu Silja mõnikord oma käikudega eksis. Ühel pühapäevaõhtul juhtus ta ühes Miina lastega kuhugi kõrvelõukale rukkilõikustalgule minema, kus oli palju lõbu ja vallatust, mis oli Siljale uudne — kuni teeotsalt metsa veerest kostis isa Kustaa hääl. Siis katkestasid kõik töö ja Silja vaesekese äraminek lõbusast viljalõikajate seltsist ootava Kustaa juurde sai kõikide tähelepanu keskpunktiks. See oli raskem karistus kui kõva nahatäis — ja seda ta ei saanudki. Isa võttis tütrel käest kinni, ja nii mindi õhtuhämarat saluteed mööda, mis paiguti oli porine. Muda virtsus lapse varvaste vahelt, sest tal ei olnud aega jalge ette vaadata. Nõnda jõuti viimaks sõnagi vahetamata koju. Silja jooksis poriste jalgadega tuppa, kuid isa tõi sauna juurest kapaga vett

ja sundis Siljat jalgu porist puhtaks pesema — need olid esimesed sõnad kogu selle aja kestel.

Sedamööda kuidas Silja kasvas, esines ikka niisuguseid enam või vähem tõsiseid vahejuhtumeid, mis osalt ehk olenesid sellest, et Kustaa ei suutnud last otseselt õpetada.

Tuli siis seegi aeg, kus Silja pidi lugema õppima. Isa Kustaa tõi kirikuküla poest uue aabitsa sama tähtsalt nagu ükskõik mis muu ostu ja hakkas siis Siljale tähti ning veerimist õpetama. Selles kippus isa küll varsti Siljast maha jääma. Keegi külaplika, kellega Silja oli lähemalt sõbrustanud, tuli mõnikord talle külla ja tüdrukud pobisesid kahekesi aabitsa taga. Pärast seda märkas Kustaa, et Silja oskas aabitsast asju, mida ta temale ei olnud õpetanud, isegi mõnda niisugust, millest tema, Kustaa, ise õieti aru ei saanudki. See tundus Kustaale peaaegu nõndasamuti, nagu oleks laps jälle lubamatul teel olnud.

Silja käis esialgu paar puhku rändkoolis ja siis rahvakoolis, mis asus poolteise kilomeetri kaugusel naaberkülas. Kui Silja oli külakooli viimases klassis, leidis ühel varakevadisel pühapäeval aset sündmus, mis oli ainus omalaadne isa ja tütre vahel. Oli pikk sulavõitu pühapäev. Kustaa lamas harjumuse kohaselt voodis ja Silja lehitses nagu ajaviiteks oma kooliraamatuid. Et aega oli palju, siis vaatas ja luges ta sedagi, mida polnud õppida antud, ja ütles vahetevahel paar sõna isalegi. Kui see oli ainult ütlemine, ei vastanud Kustaa selle peale midagi ega avanud silmi, kui aga laps midagi otseselt küsis, paotas isa silmalauge ja andis natukese aja pärast vastuse. Nii lehitses Silja sel pühapäeval ka piiblilugu, mille ees oli Palestiina ehk Pühamaa kaart. See andis põhjust mitmeks küsimuseks: on Jeruusalemm tõesti olemas? — ja Petlemm, kas praegu ka veel? — «Küllap vist, kui nad kord kaardil on.» — «Mispärast kutsutakse seda Pühamaaks?» Nüüd algas pikk seletamine, kusjuures Kustaa nägi, et ta omadki teadmised olid üsna puudulikud, ühes kohas tegi ta aga õige tabava tähelepaneku. Oli pikemalt juttu Jeruusalemmast, isegi selle hävitamisest, ja siis tuli Kustaale meelde, et lauluraamatu lõpus oli selle hävitamisest pikk lugu; seda oli

tema ema mõnikord Salmeluses just niisugusel pikal loiul pühapäeval teda lugema pannud. Kustaa tõusis voodist, läks kiirel sammul nurgariiuli juurde ja võttis sealt suurekaustalise lauluraamatu. Silja jälgis uudishimulikult, kuidas isa raamatut lehitses, ja viimaks otsitava leidnud, raamatu tema ette asetas, keskmise sõrmega ühe koha kätte näitas ja käskis seda Siljal valjusti lugeda. Ise läks ta sängi peale tagasi ja heitis endisse asendisse.

Silja luges — ja imestas endamisi, et lauluraamatus oli midagi niisugust... «Siis läks Vespasianus keisri käsu peale Kalilea maale, mis oli vägev ja rikas maa rahva poolest, riisus, rikkus ja põletas kõik ära, nõnda et tapmisel, riisumisel ja põletamisel otsa ega äärt ei olnud. Siis sai juudalasi mitu tuhat hukka, ja ühel hoobil tapeti ligi viiskümmend tuhat sõtta kõlbavat meest, peale selle naisi ja lapsi ja muud rahvast. Sõjavägi ep andnud seal armu ei vanale ega noorele, ei raskejalgsetele naistele ega kätkis magavatele lastele. Kuus tuhat noormeest läkitas Vespasianus ühel hoobil igavesti orjaks Akaja maale seda kitsast maad kahepoolse mere vahelt ära kaevama. Kolmkümmend tuhat valmis sõjameest juudalaste seast müüdi sel ajal ära igavesti orjaks. Viis tuhat on suure hirmuga ennast kõrge kivimäe pealt ise alla kukutanud ja iseenesele otsa peale teinud... Siis võttis ta Kadaara linna ära, ja tema pealik Plaatsidus ajas kolmkümmend tuhat kodanikku pakku, kaks tuhat võttis vangi, muu rahvas ning põgenev hulk uputas ennast ära Jordani jõkke, ja nende surnukehad läksid jõge mööda alla Asvaltitese järve sisse, mida Surnumereks kutsutakse.»

Pühapäevaselt vaikses toas jätkus tütarlapse lugemine. Isa lamas voodis ja kuulas, Silja luges ja luges, mõnikord üsna sobimatus kohas hinge tõmmates, kuni oli jõudnud lõpuni: «Seepärast pidagem Jeruusalemma linna ärahävitamist alati meeles, jätkem patu tegemist maha ja pöörgem kõigest südamest õige Jumala poole. Aamen.»

Kui Silja niikaugele oli jõudnud, keeras ta ruttu ülejäänud lehed lõpuni ja luges sealt — et nagu kõigest vabaneda — sama tooniga nagu mõnda laste mängu-

laulu: «Sa oled, Issand Jeesus Krist, — Nüüd hauas leidnud hingamist — Las meid su sees ka hingata, — Su juures ikka elada, — Meid, keda peastsid verega, — Meid nõtru, Issand, kinnita, — Meid pimeduses valgusta — Ja Isa juurde juhata. — Sind täname, sa ohvri tall — Et surid risti vaeva all; — Oh anna, et su surmapiin — Saaks elu ukseks meile siin!» Ja lõpuks veel: «Au olgu Jumalale kõiges.»

Siis laksatasid raamatu puukaaned kinni. Isa lamas liikumatult oma asemel edasi, ta nagu tahtis loetut tugevamini mõjuda lasta. Silja põskedel õhkus aga kuum puna, ta kõndis veidi aega nõutult toas ringi, nagu meelde tuletades, mida nüüd teha. Väljas oli endiselt vaikne, sulavõitu pühapäev. Südapäev oli küll ammu möödas, kuid õhk, maa ja puude võrad olid ikka veel täis valgust ja veetlust. Silja sidus rätiku pähe ja tõmbas labakud kätte, samal ajal jälgides, kas isa selle peale midagi ütleb. Kuid isa lamas endist viisi seliti, silmad kinni, pea pisut kuklas, nii et Silja nägi tema lõuaalust, kaarjaid sõõrmeid ja silmakoopaid. See nägemine oli seekord imelikult võõras. Silja nagu põgenes selle eest, jooksis õue ja sealt pikemalt mõtlemata suuskadel alla randa ja jääle.

Sulalumene suusarada viis kerge tütarlapse libedasti alla nagu keelatud tee. Jäält oli juba kõik lahtine lumi ära sulanud, seal libisesid suusad veel paremini. Ühes kohas oli isegi vett, ainult kitsas riba ühendas laamjääd kaldajääga. Sellest ribast libistas Silja suusad osavasti üle, lugemisjärgne erutus valdas veel ta närve, ja varsti leidis ta end lahtise vee piiril seismas. Ta peatus, kuulates viivu vältel rütmilist verekohinat kõrvus, millega sealsamas ühines teinegi kohin, toosama, mida ta oli kuulnud ka siis, kui haige ema igaveseks kambrist kadus. Nüüd oli see ragin vaiksem, kuid tuli üsna lähedalt, see nagu sosistas kõrva mingit süüdistust... See riba, millest Silja suusad olid äsja üle liuelnud, oli juba purunenud. Last haaras meeleheide, ta ruttas maa poole, kuid sealgi oli ainult vesi, talviselt pruunikas vesi. Kogu jalgealune kõikus. Nüüd oli jää pragina ja südame pekslemise sekka kuulda nagu ka isa häält. Kuhupoole ta nüüd pääseb? Talle ei tulnud pähegi appi

hüüda, keha ainult tõmbus veidi küüru ja näole ilmus nutuvõru. Teed mööda läks paar pühapäevauisutajat, needki mehed jäid nüüd seisma. Silja hüüdis ja püüdis läbi rannapuude toaaknaid näha.

Jäätükk liikus aeglaselt, kuid püsivalt. Teelt hakkasid mehed randa tulema, kärmemal sammul kui enne. Nad olid peaaegu juba jääserval, kui neist tormas mööda Salmeluse Kustaa ise, paljapäi ja ilma kuueta, silmis iseäralik leegitsev pilk. Enne kui mehed oskasid aimatagi, oli isa juba jäätükile hüpanud, mille äär esimese sammu juures murdus, kuid teisega jõudis ta jääle ja sai tütrest kinni haarata. Ta võttis Silja sülle ja hüppas tagasi. Kuid vahemaa oli nii palju laienenud, et ta sattus otse lausvette. Tütre sai ta siiski kaldajää veerele tõugata, nii et sellel sai märjaks ainult teine saabas.

Kustaa vajus kaelast saadik vette, enne kui jõudis rannajääst sedavõrd kinni hakata, et suutis end välja upitada. Kaks külameest ei saanud muud, kui ainult jahmunult ammuli sui vahtida. Seal nende ees jõudu pingutava mehe silmavaates oli ikka veel sama hirmuäratav lõõm, mis ennist randa joosteski; mehed tõmbusid veidi tagasi: kui äkki lööb. Aga Kustaa ruttas Silja juurde, haaras kõigepealt tal juustest ja tutistas kõvasti. Laps ei teinud häältki, vahtis vaid hirmunud silmadega isale otsa. «Või sedasi sa teed,» ütles Kustaa. Tema lõug värises tugevasti. Vähehaaval ta ometi nagu ärkas, vaatas ringi ja hakkas tüdrukut tuppa utsitama.

Naabertalu vanaperenaine oli tasakesi oma väikest kiiktooli nõtkutanud ja kogu sündmust pealt näinud. Kõik oli möödas, enne kui ta ennast püsti jõudis ajada. Kuid siis ta teadis, mis teha. Ta tukerdas kapi juurde, võttis sealt pudeli, milles oli põletatud viina ja kampritükke, kutsus teenijatüdruku enda juurde ja seletas talle: «Kui Salmelusel nüüd ei juhtu rohtu olema, siis on ta surmalaps. Jookse, vii see sinna ja käsi tublisti sisse võtta.»

Tüdruk kahmas rätiku ja läks. Vanaperenaine riietus ka ise ja hakkas Kustaa toa poole minema. Tüdruk tuli juba poolel teel vastu ja seletas, et Salmelus teinud kohe, mis kästud.

Kustaa oli aluspesuväel, kui vanaperenaine tuppa astus. Põsed punetasid ja silmade leek oli muutunud kergeks läikeks. Ikka ja jälle jutustas ta, kuidas ta sängis oli ärganud ja midagi teadmata randa tormanud — just nagu oleks talle unes öeldud, et tütar on hädaohus. Laual tassis oli veel kampriviina kohvipaksuga segamini. Kustaa kummutas sellegi suhu ja kõneles üha elavamalt. «Ma olin nii segane, et rabasin lapsel juustest kinni, ja olen praegugi justkui uimane, aga see oli küll hea, et perenaine mulle rohtu saatis, muidu ei tea, mis oleks saanud.»

Vanaperenaine aga ei olnud sugugi kindel, kuidas asi veel lõpeb. Kas tuli Kustaa erutus kampriviinast või sest õnnetust juhtumist? Igaks juhuks tempis ta ise uue segu, sundis Kustaad ka selle ära jooma ja siis magama heitma. Siis uuris ta Silja seisukorda, ja selgusele jõudnud, et tüdrukul pole häda midagi, läks ta väärikalt tatsudes sama teed tagasi, mida mööda oli tulnud. Minnes mühatas ta endamisi, mõeldes neile kahele: kuidas ta neid viimati oli magamast leidnud, tookord, kui plika oli paranemas... Vanaperenaise süda läks kergemaks.

Päev kaldus juba õhtusse. Kustaa lamas jälle sängis ja Silja istus akna all. Isa märjad riided rippusid pliidi juures, Silja saapad olid, tallad ülespidi, ahju veeres. Ei räägitud sõnagi: Kuid Siljale tundus olemine alles nüüd päris võõrastav — mitte ainult selle juhtumi tõttu. Nii ütlemata kaugel oli see südapäev, kui ta lauluraamatut luges. Samuti oli see koguni teine mees, kes nüüd seal voodis hingas, kui see, kes teda oli juhatanud Jeruusalemma ärahävitamise lugu lugema. See mees oli teda tutistanud ja siis vanaperenaisele sellest rääkinud nagu imeasjast. Tahtmatult pani tüdruk jälle tähele lamava isa lõuaalust ja silmakoopaid.

Kustaa ei saanud vettekukkumisest otsest haigust, järgmisel päeval tegi ta oma harilikke toimetusi ja saatis Silja vanaperenaisele kampripudelit tagasi viima. Aga see isesugune hingeline pehmus, mis temas oli avaldunud kohe pärast õnnetust, näis kestvat kauemini. Järgnevail päevil jutustas ta ikka elavamalt igaühele,

kellega vähegi kokku puutus, kuidas ta olnud nii rabatud, et «plikat tutistanud». Kui ta selle jutuga viimaks Siljagi muigama suutis ajada, näis ta kummaliselt õnnelik olevat.

Siis tuli kevad, millal Silja pidi leeri minema. Kiriku juurde oli Kustaa kodust kümmekond kilomeetrit, nii et Siljale tuli seal korter muretseda, kus ta argiööd võis magada. Samasuguseid tütarlapsi oli teisigi, nad asusid hulgaliselt kirikuküla taludes, luusisid õhtuti parves sillal ja laevarannas, jättes kõrvad lahti omaealiste või vähe vanemate poiste kohmakatele hõigetele ja valjudele naerupahvatustele. Mõnel tütarlapsel oli juba üsna tähelepandav tung seda kuulda. Nad vastasid poistele sama mõõduga. Ja häbelikumatelgi mõlkusid juba visamalt meeles mõned seni ainult aimatud asjad. Nad olid nüüd neidudeks saamas. See suvi, mis ka siin kiriku ümbruses hommikust õhtuni ikka rammestavamaks muutus, oli nende esimene vaba suvi, mille kestel nii mõnigi neist pidi juba äratundmisele jõudma, misjaoks ta naiseks sündinud.

Kui aga saabus laupäeva õhtupoolik, nähti tüdrukuid õnnelikkude nägudega kõiki teesid mõõtvat, mis kiriku juurest eemale viisid. Teeristil nad seisatasid ja jutlesid veel silmapilgu, enne kui üksteisest lahkusid, seski suhtes naljakalt täiskasvanud naisi meenutades. — Hoopis teiseks kujunesid leeripoiste lahkumised teeotsal: seal hüüti krõbedaid sõnu võõra kandi poistele, kivid lendasid ja mõnikord, kui trehvas, mindi isegi rinnutsi kokku, ja siis voolas verd nii mõnestki ninast, mis vahetundide ajal kirikuõuel ja õhtuti küla peal olid ehk liiga püsti kippunud. Kohapeal ei söandanud ju keegi politsei ja pastori kartusel kakelda.

Aga tüdrukud läksid, nagu neidudele kohane. Mõne kaugema kuruküla peremehed olid sõidu kirikuküla laupäevasele päevale seadnud, ja nüüd istus tütar pikkvankril oma rüssaka isa kõrval, teel pühapäevaks koju. Kõlas lahkumishüüdeid niihästi jalgsi minevate kui hobusega sõitvate tüdrukute vahel, need hüüatused olid aga rõõmsad ning kombekad. Õhtueelse päikese kiired

otsekui mänglesid hõikujate silmade läikes ja hammaste välgatuses.

Üht teed mööda liikus ka Silja Salmelus kodu poole, esiti kolmekesi, siis kahekesi ja pärast viimasegi kaaslase lahkumist üksi. Isa nägi teda tulemas. Ta seisis pinumaal ja lõhkus saunapuid. Silja tuli, vaatas avala pilguga isale otsa ja läks siis temast mööda tuppa, ilma et oleks sõnagi tervituseks öelnud. Kustaa kirvelöögid lajatasid ja puuhalud praksusid, oli ilus varasuvine laupäevaõhtu. Silja tuli juba toast kodustes riietes, läks otse isa juurde, küsis midagi teha, mida väga hästi isegi teadis.

«Vii puud ja pane tuli ahju, saame rutem sauna,» vastas Kustaa. Seega olid nad teineteist kuuldavalt teretanud. Laupäevaõhtused toimetused edenesid isal ja tütrel meeldiva kergusega, isal ja tütrel, keda sidus teineteisega soe vastastikune tunne. Sügav inimlik õnnetunne, mille ümbert aastate kuludes olid varisenud kõik säärased asjaolud ja vaatekohad, millel kooselus polnud olulist osa või mis seda häirisid.

Alles siis, kui saunast tagasi oldi, kui Kustaa tagaakna juures peegli ees särgiväel istudes oma veel üsna tihedaid juukseid kammis ja Silja vaikselt nagu valge vari hämaruses pliidi juures talitas, alles siis tehti juttu nii mõnestki asjast. Isa küsis üle õla, kuidas Silja korteriga oli, mida ta lähemalt ise ei tundnud. Kui seejuures selgus üht-teist, mis polnud talle meele järele, ei hakanud ta seda tütrele selgitama, vaid pillas ainult küsimusi ja vahemärkusi, just nagu oleksid isa ja tütar selle kõnelusega teineteisele näidanud, et nad on kõigis asjus üksmeelsed. Seal siis see vana taluperemees istus, tütar võis nüüdki tema kindlat ja meeldivat profiili akna kumas näha, nagu mõnikord varemgi, lapsepõlve palavikuöödel. Siis läks ta voodisse, ei rääkinud enam tütrega ega näinud ka muidu tema toimetusi jälgivat. Toas valitses vaikus, tundus, nagu hõljuksid seal vana mehe väärikad õhtumõtted.

Vaikselt, otsekui libisedes ja isegi ukse kriuksumist kartes läks tütar välja õue, kus veel redutas suve esimese poole kevadevarjundilist hämarust. Toomingate õitekobarad kaugetel järverandadel ja veevälja taga

maantee ääres näisid ses hämaruses rippuvat. Lindude laul elumajade läheduses vaikis aegamööda, kuid kaugete laante puuladvust võis kuulda mõnede suuremate laulikute hääli, kes pikkade-pikkade trilleritega omal kombel tõlgitsesid põhjamaa suveöö sügavat sisu, milleks nad rõõmuga nii pika teekonna olid ette võtnud. On juba pesigi ja neis munad... põhjamaa suveöö kujutaja märkab siinkohal, et on sattunud tuttavate kirjeldusvõtete lummusse. Taeva kahvatuse all hämaruses lilled, looduse summutatud muusika, kusagil vaatlev, üksildane neiu, kellele loodusekujutaja näikse andvat ühe kauge inimese seesmised ja välised piirjooned...

Salmeluse Silja seisis ja kõndis kuulatades ning suveööd meeltega vastu võttes.

Vähehaaval kõndis ta koduneeme ninale, põõsastes kaldaperveni, ja istus seal mahakooldunud kase tüvele. Ta noor süda nagu avardus ja sai julgust. Ei keegi ega miski tule teda siia häirima. Toas, hõike kaugusel, magas isa kerget und, ja siit ei viinud läbi kellegi tee.

Järv oma randade ja saartega puhkas seal nagu mõnel pildil, milliseid ta siin-seal oli näinud. Vastupeegeldused vee sügavuses kordasid kõike seda, mis vee peal kõrgusse tõusis. Kõik, mida meeled tajusid, näis teadvusele hardalt oma hella headust kinnitavat, näis tütarlapsele sosistavat, et kui sul veel midagi puudub, siis ei saa meie sinna muud parata, kui ainult sinu igatsust hellitada. See looduse otsene keel tegi vaatleja silmad suureks ning sügavaks, nagu oleksid needki järve kombel tahtnud kõike nähtavat endas vastu peegeldada. Puudus ju sel kuueteistkümneaastasel tütarlapsel paljugi, mida tal oleks võinud olla ja millest ta mõnikord oli kuulnud, et tal oli olnudki, kuid mida ta teadlikult ei osanud ihata. Võib-olla kõigest sellest siis tulenes, et ta silmad suurenedes veidi niiskusid ja rinnast kerkis vaikne ohe — sel suveööl, kui ta leerivaheajal oli koju tulnud oma üksildast isa külastama. Jah, üksi oli isa, kes toas magas. Sellest mõttest leidis tütarlaps viimaks tuge ka oma igatsusvalule, talle tundus, nagu oleks ta isa kaitsja. Silja just nagu vaatas endasse ja märkas, et ta on naine...

Öö süvenes. Silja tõusis ja astus mõned sammud mööda randa, mõeldes kaugemalt jälle toa poole pöörata. Aga ka jääda oli kihk — maastik sai kuidagi jõulisema ilme, kui saare tagant ilmus välja vene, nähtavasti möödasõidul lõunast põhja poole. Sõudmise tempost võis järeldada sõudja meeleolu: suveöö valdas tedagi, juhtis ta mõttekäiku ja isegi mõlatõmmete vaheaegu. Liginev solin ei häirinud, üksnes tõlgendas... Silja murdis maast lille, kuigi ei olnud kavatsenud seda teha, ja vaatas saabuvat paati. Sõudjagi peatas hetkeks mõlad nagu vastuseks tütarlapse liigutusele, kuigi ta tütarlast arvatavasti veel ei näinud. Ega see vist olnudki tõeline paadimatkaline, vaid üksildane öine sõudja, keegi noormees, mitte tuttav; riided ei olnud ei töö- ega piduriided, seda võis siitki näha. See oli keegi suvitaja sealt kaugemaist suvilaist, kes oli sõudma tulnud. Üsna kindlasti oli Silja teda nädala keskel näinud kirikukülas jalgrattaga sõitmas... Seetõttu tundis ta hästi ka tema riided siiamaani ära... Tal oli veidi kongus nina ja esihambad paljastusid kergesti, kui ta pagariemandaga kõneles... Jah, see ta oli, nüüd oli ta päris lähedal, nad võisid teineteisele otsa vaadata... Silja sõrmed tegid lille juures paar näppivat liigutust, pruunid silmad vaatasid kord või kaks pikkade ripsmete alt, siis hakkas ta toa poole minema; iga tema samm oli nagu väike sündmus, nagu millegi kinnitus. Minnes ei jäänud tal tähele panemata, et sõudja tema selja taga järvel ikka veel mõlad paigal hoidis. Alles siis, kui tütarlaps juba tükk aega põõsaste varju oli kadunud ja teda järvele enam näha ei olnud, kuulis ta, kuidas noormees paar korda mõladega tõmbas ja jälle hetkeks peatus, ja kui ta lõpuks teda eemale sõudvat kuulis, oli mõlade takt teine kui enne, saabumisel.

Kesköö võis olla lähedal. Kui kaua õieti oli Silja seal neemel olnud? Tuppa tulles märkas ta ka ise, et tõi oma riietega väljast kaasa pahvaku värsket ööhõngu. Lillgi oli veel käes. Oli tahtmine säilitada kõike, mis väljast oli kaasa tulnud.

Uni ei tahtnud ikka veel tulla; ta istus akna alla, kust avanes vaade üle põldude küla poole. See oli imeline öö, Siljale esimene selletaoline tema elus. Toa taganurgast sängist paistis mehe valge kogu, isa magas nagu harilikult ilma tekita. Silja vaatas sinnapoole ja kuidagiviisi hämmastas teda seegi, kuidas ta nüüd isa vaatles... Isa oli vana mees, kes oli elus palju raskusi tunda saanud, nii oli talle räägitud... Tolle vana, siia pidama jäänud mehega elan ma koos, ta on minu isa... Mis see tähendab?...

Isa lamas liikumatult seliti. Hingamistki ei olnud kuulda, midagi veidi hirmutavat oli isa olekus. Siljale tuli meelde, et vanaisa oli leitud surnult rehest, keegi polnud tema suremist näinud... Oli isa ehk ärkvel, kuigi ta midagi ei räägi? Seda ei julgenud Silja küsida ega minna ka lähemalt vaatama. Ta vaatas järgemööda kõigist kolmest aknast välja. Kõikjal laotus öö, mis nüüd oli nagu palju tühjem kui enne. Järvel olid kallaste vastupeegeldused tuhmunud.

Viimaks kuuldus isa sängist naksatus ja mingi nõrk heli, nagu oleks hinge tagasi hoides kõhatatud. Siis tõusis isa istukile ja läks neemepoolse akna alla. Aknalauale toetudes jäi ta sinna silmapilguks liikumatult seisma. Siis pöördus ta ohates ümber ja nägi toa teises otsas Siljat.

«Jaa-hah — sa oled tagasi,» ütles ta vanainimese võõra, unesegase häälega ja läks heitis jälle pikali. Silja sai aru, et isa äsja voodist tõustes polnud teda märganudki.

Hämara toa teises nurgas oli näha tütarlapse hääletut liikumist, sale kuju muutus vähehaaval valevaks ja vajus voodisse. Ja siis magati ka siin majas. Väljast järve poolt polnud enam tükk aega kostnud mõlasulpsatusi. Oli veel viiv aega ligineva pühapäevahommiku saabumiseni.

Selline jaanipäevaeelne pühapäev, mis hingab selgust ja pikkust. Inimesed ja nende loomadki tunnevad puhkuse ja soojuse võlu. Särgiväel on ka vanainimesel mõnus olla, sest päike paistab peaaegu igale poole. Isegi loomad kodumail, kuigi nad pühapäevast midagi ei tea — koer, kass, kukk kanadega ja pääsukesed —, vastavad oma olekuga kuidagi inimese meeleolule. Trepil

istujal on aega tähele panna ka neid, keda ta argitoimetuste keskel vaevalt märkab.

Pole midagi imelikku, kui ka vanem inimene väikese jalutuskäigu ette võtab, nii ainult pühapäevase aja möödasaatmiseks. Põllupeenarde ja puude värske lopsakus on vallutav, selles on niisugust looduse vägevust, et selle imetlemine pühapäevasel päeval pole häbiks ka kõige mehisemale mehele. Pahuraimgi peremees võib minna takseerima ja hindama oma aastasaagi väljavaateid. Kehvale popsile, kel ainult mõni vakamaa põldu ja argipäeviti raske töö võõra põllul, istub säärane vaikne ja muidusaadud puhkepäeva rõõm veel paremini.

Sama järveseljandik, mille kaldad ja saared öösel nii õrnalt vastu peegeldusid, sätendab ja virvendab nüüd kõikvõimsa päikese valguses. Vana Kustaa hulgub neemel ja läheb sinnapoole, kus ta oma tütart nägi hilisõhtul liikumas. Seal on küll kase mahapaindunud tüvi, kuid sinna ei kõlba tal siiski istuda, ei kõlba üldse kauemaks seisma jääda. Ja ta ei mõtlegi otseselt, et tema öine tähelepanek juhib nüüd tema rahulikke samme. Ei ole ju ükski päev pika eluaja kestel täiesti teise sarnane, kuid vana Salmeluse Kustaa meelest oli see pühapäev hoopis erisugune. Võib-olla tuli see asjaolust, et tütar, kellesse ta nii tugevasti oli kiindunud, nagu ikka ainsasse lapsesse, oli nüüd esimest korda tema silma alt terve nädala ära olnud ja oli nüüd jälle kodus — ning läheb varsti jälle. Juba õhtuse laevaga.

Kodus ei olnud ta küll praegugi. Arvatavasti oli läinud oma leerikleidi pärast külla, kus õmbleja pisikeses kambris tüdrukud pühapäevahommikuti passivad selga tegemisel olevaid rõivaid või peavad usalduslikult sosistades õmblejaga nõu uue kleidi moe ja lõike asjus. Nädala pärast on Silja pidupäev — kuidas seda nimetatigi: ristimissakramendi uuendamine. Omal ajal Silja ristiti, Salmeluse suures saalis ... ja nüüd oli ta leerikleiti tellimas. Tulid korraks meelde ka surnud laste kahkjad näod ... Üksildasele vanamehele tuleb meelde kõiksugu asju, kui ta ilma erilise põhjuseta on kõmpinud neemeotsale ja seal kaldapõõsastikus seisab. Ta on vestiväel, sinised särgikäised lõpevad tugevate randme-

tega ja veel vanuigi nõtkete mehesõrmedega. Kui tolle mehe ema nüüd kusagilt nende teadmistega lagedale ilmuks, millega ta elust lahkus, võiks ta arvata, et see on tema mees, kadunud Vihtori Salmelusest. Poja juuksed ja silmad, mille värvus algul oli pärit just temalt, emalt, on aegade tuultes ja tormides sedavõrd luitunud, et needki on isa kadunu moodi.

Ja ta läheb jälle toa poole tagasi, Salmeluse Kustaa, Vihtori poeg. Varsti on ehk temagi küps ... kuid nüüd ta vaatab, kas tütart juba ei paista. Tõsi, ta võib toidu ka ise lauale panna ja on seda lugematuid kordi teinud nii möödunud aastail kui nüüdki, läinud nädalal. Ometi oleks talle väga meelepärane, kui täna teeksid seda Silja käed, ta on ju nüüd jälle korraks kodus.

Tulebki viimaks. Koos kellegi omaealise tütarlapsega. Peatuvad teeotsal, mis keerab suurelt teelt siia. Kõnelevad elavalt, veheldes ja hüpeldes, lahkuvad ja eemalduvad, ikka veel nagu venitavad juttu, kuni viimaks lõpetavad selle mõne hüüatusega. Siis tuleb Silja kiiresti kodu poole, kuid vaatajale näib, et ta mõte ei rutta ees, vaid pigemini ripub kuskil tagapool. Kustaa küsib:

«Kes see tüdruk oli, kellega sa koos tulid ja rääkisid?»

Küsimuses oli ilmselt midagi võõrast, sest Silja vaatab isa otsa veidi imestunult, enne kui ütleb tüdruku nime. «Või nii, või see'p ta oli, ei mina oska nende vahel vahet teha,» pomises isa, et asjast kuidagi üle saada.

Silja kattis laua, tehes seda kärmemini kui tavaliselt. Vaatas veel kord hajameelselt lauda ja siis isale otsa oma harilikul kombel, et: võib alata. Isa läks laua juurde, temagi silmitses seda, enne kui istus. Vaatas siis tütre poole, näol veidi laiem naeratus kui muidu, ja ütles:

«Kas sa mulle leiba ei annagi?»

See oli tõesti üks imelik pühapäev — kogu oma ilus ja kirkuses. Et Silja ja Kustaa vahel säärast ütlemist võis tulla! Tüdrukul oli otse mossis nägu, kui ta leivakorvi isa ette asetas.

Kustaal oli vajaduseks saanud süües ikka veidi kõnelda, kui tal kas või üks kuulaja oli. Ta oli harjunud nõnda oma peremehepõlves ja oli selle kombe päri-

nud oma isalt. Suures talulauas läks jutt kergesti lärmamiseks, kui peremees oma eeskujuga ei olnud seda tasandamas. Nii oli Siljagi harjunud, et isa süües talle alati säärastest üldistest asjadest vestis, mis päris otseselt majapidamisse ei puutunud. Lauas avaldas ta ka oma väikesi hinnanguid ümbruskonna inimeste ja sündmuste kohta. Ja Silja, kui ta sellele oleks hakanud mõtlema, ei oleks neist isa söögilauaarvamustest võinud meenutada ainustki, mis talle oleks haiget teinud. Vastupidi, need olid talle tihti meeldinud ja mõnikord tekitanud isa vastu isesugust vaikset imetlust, mispeale ta jäi kõrvalt vaatama isa pead, ilma et asjaosaline seda oleks märganud.

Nüüd isa sõi ega lausunud sõnagi. Ta ei paistnud pahane olevat, kuid oli sügavais mõtteis, nagu hoopis kusagil mujal. Silja ainult oli — ja püüdis teritada tähelepanu, et lauas enam hajameelset hooletust ette ei tuleks. Kustaa ei jõudnud lõpuks sedagi öelda, mis ta ütlema pidi — «see kuulukse hakanud öösiti na ümber hulkuma» —, sest ta ei teadnud seda päris kindlasti. Kui ta juba söömist lõpetas, ütles ta ainult:

«Söö nüüd, lapsuke, ise ka.»

Ka see ütlemine ei olnud just igapäevane. Õrnast toonist hoolimata tundus see praegu Siljale rusuvana. Jäi tunne, nagu oleks väga nõrk haige seda öelnud. Ja Silja ei märganud sööma hakata enne, kui isa oli tõusnud ja läinud voodisse tavalisele lõunauinakule.

Päev oli juba pooles lõunas. Vastupandamatult, üha kirkamalt, vaikselt ja õnnestavalt mõjus ta kõigisse elavaisse ja elutuissegi olendeisse. Ta ahvatles, suunas ja rahuldas eriealisi inimesi eri viisil. Päike — «päevlik» ise — sobis kõikide inimliku eluga liituvate tungide ja kirgede võrdkujuks ning ergutajaks.

Kui Silja oli söönud ja isa Kustaa oli veel pikali sängis, kuulis ta tütart ütlevat:

«Ma läheksin vähekeseks Mikkolasse.»

Mikkola oli just selle äsjase tütarlapse kodu. Kustaa ei osanud selle peale midagi öelda, vaikimine venis veidi pikemaks kui loomulik.

«Sa vaatad siis ise, et laevast maha ei jää, et ei pruugiks jalgsi minna,» ütles Kustaa.

«Jah,» kuulis ta tütart pisut ebakindla häälega vastavat.

Tütar läks ja isa jäi jälle päikesepaistelisse tuppa üksi. Ta oli ikka veel voodis, kusjuures sõnatud mõtted tihenesid ootamatult tugevaks meeleoluks.

Ilus suvine pühapäev ei lõpe veel niipea. Veel mitu tundi pärast lõunat on ta jõuline ja õnnestav. Leplikud inimesed, kes üksteist teel kohtavad, annavad seda vastastikku edasi.

Silja oli Mikkolas terve päevasüdame. Teda oodates keetis Kustaa endale ise kohvi. Siis nägi ta tütart teed mööda tulevat, pikkamööda ja vibutades käes toomeoksa. Laeva saabumiseni oli veel paar tundi. Siis pidi isa jälle nädalapäeviks üksi jääma, tütrel tuli minna leeri, et jaanipäevaks armulauale pääseda. Ilus aeg, ehk küll Salmeluse Silja ei saanudki sel esmakorral seista selle altari ees, kus tema esivanemad nii mitme inimpõlve jooksul olid, pidulik puhtus hinges, neid imelisi vahendajaid — leiba ja viina — huultele oodanud. See siin oli teine kogudus, nad olid kolinud võõrasse ümbruskonda.

Oleks võinud arvata, et ka vana Kustaa meeleolu oli neil aegadel ülev ja pidulik. Kuid see oli ennekõike kummaliselt segane, eriti tänasel pühapäeval, kui Silja oli kodus. Põhjus oli talle, isale, endalegi seletamatu. Oli ju tütar niisama ilus ja puhas nagu ennegi, kombekas ja tasane. Kui ta korraks läkski külla, mis oli selles siis imeks panna, ei kõlvanud tal ju tervet ilusat pühapäeva toas istuda, kui nagunii oli vaba aeg. Ja naabruses ei olnudki teist samaealist tütarlast peale Mikkola tüdruku. Ega Kustaa, tõtt öelda, teadnud sest tüdrukust midagi kindlamat. Mõni tahtmatult kõrvalt kuuldud vihje, see oli kõik. Et Silja ilusal pühapäevaööl veidi kauemini väljas koduõue ümbruses viibis, ei tähendanud ju muud kui harrast meeleolu. Teadagi, et laps siin üksinduses tahab veidi järele mõtelda nende mõtete üle, mida pastor oma vägevate kõnedega nädala kestel on äratanud.

Kuid ometi olid kindlakskujunenud suhted isa ja tütre vahel nüüd kuidagi häiritud.

Ja sugugi mitte esimest korda ei sattunud nii, et isa Kustaa ise kohvi keetis ja lauale tõi. Silja oli näinud seda mitmel korral suuremast peastki, kui ta juhtumisi haige oli. Kustaa polnud niisugusel korral külast mõnda naist abiks otsinud, vaid jättis oma töö sinnapaika ja toimetas köögis üsna vilunult. Aga kui Silja nüüd külast tulles tuppa astus ja nägi isa parajasti tasse lauale asetavat, ja kui toas samal ajal lõhnas äsja keedetud kohvi järele, võttis tema hinges jälle maad segadus nagu hommikupoolikul, nüüd siiski nagu pehmemana, ent valulisemana. Isa paistis kuidagi silmatorkavalt vana, mida Silja seni ei olnud isa puhul osanud mõteldagi. Midagi haledusetaolist väratas tal südames. Siis tõttas ta ise edasi talitama.

Silja tänases kirikuküllа-minekus oli palju enam pidulikkust kui nädal tagasi esimesel korral. See oli olnud värske esmaspäevahommik, ja Kustaa ise oli teda hobusega viimas, sest laev ei läinud hommikul vara. Tookord oli Silja tundnud igatsust kodukambri järele, paljude võõraste hulka sattumine oli hirmutav... Kuid nüüd ei võinud ta midagi parata, et ta minekuaega ootas, sest oli hirmus tore laevaga minema sõita, kaasa tulevad ka paar teist tüdrukut kaugemaist küladest, sealtpoolt, kust too öine sõudjapoisski oli tulnud... Lõbus peaks olema ka seal korterimaja õuel, seal oli suur ja sile muruplats, sinna öeldi pühapäevaõhtuti noorrahvast hullama kogunevat...

Kustaa istus sõnagi lausumata, jälgides pilguga tütre minekuettevalmistusi. Isegi kõrv võis jälgida, sest tüdruk ümises laulda. Viis meenutas mingit vaimulikku laulu, võis olla koraalgi, igatahes oli see kiriku juures õpitud. Tüdruk askeldas ja ümises, kuid ei vaadanud kordagi isa poole. Kuni ta midagi otsides ümina vahel isalt midagi hoopis argipäevast asja küsis, nagu oleks ta oma hinge pidumaja ukse paotanud ja sealt mingi käsu peretuppa hõiganud. Samal ajal vaatas ta tähelepanelikult ja kartmatult isale otsa, näol asjalik, otsekui kiirustav ilme. Ta kohtas isa silmi, ja need olid säärased, et temagi jäi vastu vaatama, otse tolle vana mehe silmateradesse, ega võinud kohe neist vabaneda... Isa ei paistnud küsimust kuulvat, seda ütles tema silmade

võõras läige; need nagu esitasid vastusena teise ja ülevama küsimuse.

Isa tõusis ja läks voodisse.

«Süda on justkui paha,» ütles ta. «On seal natuke vett?»

Silja jättis toimetused sinnapaika ja ruttas ämbri juurde. See oli tühi. Ta ruttas välja. Kustaa jäi üksi.

Äärepealt võiks toaõhku pidada üheks tegelaseks selles juhtumis; Kustaale tundus, nagu oleks see õhk nüüd teda vaadelnud, nagu oleks olnud keegi, kellega tal siitpeale tuli nüüd asju ajada ja kõik muu jätta. Pööritava südamega tuiutas ta keskpõrandale ja talle tuli jälle meelde üks samasugune tuiutamine kaua aega tagasi. Ta arvas end Salmeluse rehe uksest sisse vaatavat, selle vana talu reheuksest, mille ta peaaegu oli juba unustanud. Ta tõusis voodist, pöördus kõigepealt akna poole, mille kõrval rippus peegel. Mingi mõttevälgatuse tõukel vaatas ta sellesse, ei teadnud, kunas ta viimati oma nägu nõnda kaalutlevalt oli uurinud... Seal oli mees, aga kes see oli? See oli see mees, kes kord just sama näoga oli tema poole pöördunud ja küsinud tema arvamust mingi taluasja kohta, tookord, oma elu viimasel otsal... see küsimus ja valusalt liigutav pilk — nende saatel loovutas Salmeluse kadunud Vihtori oma talu noorele pojale Kustaale. Tema vaatas nüüd sealt peeglist vastu, sama nina ja suu, sama küsiv valu pilgus. Mis nüüd saab? Mis ütleb toaõhk — ja see põrand?

Silja! — ta tuleb — ja läheb kohe. Ei-ei — nüüd peab oskama end vaos hoida — nagu mõnikord vareminigi — mõnelgi puhul elu kestel...

Laps viis veepange vaikides oma kohale ja silmitses siis isa; isa astus ligi, valuline puna põsenukkidel, võttis toobi ja jõi.

«Kas sa ei peaks juba minema, kulla laps?» küsis isa, toopi kobamisi lauale pannes.

Jälle see «kulla laps», ammu ununenud sõna, mida isa täna juba teist korda tarvitas. Südapäevane pikavõitu külaskäik, paljud muljed taevast, maast ja inimeste pilkudest ning sõnust olid pannud tüdruku unustama selle rõhutud oleku, mis valitses toas juba hommikul, ta oli nagu alateadlikult põgenenud just selle eest,

kuid rõhutunne oli hoopis suurenenud. Isa ju ütles äsja, et tal on halb, ta on haige. Nagu vanaduski, oli see midagi säärast, mida Silja ei osanud loomulikul viisil isaga seoses mõelda. Nüüd vaatas ta isa, nagu vaadatakse lähenevat õnnetust, mille eest on võimatu põgeneda. Isa märkas enne kui ta ise, et põski mööda voolasid pisarad.

«Ära nuta, kulla Silja,» ütles Kustaa, «küll läheb mööda. Vaata aga, et laevast maha ei jää.»

Silja heitumine liigutas Kustaad niivõrd, et ta täielikult unustas oma seisukorra, keha pidi veel vastu pidama järelejäänud eluhetkedel, ilma et hing seda tähele paneks. Siljal tuli minna, laevanina oli iga silmapilk oodata kõige lõunapoolsema neeme tagant. Silja läks — ja Kustaa läks teda saatma, käis tema kõrval kuni suure teeni. Ta jäi sinna, vaatas oma ainsa lapse minekut, mida ta ei saanud enam takistada. Noor tütarlaps läks varasuvisel pühapäevaõhtul ilusal kõnnakul mööda teed, vana isa vaatas teeotsal tema nõtket minekut. Isa nägi, kuidas kaugemal sama teega ühinevat haruteed tuli keegi noor tütarlaps, kes rõõmsalt Silja kõrvale asus. Kui nad olid üheskoos tüki maad kaugenenud, tulid neile vastu kaks poissi, kelle nägusid Kustaa veel ähmaselt eraldas. Poisid peatusid ja ka tüdrukud peatusid. Siis pöördusid poisid ümber ja nemadki hakkasid sadamasilla poole minema. Seda kõike nägi Kustaa, enne kui ta koju tagasi läks. Tagasi ta jõudis veel minna, oli veel pealtnägijagi, kes siis hiljem võis kinnitada, et vana Salmelus oli tõesti tuppa läinud — kust ta pärast nimelt surnuna leiti. Just nagu tema isagi oli leitud oma pärustalu rehest.

Silja jõudis juba tükk aega oma kostikorteris olla, isegi õuel mängida, enne kui surmasõnum temani jõudis. Kaupmehe poepoiss tuli sõna tooma, ta kõneles nii libedasti, nagu ta leti taga oli harjunud kõnelema. Siljale tundus sel hetkel, nagu oleks ta tegelikult jätnud isa surema sinna kodutee otsa, kuigi ei olnud seda teadnud. Ta vaatas inimesi enda ümber imestaval pilgul, nagu oleksid need seda teadnud, ja ometi olid nad siin temaga koos mänginud ja tantsinud. Ka poepoisil ei paistnud tagasiminekuga kiiret olevat. Nad näisid nagu

ootavat, et tema, Silja, lahkuks, misjärel nemad võiksid jätkata uue tantsu harjutamist. Siljagi oli tantsu õppinud, ta oskas selle viisi ja sõnu.

Kedagi ei olnud nõu andmas, kuidas Siljal tuleb niisuguses olukorras toimida. Kostikorteri perenaine näis muret tundvat ennem millegi muu kui tolle leerilapse isa surma pärast. Ta ei tundnud hästi selle kadunu varakust, et mine tea, kuidas jääb korterirahaga... Arvatavasti kõneles ta sellest peremehega, oma mehega.

Siljale oli tee kiriku juurest kodumajja üpris võõras ja õhtu oli juba hiline, kuid ta läks siiski, läks kellelegi sõna lausumata. Kostikorteri perenaine sai mõistatada — ja lohutada end sellega, et tüdruk mingil juhul ei võinud minema minna, oli tal ju leer pooleli.

Silja marssis teed mööda. Oli pühapäevaõhtu, külatänavail seisis poistesalku, kes rõõmsa jultumusega vahtisid noort möödaminejat tütarlast. Siiski ei tikkunud ükski talle erilisemalt ligi, tema kummaline ilme takistas neid ammulisui vahtijaid, kuigi abitu tüdruku kiusamine on sääraste seisjate suuremaid naudinguid.

Kell ligines juba kümnele, kui Silja jälle samal teeotsal seisis, kus ta mõni tund tagasi oli isast lahkunud. Ta jäi eneselegi märkamatult sinna seisatama, nagu oleks ta alles nüüd tajunud, millega on tegemist. Ta oli kogu tulekutee võtnud ette vaid nagu vastuväiteks sellele, mis poepoiss talle seal Kätelä õues oli öelnud. Aga kui ta nüüd pidi ära käima selle lühema koduteeosa, sisaldas see juba nagu tõsiasja tunnistamist.

Silja tuli õuele ja märkas, et uksed olid väljastpoolt lukustatud. Ta läks akna taha, eesriided olid ette tõmmatud. Nende vahele oli küll jäänud kitsas pilu, kuid sealt ei paistnud midagi. Ääretu vaikus, ei ainsat sõudjat järvel, ei jalakäijat teel. Kaugele olid paiskunud eileõhtused õrnad elamused ja tänased päikeselised rõõmud teel ning õuedel.

Juba tuli ka Mikkola peremees aeglaselt teed mööda. Ta nägi Siljat juba kaugelt, kuid ei kiirendanud sammu. Ta lähenes rahulikult, ja Silja, leerilaps, seisis hilisel suveõhtul kahvatuna seal kõleda, otsekui jahedaks muutunud koduõue trepi ees.

«Nõnda ta siis läks, lapsekene — jõudsid just ära

minna, kui . . .» Mikkola oli tavalises olukorras õige käreda loomuga mees, kuid temagi rääkis nüüd tütarlapsega pehmel toonil, jutustas põhjalikult, kuidas asjalugu oli märgatud, ja et nõnda pidi ta siis siin midagi tegema ja ta tegi nõnda: seadis surnukeha laua peale ja saatis Siljale sõna.

Ikka kiiremini ja ikka kaugemale kihutas äsjane ning kogu senine elu, lapsepõlveelu. Mahedas ja muidu kõige ilusamas suveöös puhus vingelt elu külm tuul üle vaeslapse. Mikkola rääkis temaga nagu täisinimesega, esimest korda räägiti Siljaga nõnda. Mees tähendas, et ta ei olnud toas käinud üksi, vaid oli kõigepealt otsinud tunnistaja — et kellelgi poleks midagi ütlemist. Nõnda kõneldes avas ta samal ajal ukse ja astus ees hämarasse tuppa.

Tuppa astus nüüd Siljagi. Koolnu ümber laotus ääretu tardunud vaikus. Aknaeesriided olid kinni, esiti Silja ei märganud, kus . . . oli . . . Mikkola läks suure laua poole. «Me tõstsime ta siia lauale, sest ta oli kukkunud just samasse kõrvale — mõtlesime, et . . .» Siis mees läks ja tõmbas aknaeesriided laiali ning jäi ise kaugemale seisma.

Silja nägi jälle oma isa lõuaalust, kaarjaid ninasõõrmeid ja silmakoopaid, nii nagu kord varemini, ühel erilisel hetkel. Silmad olid veidi paokil, nagu nad isal sagedasti olid, kui ta voodis lamas — sedaaegu kui Silja vaikselt askeldas või midagi säärast ütles, millele ei tarvitsenud vastata. Siin lamas too sõnakehv mees, näol viimne õrnõhuke naeratusvine, mida ta nii paljudel elukurvidel oli ette mananud. Nüüd oli ta seal ja just nagu naeratas selle peale, et Silja ja Mikkola teda vaatasid, või isegi ootasid, et ta vahetaks asendit. Ei vahetanud, oli ainult seal laual, kus . . . Küllap jõudis asi alles nüüd Silja teadvuse sügavusse, sest nüüd puhkes ta nutma, ja see oli nagu väikese lapse nutt. Isa oli talle kord heatujuliselt jutustanud, kuidas tema, Silja, siia tuppa kolimise ajal oli oma esimesed uned maganud sel suurel laual.

Karedaloomuline peremees ei osanud enam midagi ütelda, nihkus ainult vähehaaval ukse poole, tuli veel tagasi ja hakkas eesriideid uuesti kinni tõmbama. «Tõm-

ban ette — et mõni ei tuleks asjata piiluma — kuigi ta ise sellest midagi ei tea, aga on nagu etem . . .» ütles Mikkola, samal ajal kui Silja nutt vähehaaval vaibuma hakkas. «Sedasi et — eks sa tuled nüüd seks ööks meile, heidad Tyyne kõrvale magama, ega sa vastu ööd kiriku juurde ikka lähe — ja peaks ehk ka muldaviimisest kõnelema, on ju nii soe aeg — küll mina õiendan, kui sa kedagi teist ei taha — kadunul raha igatahes on, ei talle valla raha tarvis lähe, seda ma tean — ei jõudnud veel silmata, kas tal kodus on nii palju, aga küll seda pangas on, ja küll mina võin anda ka omast käest esialgu . . .»

Rohi tegi Silja uued kingad märjaks, kaste oli juba maha langenud. Kostis mingi suveöine häälitsus, oli tunda mingit lõhna Silja ja Mikkola peremees — imelik paar niisugusel ajal — läksid uinuvatest taludest mööda Mikkola poole. Kuskil õues seisis veel mõni uudishimulik vaikiv naine, kes oli ennist näinud Mikkolat Salmeluse toa poole minevat, aimanud asja ja tahtnud kuulda ning näha, «kas tüdrukul oli väga kahju, et isa sedasi suri». — «Tõsine ta oli, aga siit mööda minnes ta küll just ei ulgunud,» rääkis pärast naine toas mehele, kes oli juba voodis pikali.

Minejad jõudsid Mikkolasse, kus inimesed olid veel üleval. Perenaine ja isegi Tyyne, kellega Silja päeval oli koos olnud, olid nii segased, et andsid Siljale kätt, ja Tyyne rääkis nii veidralt, nagu oleks raamatust lugenud. Siis pakuti Siljale head-paremat süüa, aga ta ei suutnud süüa, sest kui ta pidi suutäit mäluma hakkama, valgusid pisarad jälle silma ja suu kuivas. Siis mindi magama. Siljal tuli heita Tyyne kõrvale.

Orvu esimene öö ei olnud õnnelik unegi poolest. Tyyne uinus peaaegu kohe ja häiris tugevate liigutustega unes voodikaaslase niikuinii erka suikumist. Omamoodi see veidi hajutas Silja mõtteid selle juurest, kus nad peatuma kippusid. See rüssakas talutütar heitis jala hoolimatult üle kõhetu Silja, rõhus nii tugevasti, et Silja pidi end tema alt välja vähkrema, mispeale Tyyne pöördus kogu kehaga tema poole ja kaelustas teda tuliselt, samal ajal midagi pomisedes. Tema hingeõhus oli veidi öölõhna — Silja polnud varemini maga-

nud kellegi muu kui ainult isa kõrval ja sedagi paljude aastate eest. Ärkvel olles mõtles ta nüüd, kui lähedane talle eile oli olnud see inimene, kellega ta oli päikesepaistel naerusui jalutanud. Kuidas nad poistega olid laevale minnes kokku sattunud ja mida Tyyne oli ütelnud... Ja kuidas isa oli küsinud ja ütelnud.

Pärast seda ööd kadus Siljal vähimgi kiindumus Tyynesse, kes oli seisnud nii lähedal omavahelisele tütarlaste sõprusele. Tundus, nagu oleks vana Salmeluse Kustaa ikka veel esimesel teelahkmel seisnud ja teda õigele poole juhatanud.

Hommikul läks Silja väsinuna oma leeriõppust jätkama ja Mikkola hakkas surmajuhtumiga kaasaskäivaid asjaõiendusi toimetama kus Silja teadagi ei osanud kuigi palju kaasa rääkida. Kustaa maeti samal pühapäeval, kui Silja armulauale võeti, kuid kumbki neist sündmustest ei avaldanud Siljale erilist mõju ega jäänud talle kauemaks meelde.

II

TÜTAR

Silja ei jäänud kauaks Mikkolasse. Mikkola peremees määrati küll tema hooldajaks, kui ta kord juba oli juhtunud sellele orvule esimest abi andma, aga Silja oli pärast leerist lahtisaamist vaevalt nädala hooldaja talus, kui juba perenaised ja teisedki eided hakkasid ütlema, et Mikkolal läks hästi, et sai nii tulusa orvu hooldada: võib pidada palgata teenijat ja ise ainult hooldusraha vastu võtta — nojah. Samal ajal kasvas Silja väike pärandus nende kollaste hammastega suudes õige suureks, nii et Mikkola talu jalulpüsimine muutus üldse sõltuvaks sellest, kuidas peremees oskab pärandust endale kiskuda ja ahnitseda — nõndaks muidugi, neh.

Nõnda siis tuligi, et Mikkola toimetas Silja võõrasse teenistuspaika. Tütarlaps sattus esiteks Nukarile, väi-

kesesse vanamoelisse tallu, kus tema oli ainsaks naisteenijaks. Pärissulast ei olnud, peremees pidas juhuslikku päevilist, kelleks seekord oli keegi poologar poiss, nimega Väinö ja keda tavaliselt kutsuti «Nukari mõisavalitsejaks». Väinö säng oli ukse juures nurgas, Silja oma taganurgas. Mõnikord õhtupimedikus, kui mõlemad olid magama heitnud, peeti neist sängidest õige imelikke kahekõnesid. Väinö, see «valitseja», arendas oma arusaamisi selle maailma asjadest ja tema mõttelendu ei koormanud mingid piirid. Vahetevahel võis ta suure huviga pärida Silja senise elukäigu järele ja võrrelda seda oma eluga. Kuid siis — aja veeredes juba kohustusliku uinumise lähimaile — hakkas poiss rääkima naitumisest ja päris Siljalt, kas see ei sooviks tulla temale, niipea kui tema, Väinö, veidi jõukamaks saab. Ka Siljal ei olnud veel täisealise enesekindlust, kuid siiski tundis ta, et võib kerge südamega sellele vastamata jätta. «Kas sa siis tuled?» kostis ikka veel ukse juurest sängist. «Küll ma homme ütlen,» vastas Silja ja kohendas kuuldavalt oma asendit, et lõplikult ööpuhkusele jääda. Samas avas perenaine kambriukse ja tuli öösärgis pakktuppa. «Jäta nüüd, Väinö, see lobisemine ja vaata, et jälle alla ei tee, kui nii kaua kohmitsed — ja ära sinagi, Silja, sellele napakale vasta.» Perenaine läks tagasi ja pärast seda ei kuuldunud teenijate sängidest enam sõnagi. Omas südames oli Siljal sellest hea meel, et perenaine pidas teda täie aruga inimeseks, kuid ta mõtles ka Väinöle vaesekesele. Ja lõpuks veidi ikka ka endale, mõtles möödunud lapsepõlveaastatele, leeriajale, ka kogu oma vapustavuses armsale isale kadunukesele — kelle vahetu kuju hakkas nüüd vähehaaval hääbuma, nii et teda une ootel ei saanud enam selgesti silmalaugude taha manada. Ainult mõni asend, mõni liigutus ilmus sisemise pilgu ette — ja siis käis teadvuses kerge valusähvatus, sest isa ei olnud enam selle toa peremees, kus Silja nüüd lebas ja kus ta pidi magada julgema. Nõrgalt karjatades võpatas tütarlaps ärkvele, vaatas pimedas aknaruutusid, kuulis magava Väinö hingamist, mäletas, kus ta oli, ja heitis lõpuks uuesti magama.

Juhtus siis, et ühel pimedal, vilutuulisel sügisõhtul

tuli Silja üksinda kusagilt naaberkülast. Ta oli jäänud kauemaks kui tarvis, ja kui ta lõpuks teele asus, valdas teda too nimetu pimeduse- ja loodusepelg, peaaegu samasugune kui seal jääpangal, kust isa teda päästis. Kahe küla vahel oli metsatukk, kus tee laskus alla nõkku, tuule kohin kostis sinna kõrgelt pea kohalt, nagu oleks pimeduses olnud mingi suur lind, kes seal nii ähvardavalt lõõtsutas.

Oli tunne, nagu oleks ka isa nüüd kuidagi selle lõõtsutusega seotud olnud... Orvutüdruk ruttas oma teed ja kõige süngemas kohas lõi ta peaaegu kartma. Aga sedamööda kuidas mets hõrenes ja inimasula lähenes, muutus see ebamäärane ahistus veelgi ebamäärasemaks, otsekui esileimbuvaks rõõmutundeks.

Ta katsus laulda, et saada võitu sellest puulatvade kaugenevast kohinast.

Asi oli õnnestunud, nagu pidigi õnnestuma. Siljale oli pakutud kohvi ja temaga oli kõneldud nagu täisinimesega. Seal oli ka üks noormees, kelle nimi oli Tonttila Oskari, temaga juttu alustanud, nii nagu poisid tüdrukutega juttu alustavad. Silja käis juba seitsmeteistkümnendat eluaastat. Talule lähenedes ja kuuldavalt ümisedes tuli talle seegi meelde.

Kui ta koju Nukarile jõudis, valitses ka seal hea tuju. Kõik istusid suures pakktoas ja jutlesid lõbusasti. Silja tulek oli nagu sündmus omaette, tema soe sisemine õhetus kestis veel toaski edasi. Hädavaevu sai ta perenaisele oma käigust aru anda, sest nõnda suur oli kila ja naljaviskamine. Teiste hulgas oli ka üks ponnakas punetav mees, kel oli sõrmes kiviga sõrmus ja vestil jäme kullakarva kett. Hiljem selgus, et mees oli peremehe vend, kes oli juba kord Ameerikas käinud ja kavatses varsti jälle minna. Ta oli teatud mõttes nagu jumalaga jätmas.

Teda kutsuti Villeks ja ta oskas õhtu selles muidu kõledavõitu pakktoas üsna õdusaks teha. Tal oli veidi kriiskav hääl, lauldes suutis ta veel kõrgemalt tooni võtta kui nii mõnigi naine. Tema, näe, saab laulugagi hakkama, ta meelitas ka Väinö jorutama mingeid imelikke, isalt õpitud trallitusi, mida selle aja inimesed enam ei osanudki, kuid mille peale, osalt ka Väinö esi-

tusviisi tõttu, päris pööraselt naerdi. «Tulin mina Rauma Rantelli — nägin seal kikkhabe Santelli — talt küsin, kus on Hilma Hammari — ta viis mind Hilma kamberi.» Siis võttis ka peremees tuld ja jätkas: «Hilma pärit oli Turust — ei ta palju teadnud murest — viisteist marka kaotasin — kui Hilma kõrval magasin.» Hä-hä-hä, naerdi — Väinöl aga oli kangesti hea meel, et peremehelgi tema laul käes.

Ville Nukari oli maailmas palju ringi rännanud, ta tundis inimesi hästi, vanu ja noori. Silja oli tema meelest kaunis kena, kuigi veel väga noor ja lapselik. Ta oli Silja vastu sõbralik, ja mängu ja hullamise ajal sel õhtul korraldas ta asja nii, et võis seda näidata nii sõnas kui teos. Kui Väinö pärast oma laulu hakkas mingit tantsuviisi trallitama, haaras võõras Silja endale paariliseks ja tantsis temaga põrandal ainsa paarina, kuna teised pealt vaatasid. Silja leidis, et ta oskab polkat; kuigi Väinö laulule hoogu lisas, ei läinud tantsijad ometi segi, vaid keerlesid lõpuks nagu tuulispask. Väinö ise läks enne segi, ja siis tõstis Ville Silja kõrgele õhku ning keerutas temaga lõpuks sängini, kuhu istuma vajuti. Vist jäi käsigi silmapilguks tüdruku piha ümber.

Ometi ei läinud Nukari Ville ühegi teoga nii kaugele, et Silja oleks teda võõrastama hakanud. Kui ta järgmisel päeval head aega jättis ja läks, tundis Silja temast peaaegu puudust. Ta küsis Siljalt, kas tohib kirjutada, ja Silja vastas: «Kirjutage pealegi.» Ega ta muud osanudki öelda. Selle tagajärjeks oli mitu armast kirja, millele Silja ka vastas. Ühe kirja sees oli õige tore siidist ninarätik, millist külas ükski ei olnud varemini näinud. Muidugi tuli see ilmsiks, ei osanud ju Silja seda kohe ära peita. See juba tähendas midagi, kuid teiselt poolt oli natuke ebaloomulik, et see kolmekümnendais aastais maailmarändur tikkus ligi alles leerist lahtisaanud tütarlapsele, kes ka muidu oli veel ilmsüütu.

See Nukari Ville lugu saigi Siljale hiljem saatuslikuks. Siljal ei olnud temaga mingit hingelist vahekorda, nagu selle ninarätiku saamise järel arvati. Ville oli talle pigemini nagu mõni vanem sugulane, kes temast lugu pidas. Kui siis Tonttila Oskari hakkas vähehaaval Siljale lähenema, nii nagu poiss tüdrukule

läheneb, ei saanud Silja aru, et tutvus ja kirjavahetus Nukari Villega oleks selles midagi tähendanud. Ka Oskari ise — kui ta üldse kogu asjast oli kuulnud — ei näinud vähemasti nüüd enam pööravat sellele mingit tähelepanu. Ta tantsitas Siljat tantsuõhtutel ja saatis koju, kõndimisel kätt tüdruku puusade ümber hoides.

Igal inimesel tuleb tema nooruses ette niihästi üksikjuhtumeid kui ka pikemaid elamusteahelikke, mida meenutades ta hiljem, küpses eas, tunneb isesugust iiveldust. Need ei ole alati halvad teod, ka mitte mingid varjatud patustused — kui mitte vahest mõni varajase lapsepõlve aegne näppamine või mõne vale kangekaelne tõeks tunnistamine —, vaid need on ainult muidu säärased ebamugavad kaaluvihid hingepõhjas. Ei ole haruldane, kui säärased hingehaavad on ühenduses kõige varasemate suguliste tunnetega. Ärkav suguline teadvus toetub sagedasti õige imelikkudele, isegi naeruväärseile asjaoludele. Enamail juhtudel on raske öelda, kes on olnud inimese esimese armutunde objekt.

Niisiis sõbrustas Silja Salmelus Nukaril olles Tonttila Oskariga, kes oli temast mõnevõrra vanem, tol ajal just kahekümneaastaseks saamas. Ta oli suur valgetverd poiss, kes kuigi palju ei rääkinud, välja arvatud siis, kui oli saanud kusagilt napsi viina; siis oli ta veidi lärmakas ja noris hea meelega pisut tüligi. Tema vanemad elasid külast väljas saunamäel; isa oli tavaline morn ja jämeda kondiga vanamehemühakas, ema samuti laia kerega eit, kel oli olnud rohkem kui kümmekond last. Lapsed läksid peaaegu kohe, kui üle künnise jõudsid ronida, laia maailma, sest vana Jussi palgast ei piisanud paljuks. Ajutiselt olid nad, kui töökohti vahetasid, küll ka kodumail, ja nüüd elas Oskarigi vanemate saunas, sest temal oli lähikonnas pikemaajaline tükitöö.

Oskari oli loomu poolest üldiselt tasane, kuidagi isa moodi, keda ta igapidi meelde tuletas, samuti natuke jämedakoeline. Kusagilt tantsupeolt tulles sokutas ta end kord Silja seltsi, samuti kui ta end säärastel öistel tagasitulekutel juba mitmete tüdrukute seltsi oli sätitanud. Kuna kõigil teistelgi tüdrukutel oli saatja ja nad ei paistnud seda sugugi häbenevat, vaid jalutasid teiste hulgas, nõjatudes üsnagi tihedalt oma kaaslase vastu,

siis ei osanud ka Silja Oskarit mingil moel takistada. Pealegi ei rääkinud Oskari temaga palju, käis ainult kõrval ja mudis ainult natuke tema käsivart. Mindi hämaraid teid mööda, salgad harvenesid ja lõpuks olid nad Nukarile lähenedes kahekesi. Siis muutus Oskari õige jutukaks. Lausa imelikult lähedase ja hea häälega päris ta Silja argipäevaaskelduste järele ning jutustas, mis külas oli juhtunud. Ta süütas koguni paberossi — ja nii tulid nad Nukari nurgani, kus Silja peatus, et head aega jätta. «Kas sisse ei tohiks tulla?» küsis Oskari sellesama heatahtliku häälega, nagu oleks asi nende kahe vahel olnud juba küllalt selge. «Ei, jumaluke, peremehe kõrv on paari sülla kaugusel ja perenaise oma veel lähemal.» Siljale endalegi ajas niisugune küsimus naeru peale. Mis oleks Oskari seal südaööse teinud, kui ka oleks tohtinud!

Ometi viivitas Oskari veel veidi, imes paberossi, nii et see hõõgus, pikk tuhanina otsas, ja vahetas ühtelugu jalga, aga rääkimisest ei tulnud enam midagi. Näis peaaegu, nagu oleks ta vaid kedagi oodanud: et keegi oleks mööda läinud ja näinud neid nõnda seismas. Öö oli ikka veel õige vaikne, ainult hobune puristas kuuldavalt Nukari tallis. Nagu oleks see mingi märguanne olnud, hakkas Oskari oma kodusauna poole minema — ja Silja läks tuppa.

Nõnda harjusid nad teineteisega ja ümbruskondki harjus sellega, et nad koos simmanilt tagasi tulid. Oskari hoidis kätt juba Silja puusa ümber ja nad jalutasid hästi aeglaselt nagu teisedki paarid. Juba hakkas mõni vanaeit sellest üks ja teine kord Nukari perenaisele sosistama, kuid perenaine võis kinnitada, et vähemalt neil kodus ei ole Tonttila Oskari ega ükski teine mees Silja juures ei ööajal ega päeval käinud. «Ja ta on nii õrn ja süütu juba pealtki näha,» lisas perenaine, «et ei mina usu teda meesterahvast veel midagi teadvat.» — «Kes neid teab, olgu nad nii peened ja süütud kui tahes,» mühatas vanaeit.

Et Oskari sel ajal teiste tüdrukutega ei seltsinud, andis see igaühele vastavalt iseloomule põhjust oletusteks ja pilkamisteks. Teised poisid ei katsunudki Siljale läheneda, ja ta ise elas veel täielikus neitsilikus

ärkamatuses, ehkki paar-kolm väärtuslikumat noorpõlveaastat teiselt poolt suurendasid tema tõelist iga. Väinö õhtused sängijutud muutusid aga kübeke teravamaks ja pakktoa pimedusse ütles ta ühte kui teist, mida ta arvas Tonttila Oskarist teadvat. Väinö jutud puudutasid siiski Oskari varasemaid naistuttavaid ega avaldanud Siljale mõju, pigemini siis hoopis jaatavas mõttes. Tema arust oli koguni tore, et oli olemas niisugune poiss, kes teda saatis ja kellest kõneldi ühenduses teiste tüdrukutega, nüüd aga temagagi — sest ei võidud ju kõnelda midagi halba.

Nõnda läksid aastad ja nendega ei juhtunud muud, kui et Silja lubas Oskaril videvikus jalutades kätt enda ümber hoida — mõnikord kohtasid nad teineteist mujalgi kui simmanil Kui Silja ja Oskari olid teiste noorte seltsis, peamiselt tantsuplatsil, oli Oskari nüüd juba palju häälekam ja jutukam. Ta keerutas ja pildus jämedavõitu nalju, mida tüdrukudki kuulda võisid, kui soovisid. Kuid kohe, kui ta Siljaga kahekesi jäi, oli ta hästi õrn nii sõnade kui käitumise poolest. Kord, kui ta oli — või vähemalt tegi, nagu oleks — natuke purjus, läks tal Silja pärast kops üle maksa. Tantsupaigalt tulema hakates jäi Oskari miskipärast natuke maha, mispeale õues kohe üks tuntud külakangelane Silja kõrvale jooksis ja lobisema hakkas. «Ah siin siis ongi see minu laste ema?» — Samas jõudis ka Oskari ja tegi poisi lõõpimisele lühikese lõpu. — «Ei, aga sina oled oma ema laps, nii et hoia tema seeliku varju, muidu onu annab vitsa.» — Poiss jõudis veel küsida, et «mida», mille peale Oskari vastas, et «seda», ja lennutas tolle kõhetu tuulepea hea hoobiga hange. Silja ja Oskari simmanilt-tulek oli seekord ometi rikutud, sest salk poisi kaaslasi järgnes neile kisades ja lärmates paraja maa takka. Nukari nurgal käskis Oskari Siljat oodata, et ta võiks neid veidi õpetada, kuid siis ütles Silja lühidalt head aega ja läks tuppa. Selgitagu Oskari oma vahekordi nende saatjatega kusagil mujal.

See jäigi siis viimaseks tõeliseks kojusaatmiseks. Järgmisel nädalal läks Oskari laia maailma, Lõuna-Soome, kus venelased tol ajal lasksid teha suuri kindlustustöid ja kust levis jutt tohutute päevapalkade

kohta. Kuulu järgi võis osav mees kühveldada seal raha kokku ka hoopis ilma tööta. Sinna siis läks ka Oskari koos paari teise prii noormehega. Nad olid kuraasikas tujus, just nagu läheksid otse sõtta. Nad kinnitasid kojujääjaile, et nüüd lähevad kindlustustöödele sihukesed poisid, kes teevad puhta töö. Mineku puhul olid nad muidugi ka veidi viina visanud. Oli Nukari «valitseja» Väinögi nende hulka sattunud ja pudelist oma lonksud saanud. Pärast läks Oskari Väinö seltsis julgesti Nukarile, sest õhtu oli veel üsna varajane ega tarvitsenud karta, et majas magatakse. Nad astusid pakktuppa, juba uksel lai jutt lahti; Oskari rääkis pehmelt susistades, nagu see tal vintispäi harjumuseks oli. Oskari seletas, kuidas ta Väinöga olevat kokku leppinud, et see lubaks tal tulla Väinö «küljealust» vaatama, ja Väinö lällutas sekka, et vaadata lubab küll, aga mitte käsi külge ajada.

See käik oli Siljale pisut tülgastav, kuid see jäi ka terveks aastaks tema ja Oskari viimaseks kohtumiseks. Oskari sõitis teisel hommikul vara ära, ja kui ta pika aja pärast tagasi saabus, ei tulnud endisest sõprusest enam midagi välja. Seda mõjutas just too varem mainitud Nukari Ville, kes vahepeal oli Ameerikast tagasi jõudnud ja ühe soliidse metsatööstusühingu ülesostjaks hakanud. Säärase ametimehena põikas ta kord jälle Nukarile sisse ja oli seal ööd. Õnnetuseks juhtus peremees ise linnas olema, nii et vend võis kodutalus natuke liiga vabalt käituda.

Õhtutunnid suures pakktoas kujunesid väliselt peaaegu samasuguseks nagu siis, kui Ville oli jumalagajätul. Uus oli ainult see, et Silja oli tollest ajast saadik tublisti sirgunud ja et perenaine teda veidi nöökas selle paari aasta peale veninud sõbrustamise pärast Oskariga. See näis Ameerikast tulijale isesugust mõju avaldavat. Ta otsis igati võimalust, et näidata oma üleolekut siinsetest tavalistest meestest. Ta võttis reisikohvrist pudeli ja pakkus neile, kes võtta soovisid — ja ega see olnud mõni «metsakohin». Ja kui ta pea siis soojaks läks ja teisedki tuld võtsid ja kõnelema hakati — kõneldi eeskätt Ameerikast ning dollareist —, siis kiskus külaline taskust rahakoti ja näitas, missugu-

sed need dollarid on. Siljagi tuli vaatama, mispeale külaline võttis ühe sellise pikliku paberraha, millel oli imelik, justkui naiseliku näoga mehe pilt, ulatas Siljale ja ütles: «Kas ei taha mälestuseks?» Silja hämmeldus, ei võtnud ega ka keeldunud eriti. «Võta, võta, kulla inimene, kui antakse,» ütles perenaine, kuid veidi pahatahtliku häälega. «Mis mina sellega teen — ei mina taha,» vastas Silja avameelselt naeratades, ja kui võõras kohe raha tagasi ei võtnud, pani tüdruk selle lauanurgale. «Mina võtan küll,» lompsas Väinö ja tahtis raha pihku kahmata, kuid külaline oli «valitsejast» nobedam ja pistis raha tagasi kotti.

Siis pakkus ta veel oma pudelist. Perenaine enam ei tahtnud ja keelas langulgi «tolle Väinö-totaka» jootmise. — «Mis see perenaisesse puutub, kui aga tööga toime saan,» sähvas Väinö häälega, milles märjukese mõju oli selgesti tunda. — «Perenaisesse puutub see niipaljukest, et nüüd minnakse magama, nii võõrad kui omad.»

Võõras võttis veel lonksu ja läks siis maja teises otsas asuvasse saali, kuhu talle oli magamisase tehtud. Väinö ja Silja läksid nagu ikka kumbki oma sängi ja lamp kustutati. Kambri poolelgi vaikisid perenaise ja laste hääled, viimane tasane sosin jäi ilma vastuseta — ja talu tundus magavat.

Vaevalt siiski teised veel magasid peale laste. Õhtu oli selleks liiga elav olnud, saadud napski hoidis igaüht ärkvel, mõtted liikusid ja lendlesid tavalisest laiemas kaares. Mõnele tuli meelde seegi, et peremeest ei olnud täna öösel oma tavalisel kohal. Kui midagi erilist juhtuks, tuleks abi otsida peremehe vennalt, tollelt ponnakalt mehelt, kes oli pooliti nagu härra . . .

Siis aga kriuksus pakktoa uks. — Väinö kuulis küll, et tulija ei tulnud väljast, vaid saali poolt. Käsikaudu kobades pomises tulija, et oli midagi unustanud, ja unustatud asjade hulgas oli ka head ööd ütlemine Siljale. Õige tee ta leidiski ja seadis end Silja sängiveerele istuma, samas aga sirutas end juba tema kõrvale pikali. Kuuldus nohinat ja sosistamist, kuuldus tükk aega, eriti selgesti kostis Silja sosin. Väinö oli küll natuke napakas ja seda teadis ta isegi, aga see võõras

mees pidas teda nähtavasti veel lollimaks. Kui Väinö seal ukse all sängis ühetasaselt ja üsna kuuldavalt hingas, arvas võõras teda magavat — selle paari napsi mõjul ehk õigegi sügavasti. Ometi kuulis Väinö kõik ära ja sai aru kõigest, mis teises sängis juhtus, ja teda heidutasid nüüd need jutud, mis ta oma mäletamist mööda oli just nõnda, läbi pimeduse, sinna Silja sängi poole läkitanud. Sest kui Silja tõesti on tema truu mõrsja, siis seisab temal, Väinöl, ees hoopiski raske kohustus: ta peab tõusma ja ajama tolle logardi välja, esiti Silja sängist ja siis toast takkapihta. Kuid Silja ei olnud tema rääkimisi kunagi tõsiselt võtnud — oli ju pikka aega olnud mestis tolle Oskariga, kes nüüd oli laia maailma teedel. Võidelgu nüüd üksi või — andku alla, mõtles Väinö ja jäi, kõrvad kikkis, edasi kuulama, jälgima, mis taganurgas juhtub.

Võõras rähkles seal oma tund aega, olles vahetevahel üsna tasa. Väinöle jõudis juba meelde tulla ka see uhke siidist ninarätik, mis Siljale oli kirja sees saadetud. Lõpuks hakkas tagasängist kostma Silja nuuksumist, ja kui tüdruk samal ajal rääkida katsus, pudenes sealt juba mõni häälekamgi sõna.

Siis avanes jälle kambriuks ja perenaine tuli öörõivais, lamp käes, pakktuppa. Ta ei kõhelnud, vaid läks otse Silja sängi juurde ja ütles langule mõned kõvad sõnad. Siljagi püüdis nuuksudes midagi enda kaitseks öelda, kuid perenaine ainult käratas: «Ole sina vait, küll mina ise tean kõik.» See ütlus jäi hiljem Siljat kauaks ajaks vaevama, kuna sellest ei selgunud, kas perenaine teadis kõik, nagu tegelikult oli. Viisist, kuidas perenaine teda pärast seda kohtles, arvas Silja küll, et perenaine oli kõik kuulnud või vähemalt aimas õieti. Oli ju see mees pererahva sugulane, nii et perenaine pidi teda võtma veidi teiselt seisukohalt kui siis, kui ta mõne külapoisi oleks sealt sängist minema kihutanud. Nii et Nukari perenaisest ei jäänud Siljale lõpuks ühtki halba mälestust.

Kevade poole nimelt läks Silja Nukarilt hoopis ära. Sellele eelnes aga veel muid juhtumusi, mis Silja elu loos jutustamist väärivad.

Käes oli juba aprillikuu. Oli sadanud vihma ja olnud mitu päeva soe, mõni ütles juba linavästrikkugi näinud olevat, mõni kinnitas, et oli lõokese lõõritamist kuulnud. Aga järvejää oli veel tugev. Tõsi küll, jäält oli lumi sulanud ja paiguti oli seal nii palju vett, et tuulehoog pani selle õrnalt virvendama. Kuid taliteed ise — need pingutuste, higi, lootuste, räuskamiste, pettumuste, väsimuse hinnaga rajatud tuiksooned —, need kerkisid vanadena ja tihkeks vajunutena kõigist kevadmuutustest kõrgemale. Teepõhi oli kõva ja kuiv. Eriti oli jalakäijal sellist teed mööda hea minna, kuna ta hobuse vastu tulles sai ikka niipaljukest kõrvale tõmbuda, et ei pruukinud tee serva märja lörtsi sisse astuda. Teetähised seisid veel püsti nagu tagatiseks, et teed mööda võib veel liikuda.

Sellist teed mööda läks Silja kord ühel õhtupoolikul kiriku poole, põhjakaarde. Päike valmistus loojuma, tal oli selleks paras koht lääneloode taevarannal, mäed ja kingud jätsid sinna madala nõo. Aga Silja edasi kõmpides oli päike veel vähemalt kolme sõrme kõrgusel — Silja mäletas seda vana arvestusviisi ühest kunagisest meeldivast puhkeviivust isaga, ja temagi tõstis kolm peenikest, läbipaistvat sõrme üles, nagu isa tookord tagametsa heinamaal oli tõstnud... Tüdruk läks oma teed — ja et tervel jäälagendikul polnud hingelistki näha, võis ta jääda täiesti iseendaks. Ta astus rõõmsal sammul, kogu keha nagu tantsis selle lauluümina järgi, mis huultelt pudenes. Päike punetas ja pani avara ümbrusegi lõõmama. Teetähisteks ülespandud kuused ja männid, milledelt talvetuuled ja hobusemehed olid ülearused oksad maha laasinud, paistsid lähedalt, vastu hõõguvat õhtutaevast vaadates, hiiglasuurtena, tüdruku silme ees aga tõusid ja laskusid nende kujud tema rõõmsa sammumise taktis. Teed käiv noor tütarlaps tõstis pea, et päikese õhtuvalgust lasta mõnusalt näkku paista. Silmad tabasid otsekui aimamisi, kuidas õhtupunetus põsenukkidel kiirgas. Ja huuled ümisesid ikka sedasama viisi, mille taktis jalg jala ette tõusis...

Tütarlapse noore hinge sügavusse oli juba rohkesti kogunenud selliseid elamusi, mis juhusest tingitud hetkel kerge joovastusena esile purskusid, kui varakevadi-

sest õhtutaevast talle näkku kiirgas kuidagi samasugust olekut. Ta oli ju — nagu tuhanded temaealised tolsamal hetkel neis ja teistes külades ning maakohtades seal metsalatvade taga — ta oli ju elanud läbi ja ikka avaramalt ning avaramalt tajunud sügiseid ja kevadeid, talvi ja suvesid, kogenud, kuidas inimesed, elajad ja maataimedki aastate kuludes olid, elasid ja paljunesid, mis kõik nendega juhtus, ilma et nad ise oleksid võinud sinna midagi parata: head, inetut, kohutavat, soojendavat — ja veel säärastki, mida teadvus ei tahtnud omaks võtta. Oli ta ju näinud, milline pilk oli mõnel täiskasvanumal tüdrukul sel pühal õhtul, kui teda oli maha kuulutatud oma tulevase mehega... oli ta ju näinud tillukest last imetatavat, seda, kelle olemasolust veel nädal tagasi ei olnud muud märki, kui tema tugev ja raskete liigutustega ema... oli ta ju näinud meest löödavat, oli näinud, kuidas tõurastamisel verd segati... oli tema endagi keha saladustes toimunud muudatusi, niihästi aeglaselt arenevaid kui äkitselt üllatavaid, mis hingegi puudutasid ja mõnel jõudehetkel loomi karjatades mõtlema panid... Oli ta ju ise niihästi võidelnud kui võitnud. Kuid kõige lõpptulemuseks oli ometigi see, et süda tuksus nii joovastunult, nagu oleks teda aprillikuu õhtutaevas sütitanud... Sirge tahe tee viis edasi.

Aga siis tuli vastu hobune. Tüdruk oli nii sügavas mõttes, et vastutulija pidi teda peaaegu müksama. Silja põikas kõrvale — sõitis mööda keegi naaberküla mees, kes teda teretas. Aga ree taha oli veel kinnitatud tõukekelk ja tõukekelgu jalastel seisis Tonttila Oskari.

See ootamatu kohtumine pani Silja südame kohutavalt põksuma. Päikeseloojaku lõõm unus silmapilguks, ta ei vaadanud enam ei taevapuna ega suuremat neid möödasõitnuidki. Tema suured ja selged silmad olid küll lahti, kuid esimesel hetkel ei näinud ta nendega midagi, ta vaatas nagu sissepoole, iseendasse. Seal oli äkitselt midagi laiali rappunud. Lauluviis oli samuti vaikinud.

Ei olnudki ime, et tüdruk nõnda hämmastus selle üle, mis tema hingepõhjas sündis. Polnud ju Oskari enne laia maailma minekut tähendanud talle muud kui tuttavat — isegi see tutvus oli tookord peaaegu hajumas. Aga mis see nüüd oli? Miks heidutas teda ja tekitas

põnevust teadmine, et Oskari oli jälle siinmail? Miks tundus võimatu — kuna see nüüd vahetult meelde sähvatas —, et see poiss nagu ennegi teda saatma tuleb, kui nad õhtul kusagil kohtuvad? Kui nüüd oleks sügispimeduse aeg ja Silja tuulekohinas metsateed astumas, oleks ta hirmu pärast kindlasti sammu kiirendanud. Peaaegu kaitsetu tundega käis ta mööda kirikuküla tänavaid, ja üle jää tagasi tulles Silja tõesti nagu kartis midagi. Taevas laotus nüüd hilise kevadõhtu sinine ja selles sinises sirasid mõned tähed, oli veel paljugi tähti, kui vaid jõudsid kauemini vahtida. Jäälagendikul, kus laotus avardus, võis hõlpsasti märgata, et tuttavad tähed olid nüüd teisal kui näiteks jõuluõhtul, millal neid samuti oli mõnikord vaadeldud. Nagu tähed, nii oli ka midagi muud teisiti, sinna ei olnud midagi parata. Silja ei lootnud sugugi, et pärast seda rahutuvõitu jääretke ootaks teda Nukari pakktoas mingi lõbus videvikutund — ei. Ja talu oligi tema saabudes üsna vaikne. Silja võttis mõttes oma käigu veel läbi ja asutas magama heitma — mõnevõrra aeglasemalt kui tavaliselt.

Silja ei kohanud Oskarit siiski enne, kui alles järgmise pühapäeva õhtul. Küll aga mõtles ta tollele kojutulnud mehele ühtelugu, tahes-tahtmata tuli see meelde töö juures, õhtul magama minnes ja hommikul tõustes. Ja imestas järjest iseenda üle ja selle üle, kuidas see mees küll ära olles talle nii tähtsaks oli saanud.

Jõudis kätte järgmine pühapäev. See oli säärane rõskjas kevadine jürikuupühapäev. Üle järve enam ei sõidetud, paiguti oli juba lahtist vett ja suured jääpangad triivisid ning tiirutasid. Seal oli terve tükk vana talveteed põigiti pöördunud ja randa kandunud, paks hobusesõnniku riba, tühjad ligunenud paberossikarbid, roomaotsad, kõik need tekitasid nägijas kevadehõllandust. Talv oli möödas. Põhjapoolne räästas tilkus terve pühapäevase päeva, tilgad sõid nurga juures olevasse jääkampa sügava uurde. Õhtu lähenedes aga läks ilm viluks, räästaserva hakkas tähelepandamatult kasvama peenikesi jääpurikaid, tilgad lakkasid kukkumast oma auku ning seegi jäätus. Ja hommikul lõhnas kogu maailm keltsa järele ja virge päike paistis sinetavaile jääpurikaile, lepa punastele urbadele ja hallidele seintele.

Kuid enne hommikut oli pühapäevaõhtu. Tonttila Oskari elutses vanemate saunas, kuhu ta Helsingi kandist oma suurte rahadega oli tulnud. Vana Jussi lamas sängis, mis oli talle õieti liiga lühike, nii et kukal toetus peatsilaua vastu. Seal ta oli, vahtis ja kuulas — ja rääkis siis, kui asi teiste rääkides oli küllalt pingule kistud Seekord olid rääkijad Oskari ja Miina. Nad rääkisid kohalikest tüdrukutest, kellest üks oli saanud lapse ja teine arvati olevat teel sinnapoole. Tuli jutt ka Nukari Siljast — ja seepeale uratas Jussi nii, nagu oleks eelmise jutu peale hiljaks jäänud: «Nendega tuleb küll ettevaatlik olla — neilt võib kergesti mõne teise mehe lapsepabula toita saada.»

Oskari seisis parajasti keset madalat tuba, ta astus oma kriuksuvate saabastega üle põranda ja läks akna alla, et vaadata sulavale järvele, toetudes ise küünarnukiga aknalauale. Kuid vanamehe poetatud lause jäi tema teadvusse kirvendama. Ta küsis selle kohta midagi üle õla ja sai vanamehelt karedama vastuse, mis seekord käis otse tüdruku enda, Silja pihta.

«Noh, tea, kes seal siis on olnud?» küsis Oskari veidi valjema häälega.

Miina, tema ema, hakkas nüüd, ise kohvi keetes, vihase õhinaga seletama:

«Va paksmagu olla seal ühel ööl aelenud, see peremehe vend, see Ville — kuulukse nüüd, kus Ameerikast tagasi tuli, metsaparisnik või mingi palgiparvetajate pealik olevat.»

«Kes seda rääkis?»

«Eks Väinögi olnud seal, ta magab ju samas kambris. Küllap see tõsi on — perenaine oli teise sealt siis ära ajanud — hommikupoole ööd.»

Oskari läks veel teise akna alla ja jäi samas asendis välja vaatama. Ta vilistas omaette ja kriuksutas saapaid. Siis hakkas ta tasapisi üht-teist sättima, millest võis aru saada, et mees mõtleb küla peale minna. Miina teadis oma kogemustest, et sääraselt käigult võib Oskari tagasi tulla alles vastu hommikut... Samaviisi tegid saunadest ja peretubadest minekut teisedki, neid nähti

siin-seal teed mööda hulkuvat, ühed kohtasid teisi ja kuulsid, kus täna õhtul oli midagi lahti. Ja kõik nad tulid tagasi vastu hommikut, seljataga seekordsed tantsud ja taplused, terve pühapäevaöö keevaline sisu, halli argielu lärmakas vaheldus. Vahetevahel, kord või paar aastas, juhtub kihelkonnas, et mõni säärane pühapäevaõhtul küla peale läinud mees ei tulegi tagasi. Tihti jääb siis koguni kaks tulemata: üks satub kiriku taha haigemaja lõikuslauale jaoskonna-arsti ja tema abilist ootama, teine satub vangiküütija toanurka kongi. Nõnda on selline hämarduv, ohkiv, aimlev aprillikuu õhtupoolik ikka täis algavaid ja lõppevaid lugusid. Neid näeb, kuuleb ja tunneb kõikjal. Istud siis õrnasüdamelise tütarlapse kombel akna all, vahtides ühepalju oma hingepõhja kui hämarale teele, või liigud väljas, lähed kuhugi. Sellisel omapärasel kevadõhtul, kui ei ole enam talv ega veel suvigi, kuid hämar ümbrus ometi kihiseb nende tuhandete sündmuste hääletust käigust ja ootusest, kihiseb väikestest sündmustest, mis pika kirka pühapäeva järel nagu ruttavad oma kohale, et nüüd tõeliselt alata, jätkuda ja lõppeda õhtuhämaruse ja öö varjul.

Väikesest hakatusest kusagil areneb jalakeerutus ja kasvab vähehaaval üle suureks mürgliks. Nädala lõpul liigub esialgu kahtlane kuuldus, mille algatajat ei ole teada. Asjaosalise talu pererahvaski saab sest kuulda alles väljastpoolt. Nad natuke imestavad, kes niisugust asja on rääkinud, et neil pühapäevaõhtul tants tuleb. «Ei minult ole keegi tantsutuba tellinud,» ütleb peremees külmalt.

Aga kui siis pühapäev õhtusse kaldub, hakkab tallu vaikselt inimesi ilmuma. Nad on kõik tuttavad ja istuvad viisakalt pingil, neid ei saa kuidagi ära ajada. Ikka uusi tuleb juurde, mõnel on lõõtspillgi kaasas. Seda esiti proovitakse vähe, niisama, häälekõla pärast. Juba voolab vaikne tagasihoidlik polkalirin. Paar tüdrukut ahju juurest panevad jalad käima, lõõtspill saab julgust juurde, tants on täies hoos... Alles tunni või paari pärast paistab ukse alt sääraseidki nägusid, keda silmitsetakse natuke kauemini. — «Või nii, või seegi on tulnud, näikse purjus olevat, tuleb silma peal pidada.»

Tants on nagu mingi suur elav olevus, kelle käiku tantsiv jõuk ei saa ette määrata. Mõnikord ta takistab või kiirendab päris tublisti noorte inimeste saatusenatukesi.

Nagu nimetatud, pesitses tolle järvejääl kohtumise iseäralik mõju Siljas terve nädal otsa. Alateadlikult ootas ta, et kohtab Oskarit mõnel õhtul, ja tegi meelega asja sinnapoole teele, kus poiss oleks võinud liikuda. Pühapäeval ta siis kuulis, et Pietiläs õhtul tantsitakse, ja oli terve päeva säärases meeltekihus, et see perenaist juba ärritas. Ta hakkas juttu sinnapoole seadma, et ei lubagi Siljal minna. Tüdruk jäi vaikseks, kuid kiirustas ometi kõigi talituste lõpetamisega.

«Noh, nüüd võid minna, mine, mine, jumalaloomake, ei jaksaks sind sihukese näoga koduski vaadata.» Perenaise sõnades oli kaastundlik toon, nad naeratasid teineteise otsa vaadates. Tüdruk muutus uuesti erksaks.

Aga paraja minekuajani oli veel mitu tundi ja pealegi ei olnud Siljal läheduses teada ühtki kaaslast. Ega ta õieti muud kaaslast mõtelnudki kui üht. Ta tahtis nii tungivalt Oskarit veel enne õhtut kohata, et hakkas vähehaaval uskumagi, et see kindlasti juhtub, otsekui oleks neil kohtamise asjus kokku lepitud. Ta hakkas pakktoas riietuma, ümbrust kuidagi peljates. Põsenukkidel hõõgus puna ja silmad särasid. Askeldav perenaine jäi noore teenijatüdruku riietumist pisut pikemalt pealt vaatama. Ta jälgis tüdruku näoilmet ja tema noore keha nõtkeid liigutusi, mis usaldusväärselt tema meeleolu väljendasid. Perenaise hääles oli niihästi kaastunnet kui vastumeelsust, kui ta ütles:

«Ära ole, plika, nii kihus, see ei tähenda head — hoia ennast ainult, sest oled veel nii lapsik.»

Seda hoiatust Silja enam ei kuulnud, ta juba läks. Pikemalt mõtlemata seadis ta sammud Tonttila poole ja astus nobedasti, minnes nagu kindla asja pärast. Maantee läks esiti põldude vahelt ja tõusis siis liuskjat mäenõlvakut pidi hõredasse koplimetsa, kus kõik aprillikuise õhtu õrnad tunnused olid otsekui tihendunud. Lääneloode taevas lõõmas jälle, kuid siia koplisse ei paistnud ta nii avara ja avatuna kui tookord järveteele, siia nõrgus kuma läbi kaasiku, mis oli veel raagus. Pee-

ned ladvaoksad ja võsastik joonestusid taeva tagapõhjale, nad nagu vaatasid kaasa, olles inimesest ette jõudnud — nemadki vaatasid õhtu lõõskamist. Vaikselt ning liikumatult seisid lugematud ladvad ja ometi andsid nad omal kombel edasi noorele teekäijale, kelle laienenud silmade vaade ainitiselt nende peal püsis, et nemad alluvad samale meeleolule mis temagi. Ilus pühapäevaõhtu, tõotades sündmusi, mida hiljemini kevadel võib edasi arendada. Uut rõõmuainust tungis Silja hinge sel teel.

Jälle hõrenes võsastik ja tee läks jälle läbi põldude, mis olid kitsamad ja tihedamini tarastatud kui äsja. Juba paistis Tonttila toa tagasein, vana aken selles näis tulijat pilukil silmi kavalalt vaatavat. See oli Oskari kodu, seal elavad tema isa ja ema, kes võib-olla olid kuulnud, et Oskari ja Silja olid kunagi sõbrustanud, enne kui Oskari laia maailma läks. Silja oli noil aegadel vana Miinat külas näinud, ei olnud aga tema pilgust enda kohta muud välja lugenud kui ainult teatavat uudishimu. Oli ju Nukari perenaine millegi puhul pooltigedalt lausunud, et Silja kõlbab Tonttila Miinale miniaks küll, sest Silja on ju rikas. Ta mõtles seda Silja väikest pärandiosa, mille suurust juba isegi selle küla elanikud teadsid palju täpsemini kui Silja ise.

Lõpuks viis tee Silja Tonttila majakese kohale mäe all, nüüd vahtis toa aken teda mõne sülla kauguselt kõrvalt. Silja tundis, et peab Tonttilasse sisse minema, keegi on tõuganud teda juba liiga kaugele, et veel taganeda. Ainult üks asi painas meelt, üks asi, mis tundus vahemaa vähenedes nagu kuumenevat... Ta läks nüüd aeglaselt, soovides, et majakesest teda nähtaks ja et keegi välja tuleks. Kuid kedagi ei tulnud ja ükski ei paistnud seal isegi märkavat seda kõhklevat vahtijat — ainult naabersauna aknas oli uduselt aimatav nägu, mis salamahti Nukari Silja samme jälgis. Küll seal juba teati...

Tonttila õuetee otsas seisatas Silja veel korraks, kuid läks siis pikemalt mõtlemata sisse, tundis eeskojas seda nõrka lehka, mis igas saunas on isesugune, haaras ukse käepidemest, mis teatud kohtadest oli kulunud, olenevalt siinsete inimeste haaramisviisist — ja astus siis

tuppa, mille kombed ja korra majakese südi perenaine ja aastakümned olid ühiselt kujundanud.

Eit ja taat olid oma kindlal kohal. Jussi oli veel samas asendis, kust ta hiljuti pojale just selle tulija kohta mõned karused sõnad oli ütelnud. Miina oli saanud kohvi valmis ja pühkis kannu külgi. Silja teretuse peale tuli kohvikannu kohalt mühatav vastus, taat sängist ei kostnud midagi. Tal ei olnud tarvis isegi pead pöörata, tema väikesed silmad nägid sealtki kõik, ja nende ilme muutus juba iseenesest halvakspanevaks, kui vanamees üle oma põskede ja nina vaatas. Vanamehe vats nõtkatas kergest mühatusest.

Silja jõudis juba natuke piinlikkust tunda, enne kui kohvikannu kohalt tuli uus pilk ja ühtlasi kostis pinisev: «Istu-u», sõna lõpul veel väikese rõhuga. Nüüd võis võõras aru saada, et pererahvaga pole pikemat juttu loota.

«Oskarit ei ole vist kodus?»

«Ei paista olevat» — ja kohvikann jõudis pliidi pealt lauale puutaldrikule.

«Kas Miina ei tea, kuhupoole ta läks?»

«Ei mina tea ega uuri kellegi käikusid.»

«Kas läks ehk Pietilässe?»

«Võib-olla läks — aga võib-olla läks ka palgimetsa kuulama — või isegi ostma.»

Silja sattus esiti segadusse, kuid samal ajal tõusis tema teadvusse selge arusaamine, just nagu oleks miski jäme ja lihav murdnud endale teed pimedusest lagedale. Silja taipas Miina vihjet ja — see oli väga imelik — tundis samal ajal endas midagi vabanevat ning avarduvat. See'p see oligi, mis teda tulles oli nõnda vaevanud, kuigi ta sellele jälile ei saanud. See'p see siis oligi, mis teda ahistades oli tulema tõuganud — ja nüüd tundus Siljale, et Oskarigi äkitselt kaob — nagu ta siit toast juba oli kadunud. Nad olid selle Nukari omaga nagu üheskoos ja ühel nõul kuhugi minemas. «Mis ma õieti teen siin nende võõraste inimeste toas? Kuidas mina, Silja, olen võinud siia tulla? Ma ju jooksen mehe järel, kes on oma kätt minu piha ümber hoidnud.»

«Kohv on sisse kallatud,» kostis Miina suust laua äärest, ja kui Silja kohe ei osanud seda pakkumist

vastu võtta, tuli sundivamalt: «Võta, võta, enne kui ära jahtub, või ehk ei kõlba?» Pakkumisega ei käinud kaasas kõige põgusamatki pilku.

Nii nagu tuleb vastata isegi mustlase tervitusele, nii tuleb ka oma küla inimesele kohvi pakkuda, kui ta kohvitunnil juhtub tulema. Silja tuli laua juurde, tema riided, kingad, peakate ja kogu kuju ning isiksus liikus üle Tonttila toa keskpõranda ja laskus vanale toolile. Miinale ja Jussile ei jäänud see nägemata, hoidsid nad siis silmi kuhupoole tahes... Silja jõi kohvi, mille maitse ja lõhn olid iseloomulikud sellele eluasemele, meenutades midagi sama, mis oli toa üldises hõngus.

Tüdruku sealolek oli omamoodi suur jultumus. Jussi ja Miina, vana abielupaar, kes sagedasti isekeskis nägelesid, olid nüüd mõlemad imestunud, kuigi nad midagi ei ütelnud, ei sõnade ega pilkudega. See oli ju täie aruga inimene, hästi riides ja puhas, kuid selles oli midagi kas meeletut või häbematut, et ta niimoodi siia Oskari järele küsima tuli, see poolvõõras naine.

«Ei ole imeks panna, kui sihukesed lapsepabulaid saavad, sellepärast ei või alati meestki süüdistada,» ütles Miina, kui Silja oli ära läinud.

Jussi ei ütelnud seepeale midagi, kuid vaikimises sisaldus seekord ometi nõusolek. Nad olid omal viisil rahul — oma saunaga, oma lastega, oma kommetega. Oskari võib vabalt kuni hommikuni ära olla.

Silja läks, hing isemoodi rahulik ja tardunud, minek kujutas endast jälle samasugust, kuidagi tahtest sõltumatut liikumist nagu tulleski, ehkki nüüd üsna paljus teisiti.

Vaevalt jõudis ta maanteele, kui kuulis selja taga itsitamist. Esialgu ta ei pööranud pead: see oli midagi asja juurde kuuluvat, nagu oleks keegi seal uksepiida taga tema tagasiminekut oodatud. Kuid siis kuuldus juba tasast rääkimist, mis tundus liginevat... «Palgimetsi» — nõnda nad vist ütlesid... ja Silja nägi alles nüüd enda ees selle teatud öö sündmusi, millele ta seni ei olnud selgesti, kõrvalt vaadates, kordagi mõtelnud. Siljale oli tema vaist kõhklematult kinnitanud, et ta neil öistel silmapilkudel seal sängis oli väga väärtusliku võidu saavutanud, et ta parast seda ööd oli nagu teadlikum, lõplikult täiskasvanud inimene, kes tunneb elu ja on võimeline selle teed käima. Nüüd kerkis juhtum jälle tema silme ette — sedamööda kuidas Tonttila toas tekkinud mulje vähehaaval jõudis juurduda —, tõusis ja paisus, kuid teiselaadsena, säärasena, missuguseks teised inimesed, igaüks omalt seisukohalt, selle olid kujundanud ja kasvatanud. Küll nägi Siljagi nüüd asja nõnda, kuid see teda väga ei puudutanud. Tema võidutunne, mis seni oli olnud pooleldi alateadlik, paisus ainult ja kinnitas ta enesetunnet. Ta nagu ärkas järkjärgult, tema hing ajas end sirgu ja tundis oma jõudu, noor inimene hakkas tunnetama oma jätkuva elu õiget voolusängi.

Oskarit küll toas ei olnud, Silja polnud teda veel nelja silma all kohanud. Aga see oli pisiasi. Kõik kogemused, mis Siljal selle noormehega olid olnud, koondusid sesse vastastikusse ringi, mille tihkeim keskpunkt oli seal saunas. Tundus, nagu oleks ta siiski alles nüüd vabanemas tolle Ameerikast tulnud mehe pigistustest.

Silja vaatas tagasi ja tundis nood kaks tulijat ära, need olid Lempi ja Iita. Nad olid teenijatüdrukud naaberkülast ja läksid simmanile. Natuke kõheldes jäi Silja nende seltsi.

«Kas Silja käis vana Miinat vaatamas?» küsisid tüdrukud süütult. Ilmselt oli küsimuses siiski piisk pilget. Silja vastas:

«Eks seal oli ju vana Jussigi.»

«Jah, aga Oskari?» küsis üks tüdrukutest silmi kissitades.

«Ei — Oskari tuli ju meile Siltala nõos vastu,» ütles teine seepeale lihtsalt.

Tants oli juba täies hoos, kui tüdrukud pärale jõudsid. See oli õieti piduõhtu, võeti piletiraha ja tantsude vaheajal oli ühte ning teist eeskavataolist. Aamoriposti jaoks rippus seinal suur kott, ümbrikke ja paberit oli laual saadaval. Meeleolu oli loiuvõitu, mitmed krapsakamad poisid ei olnud veel saabunud, ja kuna nad hiljaks jäid, võis karta, et nad tulevad purjus peaga.

Ka Oskarit ei olnud näha. Üks võõram poiss tuli vahetevahel Siljat tantsima kutsuma, kuid tants ei

sujunud õieti kummalgi. Jalad tundusid nagu iga sammu juures nõu küsivat, kuidas liikuda.

Vähehaaval tuli rahvast siiski juurde, ja kella kümne paiku märkas Silja viimaks ukse all Oskarit. Ta silmadest kilas vastu kerget viinauima, ilmselt oli ta juba tükk aega siin olnud, kuid kõrvale hoidunud. Nüüd ta näis Lempi ja Iitaga lõõpivat, kes ühtelugu naerda rõkkasid, keha tahapoole õõtsutasid ja põlvi nõtkutasid.

Kõigest hoolimata tundis Silja end veidi kohmetuvat, kui ta tantsult nende lähedusse seisma jäi. Ta heitis pilgu Oskari poole, kuid Oskari rääkis just midagi. «... Mis seal siis imestada — käis küsimas, kas Tonttila vanal Jussil on palgimetsa müüa. Kas sa siis seda ei tea, et ta on läinud Aalströmi metsafirmasse — või oli see hoopis Rosenlöfi oma — Silja kuule, kumba sa läksid?»

Mõlemad tüdrukud pöördusid Siljat vaatama. Silja silmi oli tekkinud neile nii omane tume lõõsk ja huultel väreles kõige õrnem ning kõige meeldivam naeratusevirve. Siis läks ta rahulikult teise kohta, ja tema näo hurmav sära ahvatles peagi mitmeid häid tantsupartnereid ligi. Ometi otsis ta kogu aeg parajat võimalust, et märkamatult minema pääseda.

Selline võimalus tuli alles pärast kesköödi, kui aamoriposti hakati jagama: siis oli kõikide tähelepanu pööratud ühte punkti, kõik kuulasid postijagaja nimedehõikamist. Silja läks juba mööda puiesteed ja kedagi ei kuuldunud talle järele tulevat.

Kui kõik kohalolijad oma postisaadetised olid vastu võtnud, jäid mõned järele, ja need müüdi oksjonil enampakkumise teel maha. Üks poiss ostis Silja Salmelusele adresseeritud kirja. Luges seda koos lähema kambaga ja jättis kirja tantsutoa ahjusimsile, kus see asjakohaselt täiendatuna vedeles kuni hommikuni. Algupärasel kujul oli see kõlanud nõnda: «Misukust hinda see Rosenlöhvi nüüd nende puude eest ka maksab, mida Nukari pakktoa sängis raiutakse? Oleks vahva parunessaga kampa lüüa, aga mul tuleb ööseks kah palgimetsa minna, sest mul pole Ameerika dollareid, et osta jõuaks. Nõndaks, tervist siis pealegi soovib keegi, aga mitte parim.»

Seegi aprillikuu pühapäevaöö oli oma lood ära mahutanud. Inimlaste seisukohalt hakkasid need juba lõppema, hommik koitis, ütlematult värske aprillikuu varahommik, millel olid omad värvid nagu õhtulgi, kuid kuidagiviisi rõõmsamad ja lapselikumad. Külmunud maa õrn lõhn oli tantsutoa kuumast tolmust tulijale meeldiv hingata. Hommikune virk linavästrik kõigutas oma saba Nukari sealauda katuseharjal, kui Silja sellele lähenes. Ta ei kartnud, tema olekus oli rõõmsat usaldust, ta lendas ära alles siis, kui teda oma, vahest vägagi tähtis töö seda nõudis.

Siljalgi oli hea enesetunne, vaba ja värske. Kauged olid talle nüüd niihästi Villed kui Oskarid. Mälu ei tahtnud kuidagi meenutada eilset imelikku käiku Tonttilasse, vaid surus kogu asja kuhugi tagaplaanile — kust see aegade jooksul ja Silja koguni teistesse oludesse sattudes kippus mõnikord esile kerkima või hullusti moonutatuna ja vassituna unenägudesse ilmuma.

Kuid nüüd oli Silja õnnelik nagu see kevadhommik, päike ajas unegi ära. Ta tundus peletavat toast ka kõik mälestused, sest need olid ilma päikeseta tulnud — ei paistnud isegi Väinöt oma sängis lesivat, poiss oli vist õhtul isakoju läinud ja sinna jäänudki. Päikese jõud üha kasvas, juba paiskus suurele söögilauale otsekiiri, varsti jõudsid nad Silja sängi peatsini. Kunas oligi tema, Silja, end nõnda tundnud? Kunagi varemini, lapsepõlve kaugeil päevil, mingi ilusa sündmuse õnnelikul möödumisel. Kadunud isa — tema elu oligi nagu kokku pandud sellistest sündmustest, millest ta ikka paremana ärkas. Silja tundis, et ta oli midagi tallele pannud, et ta oli rikkam ja tema enesetunne palju kindlam — nagu oleks surnud isa, kelle näojooni ta enam ei mäletanud, ikka veel elanud temaga koos ja nagu oleksid nad sõnatult kokku leppinud, kuidas kunagi sesse maailma tuleb suhtuda. Sel hetkel suhtuti sellesse päikeseliselt.

Silja ei tundnud tõesti mingit unetarvet, kuid ta heitis siiski kõigi riietega voodi peale pikali, et vabamalt nautida seda erilist hommikutundi. Ta unistas — kuidas midagi uut ja teistsugust kui senine tuleb tema maailma. Ta läheb siit kuhugi mujale, kõik avardub ...

tuleb kevad ... ja selle järel suvi ... siis on külateedel ning õuedel nii ja nii ja inimesed on tugevamad, kuidagiviisi paremad kui need ... Päike paistab ...

Päike paistiski Silja silmalaugudele, mis märkamatult olid kinni vajunud. Nagu mingi punane, aimatav uim mõjustas see läbi laugude tüdruku omapead uitavat teadvust.

Kuni tuli perenaine kambrist ja müksas teda puusast — seda polnud varem olnud tarvis teha. «Tõuse, tõuse, ja vaheta riided, või lähed samade hilpudega! Küll aga oled viimast võtnud, et nüüd nii kõvasti magad.» — «Mida ma olen võtnud?» küsis Silja veidi tuhmil häälel, silmi avades. — «Küllap seda, mida õhtul otsima läksid,» vastas perenaine.

Päike paistis juba õige kõrgelt ja tema valgus surmas kõik halva, mida ta vahetult puudutas. Ka perenaise vihjed ei avaldanud Siljale mõju, õnnelikuna hakkas ta rõivaid vahetama. Ta oli just jõudnud lahti riietuda, kui ta instinktiivselt tagaaknast külatänavale vaatas, ja nägi seal üht meest minevat. See mees oli Oskari. Silja mõttekäik läbis omatahtsi silmapilkselt selle tee, milleks Oskaril oli kulunud paar tundi. Tee lõpul, seal, kust Tonttila Oskari tuli, oli niisugune esikukamber, mille uks hõlpsasti avanes — Silja oli kuulnud sellest räägitavat ja jõhkralt naerdavat ... See tüdruk oli samuti olnud simmanil, käinud isegi laua taga midagi lääget lugemas ... Oskari oli väsinud ja tüdinenud näoga ning ei pööranud mööda minnes pilkugi Nukari akna poole. See ei olnud uhkustamine, vaid mees näis tõesti niisugune, nagu poleks tal talu üldse meeles.

Seal nägi Silja viimast korda oma esimest tõelist «kavaleri», kellega käimist ta oli sallinud ja lõpuks peaaegu soovinudki, eeskätt sel põhjusel, et teisedki tüdrukud seda tegid ja tahtsid. Ootamatu kohtumine järvejääl eriti soodsas olukorras oli viinud Silja otse meeletuile tegudele, mis hiljem, nagu mainitud, jäid tema teadvusse kergelt südant vaevama. Võib-olla oli järvel ettetulnud meeleliigutuse põhjustaja see varasem õine võitlus, mida tüdruk hääletult ja võidukalt oli pidanud Nukari pakktoa nurgasängis. Et Tonttila Oskari

oli varem tema vastu tõsine ja asjalik olnud, vahetevahel peaaegu lapsik, siis oli Silja ehk alateadlikult rõõmustanud, et võis nüüd Oskarile oma võitu kuulutada ja seega nagu oma rõõmu temaga jagada. Kuid Oskari ei olnud selleks võimeline. Nüüd võis Silja rõõmu tunda sellest, et ta oma võidurõõmu ainult endale võis pidada. Võib-olla tema tõusev elutunne tänasel hommikul oleneski sellest — ilma enese teadmata, nagu nii paljud muudki tunded ja meeleolud elu otsustavail silmapilkudel.

Nukari perenaine oli Siljasse suhtunud üldiselt heatahtlikult — nagu enamik inimesi pidigi sellesse tüdrukusse suhtuma. Kuid täna hommikul jättis Silja oma perenaisele vastumeelse mulje. Perenaine silmitses Silja rõivastust — umbes nõnda, et kuidas nende rõivastega küll öö oli mööda saadetud. Kuigi tal polnud võimalik midagi märgata, ei hajunud tema vastumeelsus siiski. Nukari perenaine oli veel täies naiselikus õitseeas. Tõsi küll, kui ta naeris, võis näha, et tagumised hambad olid ära ja ka juuksed olid lapsevooditega luitunud, aga kehavormid ja liigutused ilmutasid täit elujõudu, ja kui mõni võõram kena mees talle ette juhtus, oli jutus ja naerus sädelust ning kõlavust ... Kuid tänahommikune Silja, teenijatüdruk, ärritas teda.

Pealegi hakkas tüdruk pärast seda ööd ikka sagedamini simmanile kippuma ja näis koduväravasse iga kord mõne külapoisiga tagasi ilmuvat. Tolle Pietilä tantsupeo järel ja pärast seda, kui Oskari oli jälle laia maailma kadunud, tundis Silja tõesti erilist tantsuhimu ja mõnu sellest, et poisid teda meelsasti põrandale viisid ja koju saatsid. Ometi ei paistnud ükski neist saatjapoistest temasse tõsiselt kiinduvat, nad ainult saatsid. Ja kuna Nukarile ei tohtinud sisse minna, siis rohkemat ei saanud üritadagi, isegi mitte «kombe pärast».

Õigupoolest aga kippus Silja siit ümbrusest ära — kes teab kust oli tema verre tulnud selline kalduvus, et kui temaga kuskil midagi tähtsamat oli juhtunud, hakkas ta kohe teiste olude järele igatsema. Tihti tuli abiks juhus, nõnda ka seekord. Kui Nukari emanda naiselikus loomuses oli tekkinud kord tüdruku vastu vastu-

meelsus, siis ta sellest enam ei vabanenud, samuti ei olnud võimeline seda vähendama ka asjaolu, et peremees mõnikord Siljat kaitses, sest ta nägi, et tüdruk teeb vähemalt tööd niisama hästi kui varemgi. Peremees, küll veel tugev ja turske mees, hakkas ehk vanaks jääma, ja Silja õitsev noorus tõepoolest veetles teda. Aga kui peremees sõna sinnapoole ütles, sai ta perenaiselt kohe kuulda üsna teravaid vihjeid Ville kunagiste ettevõtmiste kohta. «Nukari vennastel näib olevat üks maitse.»

Nõnda siis hakkas perenaine vähehaaval asja sedapidi ajama, et tema õde, kes just oli leerist lahti saanud, pidi tulema Nukarile, nagu öeldi, vanema õe «abiliseks». Sellest andis perenaine Siljale aegsasti teada, ja kui varsti ka kõik külanaised asjalugu teadsid, tekkis Siljale kohasobitajaid. Ta ei hoolinud suurt, kuhu satub, ja niisiis läks ta Siiverile, mis oli teises kihelkonnas ja tublisti suurem ning jõukam talu kui väike ja vanamoeline Nukari.

Silja Salmelus oli mõneti vastuvõtlikus hingeseisundis ja arenguastmes, kui ta Siiverile tuli. Ta oli nii kaua elanud ja näinud seda elu, millesse küla teenijatüdruk — eriti kui ta oli isatu-ematu — tol ajal enamasti sattus, et tema iseloom oli jõudnud ses suhtes võtta kindla ja täpse seisukoha. Tema elukogemused, tõsi küll, olid vähesed ja süütud selle kõrval, mis tal nüüd siin suure küla suures talus ees seisis. Siiveril oli tavaliselt kolm teenijatüdrukut, kelle eluruumiks oli karjaköögi kõrval olev kamber, mida külapoisid neitsitoaks kutsusid. Sulastel oli tuba tallihoone ühes otsas. Pererahvas asus nõndanimetatud häärberis.

Kuidas küll kujutab noor, äsja leerist lahtisaanud saunatüdruk ette oma teenistuskohta säärases suurtalus! Tema kodus on üksainus lehm, kes loomulikel põhjustel on ikka teatud aja kinni. Kui see juhtub küllalt halval ajal, kui isa teenimisvõimalused kahanevad ühes lehma piimaanniga, siis jääb laste leivakõrvaseks ainult silk ja selle sogane soolvesi. Isa ja ema on õrjetud, lapsed ei tohi hullata, kuna nende söögiisu siis kasvab. Nad ei tohi õieti midagi teha, talvise päeva ainsad

erandid on see, kui nad jooksevad nurga taha asjale, vaatavad ka ise, mis sinna tuli, ja märkavad seal väikesi linaluutaolisi ussikesi... Siis lippab laps tuppa tagasi, nii et väikesed pätid jalas patsuvad, ja toasoojus on suurim mõnu, kui seda saab külmast lõdisedes otse leelõukalt võtma minna. Nõnda seal kasvati, käidi natuke rändkoolis, siis veidi vallakoolis — ainult mõned neist — ja siis lõpuks see kõige parem: leer. See on kõige parem sellepärast, et ta toob vabaduse — ja sunduse — minna taluteenijaks. Kui tüdrukul õnnestub pääseda säärasesse suurde ja rikkasse tallu nagu Siiveri, on ta väga õnnelik. Minekuplaane pidades laulab ta neid väheseid ringmängu- ja külavahelaule, mis ta juba kodu ahastes tingimusteski on jõudnud kätte õppida.

Siis jõuab ta sinna tallu, saab paari vanema tüdruku kaaslaseks. Söök küll ei ole suurt parem kui koduski, aga seda, mida antakse, on siis ka piisavalt, ja just see on tähtis. Kui meiereist tuuakse sooja, läbiaetud piima, võib tüdruk seda kõhu täis juua nagu siga ja vasikaski. Ja selline saunas kidunud olend, tema joob seda — ja läheb rammu. Puusad, käsivarred ja rinnad on varsti pingid ning matsakad, palgast jätkub kuidagiviisi ka uue kleidi jaoks, mille külaõmbleja teeb nagu täisinimesele kunagi. Uus kleit seljas, minnakse pühapäeva õhtupoolikul veidi naabrusse, vanemad, muretu loomuga tüdrukud, lubavad nooremal kaasa tulla... leidub seal seltsi temalegi. Küllap leidub, avaneb võimalus ka tollele hästi kasvus järelejõudnud saunatüdrukule, mitte sulaspoisi ega päevilise näol, vaid see on poiss, kes on oma aja tasapinnal nii tunnipalga kui kaardimängu poolest, hapra kehaehitusega, nägu õrn ja peaaegu valge. Ta vanemail on seal «maja», ei hütt ega saun, vaid maja. See poiss siis tulebki ja istub uustulnuka Saima kõrvale murule ja hakkab vestlema, räägib niisugust ladusat semujuttu, kus rõvedusedki nii kenasti mööda lipsavad, et üks kareda ja enamasti tigeda jutuga harjunud tütarlaps seda ei märkagi. Temale pakub see ainult lõbu — sest ka tema kõrval istub nüüd poiss nagu nende suurematel tüdrukute kõrval. Juba teeb poiss juttu tema jalgadest, kingadest

ja sukkadest. Neid ta imetleb üsna halenaljakalt... Aga siis tahaks ta ka näha, mis värvi on sukapaelad. «Kirjud on,» ütleb tüdruk naerdes, aga see peene jutuga poiss ütleb, et ei usu «naisterahva» juttu muidu, kui ei näe. «Tuleb uskuda,» ütleb tüdruk, kuid siis hakkab poiss juba seelikusaba tõstma, tüdruk rabeleb vastu, ja lõpuks poiss vist ei saagi neid näha, kuid mänguotsale pääses ometi.

Siis ükskord on simman tollesama poisi kodus, selles «majas». Poiss, Viljo, on kergelt purjus, niipalju, et mõtted, sõnad ja teod laabuvad kõige paremini. Ta palub tantsima tüdruku, kel on kirjud sukapaelad, kuid see ei taha minna, ta tõesti ei oska seda tantsu. Poiss tüdruku puiklemist ei kuula, vaid tirib ta vägisi põrandale. Nad saavad vaevalt teha pool ringi, kui tüdrukul läheb tants lootusetult segi. Poiss jätab ta kõrvale ja võtab teise, sama talu vanema tüdruku. Noorem tüdruk läheb sõnatult välja, läheb koju, sinna neitsituppa, ja heidab magama. Silmapilgu jooksul käivad mõtted sinna-tänna; ta on pahane, et ei osanud seda tantsu, aga lohutab end, et küll ta selle veel ära õpib, nad harjutavad Sanniga karjaköögis... Hommikupoole ööd ta ärkab. Sanni, tema voodikaaslane, on tulnud koju ja lebab juba tema kõrval. Sanni väänutab oma keha ja katsub Saimat rohkem seina poole trügida. Siis alles märkab noorem tüdruk, et seda ruumi vajatakse kellegi kolmanda jaoks, kes nohisedes katsub end välisservaribale mahutada. «Vaata ette, et plika ei ärka,» sosistab see kolmas, kelleks on Viljo. Siis need kaks vähehaaval rahunevad, tõmbavad sügavasti hinge ja jäävad hetkeks liikumatusse sülelusse.

Elu on siin hoopis teine, kui see oli kodus, moonamehe saunas. Küllap tüdruk omal ajal õpib ära kõik tantsud ja tantsule järgnevad asjad. Suvel magatakse vanades aitades; kui uks kinni tõmmata, on nii pime, et ei ole kogenematugi tüdruk enam häbelik... ja krapsakas parvepoiss ei kõhkle, vaid võtab, mis võtta on. Nõnda on siis see tütarlaps teenijaks, ja omal ajal saab temast saunanaine, kelle mees oma eide endiste lugude järele ei päri. Kui hoolitseb lapsepabulate, lehma ja muu majapidamise eest, siis saab, mis talle kuulub.

Siiveri oli just selline talu, kus noor teenijatüdruk just sääraseid kogemusi omandas. Siljaga seal küll midagi erilist ei juhtunud, kuid — eks temagi sai pigistada voodis, kus ta koos teise tüdrukuga magas, kui äkki lisaruumi vajati. Mõnikord tuli ootamatult peremees ja ajas tüdrukute ehalised välja. «Amelge, kuid amelge nõnda, et mina ei kuule,» ütles ta tüdrukule, kes särgiväel seistes ja silmi vesistades oma süütust kinnitas. Küllap Siiveri peremees neid asju tundis, ta oli ise olnud poissmehest perepoeg, kellele teenijatüdrukute uksed alati avanevad; ta oli käinud ka põllutöökoolis ja metsanduskursustel.

Silja voodikaaslaseks sai Manta, kes ea poolest arvatavasti ligines juba kolmekümnele. Ta oli tõeline teenijatüdruk ja pidas end selleks, oskas, kui tarvis, vanduda ja võis oma vastusega üle trumbata kõige kasimatumadki ropendajad. Õigupoolest oli ta üpris sooja südamega. Tema peaaegu mustadesse silmadesse, mis suurtena ja niisketena kellele tahes vastu vaatasid, sigines tuline läige, kui viha või rõõm tema teenijatüdrukuhinge vapustasid. Siis ta läks ja trallis — hüüdis mõnikord vahele: «Harakas pole lind ega teenijatüdruk inimene!» —, või kui tuli juttu mõne söögi maitsest: «Kui inimene ei söö, küll siis siga sööb, ja kui siga ei söö, küll siis teenija sööb.» Lõbusa trotsiga suhtus ta sesse inimväärikuse alandamisse, mis piigapõlvega kaasas käis.

Ja ega ta sellepärast veel elurõõmudest keeldunud, et tema seisund sundis teda neid mõnevõrra labasemal kujul nautima kui tema asisemad kaasõed. Tema näos ja iseloomus oli jooni, mille tõttu tal oli hoopis vähe võimalusi mõne mehe naiseks saada, neid aga oli küll, kes olid nõus vahetevahel temaga ööd magama — säherdusi külakangelasi, kes suhtusid sesse maailma peaaegu samuti kui Manta ise. Manta oli olnud teenijaks juba enam kui kümme aastat, ja siin ümbruskonnas ei teatud tema minevikust kuigi palju — ega himustatudki teada. Küll aga seletas Manta Siljale, keda ta veel kogenematuks pidas, mõnikord mõndagi, nii nagu räägitakse lapsega, kes veel kõigest aru ei saa. Ka suure talu teenijate elus võib ette tulla niisuguseid

vaikseid ja meeleolukaid silmapilke ... kus Manta suured lehmasilmad veidi kõõritades hämarduvasse laotusse vaatavad ja ta mõnda «järve lainet» ja «armast ainukest» ümiseb ning tema läheduses on ja teda kuulab palju peenema kondiga, nagu imekombel veel neitsiks jäänud väike tüdruk ... näiteks laupäevaõhtul pärast saunast tulekut, poolpaljalt, juukseid kammides.

Silja oli Nukaril saanud hea kooli. Kuigi siin oli kõik palju suurem, oli elu põhisuund ometi sama mis sealgi, napimates oludes. Et Silja Nukaril elades oli kord võitnud õige tavalise võitluse ja pärast seda kõigiti kogemustega rikastunud, sai ta siingi hõlpsasti hakkama. Seal lähedal oli üks majake, kus Silja-ealine tütar alles kodus oli. Ta tegi õmblustööd ja harrastas peale selle kirjutamist, ta luuletusi oli isegi trükitud kusagil usulises ajakirjas. Silja tutvus temaga, kui laskis endale kleiti õmmelda, ja neist said varsti head sõbrad, või õigemini hakkas too õmblejatüdruk Silja vastu aiva erilist kiindumust ilmutama.

Teenijaskond tol ajal kiriklikke kombetalitusi eriti au sees ei pidanud. Suurem osa neist oli kaasa läinud aja üldise vooluga, mille peamistest püüdlustest oli rohkesti lugeda ja kuulda. Niisiis ei olnud just tavaline nähtus, kui säärasest kohast nagu Siiveri neitsitoast keegi armulauale läks. See ime juhtus ometi nüüd, kui õmblejatüdruk Silja endaga sinna kaasa keelitas. Pärast leeri polnud Silja kogu seda asja enam mäletanud, ja kuna ta nüüdki polnud seda ise taga igatsenud, jäi see teine ning viimane armulaual käik tema mällu üsna kahvatu sündmusena.

Üks tagajärg sel siiski oli, kui asi teatavaks sai: omanurga noorsugu hakkas teda veidi usklikuks pidama, ja kõige jämedama käitumisega poisid ei tikkunud talle enam ligi. Äärmisel juhul nöökas mõni teda tolle õmblejatüdrukuga läbikäimise pärast — et Silja ja Rantase Selma on teineteise kallikesed, ja kõige toorem — üks joodik naabertalu poiss, kes oli Silja juures asjatult katsetanud — hõikas mõnele teisele samasugusele katsetajale: «Ära näe ilmaaegu vaeva, tema on Kristuse pruut.»

Sellele kõigele tuli ometi kaunis veider lõpp, mis

taas põhjustas seda, et Silja oma iseloomu kohaselt hakkas igatsema koha ja ümbruskonna vahetuse järele.

Siiveri tüdrukud kolisid suveks aitadesse, sest seal oli jahedam. Silja pidi edaspidigi magama Manta kõrval, kelle juures järjekindlalt käis üks kohalik külapoiss — just niisugune, kelle vanemail on «maja». Samal ajal oli naabertalus üks nõndanimetatud praktikant, kes pühapäeviti väikselt lulli lõi, ja kuna ta oli tore poiss ja mujalt pärit, osutasid küla tütarlapsed, nii teenijad kui peretütredki, talle suurt poolehoidu. Kord oli ta tollesama Manta kavaleri juures õlut joomas, ja kui kesköö oli möödas, läksid mehed üheskoos Siiveri tüdrukute juurde — too Manta kallike lubas praktikandi Silja manu juhatada. «Ta on küll natuke nagu ei tea mis, aga küllap sa temast jagu saad,» seletas teejuht kaaslasele. «Las ma aga korraldan ...» Nad rüüpasid veel natuke aega ja hakkasid siis läbi varasuvise öö Siiveri poole vantsima. Teineteist kussitades läksid nad üle õue ja koputasid aidaukse pihta. Nüüd juhtus aga nii, et Manta ei olnud tervel sel ööl kodus, vaid oli läinud kuhugi saunakülla võõrusele. Silja ärkas koputuse peale ja seletas läbi ukse olukorra nendele segase jutuga kolistajatele ära. Manta otsija aga seda ei uskunud, vaid nõudis aita laskmist, ja otsekohe tungis sinna ka tema kaaslane, praktikant. Nähes, et Mantat seal tõesti ei ole, läks Manta kavaler minema, praktikant ent prantsatas Silja sängi ja jäigi sinna. Manta kavaler teadis arvatavasti juba ennegi, kuidas asi õieti oli, ja kasutas otsingut ainult ettekäändeks, et Silja ukse avaks, ja ta saaks seega oma kaaslase Silja juurde toimetada.

Too noormees jäi tõesti sinna, sest ta vajus kohe raskesse unne. Silja rääkis temaga ja katsus igapidi teda virgutada ja minema saata. Kuid mees magas, magas ja norskas, niikaua kui õllevingu veel peas oli. Viie paiku ta siis ärkas, maigutas suud, näis midagi meelde tuletavat, tegi mõned loiud süleluskatsed ja läks viimaks minema.

See oligi kogu see sündmus, iseenesest tühine ning tähtsusetu, kuid teenijatüdruku Silja seisukohalt oli sel tähtsust omajagu. Peres oli nähtud praktikanti hommikul Silja aidast väljuvat, ja see ei jäänud sugugi ainult

nägijate saladuseks. Ka peremees kuulis sellest, aga et too noormees oli vahel olnud tema külaline ja oli ka muidu tubli poiss, lubas Siiveri talle vaikides seda head, mida ta arvas noormeest Silja aidas saanud. Peremees ei rääkinud loost Siljale endale midagi. Praktikandiga sattus ta aga kord kuhugi ühistele jootudele, ja seal jutustas too Siiveri peremehele avameelselt, kuidas ta oli käinud tolle noore tüdruku aidas, kuid ei mäletanud põrmugi, kuidas ta sinna sattus ja mida seal tegi. Et ärkas tüdruku sängis, ainult see oli tal teada. Poiss päris Siiverilt mitu korda, missugune see tüdruk on, käib tema juures palju mehi, kas tal on põhjust karta, et on talt mingi nakkuse saanud. «Kus on ikka kuradi tükk, et ei mäleta . . .» Siiver võis oma noort lauakaaslast täielikult rahustada.

Aga ka too uskliku meelega õmblejatüdruk oli sama asja kuulnud. See oli küll kumu teed temani jõudnud, kuid ega selline lihtne asi võinud kuulujutunagi teab milleks muutuda. Küsimus ei olnud muus kui selles, et Sorola praktikanti oli nähtud kella viie paiku tulevat Siiveri Silja aidast ja et Silja oli kindlasti selle öö praktikandiga kahekesi, sest Manta tuli koju alles üheksa paiku. Muud ei tarvitsenudki öelda. Kes soovis, võis ütlemisele lisaks teha suu ja silmadega oma jutukaaslasele arusaamist väljendava grimassi.

Seda kuulis niisiis ka Rantase Selma, too vaga tütarlaps, kes oli Siljasse kiindunud ja pidanud teda sõbratariks. Samas seoses vihjas mõni veel pilkavalt tüdrukute ühisele armulaual käimisele ja üldse kahtlasele vooruslikkusele. — «Vaga vesi, sügav põhi.» — Selma Rantanen ei otsinud enam Silja Salmeluse sõprust. Hiljemini, talvel, kirjutas ta ilukirjandusliku loo noore teenijatüdruku eksisammust. Ta kandis selle esiti ette kristlikus õmblusseltsis ja saatis siis ühte õigeusklikku, kuigi ilmalikku nädalalehte, kus see kevade poole avaldati.

Silja oli tüdinenud Siiverist ja kogu külast üldse. Ta vajus jälle sesse unenäotaolisse seisundisse, kus ta ümbrusest midagi ei hoolinud. Ta hoidis hoolikalt oma riideid ja hoolitses välimuse eest, täiendas veelgi oma

riidevaru, koguni üle mõõduka vajaduse, nii et üks kui teine, vaadates tema suurenevat linade tagavara, arvas, et ta valmistab veimevakka, no muidugi selle praktikandi kättesaamise lootuses . . . Samuti hoolitses Silja endisest rohkem kehapuhtuse eest. Kuna talus ei käidud saunas muul ajal kui laupäeviti, soojendas Silja nädala keskelgi karjaköögi pajas vett, lukustas seestpoolt uksed, riietus lahti ja pesi ennast. Kord juhtus peremees just siis karjaköögi aknast mööda minema, kui Silja seal pesi. Ta märkas tekki akna ees ja tuli päris poisikese kombel pilu vahelt piiluma. Ta nägi noore tütarlapse keha koldetule punetavas valguses, vahtis viivu aega ja hiilis siis minema, hinges nagu imelikult imal, puhas tunne.

Silja oli terve talve Siiveril, ja tema kohta ei saadud enam midagi säärast rääkida nagu suvel pärast toda praktikandi külaskäiku. Südatalvel muutus elu kogu neitsitoas rahulikumaks. Manta, Silja voodikaaslane, oli jäänud raskejalgseks, ja kui see hakkas selgesti ilmsiks tulema, jättis tema kavalergi öösiti tema juures käimise. Need, kes magasid teises sängis, muutusid Manta saatuse tõttu pisut tõsisemaks ega lasknud ukse taga kloppijaid enam nii heldelt sisse. Kõigele lisaks juhtus suures maailmas nii tõsiseid sündmusi, et ka tüdrukute kambris oli seda tunda.

Silja võis niisis rahus elada, viibida oma elu-unenäos, mis päeval ärkvel olles võis mõnikord raskem olla kui öösel ärgates. Vähehaaval virgus ka tuttav soov taas kuhugi ära pääseda. Varsti tema soov täituski.

Oli esmaspäeva hommik maikuu lõpul, päikesepaisteline, vaikne ja soe Kõik loodusemärgid näitasid kõige paremat külviaega: härghein õitses, latikas kudes, lõoke, tõustes kahvatu taeva alla, lõõritas kirglikult. Põllumuld oli paras, ta oli rammus ja mure, kui saapaga peale astusid, tundis jalg seda kõike selgesti. Kobe muld ootas adratera nagu kirekihus emaloom ligineva isaloома vägivaldset, ent meeldivat haaret. Ootas seemet, et seda idule turrutada ja sünnitada idust orast ning kasvatada orasest kõrt.

Laudauksed seisid lahti ja sealt kuuldus karja nahistamist ning vahetevahel nõudlikku möögatust.

Mehed läksid koos peremehega põllule, perenaine talitas tüdrukutega lauda juures. Aga kummagi toimetustes oli täna hommikul isesugune toon.

Sest ehkki kõik oli muu looduse osas nii, nagu pidi olema, oli inimlaste meeleolu siiski hoopis imelik ja tundmatuseni muutunud. Ta oli olnud niisugune juba kogu kevadtalve, juba sest ajast peale, kui keiser troonilt tõugati ja isamaa õnneks igasugu ülevaid asju sündis. Kuid isamaal ja tema rahvai oli muidki hädasid kui keisrivõimu rõhumine, ja need hädad ei paranenud revolutsioonis, seda tuli jätkata. Ja seda jätkati ka siinses kihelkonnas.

Juba eelmise nädala lõpul oli kirikuküla suuremais taludes olnud rahutusi, asjatoimetustelt koju tulnud metsakülade peremeestel oli, kui nad õuel hobust lahti rakendasid, nägu tõsine. Igaühel neist oli mõttes see lähem koht, kus töölised oma koosolekuid olid pidanud ja laule laulnud, nad mõtlesid lähikonna käredamaile popsidele, tuletasid meelde mõnd ümberhulkujat, kelle vastu sai oldud karmivõitu ... Ja taludevahelised teeääred ei rõkanud sel laupäevaõhtul noorte tavalisest kilast, kuigi seal üksikuid kujusid ringi logeles. Ainult üks kohtlane tüdruk lagistas kõvemat naeru, mis õhtus vastu kajades tundus läbilõikavana.

Siiveri peremees oli oma paremais aastais, perenaine, kes pärines naaberkihelkonna tuntud suguvõsast, oli uhke ning sõnakas naine. Mõnikord oli lust kuulda tema ja peremehe vahelist mänglevat sõnavahetust. Nad olid tublid taluinimesed, kes pidasid maad ja karja nooruslikult ning arukalt. Peremees tundis kunst- ja laudasõnniku õiget vahekorda, perenaine oli ise võimeline kindlaks määrama söötühikute hulka lüpsihulga kohaselt. Mõlemad teadsid ka parajasti valitsevaid põllutööliste palgatingimusi, perenaine oskas korraldada pere söögikorra nõnda, et võimalikult odavalt, äärepealt toime tuldi. Tüdrukud, kes olid natuke kauem teeninud, said kusagilt kõrvaltki mõne parema pala, kuid rändtöölisel, kes tegi tööd päevapalga eest, tuli leppida ja leppiski leiva ning kartulikõrvase silgu ja läbiaetud

piimaga. «Sellest lähevad seadki rasva,» ütles Siiveri perenaine, kui mõni suurema suuga päeviline midagi matsi söögilauast urises. See oli agar talupidajatepaar, kes mõlemast toodangu peakeskusest — laudast ja teenijatetoast — oskas välja pigistada, mis pigistada andis, ja kes meelsasti lubas endale nii silmaga nähtavat kui suule meeldivat jõukust ning tervet, isekat eluõnne.

Just säärastele peremeestele oli see 1917. aasta kevad õige ebamugav ning häiriv. Nad olid nimelt ka ülbed ja hellad igasuguste alanduste vastu, ja nendetaolised said seda nüüd ka kõige enam tunda. Siiveri Artturi oli näost punasem kui harilikult, kui ta sel hommikul meestega põllule läks, — tavalise päevakava järgi oleks ta ise vaevalt kaasa läinudki, kuid nüüd ta läks, taskus laetud püstol. Tema meestest üks oligi juba ära jäänud, oli juba eile, pühapäeval, nende kambas sehkendanud ...

Ja niisugune kamp ootas nüüd parajal kaugusel teepeenral. «Kas poleks parem täna püha pidada,» öeldi salgast leplikult, aga Siiveri sõitis meeste ja põllutööriistadega mööda, ilma et oleks sõnagi vastanud. Läksid põllule ja hakkasid tööle. Teepeenral seisvad mehed tõstsid punase lipu üles ja alustasid laulu, üks ja teine kehitas pükse. Põllul kuuldi Siiveri peremeest juba hobusele käratavat, nagu mees käratab oma hästitoidetud loomale, kellel teab jaksu olevat ...

Sedaaegu kui see põllul juhtus, oli ka laudamail rahu rikutud. Sõnnikurookimise ajal saabus sinna punaste lintidega komitee, kes oli käinud juba meiereis masinaid seisma panemas ja nüüd käis lautu mööda teatamas, et kuna seni ei olnud nii ja naa, siis ei ole nüüd ka nii ega naa. Salga juht, kes oli paremini riides, pakkus perenaisele otsust lugeda, kuid perenaine ütles, et ta oma laudas ei tunnista muid otsuseid, kui neid, mis tema või pull teevad. Aga seal oli ka Manta, kel olid suured niisked pungis silmad ja sõjakas iseloom ning kes lõkerdas naerda kas või matustel. Nüüd haaras ta eestvedaja käest paberi ja ütles: «Las ma tembeldan ta ära,» — ja enne kui keegi jõudis midagi taibata, oli ta paberi suurejoonelise liigutusega oma seelikusaba alla viinud, misjärel ulatas selle juhile tagasi ja ütles:

«Nüüd on pitsatid peal ja hakake astuma.» Samas torkas ta sõnnikuhargi lehma taguotsa alla, laeng hõljus juba õhus, perenaine valmistus ilmselt sama tükki tegema ja — komitee pidas paremaks lahkuda.

Kuid õuel avanes neile kõigile tõsisem pilt. Ägedalt lärmates saabus põllu poolt teine salk. Selle hulgast tabas perenaise silm kohe oma mehe, keda märatsev jõuk tassis. Perenaine sööstis kartmatult salga poole ja karjatas: «Kas te, kuradi hulgused, olete mu mehe ära tapnud?» Sest peremehe nägu oli üleni verine, ainult see koht, mis juhtumisi paistis, oli surnukahvatu. «Tea, kes siin tapja on — siin on selle lihuniku tapariistad,» lõõtsutas üks ja näitas peo peal Siiveri püstolit.

Selle sündmuse tõttu tuli Siljalgi Siiverilt lahkuda. Peremees oli nagu joobnud, käis mööda tube ega lasknud perenaisel esialgu isegi peksujälgi puhastada ega siduda. Ta läks välja ja karjus meestele jämedalt: «Kui juba streik, siis käige põrgu viimane kui üks!» Streigi ninamehed olid juba läinud. Asjatult katsus perenaine peremehe raevu ohjeldada, nii sügavalt oli teotus uhke vaimuga peremehe südant riivanud. Tüdrukuid kohates käratas ta samad sõnad neilegi, ja kui need ei paistnud tõsiselt võtvat, vaid kõõritasid perenaise poole, võttis ta tooli ja ähvardas sellega.

Siis kogus Silja oma koli kokku ja viis ühte sauna, mille perenaisega ta oli lähemalt tuttav. Manta tegi samuti, ja siis hakkasid nad astuma lõuna poole mööda sooja siledat maanteed. Pärast seda Silja enam Siiveri peremeest ei näinud. Tema asjad jõudsid pärale voorilistega, ja Siiveri peremehe tapsid mässulised järgmisel talvel vägagi jõhkral viisil. Silja kuulis sellest Kierikkal, kus ta siis teenis.

Aga enne seda teenis ta ühes teises kohas, kuhupoole ta nüüd seda teed mööda sammus. Ei temal ega Mantal olnud kummalgi mingit kindlamat sihti, õigemini neile tundus, et see on ainult väike segadus, üks imelik jalutuskäik, mille need punaselindimehed olid esile kutsunud. Teises külas tegi Manta juba ettepaneku astuda sisse ühte tallu, kus ta varemini oli teeninud. Talu oli veidi halva kuulsusega, seda pidas lesk peremees, kes oli

tuntud mitmesuguste kelmitegude poolest. Mantagi vihjas sellele, astudes laia žestiga väravast õue. Silja järgnes vastumeelselt. Varsti vedasid seal jutud selleni välja, et Manta võib jääda kauemaks — «öelgu streikijad mis tahavad, küll ma nende paberid jälle ära tembeldan, kui nad siia tulevad». Silja läks maanteele tagasi ja jätkas teekonda endises suunas. Teeveertel ja külatänavail kohtas ta trotslikkude nägudega jõude vahtivaid meesterühmi.

Teda ennastki hämmastas, et ta niimoodi läks, muudkui läks ja läks sinnapoole, kus päike taevarannal liikus. Kusagil tagapool oleks küll tuttavam olnud, seal, kust ta oli tulnud. Aga kõige tuttavamas kohas — kodutoas — olid praegu juba teised ja täiesti tundmatud elanikud, kelle juurde ei olnud asja. Hooldajal pidi ju veel veidi rahagi tasuda olema, mille see oli lubanud siis välja maksta, kui tema, Silja, saab täisealiseks, ja sedap ta praegu oligi. Kuid Siljal polnud kunagi suuremat huvi selle raha vastu olnud, talle tundus, nagu oleks ta koblanud seda isa taskust — tookord pühapäevaõhtul hilja, kui ta kiriku juurest tulles nägi isa laual lamamas. Või õigemini nii, nagu oleks see «hooldaja» käinud taskuid tuhnimas ja andnud siis Siljale nii palju, kui heaks arvas.

Pärast lõunat jõudis Silja kirikuküla, mis oli kaugeim paik, kus ta selles suunas oli käinud. Ta astus pagari juurde sisse ja tellis midagi suupoolist. Heatahtlik pagariproua takseeris tüdruku ilu ja küsis viimaks, kust neiu pärit on. Nõnda jõuti jutuotsale ja prouale sai varsti kogu olukord selgeks, ning ta ise jutustas, kuidas siin kiriku juureski oli peremehi põllult ära toodud ja streigimurdjaid tümitatud. Siis kahetses proua, et oli just uue teenija võtnud, muidu oleks ta meeleldi Siljaga kaupa teinud ... «Siin veidi teistmoodi asi, ja et alati oled inimeste silma all, siis võtad parema meelega niisukese, kel on vähe nägu ka, mitte mõnda päris sõnniku pealt ... Ega see laudatöö ole vist teilegi kuigi konti mööda, et olete nii kenaks jäänud, ma mõtlen, hah-ah ... Aga oot-oot — kas mitte Tantoo professor ei rääkinud, et neil oleks vaja — jaa, seda ta rääkis. Ma helistan talle kohe. Palju te palka tahate?» küsis proua juba ukse-

künniselt. «Nii ja nii palju ma sain seal endises kohas,» vastas tundmatu veetlev teekäija.

Varsti kuulis Silja, kuidas proua telefoni juures seletas, et peremees vihastanud ja ajanud kõik talust välja, verise peaga oli olnud — peremees, jah, mitte see tütarlaps, ei — tütarlapse pea on terve, ja kena pea on tal — ah et muud kohad? Ja-jaa, nägus ja puhas — vaadake ainult ette, professor, mis saab, kui te selle võtate, ha-ha-haa. — Proua naeris telefonitorusse ja Siljalegi sigines naeratus huultele.

«See on igavene naljavend, see professor, kuigi käib juba seitsetkümmet,» jutustas proua poodi tagasi tulles. «See on niisuke pensinäär, lesk, elab seal suvilas enamasti talvel ka, suvel aga käib tal palju sugulasi, nii et võtab sellepärast toatüdruku . . . Nõnda jah, siit on sinna kuus kilomeetrit, aga las olla: sealt tuleb harilikult õhtul keegi posti järele, nii et kui olete paar tundi siin, siis ei pruugi jala käia . . . Jah ja professor ütles, et ta minu sõna peale usaldab põrsa kotis osta, nii et las aga tüdruk tuleb . . . See on sedamoodi, nagu ma esiti professorilegi naljapärast ütlesin, et ega niisukesse kohta võeta esimest ettejuhtuvat rosinat, seal on samuti nagu siingi. Küllap seal on kindlasti kena olla — kui ainult inimesed oskaksid oma jaburdamise jätta,» lõpetas proua pehmelt madalal ning haletseval häälel.

Silja ei jõudnud pooltki proua heatahtlikust sõnademulinast tähele panna — ta mõtles juba eesseisvale paadisõidule, hiilis poest välja ja läks lautri poole, kust avanes lõunasse ilus järvemaastik, neem neeme taga. Kuhugi sinna ta niisiis läheb. Veepinnal hakkas paistma kauge täpp, mis tuli kogu aeg lähemale, üsna aeglaselt ootaja silmis suurenedes. Poisikesed teadsid, et see on postivene Rantoo kandist. «Kas see läheb ka sinna professori randa?» — «Jaa.»

Varasuvisel õhtul, kui päike oli veel kõrgel, lähenes Silja Salmelus, kes äsja oli Siiverilt lahkunud, vaikiva postivedaja vene pingil istudes oma uuele teenistuskohale. Meeleolu oli eriti pidulik, nagu varemini lapsepõlves, kui mõnel hästi õnnelikul laupäeval olid kodu

poole minemas, kas koolist või pikemalt asjaõienduselt. Säärast veeteed on sel ajal kõige meeldivam sõita. Kaldad õitsevad ja roheluse läbipaistvus annab õhule nende kohal erilise värvingu. Ja tee ise, mida mööda sõidetakse — see on igale sõitjale uus ja neitsilik, ühegi eelkäija jälge sealt ei leia. Ei ole teiste ülestallatud tolmu, keegi ei tiku tee kõrvalt vägisi ligi, ja needki, kes peavad samas paadis tüki maad koos edasi liikuma, on tolle salapärase elemendi tõttu üksteise vastu kuidagi nagu leplikumad. Ollakse maamullast lahti.

Viivuks jõudis Silja juba oma teekonna lõppsihigi unustada, kui postivedaja esimest korda omal algatusel suu avas ja peaga viitas, et sealt paistavad juba Rantoo katused ja varsti võib professoritki teerajal näha. Põnevus pani pingil istuva sõitja värisema, keda vene vankumatu kindlusega edasi viis. Uue peremehe kõrge aunimetus vaevas mõtteid — ja pika aja tagant tuli Siljale meelde ka tema enda sünnipära, see, et tema nimi on Salmelus. Libisedes ilusal varasuvisel õhtul mööda vaikset veepinda, jäi tütarlapse mõttekujutus hetkeks esile manama seda vana talu, mida ta ei mäletanud näinud olevat. Tundus, nagu oleks ta omas põnevuses sellest tuge otsinud, püüdnud ise muutuda selleks, kelleks teadis end sündinud olevat.

Rantoo oli suvila nimi ja järverannal ta asus. Postivedaja juhtis vene suvila lautri äärde, kus vanapoolne mees, ilmselt professor ise, oli posti ootamas. Silmad pilukil, vahtis ta tütarlast oma lopsakate kulmude alt. Ta oli maamehe moodi riides ja ka muidu kuidagi sagrine, ometi tuli teda tahes-tahtmata härrasmeheks pidada.

«Või nii, või sina siis oledki see, kellest Pietiska rääkis. Paistab tõtt rääkivat, lähme siis aga üles ja teeme kaubad maha. Mind on kerge teenida, kui ainult esiti mu harjumusi tähele paned. Näed sa, ka mina olen lihtrahva hulgast pärit, koguni veel siit kandist, ja mul on pisut vanamoelised kombed. Mina näiteks sinatan selliseid keni tütarlapsi lausa enda rõõmuks, ja kui vihastan, siis sinatan vanu naisigi. Nüüd aga oleks tahtmine

hüpata kuu peale ja sinatada sealt kogu soome rahvast. — Tule nüüd siia, otsi raasike söögipoolist ja siis võid õhtu otsa ringi vaadata, et õpid tundma kõiki paiku ja nurki. — Kas sa öösel poisiklunne kah enda juurde lased?»

«Minu juurde ei kipugi keegi,» sai Silja viimaks mahti öelda. Samal ajal vaatas ta tahtmatult õrna naeratusega sellele avameelsele sagritsale otsa.

«Ohoo — kas sa arvad, et minul ei olegi silmi peas, ehk küll nad vähe vanad on...? Nõndaks, see on asja üks punkt, mida ma ei luba, sest mina olen ainuke kukk siinse õrre peal. On muidugi teine asi, kui juhtud korraliku peigmehe leidma, siis teen kas või pulmad ära, aga niisugust öökoipamist ma ei kannata. — Noh, ära muretse, küllap tuleme toime. Ei näi kahtlust olevat.»

Nõnda sattus Silja professori juurde teenistusse, kus teda põllutööliste võitlused ei puudutanud. Järgmisel päeval asus ta tegutsema, et saada oma kraam ja kõiksugu sõjaaegsed tarbeainekaardid Siiverilt kätte. Professor hoolitses tema päranduse lõpposa kättesaamise ja arvete klaarimise eest ning näis lausa rõõmuga Mikkola peremehe ohjad pingule tõmbavat. — «Ta on vist päris kenasti perutanud, see sinu hea hooldaja,» arutas professor ükskord. «Küll ma juba tunnen neid vanu häid taluperemehi, neid Saarijärve Paavosid. Nad on valmis isegi vaeslapse näppude vahelt marga pooleks venitama.»

Nii ta läks — aga esimene õhtu Rantoo suvilas, see oli sellele üksildasele tütarlapsele tüki aja tagant suur ja imeline asi. Nõnda käis ta oma eluteed, noorus läks veel ülesmäge, tema elul oli veel võimalusi avarduda ja tõusta ning ühtlasi suurendada põletavat tuld. Ees oli suvi, mille päike kõrvetas kauemini ja palavamalt kui ühelgi senisel suvel... Midagi salapärast, mis tundus niihästi sünge kui rõõmus, pesitses ses kohas, selle peremehes ja ümbruseski. Silja sellele ei mõtelnud, ja kui keegi oleks teadnud seda talle seletama hakata, siis ei oleks ta seda võib-olla uskunudki, kuid — kõik, mida uus peremees talle esimesel õhtul ja ka hiljem rääkis, oli seda laadi, nagu oleks vana Salmeluse Kustaa kadunuke — küll hoopis teistsuguse mehe suu kaudu — kuu-

lutanud neid sõnu, mida ta oma eluajal oli ütlemata jätnud. Selles oli midagi säärast, mida Silja elu kas või lühikesekski ajaks vajas. Kas elas ta jälle oma endise kodukambri õhkkonnas, kuigi kõik oli tohutult avaram? Maanteelt tõi siiagi oma kodutee, ainult laiem, sirgem ja tasasem. Tee otsas oli «tuba», mis, tõsi küll, oli kahekordne ja värvitud, aga selle aknad olid ligilähedaselt samasugused kui kodutoalgi, ja sees valitses — jah, see oli tõesti «professor», kes kõneles otsekoheselt ja kindla häälega, nagu isa Kustaa oli teinud otsekoheselt ja tihti sõnatult, ja Siljale tundus siin majas kohe esimesest hetkest peale, nagu oleks ta alles nüüd kätte leidnud selle toe ja kaitse, mille ta isa surmaga nii äkitselt oli kaotanud; Siljale meenus täna selle pühapäeva endeline surutis... — «Mine aga mine, vaata vähe krundil ka ringi,» ütles professor õhtu eel, «seal näed ise, mis kuhu kuulub.»

Silja jalutas ja jõudis kaskedesse kasvanud neemikule, mille tipus ta seisatas ja jäi vaatlema vaikset õhtupaistes järveselga, kus peegeldused vastaskalda ligiduses tõid alaspidi selle, mis rannal oli ülespidi. Kostis käo kukkumist, ja kaugete puude ladvad olid seda nägu, et võis arvata laulurästast seal oma pikka tsüklilist õhtulaulu vilistavat.

Kuhu tema, Silja, küll oli sattunud? Kas elu senine tühjus oli kõik äkki kadunud, kas oli tõsi see elu äkiline tugevnemine, avardumine ja puhastumine, mis ihuliikmed lausa värisema pani nagu mõne töö juures üleliia järsk pingutus? Või oli kõik see paha, millest ta nii kergesti selle viie orvuaasta jooksul oli üle saanud, võtnud endale sellise kuju, et teda, üksildast tütarlast, lõplikult pimestada?

Silja kõndis «toa» juurde tagasi. Professor seisis aknal, vaadeldes samuti suveööd. Silja tuli peaaegu hiilides; professor ütles talle midagi, kuid hääl oli vaikne ja päevasega võrreldes nagu leplikum, sõnastuses polnud jälgegi äsjasest lopsakusest. Mõned sammud mööda jõudnud, peatus ka Silja veel hetkeks... Kaks inimest seisid suveöö palge ees... Kui Silja tuppa tuli, astus professorgi vaikselt sisse ja näitas tüdrukule magamisaseme kätte, tahtis siis minna, kuid tuli tagasi ja ütles:

«Jaa, aga ma ei ole veel sinu nimegi kuulnud.» Sellest oli ilmatu aeg möödas, kui keegi tema nime oli küsinud, tundus, nagu oleks pidanud selle sosistama sinna iseäralikku suveõhe, mis salamisi maad võttis. «Noh, head ööd siis, Silja,» ütles professor, ja siis võis kuulda teda tasakesi treppi mööda ülakorrusele minevat.

Üksinda oli Silja olnud, kui ta isa surmale järgnenud ööl Mikkola Tyyne kõrval magas. — Tuba oli tookord ometi tuttav, samuti ka kõrval hingav tütarlaps. Üksi oli ta sealtpeale õieti alati olnud, üksi sügispimedal tormisel teel, üksi, kõndides Tonttila Oskariga, üksi, kui metsasaks teda ahistas. Üksi oli ta ära käinud selle tee isegi siia imelisse paika. Kõige enam üksi oli ta nüüd siin väikeses puhtas kambris, kui too kummaliselt tuttavana mõjuv vanamees oli kadunud ülakorrusele ja kogu maja seega vaikinud.

Üksindustunne oli nüüd tugevam kui iial enne — kindlasti sellepärast, et kõik selle maailma asjad seisid tema teadvusele nii rõhuvalt lähedal ja et neid asju oli nii palju, uusi ja etteaimamatuid. Kogu Siiveril elamise aeg kõigi oma sündmustega veeres mööda nagu teadvuse pinnal — see, kuidas ta öösiti oli teeselnud magamist ja kuulnud ning mõistnud kogu seda tugevat ja higist elu, mida elati töös, tantsus ja pärast tantsu ... kõik-kõik,kuni peremehe tänahommikuse verise peani. Kas oli see tõesti olnud täna hommikul, ja oli sel tegemist põldudega, niisamasugustega, mida ta siit aknast nägi? Isa kadunukegi oli ju olnud taluperemees ... ja sealt läks mõte jälle ekslema, oleks nagu midagi meenunud sealt Salmelusest, midagi, mis tegi nukraks ja muserdas, ja kus kangastus isagi ... Silm vajus kinni, teadvuse pinge andis järele, kuid kramp pigistas sügavamal: sinna eksis pilt, kus isalgi oli nagu tegemist nonde punaselindimeestega, ja et seal juhtus midagi meeldesööbivat, mille kõrval Siiveri peremehe verine pea oli vaid tavaline, lihtne sündmus.

Selle krambi peale närvid värahtasid, terve keha võpatas, silmad avanesid ja teadvus põrkas vastamisi suveöö valgusega. Võõras ümbrus tuli nüüd vastu pehmemana, see rahustas. Nagu uudisena tuli äkki meelde, et ülakorrusel magab mees, kes valitseb kindlal käel

seda maja ja kogu ümbrust, nagu — nagu tugev isa. Oli hea olla, tuba oli tuttavam pärast seda, kui silmad olid hetkeks kinni läinud, nii et oli saanud siin ärgata ... Tuli meelde pagariproua heatujuline lobisemine kirikuküias — oli tahtmine mõelda: eile. Silja sirutas keha, silus juukseid ja jättis käed pea alla. Uni ei tahtnud tulla, eriline sügav üksindus meelitas vaatlema iseennastki mingil lubamatul kombel, mõtlema oma kehaosadele ja vormidele, et oled naine ... ja selles eas, kui nii mõnelgi on juba laps ... Selleks on tarvis meest ja see toimub mõlema nõusolekul — milline arusaamatu ime, et võib sellega nõustuda ... Vaistlikult nihkusid käed pea alt ära ja sirutusid laiali, samal ajal kui pea vajus veel enam tagasi, nii et kuklas hakkas vaata et pitsitama ... ja mõte mõtles viimaks ometi seda, mis kohutas, ent nüüd peaaegu joovastas, mõtles suurele, tugevate ihuliikmetega mehele, millist silm oli mõnigi kord näinud, isegi alasti ... ja et võiks nõustuda temaga ...

Tütarlaps tõusis särgiväel voodist ja läks akna alla. Siia paistis suvila kaskedega neemik ja selle taga veeriba — see, mida ta juba varem õhtul oli käinud vaatamas. Paistis taevas, natuke põlde ja nende tagant külast ähmane majadekobar. Ta vaatas uuesti neemikule ja järvele, hinge täitis kurbus, mis oli võimas ja magus, ennetundmatu. Ümbrus tõmbus otsekui peenetundeliselt kõrvale. Kas pidi ta välja minema, sinna kaskedeneemele, kas magas isa jälle toas ... ? Mis juhtus seal neemel alles äsja? Kas mitte üks hoopis noor poiss, kel olid niisugused hambad ja niisugused riided, ei tulnud sealt sõudes ja peatanud aerusid, üks ilus poiss, keda ta oli varemgi näinud? Nõnda juhtus tõesti — viis aastat tagasi, ja temale, Siljale. meenus see alles nüüd. Oli tulnud ette häirivaid asju, mis selle tookord teadvusest täielikult välja pühkisid. Isa oli surnud enne, kui jõudis näha järgmist õhtut. Aga nüüd tundus isa taas elavat, öö oli taas usaldustäratav, nii usaldustäratav, et oleks neemetipus seistes võinud võtta mingi julgustava hoiaku, teha mingi ergutava liigutuse, et sõudja oleks tulnud juttu vestma ja kas või kaldale — kõrvale istuma.

Öö vaatas vastu juba vandeseltslasena, kes teab sala-

dust. Valges riides naise suured pruunid silmad läikisid pikkade ripsmete vahel — nagu viimased kevadetähed kustki laotusest, kui sinna kaua vahtida.

Pisarad — esimest korda neis silmis — neil põhjustel.

Ja hommikul siis algas Silja elu ning teenistus Rantoo suvilas. Ta ärkas sellest, et kuulis professorit trepist alla tulevat — palju kiiremini, kui see õhtul sinna oli läinud. Silja võpatas, et oli liiga kauaks magama jäänud, hüppas püsti ja tõmbas ruttu seeliku selga. Kööki astudes kuulis ta, kuidas kell lõi viis. Samas pistis professor pea kõrvaltoa ukse vahelt sisse ja ütles:

«Tohoh, või sinagi oled juba jalul. Oleksid võinud veel magada — et kasvad. Mul on järves mõned püügiriistad sees ja mul läheb seal oma tubli tund ära, nii et sul poleks tarvitsenud enne kuut tõusta. Aga keeda nüüd endale kohvi, kui juba ärkasid, mina ei hooli enne, kui tagasi tulen. Arvatavasti tuleb siia vahepeal üks vanamoor, see on sealt Kulmala onnist ja on mu nõbu. Ta tuleb näitab sulle niisugused kohad kätte, millest mina ei taipa, ta, näed, on siin vähe ka koristanud ja mõnikord keetnud, kui mul siin kedagi perenaist pole. Noh, ole siis viks — ja keeda kohvi.»

Silja ei mallanud jätta saali aknast peremehe minekut vaatamata, nii põhjalikult oli ta professori mõju alla langenud. Nähes seda suurt ja veel vananagi sirget meest rada mööda randa minevat, tõstis Silja instinktiivselt käed rinnale, unepuhas meel oli nii täis tänulikkust — peaaegu isegi selle kastemärja teeraja vastu, mida mööda mees läks. Kui ma ainult oskaksin — kui ainult oskaksin teha oma tööd — ja kõik oleks nõnda ka siis, kui siia tuleb rohkem inimesi!

Juba tuli ka «vanamoor», puhtalt riides, eakas, aga veel värske jumega «Ja-hah, või sugulane on siis leidnud abilise,» ütles ta kodusel toonil ja vaatas väikeste heatahtlikkude silmadega. Järgnesid seletused nimedest ja kodukohast, ühine kohvijoomine — Siljale tegi veidi muret lauakatmine, kuid seda ei olnud tarviski, sest Sofia võttis tassid ise vastavast kohast. Nõnda tutvuti — ja siis vaadati majapidamise üksikasju. Aeg kulus juba

niikaugele, et professorgi jõudis järvelt kaladega tagasi — ja kohv ei olnud valmis. Majauurimise juures olid nad vanamehe täiesti unustanud.

«Kurjavaimu naised,» pahvatas professor, ja Siljal oli nutt varuks. Aga professor ütles, näidates pöidlaga Sofia poole: «Ära lase ennast sel vanamooril õigelt teelt kõrvale meelitada; see tee on niisugune, et õpid tundma minu harjumusi ja täidad minu käsud.» Silja märkas ometi, et nõbude vahekord oli üsna hea ning lähedane. Rutates kööki uut kohvi keetma, kuulis Silja neid vaiksel, asjalikul häälel jutlevat.

«Silja tuleb siis meilegi, kui õhtu käes ja tööd tehtud,» ütles Kulmala Sofia uksest väljudes.

«Jaa, küll ta tuleb, eks see ju kuulu ka meie maja kohustuste hulka. Ja pealegi on Kulmala perenaine säherdune kergemeelne lesk, kes kogub kõik ümbruskonna noormehed enda juurde, nii et küll seal jätkub poiste seltsi külaliselegi.»

«Hea papp peab ikka iseendast kõige paremad jutlused,» vastas Sofia, suu naerul, silm kissis.

Kui Sofia oli läinud, seletas professor lähemalt tema elukäiku.

«Ta oli noorena kena tütarlaps, sattus siis Tamperesse ühe varaka vanapoisi juurde teenima, see võttis kätte ja armus ilusasse maatüdrukusse, leidis muidugi vastuarmastust, läks aga siis suvel suvituskohta ja suri seal kopsti maha. Õnneks oli Sofia seaduslikult kihlatud, mida võis kohtus tõestada, nii et kui poeg sündis, sai see elatisraha kuni täiseani. Siis läks Sofia uuesti mehele, käis Ameerikaski ära — ja nüüd on ta jälle lesk ja tal on endine lapsepõlvekodu, teist kümmet käiv tütar, Ameerikast toodud klaver, natuke maad, lehm ja mõni kana. — Nõnda et siis tead, kui sinna lähed, ja võid vabalt minna, ma käin ise kah vahetevahel seal. Ta teeb tihti oma vähesed põllutööd talgutega ära, ja siis seal tantsitakse — kui sel suvel põllutööd üldse talgutega teha saab — või isegi tantsida — oh-oh, äh-äh, ja-jah. Kas su kohv on veel soe?»

Päev möödus suurepäraselt. Professoril olid tõesti «harjumused», kuid ta nõudis üsna vähe, nii et mõnikord oli võõrastav ja lausa piinlik, kui ta tahtis ise teha kõike, mida oleks võinud teha lasta. Hästi läksid ka järgnevad päevad. Oodati külalisi, kuid lõpuks ei saabunudki muid kui Laura-preili, professori tütar, ja ühes temaga keegi vaikne võõras preili, kes, tõsi küll, jäi ainult mõneks päevaks. Väimehe perekonnast polnud hiljemgi midagi kuulda, temast ja tema toiminguist vaid kõneldi veidi salapäraselt.

Aga Rantoo lähedal oli Rauhala, vana talumaja, mille maad olid ära müüdud ja ainult suur hall peahoone jäänud sinna küla serva ripakile, ja seal pidas endine perenaine suvitajaid. Sinna kogunes viis-kuus hinge, kõik eri paigust, ja elasid seal, kaua keegi, loovutades siis koha teistele tulijatele. See vanaperenaine oli Rantoos hea tuttav, ja kui ta oma külalistele pitspalle korraldas, kutsus ta ikka professori omadki sinna, ja nõnda sattusid need, eriti Laura-preili, Rauhala suvitajatega läbikäimisse.

Ühel õhtul niisiis läks Silja Kulmalasse, oli pererahva nimel vähe asja, millega ei olnud erilist kiiret. Tee viis esiti läbi Kamraati talu õue, läks siis vana metsõunapuu alt edasi, kuni Kulmala katuse lapik külg ja korsten kerkisid mineja silmade ette. Kuna see oli majakese ainus korsten, tossas sealt pea ühtelugu tuttavat suitsu. Mõni süld vanaaegset põõsastega ääristatud külateed, ja juba seisis tulija majakese väravas, mille ühe posti juures kevaditi õitses vana, jässakate okstega toomingas, teise juures tohutu suur magesõstrapõõsas. Siis tuli õu ja selle teises servas hoone. Kummeli- ja kirburohupuhmaste keskel oli kolm tarvilikku kitsast jalgrada: üks lauda, teine aida juurde, kolmas külateele. Silja astus trepile, kus Sofia talle vastu tuli. Esimest korda säras selle tütarlapse pilk nüüd Kulmala vööruses ja kohe seejärel peretoas. Hiljemini pidi seal Siljale osaks saama ilusaid ja paljutähendavaid sündmusi. Nüüd aga valitses toas mõnus hämarus. Toa kõrval oli köök ja väike kamber, kus Sofia pakkus, mida pakkuda oli. Klaver oli suveks tõstetud peretuppa. Laini-plika, valge ja kena näoga lapsuke, mängis sellel kuulmise järgi tutta-

vaid tantsuviise ja rahvalaule. Köögi koldest tossatas vahetevahel suitsu sisse. Avati aken, teed mööda läks mõni lähem naaber, kes aeglustas sammu, et kuulata Laini valssi.

Silja istus kiiktoolis ja mõnules, tajudes ümbruse heatahtlikkust. Tema punakas kleit, läikivad juuksed ja pruunid silmad meeldisid Sofialegi, kel oli juba teada Silja õige päritolu. Kõik jutud olid niisugused, et nende peale võis naeratada, kusjuures tütarlapse vasemasse põske ilmus väike lohk, tekkis ja kadus, vaheldudes vastavalt rääkimisele ja naeratamisele. Ta istus, toetudes veetlevalt kiiktooli käsipuule, läbi kleidi paljastusid noore, täisõitsengusse jõudnud keha vormid. Kuna ei olnud teisi inimesi, võis olla ja rääkida, kuidas süda kutsus, ei tarvitsenud varjata oma olemuse ilmsikstulekut.

Varsti istus tollessamas kiiktoolis ka Rauhala suvitajaid, ka need käisid heameelega Kulmalas. Mõnikord Sofia isegi hüüdis neid sisse, kui nad mööda jalutasid. Üks neist oskas mängida ja hakkas Lainile klaverimängu õpetama. Teised vaatasid, kuidas Sofia lehma lüpsis ja vasikat jootis. Juulikuus hakkasid kuuvalged õhtud juba maad võtma. Siis oli Kulmala õuel ja tänaval haruldaselt meeleolurikas. Kamraati vanaperemees võis jutustada, kuidas siin ennevanasti oli elatud. «Ju sina, Matti, seda veel mäletad,» ütles ta kord professorile, kui see juhtus tema kõrval Kulmala õuepingil istuma.

Juulikuu algul saabus Rauhalasse suvitama noor härrasmees, kelle eesnimi oli Armas ja kelle liignime ei saanud Silja iial korralikult teada, kuigi see noormees pidi just Siljale tähendama enam kui ühelegi teisele inimesele siin ümbruskonnas — ja enam kui iial ükski teine ükskõik kus.

Professori Laura-preili oli valgetverd sirge rühiga neiu, kelle silmis aina läikis üks ja sama, veidi raskesti taibatav ilme. Ta ei ägestunud kunagi, tema kollakad, meelekohtadel käharduvad juuksed tekitasid mõtte, et tema seisukohalt on kõik meeleliigutused läbi elatud juba eelmistes sugupõlvedes. Keegi ei olnud kunagi võinud märgata, et ta oleks mõne noormehe pärast ohanud. Kuid nüüd juhtus nõnda, et too Rauhala noor Armas ilmselt paelus tema tähelepanu; Siljagi võis kuulda, kui-

das preili ikka ja jälle temast jutustas, niihästi hommikusöögi ajal kui kohvilauas. Varsti ilmus too noorhärra ka ise Rantoosse. Ta oli elav ja nooruslik, professor jutles temaga meelsasti.

Nõnda nägi Silja teda esimest korda. Ta pidi midagi viima tuppa, kus härrad vestlesid. Noorhärra istus klaveri ees ja katsus mängida, Laura-preili seisis sealsamas lähedal ja laulis. Aga just siis, kui Silja uksest sisse tuli, juhtus nende ürituses mingi segadus, noorhärra pöördus ümber ja vaatas. Sisenev teenijatüdruk tegi talle kerge niksu, nagu teda oli õpetatud võõraile tegema. Tal oli seljas sama tumepunane kleit, mille kohta professor oli ütelnud, et see sobib talle paremini, kui teenijatüdrukule õieti lubatud.

Kui Silja pärast seda kööki tuli, oli ta nagu arust ära — nimelt oli seal ka Sofia, kes tema erutust nägi. Tüdruk kogeles ja rääkis tühja-tähja. Sofia, kogenud inimene, arvas asja põhjust teadvat. Kui Silja oli pannud käest, mis tal käes oli, haaras ta endalegi märkamatult Sofial kaela ümbert kinni ja kallistas teda tormakalt. Samas oli ta jälle oma töö juures. «Siin on nii hea olla,» ütles ta siis Sofiale, nagu oleks tahtnud oma äsjast tegu ainult hea tujuga põhjendada. Aidates nõusid pesta jutustas Sofia nagu endamisi, mida ta Rauhala seesuvistest külalistest teadis. «See härra Armas on ilus ja peen ja rõõmus — kas oled märganud, kuidas tema hambad välguvad, kui ta räägib ja naeratab. Eks Laura ole temast veidi sisse võetud.»

Külalised lahkusid, ja Sofia aitas Siljat, kuni kõik oli korras. Laura-preiligi käis köögis ja soovitas tal seda teha. Õhtusöök oli juba läbi ja laualt koristatud, kui Sofia viimaks läks. Kuna ei olnud mingeid takistusi, läks Silja teda saatma, küsimata selleks isegi luba, nii erutatud oli ta päevastest sündmustest. Sofia sai temast hästi aru ja laskis tal lahkesti oma käevangus rippuda. Endamisi otsustas ta ometi Siljat sellise tulisuse eest hoiatada, kui vähegi parajam võimalus tuleb.

Pärast seda õhtut jäi Silja elusse üksainus püüdlus. Tõsi küll, ta tegi oma igapäevase töö ära veel täpsemini kui enne, ta oli hilja ööni üleval, kui seega võis midagi homseks päevaks ette teha. Laura-preilit katsus ta teenida eriti hoolikalt, vaatas lähedal olles teda kaua ja tõsiselt. Kuid ei kulunud peaaegu ühtegi minutit, ilma et ta poleks pilku Rauhala teele heitnud. Ta võis kindel olla, et ükski ei läinud tema nägemata Rauhalast Kulmalasse. Mõnikord läks seda teed Armas, kord üksi, kord naiste seltsis. Mõnikord saatis ta Laura-preili Rantoo väravani ja läks siis tagasi. Aga kui ta edasi läks, tundis Silja neil üksikutel kordadel vastumeelsust oma töö vastu, mida ei võinud edasi lükata. Ja kuigi ta oli juba näinud noorhärrat tagasi tulevat ja oma tuppa minevat, läks ta ometi, kui töö tehtud, külateele ja jalutas seda mööda — mitte Rauhala, vaid Kulmala poole, sinna, kus oli näinud meest liikuvat.

Kord juhtus siiski, et Silja läks Kulmalasse, ilma et oleks seal kedagi eest leida oodanud, ta läks nimelt asja pärast. Sofia oli parajasti kohvitasse kandikule seadmas, millel oli puhas valge linik. See tähendas auväärsemat külalist — ja Sofia sundis Siljatki kambrisse minema. — «Seal on keegi,» ütles Sofia paljutähendavalt ja avas köögist kambrisse viiva ukse. Silja oli juba sisse astumas, arvates seal mõne taluperenaise olevat. Kuid — kiiktoolis istus — see, kelle nime ta teadis — ja kes seekord oli pääsenud nähtamatult Kulmalasse.

Silja nägi teda siin üsna lähedal enda ees, huultele hakkas juba siginema naeratus — siis tõmbus Silja kööki tagasi. Sofial oli hea põhjus mõlema arvel nalja teha, ta soovitas noorhärral Silja kambrisse tuua. See tõusiski toolilt ja tuli, astus esiti kitsasse kööki, ja kui tütarlast seal ei olnud, läks lõpuks peretuppa. Sealgi polnud algul kedagi näha, kuid varsti märkas noormees, et köögi ukse kõrval olevast koomitsast kuuldus tagasihoitud hingamist, ja kui ta katsus ust avada, leidis ta, et seda hoiti seestpoolt tugevasti kinni. Tal ei tarvitsenud siiski palju pingutada, kui uks avanes ja tütarlaps oli talle lähemal kui kunagi enne. Sofia toimetas köögis ja tegi, nagu ei märkakski seda sõnatut mängu. Noormees jõudis tunda noore tütarlapse juuste lõhna, käsivarsi, rindu, õlgu, puusi, näha tema pilku — ja ses kõiges oli vägivaldsust parajasti niipalju, et mõlemas jäid igivanade vaistude jäänused selles osas rahule.

Silja ja Armas olid leidnud teineteist, ja ei miski muu

kui ainult surm võis ära pühkida selle lühikese viivu jäljed ja tagajärjed.

Varsti oligi Silja kambris — ta pidi Sofiale oma soovi ära rääkima, õieti palus ta Sofiat õhtuks enda asemikuks, et ta ise saaks mingi asja pärast kiriku juurde minna, õmbleja juurde... Aga tema silmad leegitsesid kogu aeg ja häälde kippusid naeruhelinad. Noorhärra oli jäänud peretuppa ja mängis seal hoogsalt klaverit. Ilmselt ei olnud see kellegi õige mäng, vaid üksnes tema käte tormakad, instinktiivsed löögid. Silja pigistas Sofiat käsivarrest ja kiirustas juba minekule.

Siitpeale oli Silja ja Armase — või vähemalt Silja — puhul esialgu asjatu kõnelda mingeist välistest elusündmustest.

Siiski — kui ilus on tavaline maakirik kesksuvisel pühapäevahommikul, kui taevas on vaikne ja pilvitu ja kõik maarohud jõudmas lopsakaimasse kasvuikka, just enne, kui inimene teritab oma vikati nende mahaniitmiseks. Kirikusse tuleb sellisel pühapäeval hulgaliselt ka niisuguseid inimesi, kes nädala sees usulise elu vastu suuremat huvi ei tunnegi. Lumivalge särgi väel askeldab peremees talli ees, hüüab midagi sulaspoisile, kes toob hobust, läheb siis ja tõmbab kaariku kuuri alt välja, jõuab sellest mõnu tunda, et see on veel vastne, puhas ning läikiv. Juba viskab ta leid parimais aastais mära selga, varsti on rinnus kinni, varsti roomad mulgus ja puigud ette pistetud, sabarihm ja kõhualuserihm seotud, ohjad sedelga pulludest läbi poetatud — kõik see käib kiiresti ja harjumuspäraselt, nii et peremehel on seejuures mahti anda uusi käske mõnele teisele mehele. Siis viskab ta ohjad käest ja tõttab perenaist rututama, perenaine tulebki juba siidkleidis ja kübaras, käes lauluraamat ja vihmavari, temagi hõikab midagi karjaplikale, kes ükskõikse näoga seisab kusagil lauda pool, tuleb siis kaariku juurde ja ronib veidi kohmakalt peale, seejuures sõiduriista pilguga nagu arvustades — sest see on ainult peremehe asi. Peremees vupsab paremat kätt istuma, ja nõnda sõidab abielupaar ühtlaselt õõtsudes läbi viljaväljade, omade ja teiste talude — juba läbi teiste külade maade — liuskjaid mäerinnakuid

mööda tõustes ja laskudes. Teeristile lähenedes näevad sõitjad läbi üha kuumemini virvendava hommikuse põuailma ja üle ühetasaseks kasvanud rukkipõllu, kuidas teisalt niisamuti läheneb kirikuteele asunud talupidajaist abielupaar. Neid tuntakse küll, niihästi hobust kui inimesi, kuid ei hakata seal midagi üksteisele hõikama, kuigi mäerinnakust minnakse üles üsna pärakuti. Juba paistab kirik kingult kätte, üle külameeste põldude. Ikka rohkem ligineb kaarikuid, kellad löövad...

Vastasküljest on ka laev rahvast toonud. Noori suvitajaid, kellele on pähe turgatanud tulla kihelkonna kirikut ja kirikulisi vaatama. Nad on saabunud laevaga, aga leppinud kokku, et lähevad tagasi jalgsi mööda ilusat nõmmeteed, mis läheb piki ahta järve kallast... Kirikukellad löövad, nüüd teises rütmis kui äsja, see on vist õpetajakell... Kirikulised liiguvad uste poole, surnuaialt tulevad need, kel on olnud sinna asja, nad on veidi nagu eri seisukorras. Rahva hulgas sõelub lähikonna sulaseid ja nende seltsi kippuvaid nooremaid poisse, nemadki lähevad kirikusse, vähemalt natukeseks ajaks kuhugi, kust pääseb hõlpsasti jälle tulema... Aga rippuvate vurrudega popsiküla kingsepp, kellest teatakse, et ta on nii eesrindlik mees, et ka tänavuse suve rahvaliikumistes on hoogsalt kaasa löönud, tema läheb kirikust mööda, näol tõsine ükskõiksus. Ta on käinud postil, tal on oma organisatsiooni asjad ajada.

Aga roosid õitsevad muldsetel haudadel ja päike kuumutab perenaiste musta siidi, nii et nende põsed hõõguvad ja nad katsuvad siidrätti otsaesisel madalamale tõmmata, nii madalale, kui sündsus silmapilgul lubab.

Kirikus on õhk jahedam, ta on ka kaunis värske, ainult nõrgalt erutab erksamat haistmismeelt sellele rahvale omane inimlik lõhn, mis sugupõlvede jooksul on imbunud kiriku sisemusse. Ka on inimeste kahin tasane, kesksuvel ei köhita nii palju kui talvel. Ainult siit-sealt kostab vanataadi pikka rögistamist, mis ei olene suvest ega talvest, vaid tuletab meelde, et elu õitsituli rambub ja leek vähehaaval vaibudes nõndaviisi aeg-ajalt praksub.

Siis hakkab orel tasakesi undama, liristab tükk aega

oma viise, kuni peatub ja hüppab üle mürisevale hommikukoraalile, millega ühinevad kirikulised — noored heledalt ja täpselt, nooti tundes, vanad kuidagiviisi kobades tagantjärele. Salm salmi järel veereb koraal, ja viimase salmi järel ei peagi orel vahet, vaid huugab tasa, nagu rebiks ta seega alt kirikuliste hingest oma mõju tagasi. Õpetaja on juba altaris.

Kirik on ristikujulise põhiplaaniga, kahel pool peakäiku istuvad naised vasakul ja mehed paremal, silmad otse altari poole, kuid põikkäigu kummalgi tiival istutakse nägudega kiriku keskkoha poole.

Kui altariteenistus kord on alanud, on inimesi vallanud kindel kirikumeeleolu. Üks tundmatu noor härrasmees, kes ei ole siit lähikonnast, silmitseb meestepoole kõrvalkäigu äärest kirikulisi. Otse tema ees on naised, nõnda et ta näeb neid kõiki külgvaates, kui need erineval ilmel jälgivad õpetaja altaritalitust ja vastavad õpetajale liturgiasõnadega... Ta vaatab küll sinnatänna naiste hulka, tal ei tarvitse selleks pead pöörata ega tähelepanu äratada, ei märka seda vaadatavadki — aga üht on ta kohe hommikukoraali ajal näinud ja tundnud armutuksatust läbi südame käivat... Etteaimatud juhus... Tütarlapsel on lihtne peakate, valge suverätt, mis on seotud kukla tagant, nii et otsad ripuvad õlgadele. Rätikuserva alt paistavad otsaesisel ja meelekohtadel pruunid, juba tuttavad läikivad juuksekiharad, külgvaates paistva näo jooned on puhtad ja hardad, suu puna ja ülahuule kaar mõjuvad peaaegu lapselikult.

Nüüd kummardub neiu patutunnistuseks — «kogu eluaeg patuteel elanud», kostab altarist pühalikul kõminal... On näha õlgu ja langetatud päid, rohmakaid ja kangeid, vaevalt painduvaid kehi, inimesi, kes end sirgu ajades näitavad jälle samu jäiku ja mõttetegevuses seisatanud näojooni kui patutunnistuseks kummardudes... Aga ühe mehe silmad vaatavad üht neidu seal naistepoolel, ja neiu näojooned on mehe silmis patutunnistuse ajal endisega võrreldes puhtamaks saanud, nagu oleks patt temast lahkudes rohkem ilu maha jätnud... «Sündinud pühast vaimust — ilmale kantud neitsist Maarjast...»

Noormehe helge meeleolu kohaneb päikesepaistelise kiriku õhkkonnaga, sõnade pidulik rütm ja oreli viisid ning aameni-kordused, kõik need täiendavad tema teadvuses seda üht pilti, milles tema erksad meeled ei näe ainsatki puudust. Senised pilgud argioludes, isegi kätega peetud sõnatu armumäng, see kõik on siin meenutades kallihinnaline eluline saavutus, kalleimast õiest nõrgub ainult üks kord mett, mis on mahutatud nende silmaripsmete varju ja rinna sügavusse.

Nõnda pudenevad noore helgemeelse mehe eluhetked nagu helmed eluterviku enese heldest käest. Nad pudenevad hingepõhja igaveseks aardeks, kus neid kunagi hiljem on hea endamisi imetleda — kui need on puhtad hoitud. Kuid puhtana võib hoida mitut viisi ja mustata mitut viisi, mõnikord võib üks ja sama viis puhtuse säilitada, teinekord seda reostada.

Selline on inimeste ehitatud ja kultiveeritud kirik päikesepaistelise suvise pühapäeva hommikupoolikul. Ohtupoolikul see hommikupoolne hardus vähehaaval närbub nagu pühapäev isegi. Tuleb värske öö, mil liigutakse teistel teeradadel.

Silja ja Armas — nende suvi oli ees.

Oli allikas, kust professorile tema soovil joogivett toodi — ta ütles sellega väikest nõidust tegevat, et austada esiisade õiget ebausku, millest kauakestnud teaduslik töö teda nii järsult on võõrutanud. Ka seletas ta, et see on näitsikutele heaks hingeraviks, kui nad pärast õhtuste tööde lõppemist võivad, ämber käes, minna kõndima mööda igi-ilusat kaasikurada. Nad võivad sinna jääda kauemakski, kui ainult vee enne kesköö koju toovad — istugu nad siis seal allika kaldal õnneheinu sõlmides üksinda või ühes kallimaga.

Ka Siljal tuli see tee kätte õppida — esimesel korral seletas Sofia ainult pealiskaudselt, kus kandis see on. Rauhalast oli näha, kui sinna mindi — esiti mööda maanteed ja siis kõrvalteed mööda kuni väikese puusillani, mille alt kergelt vahutades jooksis läbi oja. Sel kohal seisatas Silja juba esimesel korral — igatahes oli ta juba kuulnud professori juttu veetoomise tagapõh-

jast. Allpool silda oli õõnsate pervedega kosk, mis isegi veidi kohises, seal kasvasid ja põimusid üksteisega põõsaste lugematud oksad ning veetaimede pikad kõrred. See paelus tüdruku tähelepanu, ja ta puges läbi pehme rägastiku, kuni see äkitselt üle läks väikeseks lagendikuks, ja seal seisid vana veski varemed. Lagendik oli igalt poolt suletud, siia ei paistnud muud kui alamal uuesti algav lopsakas lehestik ega kuuldunud muud kui vee solinat lugematuist suuremaist ja väiksemaist ojaharudest. Ta ühele käisele oli kukkunud ämblik ja teisele mingit valget kõntsa, kuid mõlemad olid nagu midagi salasosina taolist... Tükk aega siin imelises kohas unistanud, tõusis ta, et minna edasi allikale, kuid otsustas edaspidigi neil teekondadel siia põigata.

Nõnda ta tegigi, ja siis kord — samal nädalal, kui ta pühapäeval oli kirikus käinud — jättis ta tühja ämbri tee veerde põõsa alla. Ämber jäi ometi paistma, seda nägi keegi, kes natuke varemini oli näinud tütarlast, sama nõu käe otsas, siiapoole tulevat. Ta võttis ämbri, peitis selle hoolikamalt ära ning peatus siis hetkeks, teritades kõiki meeli. Ka lähenev õhtu ise tundus nõudvat oma osa tähelepanust: vastu hõõguvad uhked angervaksaõied, kosesambla lehk segunenud nende vänge lõhnaga, tekitades tunde, mida ta ei mäletanud varemini olevat kogenud. Ja kui ta kuulatas kose kohinat, sündis peagi kujutlus, et selle taga on lugematu hulk muid loodushääli, mis salamisi lisasid sellele peamisele häälele oma tooni.

Võib-olla oli leherägasse jäänud mingi jäljeaimus, sinna, kust too ilus inimlaps oli edasi rühkinud. Himukas silm juhtis otsija hõlpsasti tema jälile... Seal ta istus — riietus oli argipäevasem kui hiljuti, kuid samal ajal oli see lähedane kui suveöö algus. Noormees hiilis tema selja taha; üksi-istuja kõrv ehk kuulis prõksatust, kuid ta ei vaadanud tagasi. Süda peksis ägedasti. See andis märku tulijast, kes juba ka ise endast märku andis. Tulija silmis — kui tütarlapse pilk neid viimaks kohtas — oli vallatu välgatus, nagu olnuks ta palju noorem, kui ta tõeliselt oli. Seda pilku — ja neid näojooni — neid oli Silja näinud enneminigi, ühel endisel suvel.

Talle tuli see nüüd meelde. Mälestus tuli nagu meeldivalt uimastav löök, mille suveöö andis. Siis mäletas seda juba teinegi — siis, kui nad lõpuks hakkasid sõnu vahetama.

«Ei, aga — vesi — kell — kas on juba südaöö?»

See ta juba peaaegu oli.

Elu helde käsi oli poetanud mitu kaunist helmest neile kummalegi säilitada.

Nad läksid koos allikale, tee lõpposal laskusid mööda kaasikurada liuskjast rinnakust alla. Kummalgi pool teed õitsesid rohus pikavarrelised õrnvalged õisikud, milliseid Silja ei olnud iial varem näinud. Teda peaaegu kohutas see rada, need õied olid kui esile nõiutud, kuidas polnud ta neid varem märganud? — «Nad puhkesid nüüdsama — üks kummalegi meist — ja nüüd puhkeb kusagil jällegi ———»

Tütarlaps kummardus üht vaatama, kuid ei murdnud seda. Noormees hüppas teest kaugemale ja tõi sealt ühe, tõstis tütarlapse näo ligi ja jäi vaatama. Öökannikese nõrk, õrn lõhn sobis tütarlapse ilmega, millest nüüd, tema elu esimeste suudluste järel, kiirgas üpris erilist, meeldivat kindlust. Tütarlaps võttis ilusa valge õie noormehe käest ja hoidis seda rinna kohal oma käes, nagu seda mõnikord mõnedel vanadel piltidel võib näha.

Kesköö oli juba möödas, kui Silja jälle väikeses puhtas kambris, mis oli ainult tema päralt, omaette lahti riietus. Uuesti läks ta akna juurde ja vaatas kaseneemiku poole, nagu tookord esimesel õhtul — kui professori sammud olid kadunud ülakorrusele ja tema, Silja, oli esimest korda siin majas jäänud oma suurde üksindusse. Ei tulnud talle praegugi und, kuid silmad, mis nüüd aknast õhe vaatasid, särasid teisiti kui siis. Nad ei vaadanudki midagi ebamäärast, ja mõtted ei püüdnudki tabada endist kodutuba ega tookordset öist möödasõudjat. Nii pilk kui mõte pöördusid nüüd sinnapoole, kuhu armsam — Armas — oli jäänud. Muid asju polnud praegu olemas. Ei tulnud meelde, kuidas professor võis seal ülal magada; Laura-preili oli niigi kahvatu noor inimene, keda ta tundis. Ei — need olid kõik kadunud, tema üksi elas läbi oma suveööd ja igatses veel —

ikkagi — sõbra järele. Ei igatsenud eriti väga, kuna teadis temaga varsti jälle kokku saavat. — «Ta on seal, selles talus, seal ja seal toas, ja — mina olen tema oma.»

Voodisse heitnud, mõtles tütarlaps nüüdki julgeid mõtteid, need olid nüüd rajulisemad kui siis. Ta puudutas huultega oma küünarvart, seega kogedes äsjaseid suudlusi nagu uuesti... Ettevaatlikult juhtisid instinktid mõttekujutust, mis sellest hõõgusest väljapuhkamiseks kobamisi otsis endisi kogemusi. Mõnede mälestuspiltide juures tegi tütarlapse kogu olemus tõrkuva liigutuse — Tonttila Oskari — ja käik tema koju — tantsuõhtud — ja siis veel midagi, mille eest mõtted tormakalt põgenesid, kui see läheneda ähvardas... Nüüd põgenesid mõtted õrnajoonelise valge kannikese õisiku juurde, mille ta oli asetanud enda kõrvale padjale. See oli õrnem kui ükski lill neis aedades, mida Silja oli näinud, ja ükski lõhn siin maailmas ei võinud olla sellega võrdne.

Kui imetore oli nõnda ärgata, ärgata ellu ja kogu õitsmisse, mida elu pakub, ärgata nõnda, kui teised magavad, kui oled terve senise elu kuidagiviisi maha maganud — ka ärkvel olles.

Nagu tol esimesel ööl — mida tänane öö siin kambris suuresti meelde tuletas —, nõnda virgus Silja nüüdki äkki pärast kerget suigatust. Ta tõusis üles ja läks aknale vaatama. Päike hakkas juba tõusma, mõte aga võis mõtelda: «eile». Seekord aga mõjus see «eile» rahustavalt. Varane hommik, kui ärkvel ei olnud veel muid kui linnud ja päikesest puudutatud õhk, teatas uue päeva algusest, mis sisaldas argist, kuigi päikesepaistelist — vähemalt alguses.

Tütarlaps läks tagasi voodisse. Ta nägi padjal kannikeseõit, mis oli pisut närtsinud ja hommikuvalguses veidi kollaka jumega. Tütarlaps võttis õie, murdis varre lühemaks ja pani siis ühe raamatu vahele. Uni tuli.

Nõnda möödus varasuvi. Öö oli ühtaegu olematu, taevalaotus pidas ainult nagu natukeseks hinge kinni, minnes eelmisest õhtust üle järgmisse hommikusse. Noored õnnelikud inimesed ei vajanud und rohkem kui

väikeseks tukastuseks ega mallanud suuremalt süüagi. Mitmele noorele — ja vanemalegi — jäi see viimaseks ilusaks suveks. Ikka on neid, kes elavad oma viimset suve, kuid selle suvega oli olukord veel isesugusem. Kõik aimasid seda, kuigi ükski ei teadnud.

Siis läks mööda jaanipäev. Inimhing ihkas kujutleda ööd edaspidigi niisama valgena, mõni istus akna all ja luges õhtul saadud kirja veel kella üheteistkümne ja kaheteistkümne vahel. Võis isegi võtta kirjutustarbed ja hakata vastust kirjutama, seda nägi veel hästi teha, kuigi oli juba kätte jõudmas juulikuu. Ja öövalgus oli ikka veel nii paljuütlev, et kirjutaja ei jõudnud oma kavatsusega algusest kaugemale. «Kirjutan sulle ilusal suveööl...» — ja siis jäi kirjutaja meenutama kaugel asuvat sõpra, kujutledes end just tänasel ööl temaga seal kusagil jalutamas... ja siis hakkab kirdes päike punetama. Noor neiu veedab siin oma suvepuhkust, ta oli lootnud siit elamusi rohkem, kui on saanud, ta on nende lootustega petnud oma sõpra. Kuid lootused on jäänud täitumata — ja nüüd üritab ta kirjutada sõbra kirjale ilusat vastust. Kuid igatsus häirib teda. Tuleb punetav hommik, suve ja nooruse kallis päev, ja öö on möödas.

Kui ta nädal hiljem loeb taas saabunud kirja, üllatab teda juba ligihiiliv hämarus ja ta ei saa seekord mõeldagi vastuse kirjutamisele. Lehestik on tuhmunud ühes ööga, nahkhiir lendleb vana hoone ümber.

Rantoo ümbruses oli suvi olnud vaikne ja rahulik, ja kihelkonna keskpaigastki kuuldus juba leplikumaid sõnumeid. Väiketalude põldudel, kus töölised on vanad tuttavad, edenes heinatöö hästi. Peremees püüdis olla tavalisest lõbusam, et seega nagu juhtida enda ja teiste mõtted aja surutuselt kõrvale.

Suvi edenes üha, rukis valendas, päikesepoolsetel kinkudel oli juba näha hakke. Saadi leivajätku, ja see ei olnud tol suvel väike asi. Kõik tundus nagu kindlam, nagu soojem, kui sirp sahises läbi valminud viljakõrte... Ühes kui teises kohas keeldusid veel mõned noored lõikajad, kelle silmist õhkus tolle salapärase aja äratatud kihku, minutitki üle kokkulepitud aja lõikamast, kuigi veerand tunniga oleks talu rukkiga lõpule

jõutud. Enamikusse lõikajaisse mõjus see aga vastikult — niisugusel ilusal lõikusõhtul, igivanal nurmel...

Kulmala köök on väike ja asub põhjapoolsel küljel, nii et Sofia süütab lambi, kui ta ühel lõikusaja pühapäevaõhtul seal kohvi keedab ja talitab. Tema põllul on lõbusad lõikustalgud. Mõni tuttavam tüdruk astub vahetevahel sisse, et Sofiaga paar sõna vahetada, nad on mures, kas saab pillimehe või kuidas. Keegi läheb jalgrattaga järele kuulama... Köögis on kitsas, suur kohvikann on pliidil peaaegu pimedas, kuid Sofia suudab ometi nii täpselt selle keemist jälgida, et tilkagi ei valgu üle ääre, ainult lõhna levib suve esimesse lambivalgusse. Tuttav tüdruk aitab juba lauda katta, võtab tassid tuntud riiulilt... Aken on lahti, teelt kostab üha uute tulijate hääli, sealt kuulukse professorgi tulevat. Sofia heidab pilgu aknast välja ja näeb oma nõbu koos Rauhala noorhärraga kärmel sammul liginevat. Mattivanal on peas mingi imelik punane mütsi moodi asi. «Mis türklast sina mängid?» küsib Sofia, professoriga trepi ääres kokku saades. — «Kas on veel lõigata?» küsib professor vastu ja hakkab põllu poole sammuma, kus lõikamise sahin ja hõiked sulavad ühte tuttavaks pühapäevaõhtuseks talgumeloodiaks.

Professoril ei olnud sirpi, aga kui keegi noorem sell mainis midagi kahtlevat tema lõikamisoskuse kohta, kahmas ta lähemalseisja käest tööriista ja hakkas innustusest ähkides nobedasti ning vilunult õsuma. Toredasti tekkis tema taha vihk ja varsti ka teine, kuni talgulised hakkasid tema töötamist vahtima, mille peale ta pooleli jättis. Vana pops, professori eakaaslane, ütles nagu teiste poole pöördudes: «Selle mehega oleme tõesti rassinud ja veel terve päev otsa — küllap vast professorgi mäletab, seal Hillu põllul kunagi ammu, kui ta veel noor magister oli.» Küllap mäletas — ja noorem lõikaja sai sirbi tagasi.

«Ah või sinagi teed, nagu oskaks,» hüüdis professor noorhärrale, kes sidus vihku üsna sujuvalt ja tõstis selle siis loomuliku liigutusega põllutüki keskele, tulevase haki kohale. See oli samuti kaunike ime, sest tema oli linnast pärit. «Millal see Silja kah siia on ilmunud?» küsis professor, kui tütarlaps endaseotud vihu peremehe

jalge ette viskas. Professor oli nimelt päris tõsiselt hakanud hakke tegema, kuna selle töö peal ei olnud kindlat meest. Tüdruk vastas ainult silmade naeratusega. Meeleolu oli ülev ning helge. Keegi peatus ja jäi vahtima, väravas paistis juba Kukkola Eemeli oma harmoonikaga. Kaugemal teel nähti professori Laurat koos Rauhala suvitajapreiliga tulevat. Sofia tuli õuelt põllu otsa, arvatavasti kutsus ta lõikajaid kohvi jooma. Mõned läksidki, teised aga jäid, sest töö oli lõpukorral. «Ärge veel minge, pime tuleb peale, kui vahepeal hakatakse kohvi jooma.» — Ent toatrepil proovis keegi juba lõõtspilli klahve ja selle kääksatused panid noorematel südame põksuma, nii et kõik ei läbenud enam tööd jätkata. Lõpuks korjas Sofia seal üksinda mahapudenenud viljapäid ja kohendas mõnd viltujäänud hakki. Ülevalt toa poolt ja trepilt kostis kohvijoojate jutukõminat. Lõõtspillgi üürgas juba täie hooga ning pidevalt. Toale lähenedes kuulis leskperenaine ühtlast tüminat, mis käis vahelduvas valsitaktis. Ta vaatas veel tagasi hämarduvale põllule — sinna olid nagu ainsa käeliigutusega ilmunud hakkide read —, ohkas vaikselt ja kadus siis talgukärasse.

Kõik uksed olid lahti, häbelikumad poisid, kes ei tantsinud, seisid ja nääklesid pimedas vööruses, neile lausus Sofia mõne reipa julgustussõna. Toa pärapingil istusid professor ja naabertalu peremees, kes ka vahepeal oli Kulmalasse ilmunud. Rauhala noorhärrat võis näha tantsimas professori Lauraga, Sofia jäi nende tantsu vaatama — et kas oli nende vahel midagi, millest natuke sosistati. Kui oli, siis oli see juba üsna kindel, sest Sofia ei märganud neid palju isekeskis rääkivat ega suurt pilkegi vahetavat. Nüüd võttis noorhärra Silja... See on tõesti ilus tüdruk, see Silja, eriti niisuguses valguses mõjuvad tema silmad väga hästi.

Ilus oli tõesti tema pilk täna õhtul. Silja tundis seda kuidagi ka ise, see oli tema elu suurim lõikuspidu. Ei olnud kahtlust mitte milleski, ta tundis seda käest, mis põimus tema piha ümber ja põimudes nagu uuris tema selja ja talje olemust... See poiss oli äsja rukkivihke sidunud ja okas oli jäänud tema kuue rinnaesisele kinni, tema ihust tuli kerget mehehõngu. Neil sobis

tants hästi, pimedamas küljes rahvamurrus surusid nad end iseenesest teineteisele lähemale, olid tunda tüdruku rinnamügarad, neile mõlemale olid need tunda... Pillilugu lõppes, tantsuhoiakut säilitades võis minna uksest välja õue.

Punane täiskuu puges välja nagu millegi vahelt, justkui oleks ta kelmikalt kedagi luuranud. Ta oli nähtavale ilmudes esiti tohutu suur, kuid vähenes ja helenes kõrgemale tõustes. Maapinna tume rohelus andis kuuvalgusele oma lisavarjundi, ilm oli soe ja intiimne. Salmeluse Silja vaatas oma tumedate silmadega, kuukiired langesid ripsmeile ja peegeldusid läikides silmateradel... Oli toodud ka õlut, rahvas muutus elavamaks, igaüks pööras tähelepanu ainult oma kaaslasele. Paaridel oli hõlpus kaduda ja jälle ilmuda. Oli juba vaheaegki olnud, pillimees oli käinud kohvi ja õlut joomas. Siis võttis ta jälle mänguriista ja alustas õige kena valssi.

Ka professori hüva tuju oli veelgi tõusnud. Ta jäi hetkeks mängu kuulama, kortsutas kulmu, tõusis ja läks pillimehe juurde. «Anna siia, las mina kah mängin,» ütles ta ja samas juba tõmbaski pilli enda kätte, nagu äsja põllul oli võtnud sirbi. «Näed, pillile tuli hoopis teine hääl sisse,» ütles peremees. Professor tõmbas täite lõõtsadega, ja kui noorhärra Siljaga parajasti mööda libises, pilgutas ta poisile silma ja ümises kuuldavalt rootsikeelse laulu viisi.

Põrand oli tungil täis, kõik tahtsid tantsida, sest Rantoo professor mängis. Nüüd laulis vana juba kõvasti ja nakatavalt, ta mängis kaua, nii kaua kui ühelgi paaril veel jaksu jätkus.

Silja ja Armas ei vahetanud tantsu ajal sõnagi, kuid nad liibusid rohkem ja kauemini teineteise ligi kui enne. «Lähme...» sosistas poisi hääl tüdrukule kõrva.

Õuel ja trepil ei olnud kedagi, kui nad läksid — ei olnud muud kui kuu, kes endiselt alla vahtis. Oli veidi jahedam, saviselt külavaheteelt tõusis nõrka öölõhna, keegi sabistas hämaras rohus, hiir või häiritud heinaritsikas. Mäeküljel, madala võsastiku taga, seisis küün.

Oli täiesti kindel, et keegi polnud näinud nende sinnatulekut. Professor oli vist mängimise lõpetanud, sest paar meeste naerulajatust kuuldus trepilt õue volksavat. Seal oli tüdrukuidki, kuid need ei teinud häält. Nad läksid kuhugi allika poole, kellelgi ei tulnud pähe küüni juurde tulla.

Öö oli soe, päike oli möödunud nädalail jõudnud noortesse inimestesse kallata kogu oma suvise jõu, veri tuksles täissoonil ja ühes verega ärkasid närvides kõik looduse poolt sinna mahutatud, niihästi kurbusele kui rõõmule kalduvad instinktid. Jahe öö tihendas päeva rauget hõõgust. Noored, teineteisele pühendunud inimpaarid, otsisid teed teineteise juurde, ja ka need, kelle pilgud alles äsja olid vastamisi süttinud, jalutasid mööda vaikseid kõrvalisi jalgradu, hoidudes selliste inimeste eest, kel nende arvates kindlasti ei olnud iial midagi niisugust olnud ja kes sellepärast neid kadestasid ning neist halbu jutte levitasid; sellised olid eriti vanaldased naised ja keskealised, igapäises töörühmamises elavad mehed... Sajad ja tuhanded paarid hiilisid nõnda ega teadnud, mis nad teevad. Sest täites looduse jõhkrat käsku, vajusid nende hinged sügavasse ja puhtasse lapselikku poolunne. Sama elamuse sai neist teatud silmapilkudest niihästi jõhker ja ropu suuga sulane, kes lõpuks oli mõisa kanatüdruku kaaslaseks saanud, kui ka kõrgema seltskonna kaunishingest noormees, kelle süleluses puhkes pungast üllas ja süütu inimõis. Ühelgi neist ei tulnud siis mõttesse, mida loodus neid nõnda juhtides tahtis. See oli neile ainult elu, noore imeilusa elu õrnim hõng, ürgsemais algmeis juurdunud sündmus. Kui see oli juhtunud, tõmbus loodus nagu kõrvale, järelmeeleolud temasse ei puutunud. Paar võis hetkeks suigatada teineteise süleluses, tõmmata vaheriide juhtunu ja kohe saabuva argipäeva aovalguse vahele.

«Lähme veel tantsima,» ütles Silja, hoides tugevasti oma armsama käest kinni.

«Tea, kas seal ongi enam kedagi,» vastas seepeale noormees veidi jahedama häälega.

Nad läksid õue. Trepist tuli alla üks üsna nooruke,

õllest väsinud talguline, nägu hall ja inetult moondunud. Poiss ruttas kuhugi. Sofiagi ilmus lagedale ja sosistas Siljale ning tema kaaslasele, et õlletoop on seal ja seal, ta ei tahtvat seda enam kõigile kättesaadaval hoida, sest mõned poisid olid seda juba ülearu kaaninud. Neile ta pakkus ainult harilikku kalja — aga teile seal on, minge jooge.

Nad läksid, oli nii kena koos minna isegi niisuguse väikese salaasja peale. Ise seda märkamata rippus Silja ikka veel noormehe käevangus, nagu ei mõtleks ta iial enam oma kätt vabastada, ja noormeeski ei raatsinud seda ära tõugata, nii armsalt värises see seal. Ja ega siin olnudki enam kedagi, kellest oleks tarvitsenud hoolida. Professor, Laura ja Rauhala suvitajad olid juba läinud. Nad olid minnes ka Armase järele veidi ringi vaadanud, kuid arvanud, et ta on läinud juba varemini.

Silja jõi õlut nagu trotsides, tema tundeõhin näis ikka veel viibivat tõusuteel. Silmade hõõgus otsis toopi ulatades kaaslast nii tugevasti, et noormees tundis ennast otsekui kahanevat. Toas mürtsus veel polkalugu. Nad läksid sinna. Läbi tolmu hakkas juba paistma koidupuna, pillimehe sõrmed eksisid, harmoonika klahvid klõbisesid kõvemini. Üks hoopis noor sulaspoiss, kes terve öö oli kõvasti tantsinud ja mitte tilkagi joonud, tantsis üha edasi, kuigi tema kraed-maniskid olid juba higist kägaraks kleepunud. Ta tantsitas kordamööda kõiki naisi, palus viisakalt isegi Sofiat. Ta palus ka Siljat. Armas vaatas nende tantsu, ja see liigutas teda iseäralikult, see poiss oli tõeline härrasmees, tema käitumisele ei olnud midagi ette heita.

Kui Silja vabanes, viipas Armas talle, et läheb veel sealt teatud toobist jooma, ja Silja läks talle järele. Tütarlapse silmad leegitsesid sügavalt ja sõnatult, poisi esihambad välgatasid, kui ta pärast joomist huuli kuivaks limpsas. Siis läksid nad jälle peretuppa, nüüd juba palju rohkem ülesköetuna.

«Noh, Kukkola, nüüd seda professori valssi!» hüüdis noorhärra ootamatu südikusega.

Valss tuli ja kõik tantsisid jälle. Paar aastates karjatüdrukut, kellele ei jätkunud tantsitajaid, läksid kahekesi. Nad ärplesid lihtsalt oma ülevalolekuga. Neile oli

piisavaks elamuseks, kui nad otse siit minnes, vahepeal magamata, võisid alustada talu karjaaias hommikulüpsi ja siis, kui päike juba kõrgel, ajada karja tuttavasse koplisse, läbi tuttava lagunenud värava, vanadest tuttavatest lehmajälgedest üle ja mööda.

Kui see valss lõppes, andsid need kaks tüdrukut nagu märku kogu talgupeo lõpetamiseks. Nad otsisid üles oma pearätid ja läksid kõikide nähes minema, too laitmatu noor sulaspoiss läks nendega kaasa. Uut tantsu enam ei tulnud, Kukkola Eemeli pööritas viivu silmi ja tegi siis temagi minekut. Sofia viis teda veel korraks õlut jooma. Päev oli selge ja särav, paksemad tolmulaigud paistsid toapõranda puhtamaks jäänud kohtade kõrval selgesti silma.

Välja tulles oli päeva veel selgemini märgata, või õigemini öeldes varast hommikut, mis on peaaegu jõulisem mõiste kui päev. Oli üpris kaugel see aeg, millal siin olid veel professor, Laura-preili ja nood Rauhala suvevõõrad. Nad ei kuulunud sugugi siia maailma, mis nüüd siin Kulmala mail valitses ning mis mõjus väiksemana ja lähedasemana. Eriti Armas mõtles sellele, kui tütarlaps ikka julgemini tema käevangus rippus.

Nende mõlemaga juhtus see õieti esimest korda. Noormees, tõsi küll, oli varemini ja teistes olukordades tantsitanud paljusid tütarlapsi, ja nii mõnigi oli ka tema käsivarrele toetunud, kuid midagi selletaolist ei olnud see sisaldanud. Silja aga ei kaalunud täna öösel midagi, ta kihutas edasi oma elu lilledega palistatud rada, just täna öösel oli ta selle harjal ja kihutas aina kiiremini. Ta hing oli täis hõõguvat tunnet, ja tema keha oli selle kõrval kogenud ennearvamatut, imelist, magusat, valusat — midagi, mille teisele kaldale ei olnud enam tagasipääsu, ja mida ei tahtnudki, ei olnud midagi häbeneda, ei midagi keelata — niikaua kui võis hoida kinni sellest käsivarrest, niikaua kui võis täielikult usaldada, usaldada . . .

Tavalise tõusmisajani oli neil kummalgi veel palju tunde. Silja igatses, et nad võiksid veel olla kusagil rahulikus kohas, istuda sülitsi, teineteist leida. See uus ja imeline tõmbas teda veel ligi. See ei olnud midagi säärast, mida ta varemini oleks kas või aimanud, ei

midagi säärast, millest ta oli kuulnud oma elu paljudel argipäevahetkedel, kuuldu üle kunagi lähemalt järele mõtlemata; need jutud olid ära valgunud nagu vesi pinnale tõusva veelinnu kaelalt. Ja niisiis ei olnud tänaöisel elamusel tema teadvuses midagi ühist mingi ennekuulduga. Sel ei olnud millegagi midagi ühist, ei minevikuga ega ka tulevikuga, see oli ainult selle imelise öö läbielamine, mille jaoks kõik endine oli olnud ja millest edasi ei osanud tulevikku kujutleda.

«Lähme veel sinnapoole, seal on nii ilus kalju.»

Nad möödusid üksildasest uinuvast talust. Silja teadis teed. Nad läksid ümber talu puuviljaaia, ronisid üles kaljuseinast, kus sai teineteist aidata, jõudsid sepapaja juurde ja sealt läbi kodukopli — kuni võsastikus avanes neemikutagune kalju, mis otse silme ees langes järsult alla randa. Rannast kerkivate kuuskede ladvad olid siin peaaegu käega katsuda. Kitsavõitu järve vastaskaldasse lõikus kitsas lahesopp ja selle põhjast oli päike just tõusmas. See vaade ühendas imelikult need kaks saatuse mängukanni. Silja teadis seda kohta ja ta oli toonud siia oma armsama tänasel varahommikul, kui tema senine elu igal juhul oli möödas, ja nüüd võis tulla mis tahes.

Oli kergendav teada, et siin on täielik rahu, ka juhtumisi ei võinud sel ajal keegi sinna tulla. Ainult päike tõusis ja nägi kõik. Noor mees ja see noor tütarlaps — noor naine — teadsid nüüd juba, mis nendega siin juhtub. Ei olnud midagi ebakindlat, ei mingit kartust, mitte midagi — oli vaid nende üheks ühinenud elu ilmsiksaanud imé.

Nad ei saanud iial teada, kas nende ühist tagasitulekut Rauhalas või Rantoos nähti. Rantoo Laura-preili — kes seda tõesti nägi — oli liiga uhke selleks, et avaldada seda ükskõik kummale.

Aga kui järgmine päev valgenes, oli Rantoo suvila enne nii värske ja kodune õhk kuidagi sumbunud. Ka professori tiivad olid veidi sorakil, nagu vanamees ise ütles ja arvas selle tulevat sellest, et oli harjumatult üle kesköö üleval olnud ja natuke õlutki maitsnud, mis oli aeglustanud une tulekut. Hommikulauas, kui Silja läks just midagi köögist tooma, seletas Laura-preili

hooletu pikalisusega, et noorhärra Armas — just neid sõnu ta tarvitas — kuulukse päevase laevaga ära sõitvat. Kauss Silja käes väratas natuke, nii natuke, et keegi ei oleks võinud väita seda näinud olevat. Võib-olla oli ka Silja samm kööki tagasi minnes harilikust rutakam, kuidagi kiirenev, kuid uks ei paugatanud kõvemini kui harilikult ja köögist polnud midagi kuulda.

Kõige märgatavam ehk oligi just see, et sealt polnud midagi kuulda, kuigi laua ääres olnuks kogu aeg ühteist teha. Kui toas jälle klaasi kilistati, läks Silja sinna nagu unes, läks tühjade kätega, kuigi ta selle märguande kohaselt oleks pidanud sinna midagi viima. — «Noh, oled sinagi veel tantsust unine nagu minagi,» uratas professor.

«Ei ole ime, kui kella nelja paiku alles tuli,» kuulis Silja seepeale Laura-preilit vastavat.

«Ja-hah, kui see poleks Silja esimene tantsuõhtu, siis ma ütleksin äärepealt kõvemini, aga olgu peale,» sõnas professor.

Laura-preili ei ütelnud seepeale midagi — ei muuga kui oma vaikimisega.

Silja tundis endamisi väga hästi, et tema olemine Rantoo suvilas ei võinud enam muutuda selleks, mis see alles eile oli. Kui ta ka edasi jääks, ei oleks siiski enam endist elu, ei üheski suhtes. Mida rutemini ära ja üksindusse pääseks, seda parem. Hommikuse söögiaõude pesemise ajal ta pääses.

Siis võis töö kõrval vajuda sesse omaette tuiutamisse, mis nagu mähkis kogu olemuse iseendasse, nii et ta midagi ei teadnud ega tundnud, ainult oli. Kusagilt kõrvalt katsus keegi sosistada, et sinuga, vaesekene, on läinud samuti, nagu oled kuulnud seal argisemas elus mitme muuga läinud, igapidi just seesama on juhtunud teistegagi — ja siis on mees oma teed kadunud. Nagu kaob seegi, ei taha sind enam näha, võib-olla kardab... Tagajärjed, jumal hoidku, millised need on? See, see, karjus hääl kõrvalt, nagu oleks seda lusikate klõbinast kuulnud. See karjus ja karjus — üht kui teist, igasugu argiseid teatmeid: kas kaua tuleb oodata, et teada...

Tütarlapse senine olemus oli kangestunud ja jahmunud, kui ta seisis niimoodi vastu pesulauda toetudes ja kuulas seda lusikate klõbinat, mis keris ja keris lahti ja sähvis teadvusse neid paljusid uusi küsimusi . . . Armas, Armas, kus sa oled? Tule appi, et ma ei langeks sesse kõntsa.

Aga Armas on ju nendele inimestele ütelnud, et läheb täna ära, juba paari tunni pärast on ta kuhugi minekul — kuhu, sellest ei olnud Siljal midagi teada, tal ei olnud meelde tulnud sellist asja küsida. Kuidas ta oli võinud jätta Siljale oma minekust rääkimata siis, seal sammaldunud kaljuvoodis . . .

Juba ta paistiski tulevat, juba tuli Rantoo poole ja astus väravast õue. Muidugi ei võinud ta tulla köögiuksest, vaid läks suurest uksest. Silmapilguks nägi Silja aknast tema kaunist nägu. Ta näis kahvatum kui harilikult, tal oli reisimüts peas ja teine ülikond seljas. Ta ilme oli vähem rõõmus, kuid niisama puhas kui ennegi.

Pererahvas võttis teda vastu suures toas. Silja võis vahetuppa kuulda kõnelust ilma erilise kuulatamisetagi. Õhtul oli tulnud kiri, just kui ta tüdrukutega tantsis, et ema oli raskesti haigeks jäänud. Tal tuli minna. Laev läks tunni aja pärast.

«Noh, kas mõtled veel siia tagasi tulla?» küsis professor.

«Saab näha, kuidas kõik läheb.»

Siis jättis ta toasolijatega lõplikult jumalaga, ja siis oleks talle nagu veel midagi meelde tulnud. — «Jaa — Siljale pean ma ka head aega ütlema,» kuuldus ta siis ütlevat — ja tuli köögi poole.

Ta jõudis näha niisket, lõkendavat pilku ja tuttavat, armast kuju, kes libises köögiuksest välja ja ruttas keldrisse. Mees kiirustas tuppa tagasi, öeldes, et tüdrukut ei olnud näha, ehk Laura annaks tervised edasi. Laura näol oli õige salapärane naeratus, ta vaatas õige lähedalt kõnelejast mööda ega vastanud sõnagi.

Nõnda lahkus see noormees Rantoo mailt, ja pärast seda polnud temast midagi lähemat kuulda — enne kui järgmisel suvel, millal paljudest teistest kuuldi sedasama ja hullematki. Selle põhjal, mida Laura-preili oli vastu hommikupoolset ööd oma aknast näinud, arvas

ta, et jutt ema haigusest oli välja mõeldud ja et mees tahtis ainult lahkuda. Kui ta siis kaua aega hiljem kuulis, et Armase ema oli tõesti surnud nädalat kolm pärast noormehe lahkumist, häbenes ta oma kahtlustusi, kuigi ta ei olnud seda kellelegi ütelnud.

Silja aga — tema, kes jäi kõike seda läinudöist oma hinges ja kehas kandma — tema päästis oma õnne tolle põgusa pagemisega keldrisse. Too jumalagajätule tulnud, lahkuv härrasmees oli kauge vari sellest armsast poisist, kellega ta õhtuhämaruses juudakäppade õitsedes oli jalutanud ja lõpuks päikese koidupunas samblasängis maganud. Kui Silja kuulis toast tema häält, ärkas temas tahe põgeneda. Tema hing õhutas lõkkele ja suurendas kõike, see nagu surus kättevõidetud aardeid enda vastu ja põgenes iga ligineja eest. Kogu suvila, mis seni oli talle olnud nagu kauge kodu, neis kõige pelglikemais asjus isegi rohkem, see oli nüüd nagu mõni tavaline jämedakoeline talu, kus peremees vandus, perenaine haugutas ja külapoisid tüdrukuid magatasid. See oli hullemgi veel — sest oli kord olnud nii hea. Silja tundis, et tal nüüd õige varsti tuleb siit lahkuda, iga silmapilk tegi olemist aina halvemaks ja halvemaks, sest iga hetk küttis ja avardas tema hinge uut elu. Seda ei saanud maha suruda, sest siis oleks ta oma surve tõttu kõik välja karjunud. Silja tundis, et ta ei saanud valitseda isegi oma silmi. Kui härrased läksid minejat laevale saatma, heitis Laura-preili pilgu kööki ja nägi seal Siljat, teenijatüdrukut. Silja ei osanud preilile otse silma vaatamata jätta. See lühike pilk ühelt poolt palus alandlikult tuge ja abi, teiselt poolt trotsis. Lauralt kostis tahtmatult hüüatus — oohh — ja tema pilk omakorda näis ühelt poolt imetlevat, peaaegu kadedat hämmastust avaldavat, teiselt poolt aga sügavat vastumeelsust tundvat. Need kaks noort ja üpris õrna naisehinge sõlmisid seal isekeskis lõpliku ja kustumatu tutvuse.

Õnneks juhtus Sofia tulema just sel ajal, kui Silja oli üksi majas. Sofia tuli niisama rahulikuna ja heatahtlikuna nagu ikka. Hakkas koduselt Siljat narritama selle pärast, mida temagi oli tantsuööl tähele pannud, uuris arusaajalt tütarlapse silmade ilmet ja toimetas nagu ennegi. Kuid kuuldes, et noorhärra oli parajasti

laevale minemas, üllatus ta väga ega narritanud enam. Silja ei rääkinud sellest rohkem, ei maininud midagi ema haigusest, kuigi oli seda kuulnud. Ta aimas Sofia mõttekäiku ja laskis nagu nautides sel tihkel meeleolul püsida. Sofia poolehoid kuulus igal juhul Siljale.

Silja peaaegu võitles nutuga, kui ta palus Sofiat sel õhtul end asendada, tal tulevat asja pärast tingimata naaberkülla minna, olevat asja õmbleja juurde ja muudki... Sofia ruttas liigagi kähku nõustuma. — «Mine aga, armas laps, ja ole kas või homseni, küll ma siin ära toimetan, nagu ma mitu korda vareminigi olen teinud — mine aga...»

«Ma lähen siis kohe, enne kui nad laeva vastast tagasi tulevad.»

Sofia silmitses tütarlast üha kauemini, silmitses nagu mingit eset, mida ta hästi tunneb, oma noorpõlve elamuste kordumist. Temas ärkasid peaaegu emainstinktid selle kaitsetu lapse vastu. Kuigi ta ei osanud halvasti mõtelda ka sellest, kes seal lautril oli ära sõitmas. Ta ei saanud mõtelda, et niisugune poiss jätaks nii ilusa tüdruku saatuse hooleks — ja kui nii ähvardab juhtuda, siis tema, Sofia, räägib tõsiselt Mattiga, professoriga, küll see asjad joonde ajab. Kõige halvem oli vahest siiski Lauraga, kuigi tal tolle noormehega mingit vahekorda ei olnudki, nüüd oli see selge.

Silja läks. Kui saatjad tagasi jõudsid, hämmeldusid nad esiti, ja siis oli neil nagu piinlik. Vana Mattit, professorit ennast, ei saanud keegi petta, vähemalt niisugustes asjades. Ta urises midagi, tegi väsinud näo pähe, millega oleks nagu hoiatanud, et talle ei hakataks midagi seletama, kuna neil polnud eeldusi tema valgustamiseks, nagu ta harilikult kõigile ühtviisi ütles. Ta kobis ülakorrusele, ja sammude rütmist oli kuulda, et teda ei tohi häirida. Pilgu aja pärast nähti teda koti ja kalapüügiriistadega järve poole minevat. See oli tema tavaline tee siis, kui kohapeal juhtus midagi vastumeelset. Ta jäi järvele mitmeks tunniks, ja tagasi tulnud, viibis niisama kaua ülakorrusel oma uurimuste taga — kuni tuli kätte saunakord ja sauna järel ööpuhkus.

Sofia võis ka Laura poolest talitada, nagu ise tahtis. Preili andis vanale kaugelt sugulasele mõista, et ta ei

soovi kõnelda selle teenijatüdruku tujudest ega kuulda mingeid vihjeid, kuidas keegi oli läinud simmaniööl Siljaga tantsinud. Ta näol oli see enesega rahulolev, veidi äraolev ilme, millest ei saanud midagi järeldada. Nagu oleks temal kõige suhtes olnud omad kavatsused ja nagu läheks kõik täpselt nii, nagu tema oli kavatsenud. Sofia õhtusöögiettepaneku peale tegi ta mõne tühise kõrvalmärkuse — et ei mõeldaks, nagu oleks temagi mõtted päevaste sündmuste pärast hajuvil.

Oli tiine lõikuskuu päev, kuid selle kõige kuldsemat haripunkti ei pannud Rantoo suvilas vist keegi tähele.

Üks Rantoo äsjastest elanikest oli ometi, kes nägi seda ilusat lõikuskuu päeva haripunktist kuni õhtuni, sest see oli tema ainus kaaslane pärast seda, kui ta oli lahkunud neilt suve tuttavailt radadelt. Silja hulkus päikesekuumuses sihitult ringi, rühkides ainult kuhugi ülespoole, kust järveselg paistaks kõige kaugemale. Tuttavate hoonete tagant külaservast kerkis mägi, maad kattis madal, kollakas vägihein, loomade jälgi ristles sinna ja tänna. Võis niisama hõlpsasti põigata ka teelt kõrvale, maa oli lage ja tasane, õhk kerge hingata. Sealt ta nägi, kuidas laev suundus lõuna poole ja Rantoo härrased tulid saatmast tagasi, Laura-preili tuttav punane päevavari kumas, nagu oleks ta tee äärest suure lille murdnud ja seda nõnda hõljutanud. Ta käis tükk maad teiste ees... Ja seal läks laev, igapäevane asi sel kellaajal, nüüd aga kummaliselt pidulik — nagu võikski käilatekil seekord olla tavalisi piibupopsutajaid taate ja parvepoisse. Silja pööras pilgu kõrvale, jälgis tähelepanelikult silmade ja kõrvadega ümbrust, nagu midagi ette valmistades — ja heitis siis nurmelagendiku äärde selili, kallutades pea tagasi, nii et päike paistis altpoolt otse näkku.

Ümbritsev rahu sööstis otsekui kohinal tema teadvusse. Siin kõrgel, kidura kasvuga põõsastiku vahel, ei olnud ainsatki asja, millele ka paosolev inimene oleks võinud tähelepanu pöörata. Ühtki linnupesa polnud põõsaokste vahel ega koltunud rohus, siia ei lennanud ühtki siuksuvat emalindu, kes oleks inimesele oma häda hüüdnud, ühegi rohulible tipus ei olnud õit, mida sinine liblikas oleks kombanud. Olid ainult lepalehed, pealt

tumedad, alt hallid, muidu oma otstarbest ebateadlikud. Ja lepadki ei pääsenud kunagi õitsemisikka, need murti kohe, kui nad hakkasid mehest pikemaks võrsuma, lehisteks või sõnnikulava täiteks. Ja need lepad ei õitsenud kunagi, nad ajasid ainult juurevõrseid, ainult võrsusid.

Kusagil siin mäel käis küll lehmi ja vasikaid uitamas, võib-olla ka mõni lammas. Aga nüüd ei kilatanud ükski kell. Läänekülje oli rida allikaid, seal kasvas nõtkeid kaski, seal jõudis leppki väevõimuga tüve kasvatada, nii et selle okstel kevaditi rippusid urvad, mis olid nagu vanadest kuldkettidest tükkhaaval lahti kistud. Siis tuprus neist seemnetolmu, ja talvel nägi puudel piklikke seemnekäbikesi . . . Seal magasid nüüd lehmad, kui olid söönud lopsakat rohtu ja joonud allikaist maitsvat vett, magasid ja kogusid udaraisse lõhnavat piima majakeste lastele juua ja naistele kirnuda — seal majakestes, kus üksteist leidnud tugevad inimpaarid elasid ja paljunesid.

Päike paistis üksinda lamava naise näkku nii kuumalt, et ta lõpuks uimasena küljeli keeras, tundis aga samal ajal külmavärinaid ja kiskus end vaistlikult mingisse süselusetaolisse asendisse. Ta pigistas ikka tugevamini oma rindu, tema keha sirutus välja, paindus sootuks tagaspidi ja ta oigas kuuldavalt . . . Tuleb õhtu — kuhu ta läheb — ja kellega ta läheb? Ta ei võinud ju üksi jääda — pärast möödunud ööd. Kuhu — kuhu ta läheb . . . ? Ta ei tunne kedagi — ja kui ka tunneks paljusid, ei võiks ta ometi kellegagi minna — sinna . . . Ei muude kui ainult sellega, kes ära läks . . .

Igaüks oleks kohkunud, kes piki seda karjarada oleks juhtunud mööda minema ja teda nägema. Aga ei tulnud kedagi — isegi mitte lehma ega lammast. Naine võitles ja võitles oma võitlemist, kuni kaeblemine puhkes selgeks ning taltsutamatuks nutuks, mis kestis viivu aega. Siis andis nutt järele. Päev kaldus juba silmanähtavalt õhtusse, tütarlaps tõusis poolnõjakile istuma, ja tema näos — põskede punastes laikudes ja mustade silmade suurenenud terades — oli taas rahunenud, otse ekstaatiline ilme. Kõik oli möödas, ja ta tundis, kuidas uus elujärk oli alanud. Ta pidi nüüd ainult arukalt kaitsma

uut olukorda, milleni ta oli jõudnud, et see uutest puudutustest rusudeks ei variseks.

Kõik jäi igatahes püsima, see õhtu ähvardas tulla meeletum ja pingelisem kui eilne õhtu oli olnudki. Kui ta viimaks tõusis ja minema hakkas — sinnapoole, kuhu päikegi oli veerenud — tundis ta ägedat vabinat ja kerget peapööritust. Ta läks ümber mäeküljе ja jõudis viimaks läänepoolsesse otsa, kus olid allikad. Ta kummardus ja jõi pihuga raudkülma vett, mis meeldivalt paitas tema kuivanud suud, kuid tekitas samal ajal endisest ägedamaid külmavärinaid. Nüüd tundis ta, et vajab varsti voodit. Mis temast nüüd saab? Rantoosse ei või tagasi minna, ei mingil tingimusel, parem heidab sinna puu alla maha . . . Aga suurenev piin sundis teda siiski edasi tuigerdama — kuni ta nägi alamal Kulmala katuseid, esimest korda siitpoolt. Seal oli vähemalt Laini kodus.

Silja laskus alla värava juurde, kus Kulmala loomad ootasid juba õhtule pääsu. Laini oli õuel ja nägi tema imelikku tulemist, vaatas ja vaatas, kui Silja ilma tavaliste saabumissõnadeta rühkis temast mööda tuppa. Ja Laini ei osanud pärastki muud kui küsida, küsida: kuidas sa sealtpoolt tuled? — kus sa oled olnud? — miks sa kodus ei ole? — kas sa ema pole näinud? — «Jah nägin ja olin kodus ka, aga anna mulle midagi, on sul piima? — tee soojaks — mul on paha.»

Tüdrukul oli siiski raske midagi ette võtta — see oli ju kole veider, kuidas Silja sealt mäelt alla tuli. Kui laps ikka kõike küsis ja pinnis, ütles Silja väsinult: «Lase mind olla,» ja heitis pikali vabale voodile, mille äärel ta eile õhtul tantsu vaheajal oli istunud. Sinna ta heitis, nüüd juba tugevasti värisedes, ja katsus kobamisi vaipa peale tõmmata. Silmad olid kinni, vahetevahel kostis käte ja vaibaga varjatud suust valulist oigamist. Lainigi mõistis nüüd, et oli asjatu Rantoo Siljalt rohkem pärida. Ta jättis Silja sinnapaika ja ruttas Rantoosse ema juurde. Kamraati õuest läbi minnes jõudis ta ometi perenaisele selle imeloo edasi rääkida, ja kui Sofia siis Rantoost koju kiirustas, oli naabriperenaine juba Kulmala toas ja tõttas sosinal seletama, mis tähelepanekuid ta Siljast vahepeal oli teinud. «Mul on

tunne, nagu oleks ta peast segi, ei saa tema jutust mingit tolku; ta räägib lõikamisest ja sidumisest ja ütleb, et sideme ots tuleb vajutada sideme alla, et seda ei või jätta püsti.» — «Ei, laske aga olla niisama, laske ma hoian seda,» ütles Silja ja avas silmad, vahtides Sofiat, Kamraati perenaist ja Lainit. — «Ei — ma ei ole peast segi, aga mul on kole palav — ja külm,» lisas ta siis.

«Mis ma nüüd temaga teen?» ohkas Sofia. «Niimoodi ei või teda kuhugi viiagi.»

«Las ma olen siin, ma palun jumala nimel, küll teiegi saate, mida palute — Sofia, kallis — ma ei või sinna minna.»

«On tal ehk mõni südamevaev? Peaks ehk tooma õpetaja? Kui ta nüüd sureb, siis on see meie igavene hukatus . . .»

Professorgi vehkis juba teed mööda tulla ja vuhises joonelt tuppa.

«Kus tüdrukusunnik, et nii põhjalikult end ära tantsis, las ma katsun teda vähe — tohoh — on aga sellel leil tõusnud. On ta midagi rääkinud?»

«Natuke jah, naa segast — perenaine ütleb, et kui peaks pastori tooma teda vaatama.»

«Nõnda jah, ja kui kutsuks köstri kah kohe korraga, sellel polegi ju muud tööd kui surnuid oodata — nädala sees — ja maksaks platsiraha ja pärjaraha ja kellaraha ära — häh — mis —» paukus professor, karmimalt kui ta õieti tahtis.

«Jaa, ega kõigil ole hõlpu oma hingeõnnistuse eest nii vähe hoolt kanda kui professoril, kes loodab maapealsele tarkusele.»

«No jätke vähemalt teiste hinged rahule. Aga siin on kehaga nõnda kiire, et perenaine satub tingimata hukatuse sisse, kui ta nüüd kohe koju ei lähe ja sulast, seda, seda Taavettit või Jerobeami, mis ta nimi oligi, arsti järele ei saada. Mina maksan.»

Tõsise näoga, kuid kindlate liigutustega nõutas professor kompressid ja hakkas ise neid Siljale ümber panema. Tüdruk võttis usalduslikult vanamehel käela ümbert kinni, kui see vähe ägisedes seadis tema palja ülakeha mähiste peale. Varsti oli kõik korras, nõelad

kinni ja vaip peal. Tüdruk näis rahunevat ja vajuvat poolunne.

Naised olid aukartlikult pealt vahtinud, ja Kamraati perenaine ei mallanud äsjasest sõnavahetusest hoolimata jätta sosistamata vanasõna, et kes üheks hea, kõlbab ka teiseks. Professor hoidis veel kergelt kätt tüdruku otsmikul ja käskis ta siis rahule jätta. Vanamees oli ka ise juba vaiksem ja tegi kätega Sofiale ning perenaisele tõrjuvaid liigutusi. Vööruses ütles ta kummatigi: «Ja tea, Sofia, et sa ei lase vanamoore sinna latrama, rahu on talle kõige tähtsam rohi. Hoia puhast vett ja rõõska piima käepärast, kui ta ärgates juua tahab. Kompress võib olla seni, kuni arst tuleb, tehku siis mis tahab.»

Ja juba professor läkski mööda teed, sammudes jälle seekordne rütm — tema käigu ja käte asendi järgi võis taiplik inimene ära näha, missuguses meeleolus ta millalgi oma teed käis. Nüüd oli vasak käsi kuuetaskus, parem vesti vahel ja pea rahulikult püsti. Tuju oli ilmselt paremat sorti, ta tundis vaikset mõnu, nagu oleks vana veri soojenenud veel ilma viinata, sest ta oli saanud asjalikult inimese ellu sekkuda, et teda aidata, noort, head, ilusat, kaitsetut inimest . . . Raske tal on, aga küll ta vastu peab — ma läkitasin käega käsu ajudesse, et pea vastu, mõtles vana minnes ja vaikselt muhatades oma hea usu üle.

Silja mõttekujutus liikus võõrastel radadel, see nagu purjetas ära üle avara, jaheda mere, ja selle värvideks olid sinine ja kuldne. Kaugemalt kumas lähtesadam, eileõhtune viljalõikus ja tantsima tulek, kõik see kuulus veel ühte . . . Varsti lamas ta jällegi hommikujaheduses, keegi rõhus nõnda, et paremal rinnas valusalt pistis. — «Ära nii kõvasti, armas» — need sõnad tabas Sofia kõrv, kui ta katsus Siljat õrnalt arsti läbivaatuseks äratada. Arst seisis tõsisena ja ootas. Sofia häbenes Silja eest neid sõnu, kuid see võõras härra ei paistnud seda tähele panevat, ta tegi ainult, mis tarvis, ja Silja vaarus istudes . . . Kõige parem oli, kui professor jälle mõne aja pärast tuli ja hakkas kompresse vahetama.

Siinne tuba tuletas ikka enam meelde vana kodutuba seal Mikkola mail ja professor oli nagu isa — varsti hakkab kuu paistma ja kuuldub pakase paukumist... Aga väljas on ju suvi, toa ees on kaskedega neemenina, on ilus mahe pühapäevaöö, üks noor võõras poiss sõuab järvel... Professor märkas, et tütarlaps peaaegu pigistas teda kaelast, kui ta seekord teda mähisele asetas. Nüüd läkitas ta salajase vastupidamiskäsu tütarlapse närvidele ja alateadvusele juba siis, kui tüdruku pea lebas tema vasakul kämblal ja parem tundis, kuidas süda rinnakorvis peksis.

Silja seisukord võttis juba järgmisel päeval kindla kuju. Hommikupoolikuti oli ta täiesti ärkvel, leidis, et tuba on Kulmala peretuba, ja katsus süüa-juua, mis talle anti. Kuid õhtud ja ööd saatis ta mööda neil kulla ja sinise mail, saared olid kullast, veepind sinine kui kõige ilusam siid, samuti taevas. Seal sammus ta edasi, jõudis kuhugi, kus teda väga austati, tema oma laevameeskond jäi nagu varju nende olevuste kõrval, kes siin teda austasid. Ta otsis nende kuningat, ja ta juhatati kohale, ta kummardas ja tegi sügava niksu ning vaatas sinna, kuhu teda juhatati, kuid nägi ainult sinise ja kulla segu, see otsekui põles. Ta katsus kingi ära võtta, kuid siis näitas keegi tema kõrval ta jalgadele ja ta märkas, et oligi juba paljajalu. Ja ta jalad olid täiesti terved ja valged, kuigi ta oli arvanud, et parema jala labal on väike mügerik, ja oli seetõttu esiti häbenenud... Aga kui ta nüüd nägi oma jalgade ilu, siis võttis ta südame rindu ja ütles kuningale, kes ei olnud muud kui põlev sinine ja kuld: — «Vaata, mina olen niisugune, milliseks sina mind oled loonud — olen ma toores oks viinapuus? Kas ma õitsen? Ja kas kuulub mu sõber mulle? Ta hoiab kinni sellest oksast, mis olen mina, ja suudleb õit, mis on minus — tema hingeõhk annab mulle jõudu, tema hing jääb minu õiekorvi...»

Sofia katsub Siljale anda arsti määratud rohtu. Silja tuleb täiesti teadvusele. «Unes olin rändkooli lõpetamisel — või oli see leeris — keegi pidas jutlust.» Sofia näkku ilmub hoopis eriline tõsidus — säärased jutud, need ei ole lohutavad tundemärgid. Mis mul tuleks teha — Matti keelas hingeasjadest kõnelemise ära:

sinu hing ei ole kiriku kooripealselgi nii puhas ja küps kui Siljal.» Aga samas leiab Sofia midagi — see ei või ometi halb olla, kui ma lauluraamatust talle mõne ilusa laulu loen. Ja ta küsib, mis Silja sellest arvab. Haige ei vastanud midagi, aga kui ta nägi suurt lauluraamatut Sofia käes, siis hüüatas ta: — «Ärge ainult sellest Jeruusalemma kohutavast hävitamisest lugege.» — «Ega ma seda, armas laps, mõtelnudki.» Silja oli sulgenud silmad ja näis kannatavat. Sofia oli kaotanud lugemise pidepunkti ega korranud enam oma ettepanekut. Kuid järgnevas uneuimas nägi Silja midagi sinakashalli ja selles isa häiritult, peaaegu vastumeelselt naeratades rääkivat temast, Siljast. Siis nägi isa tema pilku, tõmbus tagasi ja just nagu laskis tal minna — sinna, kus ta tavaliselt liikus.

Ühel õhtupoolikul — Silja vaatleb oma läbipaistvaid käsi ja talle tuleb meelde ta enda nimi ja et keegi on nimetanud teda ilusaks — ühel õhtupoolikul pärast hästi mõjuvat rohtu on tal rahulikum hetk. Tema kuulminegi teritub ja ta kuuleb Sofiat väljas rääkivat, kui too seal koduseid talitusi teeb. Jutt on lühike ja asjalik, õpetatakse kaunikesti käredal toonil tütart Lainit... Silja kuuleb ka, kuidas vanker teed mööda sõidab, ja ta kõrv teeb kindlaks, et sel on peal rukkikoorem, seda on kerge ära tunda rataste raskest, summutatud lokerdamisest... Kell käib toa tagaseinas, see on uhke ja uut moodi kell, sel on treitud ja poleeritud pulgad, ja ta käib tüütava aeglusega... Päevgi on kindlasti mingi päev — sealt lugedes — sealtpeale, kui ta teele läks. Millal ta õieti läks? Kas ta ei läinud juba sel pühapäevaööl ja päeval natuke enne isa surma? Siis ta, jah, läks, aga on ta üldse edasi liikunud, kuna ta nüüd siin lamab ega ole nagu need teised, kes samuti on teele läinud: oma majapidamise eest hoolitsev Sofia, rukkikoormaga sõitev talumees?

Kõik tundub olevat eksitus, mingi valesti tabamine... Tuba näitab oma seinu ja asju, need on Sofia isa tehtud. Silja on seda kuulnud, ka professori ema on nende seinte vahel sündinud... Kas ka minul on kunagi tuba? Aga mul on ju mees, ma olen tema naine, sest olen olnud temaga nõnda ja nõnda... Aga kus on mu

mees? — Ei, ei, see ei ole tema, kes läks. Tema tantsis läbi öö minuga ja armastas mind kogu oma armastusega, nagu mina tedagi — aga ta oli suur ja tugev; see, kes läks, oli kõhn ja kahvatu.

Tohutu igatsuslaine läbib tütarlapse kogu olemuse, ta ei tea isegi, mida ta igatseb, ta vaid tunneb endas midagi, mis nii piinavalt nõutab teokstegemist — kuna kord sellele teele on mindud. On kole, et ei saa enam tagasi võtta seda minekut. Kui ta nüüd siin oleks, siis pigistaks teda nii enda vastu, et mitte midagi, isegi mõtet ei jääks enam nende vahele. Siis ei oleks tuska ega valu. Oleks ainult paljas olemine ja kõik oleks täidetud.

Sel õhtul läks Sofia Rantoo suvilasse ja ütles oma nõole, et ta enam hästi ei julge selle tütarlapse hoidmist enda vastutusele jätta, too on jälle nõnda vaevelnud, et kaua ta vastu ei pea.

«Oota nüüd,» ütles professor, «millal ta haigeks jäi? Siis ja siis — jahah, sellest on nädal möödas. Ma katsun sulle abilise leida. Mine nüüd ja anna talle, mis kästud.»

Ja siis viibis Silja viimast korda seal, kus sinine ja kuld põlesid. Jällegi tahtis ta kuninga juurde, kes ei olnud midagi muud kui põlev koht sel imelikul maal. Nüüd paistis sellest tulest juba punastki, tumepunast nagu hüübinud veri. Ja jällegi olid ta jalad terved, valged ja puhtad nagu vastpestud väiksel lapsel ning ta astus nendega kuninga poole... Kuid see ei olnudki kuningas, leek vaibus ja selle tagant oli kuulda tuttavat õrna sosinat ning nähtamatud käsivarred haarasid temast kinni: «Mina olen siin, minu hing on see, aga mine veel tagasi maa peale mind ootama, kuni uuesti kohtume.» Kõik jahenes ja lahtus ning sulas nagu külmadeks ojadeks. Nagu oleks mõni näidend lõppenud ja päev koitnud.

Päike oli tõepoolest tõusmas, oli vaikne ja rahulik lõikuskuu hommik, kui Silja silmad avas ja nägi enda ümber tuttavat tuba. Aga selle seinapraod ja palgiõnarad tervitasid teda nüüd nagu hoopis kaugelt lapsepõlvemaalt. Tema voodi ääres seisis puhta-puhta näo ja

verevate põskedega naine, kel oli sinine kleit ja mingi valge peakate. Silja sai vähehaaval aru, et see võõras neiu oli siin tema pärast, neiu tähelepanu oli täielikult temale keskendunud, Silja ärkamine näis tegevat talle suurt rõõmu, mida ta küll ohjeldas, nii et seda võis aimata ainult näo sõbralikust särast. Ta rääkis Siljaga otsekui lapsega. — «Puhkame nüüd ja oleme õnnelikud, varsti on päike kõrgel taevas ja sealt tuleb meile hoopis uus päev.»

Poolärkvel-pooluinakil vaatas Silja teadvuse ühe poolega nagu veel enda selja taha tagasi sinna, kus ta äsja nii kaua ja täielikult oli viibinud. Esialgu ei osanud ta seda kõike haiguseks pidada, see oli olnud ainult midagi säärast, kuhu ta sel suvel ja sel ajalõigul oli lõplikult sõõstnud, kuigi kogu elu senine tee tunduski olevat sinna jõhtinud. Silmi sulgedes nägi ta veelgi säravat kulda, nüüd tuletas see meelde kiriku tagaseina, altaripildi vägevat raami, rõõmukaid laulunumbreid piklikul tahvlil käärkambri ukse kõrval, mis kõik näis elavat, kui orel mängis. Silja lausa uuris seda kirikuseina kujutluspilti — see ei olnud see kirik, kus ta leeris oli käinud — see oli mingi kaugem, kus ta ise läks keskmist käiku mööda ühes isa ja ühe vaikse naisega, kes vist oli ema. Tema vend ja õde olid surnud, olid maetud kellade helinal, kuigi sest kõigest mäletas Silja ainult seda minekut mööda kiriku keskmist vahekäiku... Aga ta oli ju tänavu suvelgi kirikus käinud, siin selle kihelkonna kirikus...

Päev oli üha täiesti tüüne. Päike paistis heledasti, õhk oli nii selge, et võis eraldada kõiki hääli. Oli olnud juba paar kerget hallaööd, mis olid summutanud looduses selle suvise sirina, need miljardid väikesed elutäpped, mis igaüks omaette on kuulmatud, kuid mis koos panevad pakitsema kogu kesksuvise põuase õhu. Nüüd kuuldus kusagilt vartade rütmilisi lööke. Silja küsis Sofialt, kust see tuleb. Sofia seletas üliagaralt kõik ära, mis ta talu tänasest rehepeksmisest teadis, tundus, nagu oleks ta oma sõnadega toibuvat tütarlast paitanud ja julgustanud, talutanud teda jälle kogu elu sündmuste juurde ja nendega ühendusse. Oli suur õnn, et tütarlaps toibus, kui ta kord pidi siia jääma.

Päeval tuli siia ka professor, kelle olemasolu Silja oli täiesti unustanud. Professor ei tulnud nüüd voodi juurde, vaid istus tasakesi õõtsudes kiiktoolis. Ta rääkis nagu ikka üsna avameelselt, kuid seekord ohjeldatud ning usalduslikul toonil. «Sina, vaene tüdruk, käisid nüüd küll nii manala väravate lähedal, et sa pole kindlasti sündimisest peale neile nii lähedal seisnud. Nüüd ole aga ilusasti sängis ja lase toidul hea maitsta.»

Siis oli jälle kõik vaikne. Silja jäi hetkeks üksinda. Õuelt kostis kanade kaagutust ja mõnikord kuke kokutamist. Üks tahmane reheline tuli tuppa Sofia järele pärima. Ta naeratas rõõmsalt nagu neeger, temagi nägi, et Silja hakkab toibuma. Nüüd Silja mäletas, et see mees oli olnud lõbusaim tantsija tookord . . . Kuid väsinud mõte hoidus veel instinktiivselt kõige selle juurde tagasi tulemast, ta läks meelsamini rändama neile imelistele unenäomaadele, mis küll toibumisega koos pikkamööda hämardusid.

Vähehaaval tundis Silja igatsust sellise üksinduse järele, kus mitte kedagi ega midagi kõigest siinsest ei oleks ligiläheduseski. Tõvevoodis oli tollest tookordsest midagi ära põlenud, minevik kui niisugune oli suletud selle põletava vaheriide taha, kus elu võttis endisest oma lähtekohaks ainult seda, mis tules oli vastu pidanud. Seetõttu igatses Silja teise kohta, kus võiks alata ka teine aeg.

Ometi täitis ta truult haigeravitseja juhtnööre, ta üksnes nagu ootas õiget aega — ta ju ei teadnud, kuhu ta lõpuks siit läheb. Silmis oli vaikne naeratus, isa pärandus, mida siin, tõsi küll, keegi selleks ei teadnud pidada. Tütarlapse näos, silmis, juustes ja kogu olemuses valitses nüüd eriline pehmus ja kergus, põsenukkide kerge puna — ka see oli kuidagi häbelik. Kui Silja poleks silmanähtavalt paranenud, oleks see kõik paistnud õige kahtlane. Sofia vaatas teda siiski veidi kauem kui muidu.

Siis viimaks tuli päev, mil Silja käis juba põrandal edasi-tagasi ja vaatas aknast selle suve tuttavaid maastikke — Sofia rukkipõldugi, kust vili oli rehte veetud. Tookord seal lõigati — ja seoti... Küljeaknast nägi õuele, nägi ka väravat ja teeraja algust, mis viis —

sinnapoole . . . Nõrkus andis veelgi tunda, võttis peaaegu pööritama, kui ta läbipaistvat sügistaevast vaatas.

Tuli ka pilviseid päevi, ja ühel niisugusel päeval tuli professor elava ja toimekana Kulmalasse. Ta tuli teatama, et nad sõidavad homme hommikul Helsingisse, tema ise läheb ka. Ta palus Sofiat, et see nagu varemnigi tuleks võtaks võtmed ja vaataks, kuidas kõik jääb, et siis teab, kui midagi muutub. — «Ega tea, mis kõik muutuda võib,» ütles Sofia. — «Ega tea, ega tea jah,» ohkas professor, «aga see tüdruk, see on muutunud paremuse poole, seda ma tean.» Professor tõusis püsti ja hakkas Siljaga hüvasti jätma. — «Ela hästi, Silja, ja palju tänu — see sinu meilolek oli lühike meeldiv sündmus, ja õieti oleksin ma sind edasi pidanud, kui sa paraned, aga ma lähen nüüd teistesse oludesse — sedaviisi, jah. — Ole aga nüüd siin Sofia juures seni, kuni päriselt terveks saad, raha sul ju on, see haigus ei läinud sulle midagi maksma. Otsi siis koht kuhugi vaiksesse tallu, kus saad hingata laudaõhku, seda läheb sulle tarvis. Ela hästi, armas laps.»

Juba vanamees läkski oma teed, ja Sofia pidi, kui mahti saab, järele minema. Sofia jõudis Siljale veel nimetada, millele professor oli juba vihjanud: et vana oli temale Silja ravitsemise kulud täielikult kinni maksnud.

Kui Sofia õhtul tagasi tuli, tõi ta ära ka Silja palga, mida ei olnud sugugi kärbitud. Professor oli ainult ütelnud, et oli päeval Kulmalas käies selle unustanud. Ometi oli selge, et ta oli ainult tahtnud vältida Silja vastupuiklemist ja teda oleks tütarlapse tänulik ilme liigselt puudutanud.

«Igatahes harva muretseb üks isa niiviisi oma tütre eest kui tädipoeg haiguse ajal sinu eest. Aga Matti on alati veidi isesugusem kui teised, tema veri on vanast peastki veel kuum ja ilmas ei tea keegi, mis tal mõttes mõlgub.»

Nõnda tõmbus sügis jahedamaks ja jahedamaks, kuni ühel hommikul oli härmatis maas. Inimesed pruukisid suvel kogutud varusid, nende toit oli tugevam kui enne. Leib, piim, või, kartul, ka liha ja kala — kõik oli kõige

värskem, suvise päikese energiat leidus veel loomadegi toidus, ja inimestele maitses uudseleib hästi. Kõik tundsid olemise kindlust, noorpaarid, kes suve hõõguses olid teineteist leidnud ja võtnud, plaanitsesid abielusid. Ka maa ise muutus rammusamaks, teda väetati tugevasti ja talle sadas taevast tulevase kevade kasvualguse jaoks tarvilikku niiskust.

Siljale avanes just niisugune teenistuskoht, missugust professor oli talle soovitanud. Kihelkonna teises otsas oli Kierikka vaikne talu, ja Siljat kauples sinna üks naine. Võis minna kohe, kui kari lauta jääb.

Silja äraminekupäeva hommikul läksid nad Sofiaga Rantoosse Silja kraami ära tooma. Maja oli tühi, ja kuna seda ei olnud köetud, oli see juba kaunis külm. Nad käisid kõik toad läbi, peatusid ja vaatasid tuttavaid nukki ja nurki. Sofia rääkis sosistades ja nagu endamisi, Silja vastas ainult ilme ja pilkudega, tundus, nagu oleksid nad liikunud tühjas, argipäevaselt vaikses kirikus. Silja oli õieti alles nüüd möödunud suvega jumalaga jätmas, siin oli juba selle üksinduse algus, mida ta toibudes oli rahulikult oodanud, et võiks kõike endas kokku võtta.

Lõpuks astus ta oma vahetuppa, kus kõik oli samal kohal, nagu ta siis, sel päikesepaistelisel päeval — äraminekupäeval — oli jätnud. Kui kaua sest oligi? — Varsti terve kuu. Siin jaheduses oli kerge mõtelda päevadele ja nädalatele, nii nagu nad tegelikult olid kadunud. Võis meelde tuletada kuidki — meelde tuletada seda kauget kevadsuvist õhtut, kui ta oli siia majja saabunud ja siin professoriga kahekesi olnud. Professor oli vaadanud siis suveööd, olnud sõnakehv ja summutanud häält... Siljale tundus, nagu oleks professorgi alles nüüdsama pidanud oma majast lahkuma. Samuti nagu temal, Siljal, tuleb õhtupoolikul minna.

Uksepiida vahel oli veel alles sinna pistetud pihlakaoks, kooritud vars aga oli kollaseks tõmbunud ja ladvalehed kuivanud. Silja vaatas ringi, kas Sofia ei näe — ja viskas siis oksa oma korvi riiete peale. Kapiäärel olid tema lauluraamat ja piiblilugu — ta mäletas küll, mis selle vahel oli, kuid ei avanud seda. Alles siis, kui lõplik vaikus ja üksindus kätte jõuab... Missugune peaks olema sealne magamiskoht? Vähemalt ei ole seal teist

naisteenijat — ja kui seal ei tohi öösel tuld süüdata, siis võin vaadata kuuvalgel. Just lähemail päevil saab kuu täis. Siit aga tuleb nüüd ruttu lahkuda.

Sofia kuulis, kuidas Silja vahetoas aeg-ajalt köhis. Temagi hakkas minekule kiirustama, tähendades, et Siljal ei ole hea neis külmades tubades viibida, kuna ta on veel nõrk. — «Ah, tühja kah, niikuinii pean kohe täna teenija-ameti peale hakkama,» hüüdis Silja talle vastu. Sofia tuli uksele. — «Eks sul oli tänavu suvel selle küla mail vist üsna lõbus — eks muidugi ole kahju lahkuda.» — «Eks ole omad lõbud Kierikkalgi,» vastas Silja veidi sunnitult. — «Ei ole niisuguseid, kui siin olid — aga vahest annab jumal veel tulevasegi suve, siis võid ju jälle tagasi tulla,» rääkis Sofia, samal ajal midagi toimetades. Kuid Silja seisis akna all, selg tema poole, nagu oleks jäänud midagi ootama. Sofia tundis tarvet möödaminnes panna käsi Siljale õlale, mispeale Silja äkki ümber pöördus, Sofial kaela ümbert kinni haaras ja kuuldavalt nuuksuma hakkas. Sofia sai kõigest aru ja tal polnud seepeale midagi ütelda, laskis ainult tütarlapsel niikaua olla, kui see tahtis. Ta patsutas teda uuesti õlale. — «Ära muretse, Silja, eks meil kõigil siin ilmas ole omad tegemised, ega üksi sinul — kuigi nüüd jääd üksinda, esialgu. Täna õnne, et saad üksi jääda, mõnel on läinud halveminigi...»

«Kust te teate, kuidas minul...» Viimase sõna sosistas ta Sofia pluusi voltidesse, tüdruk oli nagu laps tema vananenud rinna najal. — «Noh, ma ehk tean ka — ja sina oled ju nii vana, et tead ise oma asju,» ütles Sofia nüüd päris tõsise häälega. — «Seda... seda ma ei mõtelnudki,» nuuksus Silja, «aga muidu kõik see elu...» — «Tuleb sellestki mõelda. Vähe, sina, kulla laps, selle maailma asjust tead. Alles siis teaksid, kui saaksid sülle selle, keda mina ja mitmed teised oleme saanud. Su edaspidine elu jõuab selles eas ju veel hästi minna, sa oled ilus ja hea, küll sul õnne on, kui sa ainult paraned ja kosud.» Tüdruk katsus veel kuidagi väljendada, et Sofia on talle hea olnud ja on veel nüüdki, kedagi muud ju ei ole... — «Heale on kerge hea olla,» vastas Sofia.

Õuest kostis hääli, nagu oleks hobust peatatud, ja kui Silja veel Sofia rinna najal nuuksus, kuuldus keegi kööa

gitrepil koperdavat. Nõnda järsku lõppes nende südamlik silmapilk. Sofia läks vaatama ja tundis tulijas ära Kierikka peremehe. Silja tuli kööki järele ja nägi pisut üle keskea jõudnud meest Sofiale teretuseks käe pihku pistvat. Mees seletas: Kulmalas öeldud, et plika on siin suvilas, ja sellepärast ta ajanud hobuse siia. See tüdruk vist ongi. — «Siin on see Silja Salmelus,» kinnitas Sofia. Peremees ei tulnud Siljat kättpidi teretama, vaid jäi esiti mõtlema, et . . . et . . . kas see ongi selle Kustaa tütar, kes seal Salmeluses pankrotti läks ja — ja kelle talu läks Roimala kätte.

Kalk ja tuim argipäev oli tulnud selle säärsaabastes taluperemehega siia tuppa. Ta nagu valitses seda, sest Kierikka oli sedapuhku ainus mees selle katuse all. Siljale tundus, et professori vastu tehti midagi lubamatut, tubade kõledusse oleks nagu laotatud mingit lubamatut hõngu, ja nagu oleks koguni tema seda laiali laotamas. Ei olnud enam vaikset, tühja kirikut . . . Kuid juba varsti mindi siit minema — kuna majas ei olnud midagi pakkuda, tegi Sofia ettepaneku minna neile lahkumiskohvi jooma. Peremees ütles siiski, et pole õieti mahti, tarvis ainult võtta plika kraam ja ära sõita. Kraam võeti ja oligi minek. Silja oli juba sellises meeleolus, et ei tahtnudki enam Kulmalasse sisse põigata.

Kierikka peremees oli pisut laisanahka oma liigutuste poolest, võis selgesti näha, et ta iga päev tööd ei teinud. Tema pea oli alati samas asendis, kui ta midagi tõstis või maha pani, ja hingamine muutus vähemagi pingutuse juures kähisevaks Tema nina oli tublisti kongus ja selle kõige kõrgemal kohal oli nähtav arm, mistõttu nina kühm tuletas meelde kasvajat. Sofia oli tähendanud, et Kierikka omad olid varemini olnud veidi upsakad, kuid et selle viimase peremehe ajal oli talu rikkus kokku kahanenud ja nüüd elati seal võrdlemisi kiratsevalt.

Palju kindlamini kui Silja asjade tõstmine edenes peremehe käes hobuseajamine, oli ilmne, et ta seda oli rohkem teinud. Ohjad olid, tõsi küll, tavalisest kanepinöörist ja kaarikukere külgedelt puudus siit-sealt liiste, kuid peremehe sõitmisviisis oli igatahes suurtaluniku tooni. Ta istus paremat kätt, ja kui metsa jõuti, vaatas

ta mõnikord kõneldes selle vaikiva teenijatüdruku otsa veidi jultunud pilguga. — «Kas isa jättis sulle ka mingit pärandust, või läks kõik minema?» küsis ta kord. — «Ei tulnud selle peale, et professorilt täpsemalt küsida, tema ajas neid asju viimati,» vastas Silja. — «Ja-jah, sa oled päris kena tüdruk, pead professorit oma kassapidajaks, hähähä! See on tragi vanamees veel vanast peastki.» — «On küll,» vastas Silja otsekoheselt. — «Nii et sinagi märkasid?» — ja jälle pilukil silmist see jultunud kööritav pilk — ja paistis ninapealne arm. Õnneks ei saanud Silja peremehe küsimusest ega sellega seotud pilgust aru, nii et peremees jäi tema arusaamas esialgu tavaliseks talutaadiks.

Jõuti popsiküla. Seal olid teeroopad paiguti nii sügavad, et rummud käisid vastu maad. Saunahüti rehe juurest tõusis uhkesulgne pasknäär kädistades lendu — väike poiss loopis teda lõbu pärast puutükkidega. — «Siin tapeti hommikul looma, sellest need pasknäärid rääksuvad.» Majakese kohal seisis eakas taat, kes, silmad pilukil, vastas teretusele ja lisas: «Aiva see Kierikka vana nende tüdriklastega õiendab, et oma kombeid ka parandaks.» — «Noh, kas siis Mikko teistele ei luba, mis ta ise saanud,» vastas peremees ja tähendas Siljale, kui nad vanamehe kuuldekaugusest välja jõudsid: «See on üks igavene võllaroog — elab seal oma liignaisega ja ei aita talle ei papid ega jutlused. Lapsepabulaid muudkui tuleb, viimaks veel valla kaela toita.»

Nad sõitsid mööda madalatest ja hõredatest metsadest, õhukese mullaga ja umbevajunud kraavidega põldudest, hallidest lagunenud majakestest, kus tihti mõni tuba oli jäänud valmis tegemata, seina raiutud akna-auk oli ainult laudadega kinni löödud. Sinna oli neljakümne aasta eest mõeldud kamber ehitada, kuid oli saadud ainult tuba, ja sellegi akende ees olid nüüd ammu purunenud ruutude asemel paiguti närud ja lauatükid. Silja ei olnud õieti kunagi midagi sellesarnast näinud, ta oli liikunud ikka jõukamais külades. Seegi majake, kus ta isaga oma lapsepõlve oli veetnud, oli hoopis teiselaadne kui need metsanurga saunad selle porise ja viletsa tee taga. Kolimispäev . . . Kuid hoopis teistsugune oli nüüdne kolimistee, kui oli olnud see külviaegne veetee, mida

mööda seesama inimene siis oma tänavusuvisele saatusele oli lähenenud.

Oli siis Kierikka siin, niisuguses ümbruses? Ei, ei siiski, peremees oli sõitnud ainult otse läbi selle saunaküla, sest pärismaantee tegi suure ringi. Varsti jõudsid nad jälle õigele sillutatud teele, mille servas ikka teatud maa tagant kilomeetripost nagu sõrme tõstis. Paar telefonitraatigi käis teeäärtpidi. Oli küll ka selle tee kõrval mõni lagunenud hütt, kuid hea tee nagu leevendas kuidagi selle viletsust. Näevad nad vähemalt kilomeetriposte ja kuulevad telefonitraatide undamist.

Mets hakkas harvenema, hooneid tuli tihedamini ja mõnel neist olid juba uut moodi aknad: kaks suurt ruutu kõrvuti ja kolmas samasugune peal põigiti. Lauatükke ja närusid ei paistnud enam mujal kui vahest mõne sauna aknas. Seal oli juba üks pikem ehitis, mille ümber laius suur õunapuuaed. Siin laskis peremees hobusel omapead minna ja Silja arvas, et sinna keerataksegi sisse. Aga alles järgmine oli see õige. Esiti tuli vasakut kätt hallist kivist ait, mis küll mõnest kohast oli kõvasti pragunenud, sest vundament oli vajunud. Ukse kohal aga oli piklik kivi, kuhu vanaaegsete lauluraamatutähtedega oli raiutud K a l l e K i e r i k k a. Sealt vähe edasi oli laut, mis niisamuti oli kivist ja säilinud mõnevõrra tervemana. Silja oli lugenud nime aida ukse pealt ja teadis siis küsimatagi, kus oldi.

Peremees võttis asja nii pidulikult, et sõitis õue peavärava kaudu, kuigi oleks pääsenud ka lauda juurest. Kivisammaste vahel oli raudne õuevärav, mille keskel samuti oli rauast taotud tähtedega lugeda KIERIKKA. Sealt jõuti õuele ja trepi ette. Õue teises servas paiknes teine ehitis, tavaliselt kütmata saal, mille akendest paistsid õrnad valged eesriided. Mõlemad hooned olid kord eri värvi võõbatud, aeg aga oli nad enam-vähem sama karva pleegitanud. Õu oli üleni porine.

Peremees ei olnud see Kalle Kierikka, kelle nimi aida ukse peal seisis. Kalle oli olnud peremehe vend, kes ametlikult oli elanud ja surnud vallalisena ja kelle ajal talu oli veel enam-vähem püsinud endises jõus, suutnud mõnevõrra laienedagi, nagu teekäija võis tähele panna. Praeguse peremehe nimi oli Hermanni, ja tema ei olnud

võtnud kohendada, mis venna järel oli kippunud lagunema. Silja astus esiteks peretuppa. Seal olid seinad omal ajal olnud saviga krohvitud, aga krohv oli hiljemini mitmest kohast maha varisenud, nähtavasti oli ka ina vundament vajunud. Ka sängid olid ilmsesti endise peremehe ajast, nad olid samal ajal mingid sohvad, päris magamiskoht kaeti päevaks laudtahvliga, mille peal võis istuda. Ukse kõrval oli üks niisugune ja soemüüri taga, kust läks uks ka kööki, oli teine samasugune. Silja teadis, et temal tuleb magada selles viimases.

Perenaine oli palju jutukam ja liikuvam kui peremees. Hämardus juba sedavõrd, et köögis põles tuhm õlilamp, kui peremees ja uus palgaline peretuppa astusid, kust uks kööki oli lahti. Perenaine toimetas seal, pealmised seelikud vöö vahel, jalas vanad saapad. Ta oli ilmselt juba üksi alustanud laudatalitusi ja oli seepärast esiti veidi pahanegi, tõreldes mehega hilise tuleku pärast. — «Ega sellega nüüd nõnda tuld taga ole,» kaitses end peremees.

Aga perenaine pöördus jutuga juba uue teenija poole. — «Jaa, ei meile ole enne nii peenest kohast tüdrukut toodud kui professori juurest. Kas sa oskad sihukesse talukohas ollagi, kas sa ka tead, kust otsast lehm poegib?» — «Küll ikka tean, olen viis aastat laudatööd teinud,» vastas Silja. — «Ahaa, noh, siis sa peaks jah oskama,» ütles perenaine endisel toonil — mis näis olevatki tema tavaline kodune kõnetoon. Oli ju Silja mitmeid perenaisi näinud, ja Kierikka perenaise rääkimisviis ei pannud teda sugugi võõrastama. Ta teadis end hapra kondiga olevat, nii et perenaine võis väga hästi teda nõnda kõnetada. Ja mis võis Kierikka perenaine teadagi Silja tänavusuvisest imelisest elust, mis Silja kogemustes kaalus palju rohkem kui kõik muu, mis selle eel oli käinud.

Toa ukse alla ilmus seejärel pikk, kõhnavõitu ja loiu ilmega sulane, kes tegi seal oma harjunud asjatoimetusi, tõmbas saapad jalast ja pani müürikummile, õiendas seinakapi juures, pani piibu põlema, kuid ei ütelnud midagi. Perenaise jutust sai Silja teada, et mehe nimi on Aapo, et ta oli Kierikkal olnud juba paar aastat ega mõtelnudki ära minna.

Silja tutvus ka lehmade ja muu karjaga, lüpsis isegi paar-kolm ära. Paranemisajal oli ta Kulmalas mõnel korral Sofia lehma lüpsnud, nii et see asi ei olnud päris võõras.

Niivõrd kõik siiski mõjus, et kuigi õhtul oli hele kuuvalgus, nagu Silja seda juba päeval oli oodanud, ei püsinud ta ometi ärkvel, vaid jäi seal soemüüriäärses sängis kohe raskesse unne. Kui kuuketas jõudis sinna kohta taevas, kust lähema akna kaudu Silja voodit võis näha, kohtas ta oma säraga seal ainult noore naise juukseid ja näoprofiili, õrnapiirdelist nina, suud ja lõuga, kahvatut põske, mis puhkasid vasemal käel. Õhuke tekk näitas kuuvalgusele ka keha piirjooni, mis paindlikult näisid vastavat samadele joontele, mis miniatuuris ilmnesid näos . . .

Kuu taeva all oli sel hetkel tõesti ainus vaatleja, kes seda tütarlast tema lapsepõlvest saadik oli tundnud. Ta oli mõnikord jälginud tema uinumist Salmeluses, kui tütarlapse põskede ja kogu näo jumes oli veel lapse ümarus. Samuti oli ta vaadelnud teda hiljemini üle sätendava lumehange, kui laps esimest korda oli lähenenud surmaväravaile, kust isa agar hoolitsus oli ta tagasi toonud. Kahvatu suvine kuu oli näinud Siljat neiuna mitmesugustel teedel, kuid mitte kunagi seda pahaks pannud, vaid avameelselt vastu vaadanud, kui tütarlaps — või tema kaaslane — mõnel õnneliku vaikimise hetkel oli tema poole pilgu heitnud. Kord — üsna hiljuti — oli kuu olnud õieti põõsaste varjus ja sealgi nagu üht külge pidi, ärapöördununa — ja äraminekul. Ta oli siis ilma Silja nägemata kadunud ega paistnud enam mitmel ööl, kuni ta jälle piiluma hakkas, siis juba kitsana ja teistpidi pöördununa. Ta tahtis jälgida, kuidas Kustaa tütrega oli läinud, ta suurenes ja jälgis tema toibumist, nägi nüüdki vahel õhtul vanameest Silja voodi juurest eemalduvat. Ja praegu oli suur täiskuu, nagu tütarlaps oli soovinud, et nii oleks siis, kui ta kord lõplikult pääseb igatsetud üksindusse. Aga ta vaeseke oli väsinud, magas, kuu võis üksinda teda vaadelda sel ajal, kui ta oma ringkäigul sõudis kohas, kust ta sinna sängi võis näha. Sellegipärast jättis ta peaaegu terveks ööks oma kiired sinna tuppa Kustaa tütre uneseltsiliseks . . .

Kuu oli näinud ka Kustaad noorena, oli näinud samuti Hilmat, kes siis oli veel ilus oma Plihtari õuel liikudes. Kui kuu hingaks, oleks ta kindlasti seda magajat silmitsedes ja kõike meelde tuletades lõpuks sügavasti hinge tõmmanud, võib-olla kergelt võpatanudki oma hingetõmbe pärast. Kuid täpsemalt vaadates pole täiskuu sugugi tundeline, ta heidab magajaile ja ülevalolijaile ainult päikeselt paiskunud valgust. Kuni päike ise tuleb ja teeb seda vahetult ning jõuliselt, tugevamini kui ükski muu seda maa peal võib teha.

Silja magas juba õhtust peale nii sügavasti, et ta ei kuulnud isegi lärmitsemist tee peal. Maantee läks just Kierikka elumaja külje alt mööda, sein oli süld maad teekraavist eemal. Mõned küla poisinolgid teadsid, et Kierikkale oli tulnud uus tüdruk, ja tahtsid talle kohe oma tähelepanu avaldada, lastes maja kohal laulu lahti. Kuid laul ei olnud tavaline tuttav külalaul, selles oli kehvikutest ja verevalamisest, «siis, kui vaja on». Peremees oli veel ärkvel ja rääkis perenaisele, kuidas talle oli kaks rosetiga poissi vastu tulnud, samm nagu sõduril, ega ütelnud teregi. Küllap needsamad, kes nüüd seal röögivad. — «Ei vist siiski, need olid Mutkala Kalle ja Lovela Vihtori, küll ma neid tean — tunnevad nagu haisust uut emast.» Perenaine keeras tüdinenult teise külje ja jäi magama, kuid peremees hiilis peretuppa. Leides, et seal mõlemad teenijad magasid, läks ta tagaakna juurde ja vaatas sealt kuuvalgele teele. Lähemat mäerinnakut mööda läksid just needsamad noormehed, keda perenaine äsja oli nimetanud. Laulu laad ja viis aga olid jäänud peremehe töntsi talumeheajju vastikult helisema. Ta pöördus peretoa poole ja vaatas nagu üheaegselt kumbagi magavat palgalist ning jättis teadvusse selle mulje, mis nende inimestega ühenduses sinna iseenesest tõusis — ja läks siis sängi. Veel sealgi oli ta silmapilgu ärkvel, ja väike umbmäärane hirm ei olnud temast kaugel. Seda vaest rahvast on nii palju, et meid ei aita miski, kui asi tõsiseks läheb. Küllap nad meie talunikkude varanduse ära võtavad — nõnda mõtles Kierikka peremees, kuigi hingamine käis juba magaja mõõtu mööda.

Silja aga ei olnud seda laulu kuulnud, ta ei tahtnud ka

õieti aru saada, mida perenaine mõtles, kui ta sellest järgmisel päeval jämedalt vihjates kõneles. Päike ise saatis tõesti jälle maa peale valgust, mida kuu oli öösel ainult peegeldanud. Silja harjutas end talutöödega edasi ja tutvus pere söökide ning jookidega. Need olid teistsugused, kui professori juures olid olnud, kuid söögil ja söömisel oli kuidagi säärane joon juures, et tuleb süüa palju; inimesed sõid peretoas ja lojused laudas, see tuli jällegi meelde. Ja inimeste toidust ja loomade toidust räägitigi ühe hingetõmbega. Sama maa tootis ju neid mõlemaid.

Väike segadus tahtis tulla sellest, kuhu Silja riidetagavara paigutada. — «Ei meie tüdrukutel ole kunagi nii palju riidevara olnud,» ütles perenaine järsult. Aga samal ajal ta veidi nagu imetles Silja ilusaid kleite ja rikkalikke pesukimpe, nii palju kui tema loomuse juures imetlemine üldse võimalik oli. Silja riidevara paigutati pererahva enda aita. Perenaine lubas seda üsna hea meelega, kui tema mõttelõng jõudis veidi selgineda. Silja hakkas hiljemini küll aegamööda tähele panema, mis selle tagajärjeks oli. Kuigi Silja oli Kierikka perenaisest mõnevõrra kõhnem, sobisid tema riided siiski üsna parajalt perenaisele selga.

Ühel õhtul, veel sama tulekukuu kestel, jäigi Silja oma voodis ärkvele, nagu ta seda varem oli kujutlenud. Õhtu oli esiti täiesti pime, aga kui Silja umbes tunni aja liikumatult selili lamades oli seda pimedust vahtinud, hakkas taevarand kusagil võõra paikkonna ääremail iseäralikult põlema, ja pilgu aja pärast tõusis sealt kuu, suur ja punane. Ta oleks nagu sinna taevaranna taha kuulnud selle tütarlapse mõtteid, sest ta pööras nüüd veidi häbelikult oma näo kõrvale, paremale poole. Ta näis nagu viltu vaatavat — et seda jah — küll ma tean — aga nõu anda ei oska.

Kuupaiste oli täissuurusest hoolimata siiski nõnda tuhm, et Silja ei tahtnudki voodist tõusta midagi vaatama. Ta ei vaadanud enam ka kuud. Pea veidi kuklasse kaldu, lamas ta samas asendis ja samade mõtetega mis Kulmala mäel tolle kuuma ilmaga, kui suvitajad ära sõitsid ja tema haigeks jäi. Ta lamas ja surus oma rinna vastu seda, mida ta oli kohanud varjude maal, sinise ja

kulla keskel, põleva põõsa varjul, ja kes oli talle öelnud mingeid sõnu, mida nüüd oli juba võimatu meelde tuletada.

Väljas argimaailmas tuli kätte november. Olid uduvaiksed päevad, harakad tantsisklesid laudakatusel, luuratsesid tõurastusrappeid, ja pasknäär, haraka arem sugulane, lendles rehe ümber, kõvasti kädistades ja näidates oma uhkeid kirjusid tiibu. Suurt töötegemist ei olnud taludes just märgata, kusagil veeti loomasöödakoormat, kusagil läks peremees aita. Teenijad pidasid vana kombe kohaselt vaba nädalat. Tundus, nagu oleks saja või enamategi aastate takka ikka sama aeg olnud.

Kuid teisiti oli ometi. Kierikkal seda küll palju ei märgatud, sest talu asus kõrvenukas, aga küllap kihelkonna keskpaiga pool märgati. Rahvas oli jälle liikvel, nõnda nagu oli liikvel olnud kevadel külviajal, nüüd liikusid juba ka peremehed. Ka nemad olid asutanud kaitsekaarte ja pidanud harjutusi. Kierikkala külast kuulus üks peremees sinna, ta oli hiljuti mujalt siia asunud ja oli iseloomult ka muidu hakkaja. Kierikka peremees «ei viitsinud» neile harjutustele minna, puhus ainult teiste meestega seda ilmetut ja tavalist juttu, nagu taluperemehele sobilik. Seal oli mõõdukalt vana talupojatarkust, kerget karmust töörahva vastu üldse ja eriti nende vastu, kes koosolekuid pidasid — ja veel mõni kusagil kuuldud ütlus: «See on sedasi, et ei meil jõua põlluharimine tööstusega võistelda.» See oli juba niisugune ütlemine, et ei selle peale olnud siitnurga pingiistujaist taatidest kostjat.

Aga kiriku juures võttis punakaart tolle peremeestekaardi käest, keda nad lihunikkude-kaardiks kutsusid, sõjariistad ära, hoidis selle liikmeid vangis ja võttis neilt pühaliku tõotuse, et nad enam kunagi töörahva püüetele vastu ei hakka. Kahvatud ja magamata, kirjutasid vägevad peremehed vabiseva käega oma nime tõotusele alla ja pääsesid siis koju.

Terves kihelkonnas korjati talunikelt püssid ära, Kierikka vanameheltki viidi vana eestlaetav kuulipüss, millega vähemalt paarikümne aasta jooksul ei olnud paukugi lastud; selle jaoks ei saadud kuulegi enam kusagilt,

sest lapsemarakratid olid kuulivormi puruks tagunud... Kuid ära see viidi, peremees ütles mõne peremehesõna ja andis püssi päraseinalt: «Et te ta tagasi toote, pidage meeles, mis ma ütlesin.» — «Tuuakse, tuuakse, siis kui rahvas rahuneb,» kinnitas vana rätsep, kes oli suur raamatute uurija ja nooremana palvetundides ettelugejana esinenud. Nüüd ta pea otse tudises aadetest ja kehvikute tähtsusest.

Naaberkihelkonnas oli laevatäis venelasigi olnud ja seal oli tapetud üks tuntud peremees ning keegi teeline, proovireisija. Kierikka peremees seda juttu venelastest ei uskunud. «Ei vene sõjavägi sedasi tule, selleks on tarvis suuremaid asju,» ütles ta rõhukalt. — «Igatahes on neid seal olnud,» vaidles vastu saunamees, kes oli tulnud juttu ajama.

Kierikka peremees — sama vähe kui perenainegi — ei olnud suur lugemise harrastaja, tallu tuli ainult väike oma kihelkonna ajaleht, mis püüdis olla rangelt erapooletu. Sellestki ei loetud Kierikka peretoas muud kui kuulutusi, ja siis vahetati mõtteid, kes teab ja tunneb kihelkonna teises otsas talu, kus tiine lehm oli müüa — ja niisugustes asjades oli jälle talu päeviline kahtlemata teistest üle. Nõnda siis säilitas Kierikka rahvas keset segaseid aegu üsna kaua niihästi sisemise kui välise rahu.

Kui siis jaanuaris päris sõda lahti läks, seda talu eriliselt ei häiritud ega koormatud. Küüdis tuli muidugi käia, kuid et Kierikkal viletsavõitu hobused olid ja kõige parem neist — mära — pealegi tiine oli, siis anti talule tihti enam armu kui naabritele. Vilja ja toiduaineid küll rekvireeriti.

Sõja algul juhtus siiski mõningaid asju, mis oleksid hõlpsasti punaste tähelepanu Kierikkale juhtinud, kui nad vaid neist teada oleksid saanud. Punased pidasid sõjariistus vahte hoolega kõige imelikumates kohtades. Sellest hoolimata oli eriti sõja algpäevil üpris kerge vaata et nende valvuriköbide nina eest plehku panna, kui nad pakase käes võbisedes, paksud karvamütsid üle kõrvade ja peaaegu üle silmadegi, oma paberossijuppe imesid, nii et hõõguv tulesilm võis laskekaugusele ära paista. Pealegi olid paljud astunud punakaarti näljast

nõrkadena ja said seal enneolematult tugevat ning rasvast toitu ja niipalju kui kulus, ja seegi tumestas algul nende nagunii nõrgavõitu ning harjumatut tähelepanuvõimet. Nõndaks juhtuski, et ühel õhtul ilmusid Kierikka tuppa kaks meest, kes ei olnud siit lähikonnast. Nad ütlesid end küll Tamperest pärit olevat ning teel väerinnale, kuid see ei tundunud usutav. Ilmselt ei olnud nad töölised. Nad katsusid küll harimatust teeselda, kuid paberossi ei osanud hoida, nagu töömees seda hoiab, vaid paljastasid lisaks ka oma sõrmede peenuse. Pealegi rääkisid nad veidi segaselt. Üks tähendas, et neid oli juhatatud siia tallu, mispeale perenaine ruttas vastama, et nende juurde ei peaks miskit juhatamist olema, ja hakkas peremehele silma pilgutama. — Ja kui nad kord väerinnale mõtlevad minna, siis seal ja seal on staap, varsti ehk tullakse sealt piima tooma ja siis võib nendega kaasa minna.

Juures olid ka peremees, keegi naabrimees ja Silja. Noorem võõrastest vahtis eriti Siljat, vahtis nii sooja pilguga, et seda tähele pandi. «Meil on küll veidi kiire,» ütles vahtija, «aga kas see näitsik ei võiks tulla natukeseks meile teed juhatama?» — «Eks ta natukeseks või tulla, kui te teda päriselt kaasa ei vii,» vastas perenaine õrjetult. — «Nägemiseni,» ütlesid mehed ära minnes. — «Mhh, ei mina sinu nägemisest hooli,» ütles perenaine siis, kui uks minejate taga kinni tõmmati.

See juhtum tõi Kierikka rahvale mõnevõrra tüli juba nüüdki, aga ka veel kolm kuud hiljemini, kui valged kihelkonna vallutasid. Üks neist salapärastest võõrastest oli siis nimelt kompaniiülem ja mäletas hästi seda karedat kohtlemisviisi, mida Kierikkal eriti perenaine oli nende vastu üles näidanud. Kui pealegi veel kuuldi, et Kierikkalt oli omal algatusel punakaardile suur siga kingitud, et punased seda hoolikamalt talu valvaksid, siis ei puudunud palju, et Kierikka vanamees oleks punavangide hulka pistetud. Sea hinna pidi ta ikkagi kaitseliidu kassasse kinni maksma.

Aga nüüd, sel õhtul, tõmbas Silja endale sooja jaki selga ja villase rätiku pähe ja läks neid tundmatuid noormehi saatma. Ta nagu luges seda käsku noorema mehe pilgust. Kui nad õuelt olid talli ligi jõudnud, haa-

ras noorem ägedasti Silja käsivarrest kinni ja ütles sosistades: «Kuule, tüdruk, sina oled kena ja hea näoga, kindlasti sa ei ole punane.» Siljale tegi see nalja ja talle kuidagi meeldis noormehe ägedus ning käitumine. — «Ei meil ole punast lehmagi laudas, see viidi staapi,» vastas tüdruk ja naeris usaldavalt. — «Aga kuule nüüd, tüdruk, kas sa ka tead, et meie elu on sinu käes, aita meid, et me pääseksime läbi rinde sinna Kuuskose kanti, aga seal on vist punased püssiga igal teeotsal?» — «On küll, esimene kükitab juba siin, meie rehe juures, kuid see on Telinieme Ville, see teid ära ei söö.» — «Ära lobise, vaid ütle, missugust muud teed mööda me sinna Kuuskosele pääseme, kusagilt metsi mööda — ja kas on seal mõnda niisugust kohta, kuhu võiks sisse põigata ja kust saaks süüa.» Silja ütles, et temagi võib neile süüa muretseda, kuid mehed pidasid edasijõudmist tähtsamaks. Nõnda siis mindi, võõrad tee kõrval suusatades, ent kogu aeg ometi Siljale järgnedes, kes läks teedpidi. Ta saatis oma kaaslased mõnedest majadest mööda, mille mehed parajasti kohalikus punaste staabis põõnutasid, kuni ta ühe metsaküüni juures peatus ja künnisele istus. Mehed pöördusid kah sinna, ja seal siis Silja seletas kuidas oskas, kuhu neil tuleb minna, ja kirjeldas täpselt seda majakest, kus ta ise kord oli käinud ja mille taati ta tundis. Tuleb ainult öelda tervisi Salmeluse Siljalt, siis ta usub. Sealt nad võivad süüagi saada ja juhatust edasiminekuks. Kui mehed olid korranud saadud juhtnööre, haaras too noorem ning tormakam äkitselt Silja ümbert kinni ja suudles teda tugevasti huultele. «Kui kõik hästi lõpeb ja ma veel tagasi tulen, siis ma võtan su ära, jumala eest võtan.» — «Ära luba ilmaasjata, mul on juba,» ütles Silja ja vaatas sinnapoole, kuhu ta mehi oli juhatanud. «Aga nüüd tuleb teil minna ja minul samuti,» ütles Silja ja hüüatas veel juurde — isegi ehmudes sellest, mis ta kuulis oma suud ütlevat: «Viige tervisi Armasele!» Niihästi momendi kui ka oma hinge pinge lõtvus nõndaviisi äkitselt ja tahtmatult.

Noormehed vaevalt kuulsid seda viimast hüüet või arvasid, et see viimane sõna tähendas ainult üldist tervitust. Nad läksid juba Silja näidatud suunas, ja Silja sammus tagasi Kierikka poole, hing nagu mingiks uueks

soojuseks ärganud. Oli imelik, kuidas elu tõi talle ikka selliseid äkilisi elamusi: miski algas — kasvas kiiresti — ja kustus. Tüdruk ruttas talveõhtust teed mööda, süleluse ja suudluse jälg püsis veel tema teadvuses, hing hõõgus, nagu poleks lund ega jääd olnudki, vaid oli taas suveöö Kulmala mäel või metsaniidu teel juudakäppade õitsedes. Too tundmatu noormees, kes oli tulnud teadmata kust ja läinud teadmata kuhu — see oli võtnud temalt, Siljalt, suudluse, et viia sinna, kus Silja aimas oma suveõise sõbragi olevat. Seal ta arvatavasti on, sest siin teda ei ole. Ta on seal ja tuleb sealt ning nad kohtuvad jälle, kuid palju paremini kui läinud suvel. Neil on seljataga teineteise ootamine, nad oskavad teineteist otsida ilma järele mõtlemata, häbenemata. Suve kõige ilusamal ööl nad läheksid lausa kõige sügavamale metsaniidule, lehestiku varju ... On ilus mistahes olukorras oodata, kui see, keda ootad, on — niisugune. Ja kui ootus toob meeldivaid aimusi, millega keset jaanuarikuist metsa ühineb suveõise niidu lõhn.

Tüdruku hing hõõgus talveõhtusel pimedal teel. Lumi kumas valgena — ja lumel tee äärt mööda suusatasid kaks meest, püssid põigiti seljas. Kui nad Siljat nägid, kajas karm käsklus: «Seis!» Silja ei osanud niisugust käsku kohe täpselt täita, vaid astus veel mõned sammud, kusjuures üks meestest püssi haaras ja sellega Siljat sihtis. Seepeale peatus Silja rahulikult.

«Kust sa, plika, tuled?» küsis punakaartlane.

«Ma käisin sealpool — vähe jalutamas.»

«Käisid vist mõnda lihunikku saatmas — ütle kohe, on parem.»

«Ei minul ole midagi öelda, laske mind koju, on veel tööd teha.»

«Küll me sulle näitame kodu — kui sa poleks naisterahvas, oleks su viimne laul lauldud. Tuled staapi, küll seal sust vigurid välja pitsitatakse. Nüüd marss edasi!»

Ometi muutsid mehed niipaljukest meelt, et Kierikkale minnes sisse põigati, peremeest ja perenaist pisut üle kuulama. Perenaine vaterdas seletada: «Kaks hulgust siin küll käisid, aga ega meie talust neile midagi antud, mina ütlesin, et minge staapi, seal teatakse kõik asjad ära, ei mina tea midagi, ja siis üks palus seda Sil-

jat saatma, viskasid vist veidi silmagi, küll ma nägin, ja mina ütlesin, et Silja võib minna, mine pealegi ja näita teed, aga ega mina tea, mis teed mööda nad läksid, ega tahagi teada . . .»

«Küllap vist on kõige etem, et viime Silja staapi ja peremees tuleb kaasa, et kuuleks, kas siin sihukesi külalisi on vareminigi käinud.»

«Mis mina seal õige teen, mina ei tea kogu asjast midagi, arvan et . . .» — «arvas» peremees.

«Noh, läki aga minema, ega meil ole aega siin pikemalt uurima hakata. Marss, minema!» ütles vanem mees otsustavalt.

Staabimehed istusid tuttavas tubakasuitsus, nägudel mõõdukas rahu, nagu peab olema, kui võim käes. Neile mitmetele popsnikkudele ja saunameestele, kelle esiisad — ja nemad ise nooremana — olid teinud aastast aastasse lootusetut tööd, mille tagajärjel nende olukord ei paranenud, tehti seda siis laisemini või usinamini, neile tähendas see staabis istumine tõesti elu kõrgpunkti. Oli süüa, oli puhkust, oli tubakat, oli mõnusat juttu. Mõnusaks enesetunde turgutuseks eriti algupäevil oli see, et võisid nii mitmeltki varem suurustanud talunikult välja kamandada, mida soovisid. Esialgu see tagasihoidlikumaid otse uimastas, sellega käis kaasas niisugune kummaline tunne, et nüüd ollakse teel, mille lõppunkt on kole kahtlane, tulgu siis mis tuleb. Seesama tunne oli ka tuttavate inimeste vahistamisel ja staapi viimisel.

Eks need staabitaadid tundsid Kierikka vanameest väga hästi ja teadsid, et ei see ühtki valget oma majas poputa. Ei ta usalda ega viitsi — on meelsamini «ainult niisama» — nagu Kierikka ütleb. Siljast aga teadsid, et kui ta niisugusesse asjasse on segatud, siis on see lapsikus, mispärast teda tuleb natuke hirmutada.

«Noh, ütle's nüüd õige, mis mehed need olid ja kuhu sa nad viisid?» küsis Rinne, staabiülem ise, lahke häälega.

«Ei mina tea, kes nad olid, mina pidin ainult neile teed staapi juhatama.»

«Aga see tee ei lähe ju sealt.»

«Sealt saab ka — nad ütlesid, et lähevad parema meelega metsateed kaudu.»

«Ah-haa, nõnda jah, seda minagi arvan,» naeris Rinne. «Noh, kui kaugele sa neid saatsid?»

«Kivilähde reheküüni ette — nad palusid mind juhatada kõige lähema staabimehe juurde, ja eks Kivilähde ju kuulu . . .?»

«Eks temagi kuulu kuhugi — noh, mis nad siis veel küsisid?»

«Ei nad minult küsinud enam midagi — igatahes ma ei mäleta.»

«Silja jääb siis niikauaks siia, kuni ta mäletama hakkab. Peremees võib koju minna, aga vaadake seal Kierikkalas ette, et teie tüdrukutel ei käiks seda sorti kavalere, või kui käib, siis teatage ruttu siia, muidu tuleb süü ja kõik tagajärjed teie kaela.»

«Ega sel plikalgi maksa siin tea kui kaua olla, kodus ka tarvis . . . meie talus on ju teie vastu muidu ikka . . . ma mõtlen.»

«Noh, sellest ei tasu nüüd rääkida, igaüks peab olema, nagu ise teab, sedapuhku. Vaadake ainult, et lihunikud teie kandis ümber ei hulgu . . . Ja mis tüdrukusse puutub, siis küll ta hommikul siit minema saab, me ainult uurime vähe, mis need lihunikupojud temaga seal küünis tegid — et kas selg on heinapebrene ja — muid niisuguseid asju.»

Rinne rääkis seekord pisut pahura tooniga. Südamepõhjas ta esiteks põlgas säärast Kierikkat, keda ei saanud pidada isegi korralikuks vastaseks, ja teiseks oli tal tema vastu mõndagi vana vimma.

«Mine aga, vana, nüüd koju ja jäta plika siia, keda sa niikuinii lihunikkude kampa lükkad,» ütles üks pingil istuv linlase moodi võõras mees.

Kierikka läks — ei olnud parata.

Kui Silja üksi jäi, ei paistnud temast enam palju hoolitavat. Rinne ja teised staabimehed läksid kambrisse, Silja jäi eestoa pingile istuma. Seal olid loatähtede andja oma laua taga, paar külast kohalekamandatud küüdimeest ja mõned tundmatud punakaartlased. Need viskasid vahetevahel Siljale rõvedaid märkusi, kuid Silja ei vastanud neile isegi mitte näoilmega. Kui nad olid

katsetanud üha lopsakamate sõnadega, ilma et vastikusevirvetki tüdruku näkku oleks siginenud, loobusid nad sellest.

Rinne naine, sõbralik ja tasase loomuga inimene, kes oli hästituntud kokk, kutsus Silja kööki kohvi jooma. — «Tema on vang, tema ei tohi kuhugi minna,» ütles äsjane rõvetseja. — «Küll mina seda vangi tunnen ja valvata oskan,» ütles selle peale Rinne memm, «Silja, tule aga siia!»

Samas kostis telefonihelin ja kõrvaltoas hakkas Rinne rääkima:

«Kas Vuonieme staap — siin Rinne Mahanala staabist — Ma-han-ala, võite kindel olla. — Kanname ette, et kaks lihunikku katsuvad arvatavasti sealt Kuuskose poole läbi pääseda — neid on videvikus siin Kierikkalas nähtud — juba hilja? — juba läinud! — noh, kas seal valvureid ei ole, mis unimütsid... — maha lasknud? kurat! Valvur maha lastud ja kasarmus ei teata midagi — sa kuradi kurat!»

Kõne katkes. Silja oli kuulnud ja aimanud kõik. Rinne kuuldus eestuppa minevat ja pärivat, kuhu tüdruk on jäänud. — «Joob kohvi seal sinu eidega,» vastas hoolimatu võõras hääl. Uks avanes. — «Silja Salmelus, siia!» kostis Rinne terav hääl, milles polnud enam kübetki endisest naljatoonist. Tüdruku süda võpatas, ta kahvatas ja vaarus, meelde tuli Armas, see nimi ja veel teinegi, tema vari, kes hiljuti oli temast üle liuelnud. Ta otsis endas nagu mingit tugipunkti — tõusis ja läks Rinnele järele. Seekord nad ei peatunud eestoas, vaid läksid otsekohe tagakambrisse, kus asus pärisstaap.

Mehed olid nüüd küll tõsised, kuid erilist söakust ei paistnud muude kui ainult Rinne näost. Oma vurrud, mida ta rääkides harilikult silitas ja ülespoole keerutas — siis ütles ta alati kõiki sõnu nii, nagu oleksid need trükitud — need jättis ta nüüd rahule. Ta ütles võõra, ehkki talitsetud häälega osalt oma kaaslastele, osalt Siljale:

«See Silja Salmelus on aidanud kaks hädaohtlikku vaenlast läbi rinde, kes minnes on maha lasknud meiepoolse vahiposti. Kas Silja tunnistab, et ta on seda teinud?»

«Mina tunnistan, mis ma juba tunnistasin, et meile tuli kaks meest, kellel perenaine käskis staapi minna, kui nad kord rindele tahavad saada, ja mina läksin neile teed näitama; nad ütlesid, et lähevad parema meelega metsateed kaudu ja küsisid, kus on lähema staabimehe elukoht, ja mina juhatasin nad Kivilähdesse.»

«Missugused sõjariistad neil olid?»

«Ei olnud mingisugust sõjariista kummalgi.»

«Kust sa tead, et ka taskus ei olnud?»

«Tean kindlasti, ma oleksin seda — tundnud.»

Nõrk muie ilmus teiste meeste nägudele. Silja tundis, et ta oli liiga palju nende tundmatute kasuks ütelnud — miski alateadlik kaitsmistahe oli toonud ta huultele niisuguse, muidu võimatu vihje.

«Küllap plika oli neile ainult niisama pruukida, teadmisega ei ole ta neile abiks olnud,» ütles üks meestest.

Silja ilme ei muutunud ka nüüd rohkem kui ennist eestoas, ta oli nagu endast eemal, näis pigemini hinges mingeid meeldivaid unelmaid mõlgutavat. Ja kui teda kõnetati, ei ärganud ta neist kohe. Rinne ütles:

«Nõnda — kõige parem karistus ehk oleks, kui plika jääks veidi ka meie poistele siia pruukida, kuid korralikule punakaartlasele ei kõlba lihunike jäänused.»

Sel hetkel kostis eestoast kära ja Silja ülekuulamine katkes. Tuppa oli tulnud salk võõraid punakaartlasi, Rinne läks kuulama, mis neil asja oli. Nad küsisid meest, kes oskaks minna Kurkela tallu — Silja kuulis küsimust selgesti; Kurkela oli just see Kierikkala küla talu, mille peremees kuulus valgekaarti. Rinne päris veel midagi sosinal, mehed näitasid mingeid pabereid. Neil oli raske häält tasandada, need kärisesid nagu väljas pakase käes. — «Jaa, täna öösel see sünnib, kas küüdimeest on?» kuuldus üks küsivat. — «Võtke too plika sealt kambrist,» naljatas üks omade hulgast. — «Kes just praegu on vahistatud lihunikkude aitamise pärast,» lisas teine asjalikult. — «Kes see nihuke on, viime künka taha...» — «Ei, tema ülekuulamine on veel pooleli,» kuuldus Rinne ütlevat oma parimas kirjakeeles, ja pingilt uriseti vahele, et küll omad plikad siin ise üle kuulatakse. — «Kus Teliniemi on?» kostis Rinne hääl üle teiste lärmitsemise. — «Siin, härra kapten.» vastas küsi-

tav harjunud kombel. — «Võta üks valvekorra hobune ja mine nende meestega kaasa ning tee, mis nad käsivad.» — «Käsk saab täidetud,» kõlas vastus.

Siis mindi, ja Rinne tuli kambrisse tagasi. Tema silmis oli äsjase pinge tõttu isesugune läige ja ta äigas jälle üle vurrude. Keegi küsis, kes need mehed olid, ja sai Rinnelt kõige puhtamas keeles vastuse: «Ma ei oma asjast täit selgust, kuid niipalju kui võin arvata, olid nad lihunikukaardi teeinspektorid.»

«Ja-jah, ja siis jälle see tüdruk, kes lihunikkudega nii hoolega ameleb, et ära teab, kas neil on sõjariista taskus või mitte — mis me nüüd temaga peale hakkame. Ta on ju tööline, kuigi ilmsesti nende pimedamate hulgast.»

«Nõndaks ta on, terna nende sepitsustesse segatud ei ole, see on mulle selge, laseme tüdrukul minna, kui hommik valgeks hakkab minema.»

«Jaa, aga ta peab liikmeks astuma, et see arunatuke vaimuvalgust saaks. Kus liikmeraamat on — kas sul raha kaasas on, et saad liikmemaksu ära maksta?» kõneldi üsna leplikult. Oli ilmne, et äsjaste meeste külastus ja süngevõitu minek oli terve staabi tähelepanu Siljalt kõrvale juhtinud. Öö jooksul juhtus lähikonnas palju tähtsamaid asju. Kui Teliniemi küüdist tagasi tuleb, siis kuuleb. Oli alles sõja alguspool, ainult mõned üksikud olid sattunud verevalamisega otsesesse kokkupuutesse. Viletsavõitu talu teenijatüdruk muutus tühiseks, kui suurtalu peremeest mindi ... need põhiliselt healoomulised popsihabemikud ei mõtelnud asja lõpuni, kuid neil oli ometi tarve seda innukamalt õnnetu tüdruku kaitseks sõna võtta. Niihästi Rinne silmis kui südames miilas varjatud raev, tema mõtles asjad küll lõpuni, mis puutusid Kurkela paksmao tänaõisesse saatusesse, kuid Siljast ei paistnud temagi enam hoolivat. Rinne naine tuli köögist. «Olge vait, Siljal, vaesel teenijatüdrukul, ei ole nendega miskit pistmist. Silja, tule siia kööki, ma teen sulle aseme, et saad niikaua pikutada, kui hommikul valgeks läheb, ja siis kaod ruttu lüpsma, et meilegi piima saaks — ja ära mine enam sihukeste poiste seltsi, keelitagu kuidas tahes.»

Rinne memm oli hea ja südamlik inimene, ja isegi paljude ümbruskonna talunikkude meel oli kahjutun-

dest liigutatud, kui «valged» pärast kihelkonna vallutamist, kohe esimesel päeval ta maha tapsid. Kuigi ta põlvili ja jumala nimel oli armu palunud.

Silja heitis perenaise näidatud asemele, kuid ei uinunud. Toast kostis vahetevahel jutukõminat ja püssi jõgistamist, kuid kolme paiku polnud enam midagi kuulda. Staap magas kambris. Kord helises telefon. Rinne vastas tuhmi häälega, piilus ettetuppa ja heitis jälle magama. Pilgu aja pärast tuli valvur väljast ja hakkas uue vahetuse meest äratama, see muudkui urises vastu ja minekust ei tulnud tükil ajal midagi välja. Viimaks ärkas Rinne naine üles ja keetis Silja vastupuiklemisest hoolimata kohvi. — «Jah, aga ma unustasin õhtul liikumisloa ära, tuleb mõni meestest äratada, et see välja kirjutaks.»

Selle peale ärkas kirjutaja ja mitmed teisedki. Ärkas paar neist eileõhtustest lobasuudest, kes niisama olid staapi pidama jäänud. — «Noh, eks sina, Miilits, lähe siis saatma, et sa õhtu otsa siin vesise suuga ähvardasid.» — «Jaa, kurat võtaks, saab mindud,» vastas teine ja ajas ennast püsti. — «Kas sõjariista ei võta?» tähendas kolmas asjalikult. — «See riist mul igatahes on, mida teel tarvis läheb,» ütles eelmine ja kahmas Siljal käest kinni — aga tuli siiski tagasi ja pani revolvri tasku.

Silja oma saatja nime ei teadnud, kuigi mäletas, et oli teda kusagil tantsuõhtul näinud. See oli suurt kasvu ja valgetverd mees, kes käies kippus jalgu ja kogu keha nõtkutama.

«Noh, kus me siin's natuke armastaksime kah?» — ja kui Silja seepeale midagi ei vastanud, otsis mees paberossipitsi, katsus sellest vana koni välja puhuda, ja kui see ei tulnud, asetas pitsi vasakusse pihku ja lõi parema peopesaga vastu, nii et koni lendas lumehange. Siis puhus ta pitsi veel tühjalt, jättis niikauaks suhu, kuni võttis karbist paberossi ja pani karbi tagasi tasku — siis alles toppis paberossi pitsi otsa ning süütas käte varjus põlema — ja lõpuks viskas tikuotsa minema. Kõiki neid liigutusi tegi mees nõnda, nagu oleks ta mõnulenud ja sellega uhkustanud, et oskas teha seda nii ladusalt ja nii uhkesti nagu kange poiss kunagi, olgu ta kes ja kust tahes.

Kagus kullendas koit. Silja käis nagu kusagil võõras, imelikus maailmas, kuhu ta eile õhtuvidevikus oli Kierikka peretoast kukkunud. Kõrval käis punase lindiga poiss ja laskis kuulda väikesi rõvedusi, mis olid nagu rasvaga määritud, nii et nad ladusalt ja otsekui sõbralikult tema suitsumahvide vahelt välja lipsasid. Silja koguni kuulas neid, mõned peaaegu tegid talle nalja, nii et ta turtsatas, mis omakorda hullutas poissi jätkama.

Nõnda nad läksid, kuni küla viimase talu taga tuli vana, ristpalkidest ehitatud õleküün, ukseta suuauk otse vastu teed. Seal hakkas mees tõemeeli pihta. Ta peatus ja peatas ka Silja, kes esiti õieti ei taibanud, mida mees mõtles. See selgus ometi peatselt. — «Noh, läki nüüd vähe põhku soojendama,» — ja hakkas Siljat kättpidi sisse vedama. Silja vaatas mehele imestades otsa, aga kui see ikka tugevamini teda käsivarrest kiskus ja krabas selja tagant juba teistki kätt, siis raputas ta end lahti. Seepeale muutis ka mees oma võtteid, kahmas tüdruku sülle ja viis küüni.

Seejuures ei märganud ta üksikut hobusemeest, kes tasa sõites eestpoolt lähenes, püss torakil reekresla najal. Läbi hämaruse nägi hobusemees küüni juures ainult ebamäärast sahmerdamist, ta sakutas ohje, ja küüni ette jõudnud, peatas hobuse, tõmbas püssi vinna ja lähenes, püss käes, küüni ukseaugule. Seest oli kuulda vaikset, kuid ägedat rüselemist.

«Kes seal on?» käratas ta pimeduse tõttu veidi ebaloomulikult kurjasti.

«Punased, Mahanala staabist — oled sa Teliniemi või?» küsis mees ja hakkas välja tulema, hoides rabelaval tüdrukul siiski endiselt kätest kinni.

«Olen neh — aga mis kuradit sina siin mässad? Lase tüdruk lahti, nagu näed, ta sinust ei hooli.»

«No kuidas reis läks?» küsis mees nagu teist juttu tehes ja laskis samal ajal tüdruku lahti, kes enne kui minema läks, vihaselt oma riideid kohendas ja puhastas.

«Seal igatahes on kõik korras,» vastas Teliniemi ja jäi vaikides enda ette vahtima. Pilgu aja pärast küsis teine mees jälle:

«Aga kuhu see kamp sai?»

«Saatsin raudteejaama.»

«Või nii — see oli siis vist see eriväeosa, kurat võtaks,» ütles mees ja istus Teliniemi kõrvale rekke.

«Head tervist, plika, ja ela priskelt!» hüüdis ta kaugenevale Siljale.

Kagus oli koidukullenduse sekka ilmunud juba punastki, kui Silja lõpuks Kierikkale jõudis. Ei tasunud enam magama heita, ta jäi ootama, kuni perenaine lüpsile tõuseb. Öö väsimus oli kadunud, meeli täitis isesugune erk värskus. Tal oli hea enesetunne. Eileõhtusest minekust kuni siiani oli toimunud nagu pidev tõus. Ta ei osanud seda seletada ja ega ta palju sellest mõtelnudki. Midagi, mis kuude kaupa oli uinunud, oli nüüd ärganud, ja Silja tundis, et see tema eluajal enam teist korda ei uinu. Ta ootas.

Hommikul kuulis ta, et Kurkela peremees oli leitud tee äärest jäält. Asjast oli saadetud sõna staapi, kus oli lubatud uurima hakata. Silja ei rääkinud kellelegi sõnagi, mis ta staabis oli kuulnud-näinud.

Punaste võimulolek kestis seal kihelkonnas seitse nädalat — küllaltki pika aja, et vaiksemad inimesed jõudsid sellega harjuda. Mõni kohalik punakaartlane võis täiesti rahulikult mõne talu toas istuda ja jutelda peremehega ilma suurema vihavaenuta. Peremees võis veidi isegi punaste korra vastu rääkida, kui ta ennast ainult päris vihaseks ei kütnud, ja ka siis veel võis tuttav popsnik teda ainult hoiatada. Kui siis valgete võim tuli, katsusid peremehed üldiselt omi mehi ja rentnikke, nii palju kui jõudsid, päästa. Sest esimestel päevadel pärast võimuvahetust juhtus sagedasti, et võõrad valged sõdurid käisid mõne kohaliku elaniku kaebusel mööda elamuid, ja kui leidsid ülesantud mehe või naise, viisid saunast välja ja lasksid pikema jututa nurga taga maha. Üsna kiired olid ka selle «kohtu» otsused, kes kiriku juures koos istus. Suur vangide tulv põhjustas ruumipuudust ja muudki häda, ka see sundis kiirustama.

Kierikka omadel ei olnud pärast peremehe ja Silja õist staabiteekonda mässuga enam mingit nimetamisväärset kokkupuudet. Talu asus veidi võrval sellest peateest, mis raudteejaamast üle järve rindele viis, nii et

Kierikkala külas oli üldiselt tegemist ainult kohaliku punastega. Nõnda siis istus Teliniemi mõnikord küüdikäsku tuues Kierikka peretoas ja pajatas rindeuudiseid — rinne oli sealt umbes penikoorma kaugusel. Teliniemi oli muhe ja elava loomuga mees, kes tundis paljusid inimesi. Ka Siiveri asjadest teadis ta jutustada: et Siiveri peremees oli tapetud, olla leitud tee äärest, pakk vanu leivatšekke suhu topitud. Teadis ka, et Tonttila Oskari oli surma saanud. Ta oli olnud mõningaid sõdureid rindele küütimas, kui salasissid ootamatult koormat ründasid. Mehed katsunud hobuse kiiresti ümber pöörata ja põgenema pääseda, mis mõnedel õnnestuski, Oskari aga langes — oli läinud pühapäeval maetud.

Sääraseid asju jutustas Teliniemi mõnikord videvikutunnil Kierikka peretoas. Seal vilksas ta mõnel puhul ka Silja poole vaadata ja tegi silma pilgutades vihjeid: et mis Siljaga oleks juhtunud, kui tema, Teliniemi, ei oleks peale sattunud. — «Küllap see sell oleks sinust lõpuks jagu saanud.» — «Ei saa minust jagu, kui ma ise ei taha,» vastas Silja samal toonil, kuid Teliniemi märkas tütarlapse naerukil pilgust ometi, et see oli talle tänulik. Kierikka oma rahva pärimistele ei vastanud Silja muud, kui et «küll Teliniemi juttu jagub».

See rahulik meeleolu hakkas märtsikuu lõpul rahutumaks muutuma. Igasuguseid määrusi tuli ikka tihedamini, mõned neist olid hoopis arusaamatud — nagu seegi, et talust ei tohtinud pimedal ajal ühtki tulevilksatust paista; kardeti nähtavasti valgussignaalide andmist. Ka hakati rekvireerima niisuguseid asju, millest tänini ei olnud juttugi. Nõnda tulid ühel päeval Kierikkale kaks meest, üks noor ja teine vana, ja teatasid, et nad korjavad saanitekke. Kierikkal ei olnud neid rohkem kui üks ja seegi viletsavõitu, kuid viidi ikkagi ära. «Ei aita, käsk on käsk,» ütles vanem, sasis habemega kiilaspäine vanamees, takkatõenduseks pead väristades. — «Nüüd on seal küll juba puha möllamas, kui isegi Toivola Jussi on platsis,» ütles Kierikka peremees, kui mehed olid läinud. Tema nimelt tundis juhtumisi seda vanemat meest oma sõitudelt, kuigi too oli pärit kihelkonna teisest otsast ja pealegi kaugelt kõrvelõukalt. Peremees seletas siis lähemalt, missugune see Toivola saun ja

vanamees isegi oli, ja lõpetas: «Igatahes on sealgi püss oma kandjat otsinud.»

Külas tundus see tume pinevus üha kasvavat. Kui keegi oleks neil pahaendelistel päevadel lähemalt Kierikka Silja ilmet jälginud, oleks ta võinud tüdruku ripsmete taga kuumemat läiget ja põsenukkides värskemat puna märgata. Keegi ei jälginud teenijatüdruku ilmet neil pinevail päevil, kuid tervest külarahvast oli Silja arvatavasti see, kes kõige kannatamatumalt lahendust ootas. Sest ta ootas, lootis ja uskus, et see toob midagi muudki kui ainult teistsuguseid sõdureid ja pealikuid. Talle tundus neil päevil ja öil, kus ta ka liikus või lebas, et nood kaks noormeest juba viipasid talle sealt lahingumüra tagant. Nad viipasid temale ja samal ajal kuhugi enda kõrvale, et siis tuleb see, keda ootad ja kellele viimase tervituse hüüdsid, kui meid saatsid. Ja mida enam ta ümber kasvas ja pingule tõmbus ühtede hirm, teiste esilekippuv kahjurõõm, seda enam Silja unustas, milles nende inimeste vahel õieti oli küsimus. Tema hinge täitis üha kasvav ilus lootus. Ajalend tema teadvuses tundus üha lähenevat millegi endise ja kauge, päikesepaistelise hetke poole, vahepealne segane unenägu muutus olematuks.

Tüdruk kippus ikka sagedamini vahtima sinnapoole, kust oodati uut võimu, ta võis unustada töögi, nii et perenaisel oli võimalus öelda: «Kas sa oled nii kindel, et sealt sulle suurem õndsus tuleb, et sa iga silmapilk sinna piilud?»

Nõnda siis ühel õhtul, kui talus oli poole tunni jooksul kaks üksteisele tundmatut meestesalka käinud küüti nõudmas, millest järeldati, et rindel on asjad halvasti — tol õhtul seisis Siljagi tanuma põhjapoolses otsas. Ta läks isegi tükk teed sinnapoole, kuhu kõik meeled tõmbasid. Juba oli hämaralt teelt kuulda hiilivat liikumist. Mehekogu seisatas teekäänaku varjus. Siljagi jäi seisma, kuid astus siis veel mõne sammu edasi. «On see Silja?» küsis madal, kannatamatu hääl, mis tundus tuttavana. Saanud vastuse, sööstis mees ettepoole ja hakkas hingeldades rääkima:

«Väerind on Kuuskosel läbi murtud — punased põgenevad — mõned on sattunud valgete kätte ja need on

vist maha lastud. Mina ei saa kaugemale põgeneda, sest kodus on asjad nii halvad — kui kõige hullem on möödas, võin ehk eluga pääseda. Ma peaksin nüüd mõne aja kodu läheduses olema — aga nad lasevad mu kohe maha, kui leiavad, sest mina olin nende meeste küüdimeheks, kes Kurkela peremehe tapsid — kuid mina ei teinud muud, kui ainult viisin hobusega, seda tead sinagi tunnistada — sa ju nägid, kui ma öösel tagasi tulin... Kuule — ma peidan enda sinna Kierikka vanasse õlekääni põhkude alla — saada sina, kulla Silja, Emmale sõna, et ta muretseks kuidagimoodi leiba ja sooja piima sinna ukse kõrvale, küll ma sealt kätte saan... Sa ju teed seda, kallis tüdruk, sa tunned mind, ja kui ma pääsen, siis pean sind terve eluaja meeles... Aga lähme ruttu, et sind kodus otsima ei hakataks.»

Hirmu maha surudes läks see enne nii rõõmsameelne popsnik mööda teed, vahel peatudes ja kuulatades. Talule lähenedes käskis ta Siljal ees minna, nagu poleks kedagi kohanudki.

See oli see paljuräägitud põgenemisöö. Ja siis tuli järgmine päev, mil Kierikkala külas ei olnud ühtki punast ega valget sõdurit, ja siis kartsid paigalejäänud inimesed kõige rohkem. Keegi õieti ei julgenud kuskil liikuda. Kummatigi nähti Kurkela perenaist kiriku poole sõitvat, mustad riided seljas ja näol vaikse viha uhke ilme. — «Trügib valgete juurde nii ruttu kui võimalik, vist teadustama mehe tapmisest ja muist asjust, mis kohapeal punaste ajal juhtunud.» Kierikka perenaine nägi teda ja tundis kusagil südamesopis vastikut torget. Oli ju ka tema taluperenaine, kuid too seal kirikusaanis tundus ometi sel silmapilgul nagu teisest seisusest olevat.

Ka Silja nägi Kurkela perenaise minekut. Mõni hetk hiljem läks tüdruk kellelegi sõna lausumata Teliniemele ja andis salamahti sosistades edasi, mis Teliniemi oli palunud. Majas oli meeleolu ja olukord täiesti meeleheitlik, nagu meeski seal hämaral teel oli Siljale vihjanud. Emma, tema naine, oli viimaseid päevi raskejalgne, üks vanematest lastest oli kurgutõves haige. Nuttes lubas naine teha mis võib, ja tänas Siljat, kes oli julgenud niisuguse ülesande enda peale võtta.

Varsti pärast seda käiku sattus Silja umbes samasugustesse seiklustesse, nagu seitse nädalat varemini pärast õhtust käiku, kui ta kahele salapärasele noormehele teed juhatas. Kierikkala küla nimelt ei saanud kuigi kaua viibida ses kõiki kohutavas rahuolukorras, kus ei kuuldu ühtki pauku ega näe isegi püssi. Valgete eelväed saabusid peatselt Rinne elamu juurde, kuhu siis ka kõik auväärsemad Mahanala talunikud ruttasid olukorrast aru andma, toiduainete rekvireerimise pärast kaebama ja kohalikke väljapaistvamaid punaseid, nende asukohti ja võimalikke peidupaiku üles andma. Nood kevadtuulest pargitud näoga põhjamaalased ei näinud ainelistele kahjudele erilist tähelepanu pööravat, kuuldes aga punaste poolt toimepandud tapmistest, muutusid nad tähelepanelikumaks. Ja kui mõnda naist nimetati eriti terava keelega üleskihutajaks, läks kohe paar meest teda püüdma ja kiriku juurde tooma. Ka Rinne naine oli kodunt lahkunud, kuid ei olnud siiski mehele kaugemale järele läinud, vaid tulnud tagasi ja sattunud otse maantelt kiriku juurde vangi.

Kurkela peremehe tapmisest tehti juba kohe eelvägedega juttu ja mainiti, et vähemalt Teliniemi oli tapmissõidu kaasa teinud. Teejuhiks olnud arvatavasti ka Kierikka Silja-nimeline teenijatüdruk, keda oli nähtud samal ööl staabis ja kes alles hommikul oli lahkunud seltsi koos ühe tuntud punasega. Nõnda mindi siis esiti Teliniemele, kus kõik nurgad hoolikalt läbi tuhniti. Seejärel mindi Kierikkale, kuhu veidi varem sama asja pärast oli tulnud muidki valgekaardi esindajaid.

Paljud peremehed, kes kodusõja kestel olid olnud kaunis vagurad, koguni lipitsenud punaste ninameeste ees, muutusid nüüd kõige innukamateks ümbruskonna «puhastajateks». Kiiresti said nad valged lindid käsivarre ümber ja püssid kaenlasse ning läksid, paar-kolm tükki koos või kaasakutsutud võõraste sõdurite seltsis mööda popsihütte ja saunahurtsikuid ringi kolama. Nõnda sekeldas nüüd ka tolle Santala talu peremees kuhu Silja ja Manta Siiverilt lahkudes olid sisse astunud, oma halvast kuulsusest hoolimata agaralt neis ettevõtmistes ringi, paar sünge näoga põhjamaalast kaasas.

Santalal olid vist mingid ligemad sidemed Kurkela omadega, sest ta katsus erilise agarusega koos oma meestega seda tapmist lahti harutada. Temagi kõrvu oli jõudnud mõttetu kuuldus, nagu oleks Kierikka teenijatüdruk Silja teejuhina tolle oise veretöö puhul osaline olnud — kuuldus oli seda rumalam, et oli hästi teada, et küütija oli Teliniemi, kes oli kohapealne inimene, ja seega mingit juhti ei vajatudki. Nõnda kihutas Santala Kierikkale ja nõudis Siljat säärase kamandaja häälega, mille ta viimastel päevadel oli kätte õppinud. «Milleks teda tarvis on?» küsis peremees. «On väheke tarvis — selgitama, kuidas ta need mõrtsukad sinna Kurkelasse vedas,» kärkis Santala.

«Ei tema ole mingeid mõrtsukaid kuhugi vedanud,» ütles Kierikka peremees rämedalt. Kierikka ei olnud kellegi tähtis talu, kuid suguselts oli ikkagi heas kuulsuses, ja see tuli Kierikka peremehele alati meelde, kui ta Santalaga vastamisi sattus, ning ta kasutas sellekohast trotslikku häält ja keelt.

«Küll me juba teame,» ütles Santala tehtud kaalukusega ja pilku üles lüües. «Plika oli samal ööl Rinne juures staabis.»

«Oli jah, ülekuulamisel oli, sest ta juhtis samal õhtul kaks valget väerinnast läbi.»

«Juhtis nad vist otse Rinne juurde staapi, nii et nad tee peal maha tapeti. Arvad sa, et seda ei teata, kuhu sa Siljal käskisid need mehed saata. Teatakse sedagi, et sa andsid lehma staabimeestele, et nad sinu talu eest hea seisaksid, — või oli see hoopis siga?»

Kierikka peremees hakkas nüüd vandudes ja sajatades Santala minevikku meelde tuletama, ja kohe oli ka perenaine platsis, kes võõraste sõjameeste poole pöördus:

«Ega teiegi sihukese mehega kaasas käiks, kui ainult teaksite, mihuke ta on, teie olete kaugelt ega tea — tal on niisuke kuulsus, et ma ei tihka suudki määrida, et teile seletama hakata — küll seda Santala pesakonda juba tuntakse.»

«Ära nüüd, vanamoor, plära, või saad kuuli keresse!» karjus Santala nördinult.

«Sinu püssist vähemalt mitte,» kähvas perenaine ja

asus nüüd juba tõemeeli Santala minevikku välja laduma.

Siis tuli ka Silja sinna ja Santalal läks korda tähelepanu temale pöörata.

«Ahaa, Silja, tule aga nüüd kiriku juurde oma käikudest aru andma,» ütles Santala kimeda häälega lällavalt.

«Kohe hea meelega, kui aga peremees lubab. Ma ootangi sealtpoolt tuttavaid.»

«Ära edvista, plika, küll sa tead, kus su tuttavad on, ise viisid nad Rinne juurde staapi.»

Santalaga koos tulnud sõdureid hakkas tüütama see edasi-tagasi sõnelemine. Nad märkasid, et Santala agar ettevõtlikkus oli kuidagi vildak ja et ses asjas ei olnud kõik päris selge. Nad käsutasid lühidalt peremehe ja Silja endiga kaasa kiriku juurde. Peremees pani hobuse rakkesse, üks võõras püssimees asus tema ja Siljaga ühte rekke, teine sõitis Santalaga järele.

«Ja kui need noorhärrad tõesti peaksid seal olema, keda sa, Silja, juhtisid, siis saaks va praagahabe Santala kõigele endisele otsa veel kord nina pihta,» hüüdis perenaine, kui reed juba liikusid.

«Noo, perenaine — pea nüüd pool leivamulku kinni,» ütles võõras põhjamaalane karmilt, nii et perenaine lipsas kojauksest tuppa.

Just põhuküüni kohal küsis mees peremehelt: «Kas peremees ei tea, kuhu see Teliniemi on kadunud?» Tundus imelik ja õudne, kui sadade kilomeetrite tagant tulnud püssimees nii tähtsalt selle tühise popsniku järele päris, keda ta polnud kunagi kuulnud-näinud.

«Ei mina tea muud, kui et kas temagi ei läinud koos põgenejate vooriga,» vastas peremees.

Oli päikesepaisteline hommikupoolik, ilus ja soe. Lumi sulas peaaegu silmanähtavalt, ja mida enam kihelkonna südamesse jõuti, seda halvemaks läks reetee. Kirikuplatsil oli juba vankreidki näha. Sõidu kestel möödusid nad valvepostidest ja patrullidest, kellele Santala tagumisest reest hõikus igasugu küsimusi ja märkusi: «Kas punaseid on nähtud? — Meil seal eelmises rees on paar parajat segaverelist, kes teab, mis

nad on.» Siis möödusid nad majast, kus punaseid vange kinni peeti. Maja taga oli metsatukk ja seal korraldati õhtul ning koguni päeval mahalaskmisi.

Ees läks mees töövankriga, millel kaugemalt vaadates näis olevat haokoorem. Mehe hobune läks sammu, ja et tee oli siin juba päris sula, siis jõudsid Kierikka omad lõpuks haokoormale järele.

Koormas ei olnud ometi ainult kuuseoksad, vaid päriskoorem oli nendega ainult kaetud. Vankri tagalaual oli näha verepritsmeid. Siljagi silmad nägid seda, ja aegamööda jõudis ta teadvusse arusaam, mis seal vankril oli. Aimamatult oli ta juba eemalt jälginud selle koorma liikumist, kui see esiti vangimaja-tagusest metsast nähtavale tuli. Kuid seda, mis ta silm hagude alt seletas, ei tahtnud taju vastu võtta. Sealt paistis siil naise seelikust, mida Silja arvas vareminigi näinud olevat. Koormahobust ajas Kannusmäe Taavetti, korralik saunik, ilma lasteta naisemees, virk ja kokkuhoidlik, kellest talunikud väga lugu pidasid, sest tema ei seganud ennast mingisugustesse «aadetesse». Nüüd oli siis tema peale pandud säärane eriülesanne.

Silja ei tarvitsenud kaua ses ebamäärases poolteadmises olla. Santala tegi varsti kõik häälekalt selgeks, ja Kannusmäe Taavetti andis talle lahkel ning tasasel häälel seletusi. Santala oli reelt maha tulnud ja jooksnud vankri juurde.

«Tule vaata sina, Silja, ka, kuidas sinu staabisemlak — Rinne-eit — siin oma paradiisi sõidab. — Kes too teine on?» küsis ta samas Kannusmäe Taavettilt. — «See on Kivilähde,» vastas Taavetti tõsiselt.

«Või siis seegi rebane sattus lõpuks raudu — ei tule enam minult pulli ära võtma.»

Kierikka peremehel tuli jälkustunne peale, aga ta ei ütelnud siiski midagi, kõhatas ainult kuuldavalt. Saatjad sõdurid näisid samuti tüdimust tundvat ja sundisid hobuseid takka.

Komandandi staabis oli rahvatung, kõiksugu inimesi seisis seal sabas, oodates pääsu tagakambrisse. Kõikide nägudel peegeldus pinevus, igaüks pidas oma asja eriti tähtsaks ning kiireks, ja need asjad olid kõige erilaadilisemad. Seal kippus peremees oma punase popsniku

kasuks sõna võtma, üks naine päris, kas punastest ei olnud sinna või sinna nii- ja niisugust kangapakku maha jäänud — kui oli, siis on see tema oma. Eeskoja ukse kõrval istus püssimees, kellel peale selle oli veel käsigranaat vööl. See oli keegi perepoeg, kes oli valgete poole üle pääsenud ja tulnud võideldes ühes võitjatega tagasi. Teda usutlesid nüüd mitmed tuttavad, nägudel aupaklik, peaaegu alandlik ilme.

Seal olid siis nüüd Kierikka peremeeski oma teenijatüdrukuga ja Santala vanamees oma pilgutavate silmade ning valge käelindiga. Kierikkale oli olukord kaunikesti piinlik ja ta ei suutnud tuttavale sabasseisjale vastamata jätta, kui see päris tema siinoleku põhjuse järele: «Ei ma'p tea isegi — selle Santala jaamerdamine puha.»

Silja põsenukid punetasid ärevusest ja ripsmete varjust paistis niiske, valuline läige. Tema iseäralik ootus, mis viimastel päevadel ja öödel oli üha kasvanud, oli siin sündmuste keskpunktis äkki nagu kustunud. Ta ei osanud kujutleda, et kohtaks teda siin, sellistes oludes. Kui ta sel silmapilgul üldse midagi soovis, siis seda, et Armas ei juhtuks nägema teda sellises olukorras, siin sabas seismas. Kusagil kaugel arvas Silja teda nägevat, pea püsti ja käsi tervituseks tõstetud, kusagil seal, kust ta nii väga meelsasti oleks tahtnud Siljale vastu tulla, et ühes temaga ära minna, kuhugi... jällegi uude suvesse, ära siit inimeste lehast, neilt teedelt, kus veeti mahalastud inimeste laipu.

Tema mõttest ja meelest kadusid ka need noormehed, kellele ta tookord õhtuhämaruses teed juhatas — imelik küll, et just sellest kogu see sekeldus algaski. Kuid see oli ka hoopis midagi muud kui see tänane; suvehõngu oli selleski, kuis too noorem teda küüni künnisel suudles. Ei, ei, ka neid ei saanud siia maanteele mõtelda.

Ometigi kohtas Silja üht neist noormeestest.

Ka kihelkonna komandant, üks kirikuküla isandaid, ei saanud Kierikka peremehe ja tema tüdruku loost täit selgust, või ei olnud tal nüüd aega hakata seda üksipulgi uurima. Peremehe suhtes oli ta kindel — ei see vana tõsine taluperemees ole olnud nii lähedases ühenduses punastega, et teda olnuks tarvis siia vedada, ja

komandant kärataski Santalale etteheitvalt peale, kui see ikka veel patras seast, mis Kierikkalt oli punaste staapi rännanud. «Sina viisid kah härja — kuid Santalas ei olnud temast ehk nii suurt puudust — sinna jäi ju peremees asemele,» nähvas Kierikka teravalt nöögates. — «Viisin, aga püssitikkude vahel.» — «See ju ükskõik.» — «Peremees võib esialgu koju minna, tüdruku aga viite vangide kasarmusse,» otsustas komandant ja kutsus sõduri. «Mina viin, ma lähen sealt nagunii mööda,» pobises Santala. «Käsk on antud,» käratas komandant.

Nad olid just välja jõudnud ja pöördusid parajasti väravast maanteele, kui neile tuli kärmel kõnnakul vastu prillidega härra, peas valge lambanahkne müts ja seljas hallikassinine poolkasukas. Juhtumisi viskas ta pilgu salgale, keda sõdur vangla poole tüüris. Ohvitser peatus, vaatas tükk aega Siljat ja lõpuks sõnas: «Kuradi päralt — kuhu te selle tüdruku viite?» — «Vanglasse, komandandi käsk, härra kapten,» vastas sõdur harjumuspäraselt. — «Oodake üks silmapilk,» ütles härra ja läks kiirel sammul komandandi juurde, kuid paraaduksest, mitte üldisest sissekäigust. Pilgu aja pärast tuli komandant paljapäi Siljat ja sõdurit tagasi kutsuma.

Mõlemate vanameeste, nii Santala kui ka Kierikka näod venisid pikaks, kummalgi omamoodi selle ootamatu vahejuhtumi pärast. Kierikka tundis selles härras ära ühe neist tookordseist meestest, keda Silja oli saatmas käinud, ja — tal tuli meelde, kuidas perenaine oli neid kohelnud. Kurat teab, nüüd võib sellega sisse kukkuda ... ja oli ehk sigagi liiga lahkesti antud ning oli ta ju nagu naljaviluks öelnud, et vaadake siis ka talu järele, kui nüüd sea saate ... Kõike seda jõudis Kierikka enda kaitseks läbi mõtelda. Santalal oli häda jälle sellepärast, et see kapten ei olnud tähelepanu pööranud muile kui ainult tüdrukule, kellega tal nähtavasti varemini oli tegemist olnud. Ja tüdruk võib talle nüüd kõiksugu asju seletada.

Silja oli ainus, kellesse see kohtamine — ikkagi — mõjus rõõmustavalt. Ta oli kaptenis otsekohe ära tundnud tolle vanema mehe — siis ei olnud see temaga palju

rääkinud, noorem ja lühem oli elavam. Kuid Silja nägu oli ilmselt temalegi meelde jäänud.

«Minge sealt suure trepi kaudu,» juhatas komandant ja kadus sisse.

Kapten tuli kohe kättpidi teretama ja ütles teistele staabimeestele: «Või niisuguse kullatera tahate teie vangilaagrisse saata ... Neiu nõuanded olid head ja täpsed, ja kui mina oleksin andnud sama lubaduse mis mu kaaslane, siis ei jääks mul muud üle kui minna õpetaja juurde — pealegi olen kahjuks juba abielus. Ka Fredström ei tule enam kõne alla, sest tema lamab läbilastud peaga seal kusagil Tampere ja Vilppula vahel ... Aga täbar oli tookord küll, ja kui see vana punakaartlane seal ühe värava juures poleks olnud nii kerglane, siis kurat teab, kuidas oleks läinud. Aga ta tegi meiega suitsu ja siis kahmas Fredström välkkiirelt tema püssi ning torkas vanamehe läbi nagu silgu. Häält tegemata kukkus vanamees maha ja meie vuhtisime edasi, nii et tuisk taga ... Aga valgete valvepostiga olime veel rohkem hädas, enne kui see uskuma jäi, et me pole punaste salakuulajad, tahtis vägisi maha lasta, ja siis marssisime, käed üleval, tema püssitoru ees ... Jaa, kuid see neiu tegi sel õhtul hästi, veel kord palju tänu ... Aga mis vanamehed need on? Kas see pole äkki sellesama talu peremees? Kuulge, teil on säärane kurjavaimu hull vanamoor seal kodus, tema oleks pidanud siia tooma, mitte aga neiu, kes väärib aumärki, ja kui elama jään, siis ta saabki.»

Nüüd võeti asi uuesti käsile, ja Silja kõneles nüüd palju rohkem kui äsja. Ta kirjeldas esiti üksikasjalikult seda saatmist, siis edasi, mida ta perenaisest ja peremehest teadis — et ei nemad olnud tema teada mingeisse asjusse segatud: siga oli tõesti punastele viidud, kuid peremehele oli tema teada selle eest makstud. Siis rääkis ta kõigest, mis ta tol ööl oli Rinne juures ning sealt tagasi tulles näinud ja kuulnud. Ütles oma arvamise Teliniemi kohta ja — siis tuli tal meelde ka küün. Ta vakatas ja sattus veidi segadusse, nii et Santala jõudis juba öelda: «Ahaa!» Kuid siis võttis Silja südame rindu ja jutustas edasi, nagu oleks ta kogu aeg ladunud raskeid süüdistusi Santala selga.

«Mis mees te õieti olete?» küsis kapten Santalalt karmilt.

Komandant vastas juba veidi tüdinenult Santala asemel, mispeale kapten ütles: «Kas ei oleks parem, kui Santala läheb Santalasse, et mitte öelda Sontalasse*, ja jääb sinna.» — «Jaa, Santala võib minna, küll siis kutsutakse, kui tarvis on.»

«Ju see Teliniemi on kena mees — aga kus ta võiks olla?» küsis kapten.

Avaldati arvamist, et vahest on põgenejatega koos läinud. Silja ei öelnud seepeale midagi, aga kui kõik oli lõpuni arutatud ja Kierikka peremeest manitsetud seahinda kaitseliidu kassasse ära maksma, sest ta oli ikkagi punastega mõnevõrra sõbrustanud ja nii mitmelt oli siga võetud muidu, — siis palus Silja kaptenilt võimalust nelja silma all rääkida.

«Mina lähen ka sinnapoole, räägime tee peal.»

Peremees pidi hobusega üksinda minema, kuna Silja ja kapten läksid ees jalgsi. Seal siis jutustas Silja häbenedes ning kõheldes ära terve Teliniemi-loo, kirjeldas tema kodust olukorda ja head iseloomu ning kinnitas väga, et Teliniemil ei saanud Kurkela tapmises mingit osa olla. Ja nüüd palus ta kaptenit korraldada nõnda, et Teliniemi võiks julgesti välja tulla peidupaigast, mida tema, Silja, teadis.

Kapten vaatas natuke imestades ja mitte enam nii soojalt tüdruku otsa.

«Seda ma kindlalt lubada ei saa, seda otsustab kohus, kuid igal juhul peab selle mehe oma peidikust välja tooma, muidu...» Ta jättis lõpuni ütlemata, kuid Silja sai aru, mis ta mõtles. Tüdrukul tulid pisarad silma ja ta palus edasi, et kapten teeks Teliniemi heaks kõik, mis võib. Niisugusesse olukorda oli Silja nüüd siis sattunud.

«Kui kõik tõeks osutub, nagu teie olete temast rääkinud, siis arvan, et ta elu pole hädaohus. Täiesti vabaks ta arvatavasti ei saa. Ma saadan siit paar sõdurit, kellele te Teliniemi peidupaiga kätte näitate, nad toovad ta siia ja mina kostan tema eest staabis. Muud ma teha ei saa.»

---

* Sõnast *sonta* (soome k.) — sõnnik.

Samas ta tegigi, nagu oli lubanud. Nad olid jõudnud vangilaagri kohale, kapten viipas lähima valvuri enda juurde ja andis talle juhtnööre. Samuti peatas ta Kierikka, kes hobusega oli järele jõudnud. Vangilaagri hoonest tulid kaks püssimeest, needki võõrad ja mornide nägudega. Poolpaljast teed mööda liikusid nad aeglaselt edasi, hobune vedas, jalased kriuksusid liivas, vahetevahel nõksukaupa libisedes, kui jääd juhtus olema.

Peremees sai sõduritega juba jutuotsale. — «Teie, kohalikud elanikud, peaksite nüüd, kus meie edasi läheme, metsad puhtaks kammima, sest seal võib punaseid olla.» — «Noh, küll nad sealt välja tulevad, kui aeg pikale läheb.» — «Seda küll, aga neid ei maksa seal hoida, asjata söömas,» lausus teine sõdur. — «Eks nad söö ju vangiski,» tähendas Kierikka. — «Kes käsib vangis hoida,» kostis esimene süngelt. — «Plehku ainult panevad,» lisas teine.

Seda kõike kuulis Silja, kelle põsed ikka veel hõõgusid. Nad olid alles umbes veerand kilomeetrit edasi jõudnud. Silja, kes istus peremehe kõrval kutsaripingil, haaras ohjadest kinni ja peatas hobuse. Ta ütles, et peab veel kapteniga kõnelema, ta olevat väga tähtsa asja unustanud. Ja juba ta jooksiski teed mööda vangilaagri poole, enne kui teekaaslased midagi öelda jõudsid. — «Noh, mis sel plikal jälle tuli? On tal aga tuli taga.»

Silja leidis kapteni ja rääkis temaga tõesti tulisemalt kui ennist: «Mina ei lähe nende meestega Teliniemi järele, nad räägivad nii koledat juttu, nad lasevad ta kindlasti maha, kui kätte saavad. Kui kapten ise kaasa ei tule, siis mina neile seda kohta ei näita. Oli teiegi elu kord minu käes, ja teie pääsesite, jätke nüüd mulle minu elu.» — «Aga teie elu ju keegi ei ähvardagi.» — «Ähvardab küll, sest mina Teliniemi asukohta ei näita, kui kapten ise kaasa ei tule ega anna ausõna, et Teliniemit vähemalt ei tapeta, enne kui on hästi järele uuritud, ja et usutakse, mis ma ütlen.»

Noor sõjamees naeratas ja vaatas tüdruku hõõguvaid põski ning säravaid silmi. Seda noort inimest ei saanud kahtlustada üheski kuriteos — ja et tegemist oli abielus popsnikuga, siis ei võinud olla ka mõnda salajast süda-

measja. Kapten mõtles silmapilgu ja ütles siis: «Noh, kui sina teed asja nii tähtsaks, siis pean vist minagi midagi sulle oma hinge eest andma. Oota, ma tulen kohe.»

Ohvitser oli nende viimaste ütlustega Siljat sinatanud. Alles laagrist tagasi tulles märkas ta seda ise, naeris ja ütles, et see oli vist hinge märguanne, ja et ta tohib ehk selle lühikese aja jooksul, mis nad koos saavad olla, teha seda edaspidigi. Kui nad juba ootavale reele liginesid, peatas erutatud Silja veel kord kapteni, ütles talle oma suvise sõbra nime ja küsis pisut silmi tõstes, kas kapten temast midagi teab. — «Tean niipalju, et see poiss läheneb praegu Viiburile, kui ta veel elus on . . . Aga mis sul temast?» — Silja viivitas veidi, enne kui leidis parajad sõnad vastamiseks. — «Ta oli läinud suvel siin,» vastas Silja kaptenile silma vaatamata. Kõigiti oli see Silja elu kõige intensiivsem päev.

Nad istusid rekke, kus nüüd oli viis inimest, mistõttu kapten saatis ühe mehe tagasi ja istus ise tema kohale. Nõnda sõideti siis Kierikka poole, kuid enam ei räägitud metsade puhastamisest. Vahetevahel vilksas kapten kaastundlikult naeratades Siljale otsa vaadata ja see vastas tema pilgule julgesti ning usalduslikult. Kierikka ja sõdur olid nagu teisest maailmast.

Nad lähenesid kohale, mille salajast elanikku ainult Silja üksi teadis. Ta otse värises pinevusest ja otsis juba ise pilguga kapteni pilku, äärepealt tema kättki. Mõttekujutuses elas ta juba läbi õnnelikku õhtut Telinieme saunas . . . kindlasti see väikenegi paraneb. — «Jääb nõnda, nagu räägitud?» küsis ta veel kord. Ta oli nagu joobnud, isegi peremees vaatas teda umbusklikult ja imestades. — «Kindlasti jääb,» vastas ohvitser elavamalt, kui Silja oli lootnud.

Mindi veel tükk maad — kuni Silja küüni ees jälle ohjade järele kahmas ja ütles: — «Tpruu.» — Hobune peatus, Silja hüppas istmelt ja viipas kaptenile, andes samal ajal sõrmega märku vaikimiseks. Siis hiilis ta küüni ja sosistas: «Teliniemi — kuulge, Teliniemi — mina olen, Silja — tulge välja — ärge kartke.» — Põhud hakkasid kahisema, tuli välja käsi, üks saabas, ja lõpuks mees üleni. Teliniemi pilutas silmi ja pühkis

õleprahti, vaatas siis kõigile järgemööda otsa, nägi ohvitseri ja võõraid, süngete nägudega, valgete käesidemetega sõdureid, nägi Kierikka peremeest, vaatas siis jälle Siljale otsa. Seisis silmapilgu liikumatult, ja enne kui keegi jõudis midagi öelda või teha, haaras tupest pussi, tegi sellega laias kaares liigutuse, ja äärmise põlastusega Silja otsa vaadates ütles: «Et sinagi oled lihunikkude tööriist, ptüi sind, tüdruk.» Tugeva tõmbega oli puss mõlemad kaelatuiksooned ja kõri läbi lõiganud.

«Ärge, jumala pärast, Teliniemi, teid ei tapeta,» hüüdis Silja, ja kapten ruttas teda takistama, kuid kõik oli juba hilja. Süda tõukas vähehaaval nõrgenevate löökidega verd põhule.

«Olid, mees, vist ikka süüdi,» ütles kapten, jälgides koriseva keha viimseid hingetõmbusi.

«Ei, ei, ta ei olnud süüdi — vaene Emma ja lapsed,» ägas Silja ja läks kätega silmi kattes ning teistest rohkem hoolimata jooksujalu kodu poole. Pärast seda ta enam kaptenit ega sõdurit ei näinud. Nood läksid sealt küüni juurest otse tagasi, ja samal õhtul tuli üldine marsikäsk, misjärel tegevväeosad liikusid edasi Tampere poole, kus neid ootasid ees veel ägedad võitlused.

Nõnda nihkus rinne kihelkonna piiridest välja. Veel paar nädalat, ja kogu väerinne oli täielikult lakanud olemast, kodusõda oli lõppenud, langenud maetud. Ent terve suvi läbi kestis vangistatute asjade arutamine, ja paljudes vangilaagrites paukusid mahalaskjate püssid ja ragisesid kuulipildujad. Mõningaid, kellel oli õnne olnud, hakkas kodukohtadesse tagasi tilkuma. Suure hulga vangidest aga võttis vikatimees, nad surid nälga, isegi janusse — palju oli kojujõudnuil pajatada oma saatusest. Nende juttudes segunes valimatu toorus pureva pilkega, sesse segusse katsusid masendatud mehed peita sügavale hinge jäänud meelekibedust.

Silja Salmelus, Kierikka talu teenijatüdruk, ka tema oleks nagu sellise masendava põgenemise kaasa teinud ja lisaks parajal määral vangis istunud. Vähemalt paar kuud pärast sõda elas ta veel nagu mingis uimas. Teda

vaevasid kohutavad unenäod, nõnda et ta tihti püsis meelsamini ärkvel, kui söandas uinuda. Unenäod keerlesid kõige sagedamini Rinne memme ja Teliniemi ümber ning olid, eriti viimasega seoses, mõnikord väga imelikud.

Silja ei saanud kunagi täit selgust selle kohta, kuidas Telinieme Emma pärast seda kohutavat sündmust temasse suhtus. Emmale langes samal ajal osaks muidki vapustusi: varsti pärast mehe surma suri tugevatesse lämbumiskrampidesse ka tema laps. Tal oli küll mehe punakaardist saadud palgast raha järel, kuid esiteks anti karm määrus nende rahade äraandmise kohta valgete staapi, mis ikka veel asus kirikualevis. Ja teiseks, kui Telinieme Emma oma suures hädas katsus kõrvalteid mööda seda raha kasutada, siis selgus, et see oli punaste poolt trükitud ja seega kehtetu. Inimesed käisid tol ajal, numbrite nimestik taskus, kuhu olid märgitud kõikide paberrahade numbrid ja tunnused, millest siis valeraha ära tunti. Telinieme Emma tahtejõud murdus lõplikult, ta heitis — võib-olla ehk enneaegu — lapsevoodisse, sünnitas üksinda ja pidi peaaegu hinge heitma rohkest verekaotusest ning abitusest. Selles seisukorras leidis ta teine niisama abitu naaber ja teatas sellest teistelegi. Lõpuks tuli kohale halastajaõde ja tegi mis võis: hankis vaesteabilt rahalist toetust ja maadles ise kangelaslikult raskustega. Kuid kihelkonnas oli palju hädalisi, kelle juurde ta pidi jõudma, nii et Telinieme Emmal kõigest hoolimata tuli vahel olla ilma abita. Ta nurgavoodiaeg nimelt venis tema suure nõrkuse tõttu paratamatult harilikust pikemaks.

Niisugusel ajal läks Silja ühel pühapäeva keskpäeval Teliniemele. Halastajaõde juhtus Silja õnneks parajasti ära olema, ja nüüd oli Siljal võimalus haiget naist kuidagi aidata. Emma oli haiguse ja õnnetuste tagajärjel kuidagi leebem, ta vaatas kaua ja andeksandvalt Siljale silma ning tema pea nõtkus hingamisel kergelt kaasa. Ka Silja jäi seisma ja vaatama, ta nagu seadis oma silmad Emmale vaadata. Ja siis juhtus nõnda, et mõlemad hakkasid nutma, enne kui sõnadega oli puudutatud seda mõlemat nõnda vapustanud sündmust.

«Mina õnnetu, mina õnnetu,» nuuksus Silja. «Aga ma

lootsin nii kindlalt selle mehe peale ja mõtlesin, et Teliniemil oleks siiski parem sellest koledast olukorrast ära pääseda, sest oli ometi kindel, et tema elu polnud hädaohus. Oh mind küll, et ma teda ette ei valmistanud.»

«Ei nende peale või loota, kallis Silja,» kõneles Emma hingeldades. «Ja et ka sina, Silja, neid saatsid ja läbi väerinna aitasid — jah, Taavetti teadis seda, et sina, Silja, neile valgetele teed juhatasid, kuigi sulle sellepärast suurt halba ei juhtunud — ja just minnes tapsid samad mehed nii toorelt vana Lehtimäki ära, kui ta seal teeristil vahipostil oli — ei nende peale või loota, kes kord kehvikute vastu on tõusnud ja võidu saanud — oh meid õnnetuid,» lõpetas naine kaeblemise ja vaatas pisarsilmi oma mähkmeis last.

Ometi laskis ta Siljal meelsasti otsida juhatuse järgi nöörilt kuivad mähkmed ja lapsele ümber panna. Õhtupoolikul tuli õde tagasi, kuid ütles, et peab järgmiseks ööks tingimata minema ühe kopsupõletikus haige juurde, kellel oli just kriisi oodata. Silja teatas siis, et tema võib ööseks siia tagasi tulla, kui tal kodused talitused on talitatud.

Nõnda ta siis tuligi ja valvas öö läbi, isegi hoolikamalt, kui see tarvilik oleks olnud, kuni õde jälle tuli. Ent esmaspäeva hommikul Kierikka poole minnes oli ta niivõrd nõrk, et kõndis hulk maad ilma seda märkamata, kuni peatus ja võpatas. Samuti juhtus tal laudas lüpstes: tahtis vägisi lehma alla kukkuda. Perenainegi pani seda tähele ja ütles, et Silja, kes on teiste teenistuses, ei ole kohustatud aitama, nende eest hoolitsegu vald, et sinna makstakse selleks küllalt kõvad rahad . . . ei selle inimese tööst tule midagi, kes ööd läbi üleval on, iseäranis kui ta on niisuke nõrgukene nagu sina.

Silja oli küll ka pärast seda veel mitu ööd üleval, kuigi ta Teliniemel ei käinud. Ta lebas voodis, kuna väljas ööd vähehaaval valgenesid, just nagu usaldavalt lähenedes üksildastele ärkvel hingedele. Päevadki läksid selgemaks, tavalised kevade ja suve nähtused katsusid ahistatud inimlapsi lohutada ja kosutada. Siljat need ometi kummalisel kombel väsitasid, nii et perenaisel oli juba põhjust oma jutukaaslasele seletada,

kuidas see ennemini nii hoolas tüdruk kipub nüüd laisaks ja tähelepanematuks muutuma.

Ei Silja ise ega keegi teine osanud arvata, milles on asi. Silja köhis vahetevahel, aga et see polnud raske köha, siis ei pööratud sellele tähelepanu, see näis olevat pigem halb harjumus, mis mõnikord inimesele külge hakkab. Kuna Silja näoilmes oli samal ajal nagu edasisammuva suve selgust ja tema ilu seetõttu muutus otsekui kirkamaks ja õrnemaks, võis selline köhatamine tunduda peaaegu edvistamisena, eriti kui see ikka lõppes mingi nõrga helinaga. Silja kogu olemuses aga tugevnes ja kasvas eriline puhtusevarjund, nii nagu porine õu ja maanteeveered rohtuvad ning seega nagu puhastuvad, sest talvine kõnts läheb rohule toiduks. Midagi õhulist tuli selle üksildase tütarlapse kujusse. Siin Kierikkalas ei olnud keegi eriliselt tema lähedust otsinud, kuid nüüd eemaldus ja võõrdus ta teistest inimestest veel rohkem kui enne.

Õhtuti kippus keha pisut liiga kuumaks muutuma. Silja pidas seda toa ja õhu kuumuseks, aga kui ta vaiba pealt ära lükkas, tulid külmavärinad. Siis tõmbas ta vaiba jälle peale tagasi, kägardus selle all lapsepõlveaegsesse lemmikasendisse ja kujutles samal ajal, et kogu ümbritsevat maailma pole üldse olemas. Seda tugevamaks tihenes tema teadvuses käesoleva hetke olemasolu tunne. See kägardunud, looteasendit meenutav kehahoiak andis nagu ka hingele ta algasendi tagasi; kes teab, võib-olla väreles hingepõhjas muljeid veel sigimisajast saadik. Vähemalt tundus, nagu ei oleks ta kunagi olnud noorem — ega vanem kui täna. Aeg oli üks ja sama mis käesoleva hetke olemine. Kõik elujärgud tundusid samaaegselt pulseerivat seal sulgunud silmalaugude taga, suu ja rindade ümbruses: lapsepõlv ja isa, noorus oma puhtuse ja ilusate elamustega — need, mida hing omaks võttis ja säilitas — ja lõpuks ka nood viimased elamused. Sama vastukõla oli hinges, kui tulid meelde Rinne naine, Teliniemi — või see noormees, kes teda oli suudelnud Kivilähde küüni künnisel.

Ja lõpuks manas meel esile ka selle ühe ja ainsa, kellele ta viimasel ajal, pärast neid tormilisi päevi, oli hoidunud mõtlemast. Kui palaviku tõus keharakkudes

oli roiutanud keha enam-vähem uinuma, kui ümbritsev argi-ilm oli vajunud üha raskemasse unne ja suveöö õrn, valgusküllane hingus nagu hingeust paotas, kuigi ihulikud silmad olid kinni — siis tuli ta tagasi, vaatas eemalt ja uuris, nagu sealt paadist tol leeriaegsel pühapäevaööl, tuli ja armastas nagu viis aastat hiljemini, kuid ei purustanud midagi, vaid muutis kindlamaks... ja nüüd vaatas ta kõige selle äsjase tagant nagu küsides, kas teine saab aru... Mina saan aru, mina saan aru, uuel suvel, minu suvel, mis on juba nii lähedal — või nagu sealpool kõike siinset, seal sinise ja kulla põlemises, kus sinu hing süleles minu hinge ja rääkis arusaamatuid, otsatult häid sõnu. Pea õitseb rukis, pea õitsevad juudakäpad, nad armastavad, nagu sina naeratades vihjasid. Tule!

Ja uni muutub sügavamaks. Mõne tunni kestel katsub uni anda puhkust kehakudedele, mida üks võõras asi oli viimasel ajal hakanud häirima. Keha muude talitluste vaibudes surub higi nahanäärmeist välja neid häirivaid ja kurnavaid aineid, samal ajal temperatuur langeb, hingamine muutub rahulikumaks, kopsud köhatlevad. Silmapilguks inimene ärkab, märkab, et on higistanud, ja talle meenub, et varemini pole seda olnud. On hommikupoolne öö, kell lööb pool, millest ei oska suurt arvata, palju ta on. Aga valgus toas on imeline, täiesti teine kui õhtul. Ukse kõrvalt sängist kostab sulase nohisevat hingamist — see on Kierikka peretuba ja on hoopis teistsugune, kui oli väike kamber Rantoo suvilas — mille aknal oli ärgates kirjusid aasalilli veeklaasis ja uksepiida vahelt viipas otsatutiga, kooritud pihlakaoks. See oli ka teistsugune kui kodu maja, kus kuuldavalt hingas isa... Ainus meeldiv nähtus siin oli vaikus, see, et kõik päevane oli täiesti kadunud.

Ja sel lühikesel ärkveloleku hetkel tuli see üks ja ainus nüüd kuidagiviisi avasilmi nähtavale. Ta tuli ja tahtis kõik vahepealse kõrvaldada, ta tuli uimastavalt, nii et silmad uuesti vastupandamatult kinni vajusid. Sellele meeleolule järgnes uus rahulik hommiku-uni, õnnelik nagu varasemas lapsepõlves, millal teadvus uneski oskas oodata isa hellitavat äratuspatsutust.

Kuid isa patsutus tuli ikka parajasti alles siis, kui uni juba iseenesestki hõrenes — ja kui selle ribemeid veel liikmetes oligi, siis oskas isa nii meeldivalt puudutada, sõrmedega paindlikult hõõruda ning just neid kohti pigistada, ise samal ajal kelmikalt puhkides, nagu oleks teda ennast hõõrutud, ja kõik unejäljed minema peletada, nii et võis virgena voodist hüpata ja joosta välja trepile päikesepaistet tervitama.

Sel varasuvisel hommikul olid äratajaiks Kierikka lehmad. Või lõpuks oli see perenaine, kes Silja äratas, viimasel ajal omaksvõetud poolheatahtlikul toonil torisedes, et «küll on ikka imelik asi, et sa nüüd igatepidi niisukeseks muutud». Täna hommikul — ja hiljemini ka teistel hommikutel — oli Siljal tõesti raske harilikul ajal, kell viis, lüpsile tõusta; siit oli nimelt kaunis pikk maa meiereisse, nii et piimavedaja pidi õige varakult minema hakkama. Silja aga — ta oleks sel kevadsuvel tahtnud hommikuti magada, magada kas või kella kaheksani välja. Kuid ei saanud, isegi mitte pühapäeva hommikul, kui sulanegi magas peaaegu nii kaua kui tahtis. Ta oli viinud hobused pühapäevaks kaugele koplisse ja seal võisid nad olla kuni esmaspäeva hommikuni, sest Kierikkalt ei käidud kirikus muidu kui ainult laual üks kord suve jooksul, sel ajal kui rukis õitses.

Nõnda nad siis läksid igal hommikul: Kierikka talu veidi rangjalgne perenaine, õrjetult heatahtlik, pea pisut ettepoole kaldu, ja tema õõnuke, pikkade ripsmetega tüdruk, kes kord — enne neid viimase aja asju ja sündmusi — oli sündinud suurema ja auväärsema pärustalu peretütrena; nad läksid karjatara poole, kus lehmad, ühed seistes, teised veel lamades ja mäletsedes, neid ootasid. Karjatara pinda katsid kuivanud haoraidmed, kuna siin-seal oli rohekaid, kevadisel rohul olnud lehmade jälgi — mõni loomult lodevam lehm oli määrinud sellega oma reied ja nisadki kokku, nii et kaasa tuli võtta veeämber ja rätik. Meiereis nimelt oli kord tehtud märkus, et Kierikka piim on must. Ja sel juhul võeti hinda maha.

Silja oli tõusnud vastu tahtmist — kuid varsti ta siiski virgus, sest sellisel varjasel hommikutunnil oli õhk värskem kui mõnel muul ajal ööpäeva kestel. Kindlasti ole-

nes see meeldivus ka sellest, et peretoa õhk oli hommikul eriti umbne. Ruum oli küll kaunis suur ja tavaliselt ei maganud seal rohkem kui kolm inimest — peale Silja veel sulane ja nüüd ka päeviline —, aga nad oskasid oma elutalitlustega toa õhu põhjalikult ära rikkuda. Peremeeski, kelle ninas vusises alatine nohu, pani seda hommikul peretuppa astudes tähele ja ütles selle kohta mõned laisad, nöökavad sõnad.

Nõnda siis, jalule saanud ja tuhandete miljonite õite ja lehtede poolt värskendatud õhku sisse hinganud, jäi Silja töövõimeliseks kuni keskhommikuni. Ta võis mõnel juhul isegi vaikset lauluviisi ärgitada. Kuid keskhommikul pani perenaine tähele, et Silja ei söönud pea midagi. Omamoodi oli see ju talule kasuks — eks oli sääraseid tüdrukuid, kes sõid nii palju, et sel tööviljakuse seisukohalt oli suur tähendus —, kuid seegi ei tundunud päris hea, kui Silja kogu söök piirdus ainult sellega, et ta jõi väikese kruusitäie läbiaetud piima, mida piimavedaja oli meiereist tagasi tulles toonud ja mida Kierikkal nagu muudeski taludes tarvitati peaasjalikult sigade ja vasikate jootmiseks. Tõsi küll, seda anti ka perelauale. Aga selle kõrval oli siiski ka midagi muud, seda, mis töötegijale jõudu andis, nagu kartuleid, silku, taimevõid ja ennekõike tugevat rukkileiba. Seda viimast oli alati, ja seda oli sulasel ning tüdrukul õigus süüa nii palju kui kulus. Kõige kitsimalgi peremehel ja perenaisel ei kõlvanud — ka sel suvel mitte — rääkida teenijate liigsest leivasöömisest teisiti kui vahest ainult naljapärast. Ja toosama sulane, kes seal ukse kõrval ööd magas, oskas igatahes ka sellest vanast õigusest lugu pidada. Kui silgud juhtusid olema vanadusest veidi roostes või taimevõi räästunud, pistis see mees söögiajal nahka peaaegu terve leiva, säärase, milliseid purukuivana läheb kilosse kolm tükki, pistis nahka, suutäisi ikka selle meiereipiimaga, lõssiga, alla saates, ja kui oli oma jao söönud, tõusis ja röhatas.

Aga Siljale ütles perenaine:

«Söö, söö, plika, ei niisukese söömisega tööd jõua teha. Et sa jälle õhtul ei oleks nagu kuutõbise õhtupalve.»

Silja tegi nii palju kui jaksas — ka õhtul, kuigi veri kõrvus tormakalt kohises ja kuigi mõtted juba tööajalgi

kippusid endistesse aegadesse, nagu nad algul olid kippunud ainult õhtul voodis olles, kui kehasoojus tõusis. Keegi nagu sosistas Siljale nüüd juba pärast lõunat, et see on niisugune olukord, millest endise juurde pääseda ei ole võimalik . . .

Silja mõistis vägagi hästi, et tema endine elu ei tule enam tagasi, endine elu Kierikkalas, kuhu ta kord läinud sügisel oli ilma mõtlemata tulnud. Tema ööd hakkasid endisega võrreldes ikka enam muutuma: õhtune temperatuuritõus oli märgatavam, samuti ka higistamine ja köhimine hommikupoole ööd. Seda pani tähele juba ka sulane, kes õhtul oli olnud vabadikusaunas õlut joomas, ja nüüd öösel ärkas, et välja minna. Kui päeval neid mõni sellepärast narritas, et nad ühes toas magasid, ja Silja, leides kõige parema vastuse, ütles, et «kuidas oleks, Aapo?», siis vastas sulane seepeale enesega rahulolevalt õlgu kehitades: «Ah, mine, ei mina sust hooli, sul on tiisikus, sa köhisid öösel nii koledasti.»

Ligines jaanipäev. Silja hakkas jälgima kuu ja selle üksikute päevade möödumist, ta vaatas kalendrit ja arvutas, mis päev see läinud suvel oli, mis tänavu on pühapäev: see oli olnud laupäev, see ja see laupäev. Ja mida sagedamini perenaine talle tähelepanematuse ja otsese jõuetuse kohta märkusi tegi, seda sagedamini ning pikemalt Silja läinud suve ja selle sündmuste juures viibis. Ja mis aegu ja sündmusi ta neil õhtu- ja ööviivudel uuesti läbi elas, kui uni ei tulnud ja palavus keha väsitas, seda ei saanud keegi teada. Ometi hakkas ta endamisi üha enam seda talu võõrastama ja imestama selle üle, kuidas ta oli võinud terve talve, peaaegu suvest suveni siin elada. Ikka püsivamalt hakkasid talle meenuma Rantoo suvila ja sellega seotud suvemälestused; siin kippus ta nagu mingisse vastikusse gaasi lämbuma, seal aga oli õhk olnud värske. Mõte Rantoo maile tagasipääsemisest oli nagu teadvusse sööbinud pidepunkt, millest hetkekski ei tohi lahti lasta. Ta hakkas perenaisele rääkima, et kas ta ei saaks korraks minna seda läinudsuvist teenistuskohta vaatama. Kui ta hommikul varakult läheks, jõuaks ta õhtulüpsi ajaks tagasi. Kui perenaine lubaks jaanipäeval minna, see oleks kõige parem, ütles Silja.

«Ei sa jaanipäeval lähe kuhugi,» vastas selle peale perenaine. «Meie läheme peremehega siis lauakirikusse, nii et sul tuleb kodus olla ja lõunat keeta.»

Perenaine ütles seda niisuguse häälega, et rohkem ei maksnud sest enam rääkida. Veidi hiljem ütles ta ometi omal algatusel: — «Aga teenijate jaaniaegne vaba päev on tänavu pühapäeval, nii et siis võid minna, kui süda lustib.»

Nõnda määrati kindlaks see Silja ilus suvine käik — mis jäigi viimaseks. Selle ootamine andis erilist jõudu: kuigi õhtuti kehasoojus tõusis ilmselgeks palavikuks ja kesköö unenägudes teda juba professorgi, suu laial naerul, tutistas, ja kuigi hommikupoolne higistamine oli ikka väsitavam, tõusis ta koidikul ometi krapsakalt ja ruttas toa rukkileivalisest läpast välja suvehommikuse õhu kätte lehmi lüpsma. Ta ei soovinud midagi halba sellele talule, kuigi ta oli kogu aeg teda nagu petnud, tulnud siia ja olnud siin, ilma et ise oleks talust midagi hoolinud — ainult et kuhugi tulla ja kusagil olla. Ka see talukoht oli lõuna pool Rantood, kus ta viimati oli olnud ja teeninud. Kuid nüüd viimaks igatses ta tagasi põhja poole, ajuti võib-olla Rantoostki põhja poole, Siiverile või isa endise majakeseni.

Nii kaugele ei jõudnud ta ometi enam iial, kuid külaskäik Rantoosse oli ilus ning sisukas. Sel hommikul tõesti ei olnud tarvis Siljat äratada, valjusti lauldes lüpsis ta juba esimest lehma, kui perenaine karjaaeda tuli. «Tohoh, on aga see reis sul meeltmööda, et nõnda varakult laulma paneb. Tea, kas see ka head tähendab,» ütles perenaine, kellel ikka oli raske teise rõõmu pealt näha.

Head ei «tähendanud» see tõesti mitte, kuid nüüd hommikul oli kõik nii meelepärane, nagu see ainult jaanijärgsel pühapäeval võib olla. Oli täiesti vaikne ja õhk oli kuiv, nii et isegi hommikukastet polnud, mistõttu peremees toatrepil ilma vaadates arvas, et päeva poole hakkab sadama. Praegu aga oli taevas pilvitu ja kiirgas soojust, silm ei suutnud õieti seletada, kus taevas algas, nii täis mahedat hõõgust oli õhk. Kui Silja oli talust läinud — viimasena seljataha jätnud selle koleda põhuküüni —, siis olid päike, õhk ja maa oma taimedega tükk aega tema ainsad teekaaslased. Metsatee tema jalge all

oli nüüd üleni kaetud tasase, halja rohuga, kuhu ilusasti olid lõikunud vankrirataste roopad ja nende vahele kabjajäljed. Üks koht oli nii ilus, et ta pidi sinna maha istuma. Seal istudes valdas teda tõsine pühapäevahommikutunne. Ta oli põhjalikult riideid vahetanud ja neis oli veel aida puhast lõhna. Ta tundis seda isegi: tuli meelde kooli lõpupäev kord väikese plikana.

Ja kui ta läbi metsa järgmisse külla jõudis, kust võis aimata juba teekonna lõppsihti, siis oli armas näha, et sealgi olid tütarlastel seljas heledad pühapäevariided, kui nad õuel enne kirikusseminekut oma pisukeste asjatoimetuste pärast siia-sinna sebisid. Mõni neist oli juba ka tuttav ja naeratas talle teretust noogutades.

Kuiv hobusetee viis ümber mäejala siit külast sellesse külla, mida Rantoo uhke suvila otsekui valitses. Üle selle mäe läks aga ka otserada ja seda mööda Silja läkski. Mäkketõus tõesti väsitas, oli jälle tunda seda piinavat äkkväsimust ja põlvede nõrkumist, suu võttis kuivaks. Üleval mäel oli majake, kus elas üks lesk oma tütrega, sealt oli Rantoosse mitmel korral mune toodud. Ka siin oli nüüd pühapäev. Päike paistis majakese hallile seinale, õunapuu okste tagant vaatas kutsuvalt vastu tuttav aken. Kusagil laulis kukk pühapäevahommiku auks. Madalamal paistis kaevukaas, mida ümbritses kevadine lopsakas rohupuhmastik. Silja mäletas, kuidas professor oli kiitnud selle Kukkula kaevu vett ja arvanud, et see on kuidagi ühenduses Horhanoja allikaga — sellega, mille läheduses öökannikesed õitsesid... Silja läks sinna oma kuivanud kurku niisutama, puhkas silmapilgu trepil istudes ja kõneles lese ning tema tütrega läinudsuvistest ja talvistestki asjadest. Ta kuulis, et professor olnud kogu kodusõja aja siin Rantoos, kuid et preili oli esiti Helsingis ja alles sõja lõpul mitmete läbielamuste järel siia isale abiks jõudnud.

«Ja see noorhärra, see «lõbus ja ilus», nagu vana Severiina ütles, sellest ei ole nüüd midagi kindlat teada. Ühed ütlevad, et ta on langenud, ja teised, et ta on väga raskesti haavatud. Ma ei ole kordagi Laura-preiliga kokku saanud, et oleksin küsinud; tema teaks ehk kõige paremini, sest räägiti, et nad läinud suvel olevat nagu veidi seltsinud »

See majake ei asunud just mäe kõige kõrgemas kohas, aga selle õue paistsid kätte kuused, mis mäe otsast kõige kaugemale näha olid. Silja lahkus ja läks ikka tuttavamaks muutuvat rada mööda — kuni jõudis sinna kohta, mis tal sellest mäest kõige paremini meeles oli. Seal oli väike lagendik, puud ja põõsad nagu taganesid tulija teelt, et ta saaks paremini silme ees avanevat maastikku vaadelda. Kõige iseäralikum oli see, et maapind kõmises kuuldavalt kõige kergemagi sammu all. Seal kasvas rohi, mis alailma oli koltunud, nii et tundus arusaamatu, millal ta sinna kasvas. Läbi rohu läks kitsas, kõigile tuttav rada, ja tihti juhtus, et teekäija seda kõminat kuuldes ei mallanud jätta proovimata, vaid peatus ja lõi jalaga, nagu lapsed kaja kuuldes seda uuesti proovima jäävad. Kukkula hea kaevuvesi oli niipalju ka Kierikka Siljat karastanud, et temagi peatus ja endamisi naeratades kõminat proovis.

Tema sädelev naeratus võis olla ka ees avanevale vaatele määratud. Rantoo suvila seisis endisel kohal, samad värvid, samad nurkade ja katuste piirjooned. Sama kaskedesse kasvanud neem sirutus päikesevalguses sätendava veeni — neem, mida Silja nii palju kordi oli võrrelnud endise koduneemega, sellega, mille tipult ta leeriaegsel pühapäevaööl oli järvele vaadanud ja vaikust tajunud. Nüüd oli taas Rantoo neem siia mäe kumisevale harjale näha. Kusagil neemekaelas, mis siia ei paistnud, oli saun, pakktuba, müürikatel... ta teadis täpselt, missugused nad niisuguses päikesepaistes välja nägid, kuidas malmkatel lõhnas — kui miski asja pärast nõnda pühapäevahommikul sinna juhtusid minema.

Jalgrada viis mäest alla, lähema talurehe õue ja sealt külatänavale, mis samuti suundus allapoole, kummalgi pool teed rohekaskollased lainetavad rukkipõllud. Ikka tuttavamaks muutus kõik, paljude kohtadega hakkas juba liituma üksikasjalikke mälestusi. Orupõhja jõudes märkas Silja, et Kulmala mägi oli kõrgem, kui ta mälus oli kujutlenud... Kui kõrgel on siit vaadates too lage koht, kus kasvas see ikka ja alati koltunud rohi ja kust nii hea oli jälgida, mida Rantoo tanumatel ja rannas tehti. Silja teadis seda väga hästi — sealt oli ta tookord vaadanud — kui rannas oodati...

Tee tõusis jälle natuke, ja Rantoo paistis uues, veelgi südamelähedasemas valguses. Seal oli ka küla teerist, kust tuli otsustada, kas minna Rantoosse, või — Kulmalasse. Silja jäi seisma. Tervel nurmede laamal ei olnud kedagi näha, nii et teda võidi märgata ainult Rantoo akendest, ja seda ta ei kartnud. Rantoo poole ta ometi oma samme ei seadnud, vaid pööras vasakule ja jõudis varsti Kamraati õue. Peretoa trepil istus paar tundmatut meest ja peale nende veel vana poolearuga Käkela Kalle, väikese kõrvelõukasauna peremees, kellest Siljagi teadis, et tema ainukese poja oli keegi, kah veidi puudulikuks peetud härra, pärast valgete sissemarssimist sooserva viinud ja seal maha lasknud ... Vanamees saatis Siljat oma väikeste elutute silmadega kuni vana õunapuuni, kust Kulmala hooned juba paistma hakkasid, vahtis nagu mingi suure nukruse alateadlik võrdkuju.

Tuli veel avada ja sulgeda see värav, mille krambi liikumist Silja nii hästi tundis, oskas vajutada väravat just sellest kohast, mida oligi tarvis, et see siis ise kinni langeks. Toomingas ja magesõstrapõõsas seisid, aasta vanemad, kuid endiselt päikesepaistes — ja endiselt tarbetud — oma vahipostil. Siis tuli veel natuke tasast teerada — kuni hakkas kostma klaverimängu.

Laini mängis midagi hästi vägevat, ta surus ikka ja jälle seda pedaali, mis andis kogu mängule tormaka kõmina, nii et põhimotiivi võis ainult aimata. Tüdruk oli nii innuga ametis, et ei märganud võõrast enne, kui see juba ukselt ligemale tuli. Õeldi tere ja vaadati teineteisele otsa — mõlemad naisterahvahakatised, kes siin nüüd vastakuti seisid, olid aasta kestel muutunud. Laini oli näinud sõja tegijaid ja tegusid, ta oli talve jooksul suureks tüdrukuks kasvanud. Silja oli talle nagu mingi meeldetuletus läinud suvest. Siljaga ühenduses meenus talle nüüd uuesti mõningaid asju, mida tema, Laini, oli siis tähele pannud, kuid ei olnud neist aru saanud. Mõlemad tundusid teineteisele võõramad ...

Sofiat ei olnud kodus, aga arvatavasti tuleb varsti, oli vist Rantoosse läinud.

Silja ei osanud Lainilt midagi küsima hakata ega Laini Siljaltki. Tüdruk ainult seisis ja vahetas kohta — Silja enesetunne oli peaaegu samasugune. — «Kas Siljal on

köha?» küsis Laini. — «See on mul olnud terve kevade,» vastas Silja, astudes toa ühe akna alt teise alla ja välja vahtides. Mullusel rukkipõllul näis kasvavat hein ... Silja läks välja, et vaadata lähemalt. Laini kadus kööki.

Samad tuttavad kanad kaagutasid vaikselt üha kuumenevas päikesepaistes. Sama oli karjatara, sama värav lahti ja veidi längu. Lauda juures lõhnas kuivanud sõnniku ja kuusehagude järele, lüpsikud olid karjaköögi ukse kõrval pingil. Silja vaatles neid üksi seal tara vastu nõjatades. Kedagi ei tulnud talle seltsiks — ainult pääsuke vupsas mööda ja sirtsatas, nagu kinnitades Siljale seda, mida too ise teadis.

See kõik oli täiesti harilik ja igapäevane, vaevalt see kutsus Siljas esile mõnda muud minevikutunnetust kui vaid seda, et ta ise ei olnud enam endine. Oli jälle tunda kerget, higistama ajavat väsimust ... Kui kaugel oli kõik ... Milline elu oli küll olnud läinud suvel ja mis oli nüüd? See oli lõpp — vähemalt siit ei leia midagi, mida — igatsesin.

Kuid igatsemine oli õieti olnud ka kogu see läinud suvi. Kui nüüd siin seda meelde tuletada, siis tundub, et ka siis ei saanud kõike, oli midagi ainult aimamisi olnud. Ei olnud edasi kestnud, nagu oli alanud — vaevalt alanudki ... Miks olin ja tegin ma nii, miks ma ei läinud, ei järgnenud, ei hoidnud temast kinni? ... Ja miks tõi möödunud talv nii kohutavaid murranguid kogu maailma olemisse, et midagi toonast ei saa enam kätte?

Silja veetis arvatavasti oma elulõpu kõige nukramaid hetki juba seal Kulmala karjatara najal — sest Sofiat ei olnud veel näha ja Laini oli jäänud tuppa. Ta tõusis ja hakkas vaatama teisi talusid, mis kaugemalt külast kätte paistsid. Ja talle tuli meelde, mida oli läinud talve ja kevade kohutavail päevil kaudsel teel nende saatusest kuulnud. Talle tuli meelde ka tolle talu tõmmu perepoeg, kes oli natuke häbelik ja kel oli ilus naeratus — temast teadis ta, et keegi tehaste piirkonnast pärit vene sõduriks hakanud mees oli ta ühel sundküüdi retkel metsa viinud ja seal maha lasknud. Sealt oli siis alles pärast valgete tulekut jäätanud laip ära toodud. Ja Siljale meenus ka see kõnelus, millega ühenduses ta

seda kuulis: «Noh, kas valged said tolle Kilpi poisi kinni?» — «Said, said — Tamperes sattus mõrda.» — «Noh, mis ta'ga tehti?» — «Häh, küsid veel. Muudkui seina äärde ja maha.»

Ka Tonttila Oskari meenus Siljale — ja need mõned pisukesed asjad, mis tal Oskariga olid olnud. Rahulikult, otse kaastundega mäletas neid nüüd Silja. See käik Oskari koju, mis Silja meeles oli mõlkunud kui midagi unustamisväärset, sellestki tundis Silja nüüd peaaegu rahuldust. Oskari oli surnud ja Silja teadvuses oli tema inimväärikus nüüd täielik ja puutumatu. Silja tundis Kulmala õuemail liikudes, et ta ise on sootuks unustatud, et ta nagu eksikombel oli jäänud elama sel uuel imelikul suvel.

Ja see tunne ei kadunudki enam kogu teekonna kestel. Sofia tuli Rantoost koju ja rõõmustas Siljat eest leides esiti väga, teretas teda väga südamlikult ja noomis, et Silja polnud varemini nende küla meeles pidanud. Kuid samas tuli tema käitumisse miski võõras joon, ta ei olnud enam mullusuvine Sofia, keda tänulik Silja seal Rantoos kraami kokku korjates oli nii tugevasti kaelustanud. Sofia kaugenes temast päeva jooksul ilmselgesti ikka rohkem, kuigi oli sõbralik. Tema näol oli mingi abitu kaastundevirve, kui ta sellele tütarlapsele silma vaatas. Siljale selgus põhjus alles koduteel, metsa vahel, kui rohi tema verest punetama jäi.

Samasugune ilme oli ka professoril, kui Silja hiljem päeval käis teda koos Sofiaga külastamas — ja imelik küll, ka professor ei saanud seda Siljale otse öelda. Professor oli ka muidu hoopis teine mees, rõhutud, palju vaiksem ja palju vanemaks jäänud. Siljaga kättpidi jumalaga jättes oli ta ilmselt liigutatud — vanamees oli ikkagi kiindunud sellesse «lapsesse», kellest ta väga hästi teadis, et näeb teda viimast korda. Vanas mehes oli viimaste kuude jooksul palju kokku varisenud, ja nüüd oli minemas ka see siin — inimene, kelle eest ta möödunud hilissuvel oli hoolitsenud ja keda oma kaelaga üleval hoides kompressidele asetanud . . .

Ka Laura-preilit kohtas Silja — ja Sofia sai väga hästi aru oma osast, kuigi ta oli sunnitud Silja asemel esitama mõningaid üsna läbipaistvaid küsimusi; seal oli ta veel

endine Sofia. — «Noor Armas, jah» — neid sõnu tarvitas Laura-preili ja jutustas siis, näol tardunud ilme, lühidalt, millest ta Sofiale oli rääkinud küll juba varemini, kuid mida Silja Sofia imeliku näo tõttu ei olnud tahtnud temalt küsida ja mida Sofia nelja silma all ei tihanud Siljale rääkida — «Noor Armas, jah — ta lamas haigemajas raskelt haavatuna. Ränk on olnud selle vaese poisi saatus. Mineval suvel, varsti pärast siit äraminekut, oli surnud ema, ja nüüd — jaa, on ta igal juhul kaotanud ühe jala ja enam-vähem teise kopsu . . .»

Sofia ja Silja tulid Kulmalasse tagasi. Laini oli nõus mängima — ta mängis mingeid uusi marsse, mis sõda oli kaasa toonud. Ühe nimi oli «Jäägrimarss», teise nimi «Kaunis Karjala». Sofia ümises sõnu, kui Laini mängis.

Silja tunnetas ikka selgemini, et siin tuikas palju nõrgemini kõik see, millele ta siit instinktiivselt oli tulnud tuge otsima. Ta peab tagasi minema, sest see, mida ta igatses, tuikas tõesti veel ainult tema enda hinges. Seal võib ta kõigel sellel kasvada lasta.

Nõnda hakkas ka see pühapäev, ehkki pikk ja ere, vähehaaval omandama õhtueelset värvingut. Siljale oli varjude vaheldumine Kulmala õues üsna tuttav; mida kaugemale südapäevast, seda selgemini hakkas väravaauk meelde tuletama minekut. See oli veidi kurb, sest teadsid, et lõpuks ikkagi tuleb Kierikkale minna ja sinna jääda. Aga ta oli juba nii kaua külas olnud, et tema minekut enam ei takistatud.

Rantoo paistis nüüd kogu aeg, kui ta läks mööda teerada, mis viis ümber laia mäekülje. Läbi põldude edenes liivane hobusetee, suvila jäi seljataha, ja kui ta mööda järsku, kõverikku kivist rada üles oli roninud ja jälle Sikomäe kõmiseval lael seisis, tuli tal tagasi vaadata, kui ta seda armast maatükki näha tahtis. Sama päike, mis hommikul tulles oli paistnud paremalt, paistis nüüd vasakult. Tagasipöördumist enam ei olnud; see maa oli nagu saatnud mõnda aega oma endist tuttavat noort inimest, kuid siis lõplikult jumalaga jätnud ja kiiresti kõrvale pöördunud. Põllud, tee ja katused olid küll siingi külas, kuid Siljale ei olnud neist abi. Võõras oli ta siin, süda peksis ja kaelal tundus kuuma vaevahigi. Tuleb

kiirustada, et jõuda külast välja, jahedamale metsateele puhkama. Keha värises äsjasest mäkketõusmise pingutusest, ka eesolevast kallakust laskumine käis raskesti põlvedele.

Ilusa pühapäevase teekonna lõpposa oli Siljale ränk. Sikomäe harjal oli ta mõtelnud ühes kohas metsa vahel puhata; sinna ta jõudiski ja vajus rohule maha, nagu oleks ta lõplikult pärale jõudnud. Ja omamoodi ta jõudiski. Tema kauakestva köha kohta oli juba üks ja teine möödaminnes märkusi teinud — «kui tuleb suvine köha, siis saab temast lahti alles talvel» —, ent nüüd pursatas siin teeveerel haljasse rohtu punane laik. See juhtus temaga esimest korda, verd ei olnud kuigi palju, ja varsti valgus see rohu sisse, kuid hetkeks haaras teda ometi enneaegse surma tohutu hirm ja tusk. Alles nüüd rauges päevane pinevus. Tema lootused hommikul tulema hakates ei olnudki kuigi suured olnud, kuid ka need jäid täitumata, jäid sinna päikesepaistelisele külalagendikule, kuhu tal pärast seda — jah, just pärast seda — usutavasti enam tagasipöördumist ei olnud. Väsimus oli lõppenud verejooksuga siin kõrvalise metsa vahel.

Kas Silja siiski ei võida kätte elu, mida ta oma noorusaastatel oli kõigi vaistudega taotlenud? Kas lootustest ei jää järele midagi muud kui ainult helendav mälestus?

Ei vist jää. Vaikselt istub ta seal käsipõsakil, näol mõtetest vaba õndsus... Kui köha üle jääb, siis ei ole enam häda. Tuleb mõelda ainult tänastele asjadele... Eile oli jaanipäev, aga tänagi on püha, pühapäev. On ju nii kena, kui keset suve on kaks püha järjest. Ei lastud jaanipäevaks vabaks, aga täna lasti ometi. Ons nüüd juba sellestki aasta möödas... ja sellest? Nagu muinasjutt tundub olevat see, mida ta kuulis Lauralt, professori tütrelt. Sellelegi võib õieti mõelda alles siin. Pilk nihkus kaugusest lähedusse, jäi ainiti vahtima rohule jäänud tumenevaid verepritsmeid, ta nagu uuris, kuidas need lehtedel võtsid veepiisa kuju. Aga seda tegid silmad ainult omatahtsi. Mõte mõtles endisest sõbrast, noormehest, tema purustatud jalast ja läbilastud kopsust. Mõtles ka tema pea uljast hoiakust, mis mõttekujutuses oli neis katsumustes veelgi rohkem õilistunud... Ei olnud veel täiesti paranenud ega olnud midagi teada tema lõpliku paranemise kohta, ta oli pidanud tundide viisi lumehanges lamama...

Aga nüüd oli ju suvi, hanged olid sulanud, kõige kõrvalisemagi jalgraja ääres kasvab lilli, mille keskel võid istuda. Oled meeldivas teadmatuses võtnud jalge alla ühe ja sama teeraja, pisuke naljaheit mullitab jutus ja pilgus, kuni avaneb välu, kus on nii kena istuda, et pole võimalik istumast keelduda... Ja kui oled jõudnud istuda, oled jõudnud ka palju muu juurde, sul on palju soojem...

Oli soe, kuid ikkagi raputasid tee ääres istuvat väsinud inimest külmavärinad, käisid külmavärinad ja oli janu. Võib-olla tõeliselt ei olnudki enam nii soe, päike oli juba jõudnud metsalatvade piirile, tema jõud purunes puude, vägevate kuuskede vastu, mis seisid kõikjal tihedas reas, nii tugevad ja vanad, et juurtel istujad neile enam korda ei läinud. Inimestest lahkunud päike oli nagu tõusnud sinna üles õrnimate ladvavõrsete juurde, kättesaamatusse kaugusse, vägev mets pidas teda viimasena endale. Pilk peatus maad mööda kõverdunud kadaka ja tema okste vahele kootud ämblikuvõrgu niitide juures, mis olid nagu imepeened keeled. Teepindki nagu paistis selgemini; kui seda vaatasid, tundus ta nagu ootavat, samuti nagu hiljuti Kulmala värav... Hiljuti — oli see hiljuti? Õhtu oli saabumas. Silja oli vaimus jutelnud endiste ja kaugete aegadega juba tundide viisi. Kedagi polnud mööda läinud... või oli siiski mõni:... Ta oli käinud Kulmalas, seal oli mängitud ja lauldud.

Silja ümises. Võib-olla ta ei ümisenudki kuuldavalt, ent kogu tema olemus laulis, pikka laulu, mis vähehaaval kujunes uueks lootuseks, suuremaks, kui oli olnud pühapäevane külaskäik. Kuna noormeest seal ei olnud, ei Rantoo õues ega Kulmala kambris, siis süda unustas varsti, et oli teda sealt üldse otsinud. Ta pöördus lõplikult iseendasse tagasi ja leidis sealt otsitava...

Süda leidis ta ja hoidis teda siitpeale ainult enesele. Nad olid alati kahekesi. Nad ei liikunud teiste seltsis, kellelgi ei tarvitsenud asjatult näha tema sõbra vigastusi. Nad ainult olid ja see oli seda hõlpsam, et mõistus

ei teadnud isegi sõbra kehalist asukohta. Pikk puhkus teeäärses rohus lõppes sellega, et tütarlaps tõusis püsti kindlana ja lootusrikkana. Peaaegu täiesti kadunud verepritsmed olid juba samuti kauges minevikus. Kunagi ei olnud see inimene kindlam oma elu suhtes kui sealt tõustes, kuigi kogu keha oli nagu teise inimese oma ja kuigi külmavärinad ning janu edasi kestsid. Nüüd tuli tal elada ja tugevaks saada, sest sõber tundus hetk-hetkelt ikka lähemale tulevat, otsekui suurenevat. Sõbral olid olnud omad elujuhtumused pärast seda, kui ta suvel oli siit lahkunud, möödunud suvel — või ikkagi alles äsja? —, vahepeal oli igasugu sündmusi, kuid need nagu langesid nüüd ära. Kogu tema tookordne minek oli olnud mingi eksitus, millest Silja aru ei saanud. Ja oligi juhtunud nõnda, et ta lamas nüüd kusagil sandina ja selle kahest koosneva terviku teine osaline, Silja, rändas siin hämarduval teel Kierikka poole, ühte tallu, kus olid kulunud ja määrdunud rõivad, pudenevad soemüüri-nurgad ja loiult torisevad inimesed. Ja nad mõlemad, niihästi üks kui teine, pidid oma teed ja eksiteed lõpuni käima.

Mets hõrenes jälle ja tee läks tasasemaks, muutus külavaheteeks, viis mööda rehtedest ja küünidest. Keegi tuttav jõudis Siljale järele, küsis, kus ta on käinud, ja pani selle tavaliselt vaikse tütarlapse jutukust natuke imeks. Nüüd pajatas ta möödunud ja tänavusest suvest segamini, rääkis ka sõjast, langenuist ja raskesti haavatuist. Ta näis olevat iseäralikult erutatud, põsenukid punetasid, ta hingamine oli raske. «Silja on teekonnast vist veidi väsinud?» nõnda küsis teekaaslane ja siitpeale oli tal Siljast oma eriarvamus.

Silja oli tagasitulekuajaga pisut hilinenud, millest äraminekul perenaisega oli juttu olnud. Perenaine oli üksinda lüpsma hakanud ega vastanud midagi, kui Silja küsis, kas mõni lehm on juba lüpstud, või tuleb temal lüpsta. Perenaine vist ei kuulnud või oli tal peremehega sõnavahetus olnud ning oli seetõttu tumm. Silja võttis lüpsiku, kummardus lehma alla; see tundus veel lüpsmata olevat. Ta sõõrutas, juba nirisesid esimesed piisad plekknõu põhja . . . siis aga lõppes lüpsja jõud, ta mines-

tas. — «Jumal hoidku, mis sul nüüd on!» pudistas perenaine oma pehme suuga ja oli suures hädas, sest ei saanud kohe oma täit lüpsikut püsti seisma, et Siljat aitama rutata.

Lüpsikust läigatas ikkagi üle ääre maha, kuid perenaine kiirustas Silja juurde, haaras tast kinni ja tundis, et ta kael oli kuum, kuid käed väga külmad. Silja ei rääkinud sõnagi, pea ainult vajus lõdvalt tagasi. «Tulge nüüd, Jumala pärast, kus nad kõik on, Hermanni! . . .» Perenaine karjus nii kõvasti, nagu oleks kogu talu rahvas üksmeelselt suurt hoolimatust üles näidanud, just nagu oleksid tänasel pühapäevaõhtul kõik pidanud kohal olema ja seda juhtumit ja perenaise hüüdmist ootama. Aga kui kedagi ei tulnud — «ei neil ole kõrvu ega silmi — kus need marakratid kah on? Tauno-o-o . . .»

Silja avas juba silmad, kobas ümberkukkunud lüpsinõu järele ja katsus tõusta, et edasi lüpsta. «Lase olla,» ütles perenaine, «küllap sinu vaesekese lüpsmised siin maailmas on vist lüpstud.»

Tüdruk toibus juba niipalju, et perenaine võis hakata teda toa poole talutama. Peremees tuli parajasti sel hetkel trepile. Tal oli ebamugav ja piinlik, otsekui oleks perenaine tüdruku talutamisega tema ees ilkunud, eelkäinud sõnavahetusest ikkagi võitjana välja tulnud. Temast mööda minnes jätkas perenaine oma nirgumist ja jättis kõik küsimused vastamata.

Pärast seda lüpsi ei suutnud Silja enam tööd teha. Esmaspäeva hommikul oli tema tervis küll parem, ta oli maganud, nagu selline inimene magab, kes kauase pingutuse järel on jõudnud lõppsihile. Kui ta aga katsus tõusta, mustenes maailm jälle silme ees ja äkiline janu pitsitas kurku. Ei aidanud muu, kui heita uuesti voodisse pikali; nõrk oie kostis kööki, kus perenaine oli juba jalul. Kogu talu virgus, karjatarest kuuldus lehma ammumist ja ukse kõrval sängis maigutas sulane suud.

Perenaine tuli peretuppa ja pööras oma väikesed silmad Silja sängi poole. Perenaist ärritas igasugune igapäisest kõrvalekaldumine, ja põdur teenija ei kuulu igapäevaste nähtuste hulka. Aga teiselt poolt tuleb haige teenijatüdruku vastu sõbralikkust üles näidata. Sellest siis tuli, et Kierikka perenaine ütles õige tigeda

häälega Siljale sõbraliku lause — või vastupidi. Lehmad ammusid jälle, sest lüpsiaeg oli hilinenud. Nad ammusid otse nagu perenaise teadvuse äratamiseks. Perenaine sai aru, et lüps ei lähe täna hommikul nagu harilikult, ja ütles:

«Tarvis vist seda Mäkipää Santrat minna tänaseks kutsuma — sinu asemele.»

Perenaine mõtles nende sõnadega eeskätt seda, et talu ei hakka haiget Siljat ilma tasuta sängis pidama. Kuid perenaine tundis niisama hästi ka Silja varandust: et tüdrukul oli kolme kuu palk saamata ja — seegi jõudis perenaise aeglasest ajust läbi lipsata — eriti palju riidevara. Neid asju mäletades lisas ta: sinu asemele.

Siljale oli see aga hoopis tähtsusetu, ta tahtis ainult puhata. Säng oli räpane ja selle peatsi pragudesse oli lutikaid siginenud. Aga väljas oli ilus suvine päev, seda võis tuppagi aimata; näis, nagu oleksid talutööd edenenud täna eriti hästi. Lapsed jooksid ühtelugu uksest sisse ja välja, nad jätsid ukse lahti, ja sealt hoovas tuppa niihästi välisõhku kui ka töötegijate hääli. Sel pikal kesksuve päeval tundus Kierikka Siljale peaaegu nagu kodu olevat. Temal jätkus see pidu, mis eile oli alanud.

Ta kuulis läbi ukse ka peremehe ja perenaise juttu. Nad seletasid — teineteist õiendades ja parandades — kui kaua võis Siljat ilma valla-abita hoida. Peremees kuuldus sedagi tähendavat, et tüdruk on teisest kihelkonnast, siinne vald ei annaks talle midagi, tuleks ainult sekeldusi.

Siis tuli perenaine Siljaga rääkima. Ta mainis esiteks, et Silja haigus on tõenäoliselt surmahaigus ja et ta peaks, kuni veel aega, põhjalikult selgitama oma vahekorrad ka jumalaga. Ja et nüüd tuleb igatahes rääkida pisut maistestki asjadest. Ja kui Silja on nõus sellega — ja sellega — ja siis veel sellega —, et küll siis saab kuidagi toime . . .

Varsti oli ka Mäkipää Santra kohal; ta tuli tähtsalt ja oma hädalisi töid üles lugedes. Ent Siljale tundus see kõik imelikult vähetähtis. Palju tähtsam oli see, et temagi lamas nüüd voodis nõnda nagu sõber seal kusagil. Oli ju hea teineteisele jutustada, kuidas lamades oli teineteisele mõeldud. Siljale tundus, nagu oleks ta

kuhugi kõrgemale tõusnud, temale lähemale pääsenud — endisele armsamale lähemale — siin, ses uues suves — ei iial enam endises, kuhu ta hiljuti — eile — pühapäeval oli rännaku teinud.

See esimene haiguspäev oli seega siis nagu pidupäev. Õhtul, tõsi küll, ei tahtnud uni tulla, oli ainult väga kuum, kuigi sulane oli ukse lahti lükanud. Ka janu vaevas, ja et Siljal polnud meeles olnud paluda perenaisel vett tuua, tuli tal endal minna. Öö oli valge, ta leidis hõlpsasti tee pakktoa veetoobri juurde. Ta ei olnud seda teed varemini nõnda käinud ega märganud, et Kierikka on suveöö valguses ja elanikkude magades sama kena kui muudki talud. Vanad pärustalu hooned — teistel aegadel paljude, paljude aastate eest ehitatud.

Unetaolek tundus juba peaaegu puhkusena, ja et mõtekujutus nägi sõpragi siia saabuvat, oskas mõistus heameelt tunda ka kujutelmast. Pettumusele ei olnud tema teadvuses ruumi.

Nõnda Silja siis puhkas. Asja uudsusest tuli, et perenaise vähesed kristlikud meeleolud ilmutasid end neil esimestel päevadel pisitasa ning pidevalt väikeste heategudega. Ta tõi Siljale janukustutuseks ehtsat täispiima, mida muidu kokkuhoidlikult meierei jaoks hoiti, ajuti andis ka päriskohvi ja suhkrut, mida ta peremehe seljataga salakaubitsejalt vilja vastu vahetanud. Kohv kutsus esile meeldiva, mööduva higistamise. Siljal oli muidu päris hea olla, kui ainult ei oleks pidanud lamama toas, mille mitmesuguseid puudusi ta nüüd oma praeguses seisukorras selgemini märkas. Oli tõesti imelik, et ta oli neis oludes elanud juba varsti terve aasta — päevad ja ööd. Säng oli ju kogu aeg olnud sama. Viiv-viivult ärkas ta nüüd puhtamale ja nagu peenemale elule. Ei võinud ta ju ometi siia jääda, kui . . . kord . . . saabub see ebamäärane, millele ta ei osanud ega püüdnudki mõtelda juurde mingit välist kuju, kuid mille lähedus oli niisama kindel kui — elamine.

Ühel päeval nädala lõpu poole, kui pärast sajust ööd jälle päike paistis, hiilis Silja kellegi nägemata välja. Ta tundis, et jaksab, kuigi hingeõhk tundus veidi kuumemaks minevat. Väljaski imetles ta nüüd talu ja tanumat,

nagu oleks neid esimest korda oma silmaga näinud . . . Pakktoa trepi kõrvale oli visatud solgivett. Lehmad olid käinud õues ja jätnud jälgi, mõnes kohas olid vankrirattad neist üle läinud . . .

Hoonete vahelt võis näha kaugemale külasse, kuni järveni välja, kus tavaline päikesevalgus muutus sätenduseks. Silmad hakkasid seda vaadates varsti virvendama, tuli väsimus. Kusagilt põllult kostis kündja nõõtamist, see oli nii lähedal, et ta tundis hääle ära . . . Oli imelik, et ta argipäeval, kibedal tööajal lihtsalt jõude siin õues ümber hulkus, ja et keegi mööda minnes talle mõnd käsku ei hõiganud. Kuigi tema elu päev-päevalt ilusamaks ja nagu selgemaks muutus, ja kuigi see elu võrratult kõrgemale tõusis kui neil teistel, kes siin ja seal tööd rühmasid ning teisi rühmama panid, oli ta ise ometi niisuguses seisukorras, et ei suutnud midagi teha. Kusagil teadvuse põhjas tundus see vastuolu kauge ja vastiku pitsitusena.

Ta liikus edasi, jõudis viimaks sauna juurde, kus lopsakad nõgesepuhmad selle pehkinud aluspalgid täielikult varjasid. Saunakambri aken oli peaaegu nõgeste kõrgusel, kuid päike paistis ikkagi selle rohekaile, peergudega paigatud ruutudele. Oli omamoodi kena sauna sissegi astuda, nüüd hommikupoolel. Tulid meelde lapsepõlveajad . . . Aga siinse sauna aken oli varjuküljes, ja selle rõske lehk tundus vastikuna; lahtisel põrandalaual paistis kuivanud verelaike, seal oli kuppu lastud . . .

Väikesesse kambrisse selle kõrval aga paistis päike sisse ja seda täitis mingi lääge lehk, säärane, mille järele lehkavad vanad värvimata puuasjad. Silja läks kambrisse ja istus madalale kaarjalgsele järile, mis kusagilt sinna oli visatud. Seal oli segamini muudki koli, oli isegi puust säng, igivana ja ilma põhjalaudadeta.

Perenaine oli Silja uitamist näinud, ja kui tüdruk ikka veel saunast välja ei ilmunud, läks ta selgust nõutama, avades samad uksed mis äsja Silja. Perenaise väikesed silmad väljendasid jälle sedasama õelust, mida keskpärane inimene tunneb, kui näeb midagi säärast, kas või kõige tühisemat, mida ta ise kunagi ei teeks. Mis teda nüüd siiagi ajas ja järele tulema pani? . . . Ja samal ajal

kõõritas perenaine ringi vaadata, kas siin ei ole midagi niisugust — jah, kuigi mitte just näpatavat — ja Silja juures ei olnud seda märgatud —, aga kes teda teab, mis talle pähe võib tulla, kui tal niikuinii enam pikka iga pole — katsub ehk midagi Mäkipää Santrale kõrvale toimetada, et see oleks kauemini tema asemel ja võtaks ehk enda juurde, kui siin enam elamist ei ole. Perenaise mõttekäik oli küll aeglane, kuid selle pika tee jõudis ta sama ajaga läbi käia, kui silm ringi vaatas.

«Mõtlesin,» ütles Silja, «et siit saangi endale haigetoa.»

Seda kuulis kõrv tõesti suud ütlevat. Ta ei olnud küll sugugi selle peale mõtelnud — ja teda pani võpatama see enda öeldud sõna: haigetuba. Kuid teiselt poolt tundus nüüd, et just nõnda tuligi tal mõtelda ja ütelda.

«Kes sulle siia süüa toob?» küsis perenaine, tõstes üht kappa, mille vitsad kolinal maha tulid.

«Ega mulle ole tarvis muud kui natuke piima,» rääkis Silja edasi. «Oleksin peretoast ära, ja kui haigus on nii paha, lastegi pärast.»

Perenaise mõtted näisid seisma jäävat. Ta ei vastanud selle peale midagi.

«Siin on isegi säng olemas, põhi ainult puudub,» jätkas Silja. «Laseks Santral siin vähe koristada, küll ma oma palgast ära maksan, niikaua kui sellest jagub . . .»

«Ei mina lase Santrat siia kolama, küll ma ise ära koristan, kui asi nõnda jääb. — Mh, tea, mis peremees selle kohta ütleb, aga nüüd tule siiski siit ära.»

Perenaine hakkas minema, astudes kiiremini kui Silja.

Silja võis saunakambrisse üle kolida, mis puhastati ja korda seati, ka Silja ise aitas jõudumööda kaasa. Kamber sai nii kena, et perenaine ei mallanud ütlemata jätta: «Ma tuleksin nüüd õige ise ka siia.» Mispeale Mäkipää Santra möödaminnes tähendas: «Küll perenaine Siljalt selle toreduse varsti kätte saab.» Need sõnad väljendasid kaastunnet Silja vastu.

Too kambri kordaseadmine oli olnud nii pidulik toiming, et kui lõpuks kõik valmis oli, tundus tulevasele elanikule veidi imelik päris tõsiselt sinna asuda. Silja

oli kummatigi nii väsinud, et sirutas end voodile pikali nagu juhuslikule puhkusele. Ta lamas seal kõigi riietega kuni õhtuni. Õhtul võttis ta end riidest lahti nagu tavaliselt ööseks magama minnes. Kuid hommikul ta ei tõusnud enam riietuma. Ta oli nüüd niisiis lõplikult haigevoodis. Jutustus ja kirjeldus läheneb lõpule, läheneb sellele sündmusele, mis juba päris alguses ette tuli ja kogu jutustamise põhjustas.

Kesksuve kõige ilusamad päevad olid käes, hein peagi niitmiseks valmis, rukis oli ilus ja terakas, enamasti veel püstine. Päike paistis, õhk lõhnas päikesekiirtest. Saunakambri madala akna all jõudis nõgesepuhmas juba aknast sisse vaadata, andes valgusele kambris veidi salapärase roheka värvingu, millega seal lamava haige järjekindlad köhahood kummaliselt, ülevsüngelt kokku sobisid. Varsti ilmusid tema kätele selle haiguse iseloomulikud märgid, nad nagu venisid liikmetest välja, randmed ja peened sõrmed peenenesid veelgi enam. Ka näkku tuli nagu puhtam ja õndsam ilme, põsenukkide roosid õitsesid piimvalgel näonahal, ja silmaripsmete pikkus muutus veel tähelepandavamaks, nagu oleks miski vaikne, avar unelm nüüd veel enam igatsenud nende varju.

Kuna söögiisu oli väga väike, peaaegu olematu, siis hakkas tütarlaps varsti kõhnaks jääma. Ometi ei jõudnud kõhnus nii kaugele, et see silmale oleks võõrastavalt mõjunud. Niikaua kui ta ise jaksas voodist põrandale tulla, võis läbi tema õhukese särgi, kui ta ettevaatlikult põrandal liikus, näha, kuidas tema õrnad naiselikud kehavormid sellest läbi paistsid. Ja ta näol oli kustumatu naeratus; kui mitte muust, siis sellest võis igaüks näha, kelle tütar ta oli. Kuigi siin — samuti kui eelmisel teenistuskohal — vaevalt keegi tema isa võis tunda. Seda Siljat oli harjutud pidama ainult teenijatüdrukuks, kes oli palgatud sealt ja sealt. Ja nüüd oli ta suremas. Perenaine võis seda öelda juba kindlalt nii pakktoas kupumoorile kohvi kallates kui ka Siljale endale tema sängi ääres. Ta rääkis surevale palgalisele ka jumalasõnast, mida see heatahtliku, kuid ometi kuidagi lõbustatud ilmega kuulas.

Nimelt silmitses Silja just samal ajal hajameelsel pil-

gul oma puhast põlle, mis nüüd perenaisel ees oli, tolmhalli seeliku peal. Perenaisel ei olnud meeles olnud seda ära võtta ja ta ütles nüüd isegi, kui seda märkas: «Panin sealt su põlle ette, sest oma jätsin pesusse.» — «Pange aga pealegi,» vastas Silja. See oli sulaselge luba ja isegi julgustus. Järgmisel korral kupulaskjaga kohvi juues seletas perenaine seda asja rõhutatult, sest siis oli tal juba Silja seelikki seljas. Ja ta lisas veel sedagi, et kuidagi peab katsuma tasa teha, mis asemikule tuleb palgaks maksta, kui ta ravitsemise eest just midagi ei võta.

«Ega vist tüdrukul olnud tea mis palka enam saada?» küsis kupumoor, sest ta teadis väga hästi, kui palju palka Siljal oli välja võtmata.

«Ei sellega jõua kuigi kaugele, kui tal mõni penn veel saada oligi,» mühatas perenaine ega pakkunud kupumoorile enam teist tassi kohvi.

Kuid saunakambri hõredast aknast kostsid köhatused välja õuemuruni, kus mängisid Kierikka räämas nägudega lapsed. Mõnikord liikus seal ka peremees. Temagi saapad peatusid ja temagi näost paistis mehelik, veidi tüdinenud ilme, kui ta kuuldud iselaadi köha peale mõtles. Peremees ei läinud oma teenijatüdrukut vaatama. Ei kogu haigusaja jooksul. Ja matusepäevalgi «ei viitsinud» ta ise kiriku juurde sõita. Mäkipää-omad ja perenaine võisid minna talu hobusega.

Siis Siljat enam ei olnud, kuid nüüd ta veel oli. Tema hing pidas suurimaid pühi õilsas üksinduses ja üha kahanevas ainelises kestas, kehas, mis, tõsi küll, oli tohutu suur nende olendite seisukohalt, kelle elu nüüd seal edenes ja kasvas. Piklikkude rakukestena need olendid ühendusid ja lammutasid taas neid ümbritseva maailma kudet. Ja elujõu paisudes võisid nad poolduda kaheks — see toimus lausa kihinal seal kopsukoldeis ja hingetorus kuni kurguni välja, niisamuti ka siin-seal mujal, mööda seda imeilusat looduse loometööd, mis säärase erilise mateeriakujundina oli elanud ja kasvanud kakskümmend kaks aastat. See oli mateeria elu mõttetu käik. Õhtu tulles inimkeha kuumenes, külmavärinad käisid temast üle, kuni ööviivud puserdasid kuumuse nahapooride kaudu higina välja. Päikesetõusust kuni lõunani valitses ses elu ja surma vahelises võitluses

teatud rahu. Ja kuna siis lähem välismaailm ja ka taevalaotus olid kõige ilusamad, pidas hing just siis oma suuri üksinduspidusid.

Tundemeeled, hinge sõnakuulelikud abilised, ka need olid mõnevõrra oma tegevuses häiritud. Kompamis- ja soojusaisting kõikusid just külmavärinate ajal, maitset häiris tolle tohutu pisikuteelu tekitatud lima, ja haistmismeelt tabas sama saatus. Kuid täielikult toimisid veel õilsamad meeled: silmanägemine ja kõrvakuulmine. Need olid pigemini erksamaks muutunud. Ja nende taga toimis aju, kus kõik muljed tundusid avanevat kuhugi sisimasse punkti, mis ometi oli lõpmatu, sest tal ei olnud ulatust.

Saunaesiku katuse roovlattide vahel pesitsesid pääsukesed, nende sädistust oli kuulda varahommikust hilisõhtuni. Ei olnud kaugel ka kaevuvinn, mille otsas peaaegu alati istus mõni neist haige tütarlapse armsamatest seltsilistest. Nimelt oli kuulmine seevõrra teravamaks muutunud, või sesse oli tulnud selline «viga», et ta linnulaulust arvas kuulvat selgeid sõnu. Hääletoongi vaheldus sisule vastavalt — ja see ei olnud tavaline lausekorrutus, millega terved inimesed pääsukese laulu järele aimasid. Need olid niisiis tema parimad seltsilised, kes hoidsid tema meeli elevil, ilma et nad iialgi tema haigusele oleksid vihjanud. Nad ainult hõikusid sealt ukse tagant, mõnikord, tõsi küll, istus mõni neist hoopis ootamatusse kohta, saunakambri akna põikliistule, ja jäi sinna hetkeks püstakile, nii et valge kurgualune oli selgesti näha. Kuid see lind liikus nagu eraviisil, oma kõrvalteil, ega näinud haigest tütarlapsest midagi teadvat. Lindude tervitused ja kõnelused tulid nähtamatult.

Valgus see-eest tuli nähtavana. Ta täitis kogu akna kohal oleva õhuruumi, ta otsis ruudust mõne mullikese, kus ta murdus mitmevärviliseks, või laiema laigu, mis imelikult moonutas. vähendas või suurendas selle taga olevat loodust Peaasi oli ometi taevalaotus, mida lamav tütarlaps võis vaadata otse oma asemelt. Mõte nagu haaras seal millestki kinni ... võis haarata veel kõrgemalt ... lausa sealt kõige kahvatuma sina seest, kus lõpuks arvas nägevat ennast minemas, minemas ... kuni õhk sumenes ja kerge pööritus peas kohises. Ka kõrvust

oli pääsukese sädistus hetkeks kadunud. Palju takistusi on kauni, lootusrikka inimese teel, kui ta kujutleb end elavat oma lootuste kõige tõhusamal teostumisajal.

Sest ta peab ju kohtama seda ainsat inimhinge, kes tal veel on olemas. Nimelt on kõik teised eemaldunud: perenaine, kes tuleb teda põetama ja vahtima oma väikeste haletsevate silmadega ja kel on nüüd juba kõik tema riided seljas, lapsed, kes tulevad ema sabas ja seisavad seal, suud-silmad lahti, kui perenaine Siljat aitab; eemalt räägib midagi ka Mäkipää Santra, kes seal midagi toimetab, et «eks see ole Silja tahtmine ka, et mina sama palga saan mis temagi, sest Siljal on palk välja võtmata — kui ma perenaise sõnadest aru sain, et ta arvas, et mina peaksin mingi armu pärast Silja vastu ...»

Kõik kaugeneb, ainult üks tuleb üha lähemale. Varsti võivad nad juba teineteist kohata, esiti päeval teiste nähes, siis aga õhtul kahekesi metsateel, mille servas kaskede juurtel vilguvad õrnvalged kumeraõielised juudakäpad. Seal nad lähevad, just nagu ei puudutakski maad ... Silja ei oska mõelda oma jalgadele, need on nagu ära, öeldakse, olevat paistetanud ... ja kusagilt kangastub, et midagi puudub ka kaaslase jalast ... ja kopsust. Kui mõte on sinnapoole sööstnud, käib pea jällegi ringi, üle keha jookseb külmavärin, on hiline õhtu. Siin kambris ma siis olen, äsja käis siin perenaine. See on niisugune heitlik talu, kuhu ma tookord tulin ilma midagi mõtlemata. Ja talvel ma aitasin neid, kes sõdisid — enne neid ... ja siis Telinieme peremeest. Valuahistus, hingevaev, poolärkvel olek. Kuni öö murdub — ei tea enam, kui mitmes.

Üks neist oli ometi viimane, ja see algas ilusa pühapäevahommikuga. Ühe hommikuga, mis siinkohal mõeldes tundub nagu oma järjekorda oodanud kõigi teiste hommikute taga. Võiks nimetada kuu ja päeva ja aastaarvugi, kuid see on tarbetu, see tooks võib-olla kaasa ainult asjasse mittepuutuvaid mõtteseoseid.

Päike oli tõusnud pärast kella kolme ja nihkus tasakesi pilku heitma sadadesse ja tuhandetesse õuedesse ning akendesse, jalgradadele, treppidele ja tubadessegi, kus inimesed oma asemel magasid. Ta vaatas ka lindude pesadesse, kus, tõsi küll, pühapäevahommikust midagi

ei teatud, sest iga hommik, eriti aga päikesepaisteline, oli seal ühesugune püha. Ta oli paistnud ka putukate ja muude selgrootute maailma, ja kui väike putukas rõõmsana hommikuses kiirtemeres lendles, sööstis pääsuke teda rõõmsalt tabama. Mitmekordselt murdudes tungisid kiired veepinna alla. Väike loomake ruttas edasi, viburitega ägedasti sõudes — oma elutoiduse ja liigi paljundamise sihiga, kuid siis kahmas ta kinni elegantselt nõtkete liigutustega väike kala — võluv olevus hommikuses päikesepaistelises vees. Ja neist mööda ujus suur kala, kelle vägevate lõualuude vahele kadus vahetevahel mõni väiksem.

Kusagil ärkas juhtumisi vana praost, nii vana, et ta oli juba lapsik ja tössakas, eriti hommikul pärast magamist. Ta vaatas särgiväel seistes oma kambri aknast pilgu aega ilusat vaikset hommikut ja mõtles jumala aule looduses. Tundeliselt ohates kobis ta siis tagasi voodisse. Praosti nurgatuba asus kirikumõisa peahoones seal kohas, kus hoolikalt rajatud kivivundament on kõige kõrgem. Kuid Kierikka saunakambril, nagu öeldud, ei olnud kivivundamenti; kui kusagil ehk nurgakivi oligi, siis oli see vajunud pehmesse maapinda. Aluspalgid olid pehkinud, aken viltu vajunud . . . kuid päike paistis selle kaudugi surija voodisse.

Surev Silja oli näinud elu kestel niisama palju päikest kui teisedki tema kodumaal. See aga, mis tema noores kehas oli oma hävitustööd lõpetamas, ei kannata otsest päikesevalgust. Kui päikesevalgus ometi oleks omal ajal võinud hingeõhuna hoovata selle inimolendi kõigisse sisekudedesse ja teha seal seda, mis ta keha pinnal võis! Aga hauda päike ei paista — ja need pisi-pisikesed kepikesetaolised olendid on haua esindajad. Sest haud — ka see on elu.

Juba Hilma vaeseke — Silja ema — oli surnud samade pisikute kätte. Mitmesugused elumured tegid ta liiga nõrgaks, et neile vastu panna. Siljal ei olnud elumuresid peaaegu sugugi, vaid ainult hetkelisi valusaid elamusi, ja needki said kergesti ülle luulelise sära. Ainult tema maine keha kõdunes, et nagu aupaklikult anda enam ruumi hingele. Tema ilus armastus täitis ta hinge nii kaua, kui ta meelemärkusel oli. Ja suurim ime, looduse armuline korraldus, oli see, et ta hiljem iial ei tabanud end mõttelt, et nüüd ma siis suren ega suuda oma unistuste sihile jõuda. Vastupidi, tema kustuv hing tundis lõpuks täielikku ühinemist sõbra hingega. See oli ilus, mehine hing, ja niipalju läks Silja teadvus viimasel hetkel segi, et ta lõpuks ei teadnud, kas oli see tõesti tolle sõbra hing, kelle poole tema oma hing küünitus, või võttis isa — kujutletud kõige paremas meheeas — ta sülle, hoidis teda ja vaatas ise samal ajal kuhugi, pilgus uljas võidurõõm. Hea oli kummatigi . . .

Nõnda lõppes lugu vana sugupuu viimsest võsust, mis juhtus lõppema neil aegadel — eks lõpe neid ju kõigil aegadel. Need «puud» ei ole ometi samasugused kui metsapuud. Ei ole suguvõsa lõplikku surma; kui nähtaks takistamatult läbi aegade, siis nähtaks ka kõikide suguvõsade «harusid» ikka veel elamas. Kindlasti võitleb, võidab ja hävineb ka Salmeluse suguvõsa, elab just kõige paremas suguküpsuses käesolevalgi aastal, mil lugu siin on lõpuni kirjeldatud ja jutustatud. Õige kaugelt vaadates oleme me ju kõik samast suguvõsast ja võime seega austada nende teiste meiede võitlusi kõigil aegadel. Nõnda võid sinagi, kes sa seda võimalikult kauges tulevikus loed, austada meie võitlusi.

See loomupärane võitluse surve, see on ainult väline tunnus, mille sisu ja märguannet meil on luba ja alatine kohus uurida.

INIMELU VÕLU JA VAEV

Mees istus üksildasena oma perekonna keskel avaras talupojatoas, mille aknad avanesid kolme ilmakaarde; ta ise oli tahtnud niisugust tuba, kui ta omal ajal andis arhitektist sõbrale näpunäiteid maja planeerimisel.

Ta istus vanaaegses kiiktoolis, mille noorim lastest, üheksa-aastane kleenukeste jäsemetega poeg, oli talle loovutanud, kui ta ennist tuppa astus. Poiss oli kiiktoolist aeglaselt minekut teinud, pidanud aru, kuhu minna, ja sättinud end siis vastasseina ääres seisvale voodile, kus istus juba tema — vanuselt järgmine — vend. Teised kodakondsed istusid üks siin, teine seal.

Väikemehe tähelepanelikkus väljendas ennemini juhuslikku tundevahku kui pere sissejuurdunud kommet. Niisama juhutine oli see pealtnäha südamlik koosistuminegi. Perekonna meeleolu oli tõesti tingitud vaid nüüdsama möllanud äikesest. See oli ajanud neid esmalt üksteise lähedust otsima, ja kui äike oli end välja märatsenud, sundinud neid tegema näo, nagu tegelnuks igaüks pärast välku ja müristamist enesevaatlusega. Üldises vaikimises tõtt-öelda oligi midagi alandavat, justkui oleksid nad tõepoolest tegevuses kollektiivse patukahetsusega — igaüks oma südame salajasimas sopis, kus nad arvasid saavat seda teha täiesti varjatult. Pisikese Arvi sisekaemus oli ilmselt jäänud õige napiks, ja nõnda avaldus tema kahetsuski kergelt ja lunastavalt.

Midagi hästi «suurt» selles asjas polnud teadupärast ka vanematel koosistujatel. Ainult mõned kauged ja pisukesed tõesalgamised, mis olid juba läbi teinud nii paljud — sisemised kui välised — pikseilmad, et nende täpsem väljatoomine olnuks asjaosalisel endalgi raske, rääkimata sellest, mismoodi teised seda ülestunnistust oleksid võtnud. See poleks põrmugi olnud mingi ülev hingeline saavutus, vaid ennemini meeletus, piinlik taktitus, millest keegi poleks kasu saanud ega paremaks

muutunud. See tähendanuks, nagu oleks keskealine argipäevainimene teisele samasugusele hakanud asja eest, teist taga näitama mõnda seesugust kehaosa, mis tavaliselt on rõivastega varjatud. Ei — kui äike on möödas, valgub pere jälle vaikselt laiali, igaüks ise suunas. Ajutine värskendustunne kaob inimhingest palju rutemini kui mujalt loodusest.

Mingil salapärasel põhjusel muutus siiski just see moment tollele kiiktooli istunud mehele eriti tähelepanuväärseks. Ta mäletas seda kaua, ja aja jooksul kujunes sellest tema teadvuses püsiv pilt üksikute endiste kõrvale — nii nagu neid erga vaistuga inimese mällu maiselt matkalt talletub ning ladestub. Ta oli perekonna «nimiosaline», nagu ta ise vahel ütles — kui kohal viibis mõni niisugune meelepärane võõras, kellele ta poleks tahtnud oma perest jätta muud muljet, kui et see on vaba kõigist tüütutest tõkestustest ja et väikesed näilikud sõnasõjad — millest tagaselja võidi ja tohiti öelda mida tahes — on vaid lusti pärast kemplemine. Siis tuli tema avalatesse pruunidesse silmadesse soe helk ja keskealisele näole sigines muhelus, mis oli nii poisikeselikult lai, et see mõjus kübeke lapsikuna. Seda enam, et verekate huulte tagant paljastusid hambad, mis sarnanesid rohkem suurendatud piimahammastega kui tublisti üle viienda kümne jõudnud mehe omadega, kellel teadupärast oli sellessinases maailmas olnud nii head kui halba haugata.

Praegu oli toosama pilk pisut rauge, otsekui ülalt alla pööratud, ja suu ümber ning silmades oli sama rahunenud varjund, just nagu oleks tema osas midagi valmis saanud. Ta heitis pilke ümberolijaile ja kolmele maastikuvaatele, mis aknaaukude raamistuses talle mõnusasti kätte paistsid. Kauneim vaade jõudis temani õigupoolest kaudsel teel: see heiastus tagaseina peeglist ja näitas loodekaare maastikku, mida otseselt poleks siia näha olnudki. Peegelpildil olid teeäärsed haavad, mille peale õhtupäike oli ilmselt juba heledasti paistma hakanud.

Kahekümnendale eluaastale liginev tütar oli esimesena lõhkunud tolle figuraalkompositsiooni, mida kodakondsed raevutseva tormi ajal endast kujutasid. Ta oli jäänud kuhugi teise tuppa, tuli vaheriide tagant läbi

ukseta kaartüheme ja astus asjaliku näoga suure peegli ette elutoa tagaseina ääres. Võib-olla ta ei mõtelnud seda nõnda, kuid tema höörimises oli ivake trotsi: ta otsekui kutsus uuesti esile midagi, mis just raju eel oli majas valitsenud — pöördus sellesse tagasi otsekui liiga külmalt, võtmata arvesse teiste ülendatud meeleolu. Tema olek ja miimika näitasid, et ta pole sugugi loobunud oma vaiksetest kavatsustest, mille pärast varem nii mõnigi kord oli tüli puhkenud. Või õieti polnud see mingi kavatsus: selle kergitas omal ajal pinnale instinkt, nii nagu see halbade kommetega harjunu puhul kergitab pinnale himu. Pealegi oli tõsiasi, et tema vanemail polnud praegustes oludes midagi tema õhtuste käikude vastu, mõnevõrra ärritas vaid nende käikude leige harjumuspärasus, eriti isa.

Kui õhtupoolik hakkas lõplikult üle minema õhtuks, asusid pere suuremad lapsed end samuti minekule seadma. See oli niivõrd tavaks saanud, et vanemad ei suutnud sellele enam niisama järjekindlalt vastu seista. Ammuks tasus siis pärida mineku sihtpunkti: vastused olid hädised ja umbkaudsed. Ühelgi puhul ei läinud nad sinnapoole, kus asusid vanad talumajad ja idüllilised külateed. Nad ei läinud «jalutama», nagu isa mõnikord. Nende äraminek sündis otsekui hiilimisi, seda märgati kodus alles siis, kui neid nähti ratastega kirikuküla poole sõitvat. Minekuvalmis sättimine ja riietus viitasid spordile ja tantsule — tihti mõlemale, nii et jalgratta pakiraamil tuli kaasa viia see riidevarustus, mis parajasti selga ei mahtunud. Elati vaheldusrikkail kolmekümnendail aastail.

Isal oli mahti silmitseda oma esiklast poolviltu selja tagant, ja vististi mõjusid kaasa praeguse hetke erilised tingimused, et ta tütart tõesti n ä g i: seletas pikaks sirgunud keha, mis oma nõtkust tundes kippus pisut hooletuid poose võtma, nägi pruune juukseid, mis aasta-aastalt tumedamaks olid läinud, nägi kõrva ümbrust — eriti peatus tema pilk kõrvalesta alumisel osal, mille nibu ta soovinuks arenenumana näha. Kui tüdruk peeglile ligemale kummardus, paistis ka nägu: eestpoolt — teisiti öeldes ilmus selle kujutis kuskilt sinna peegli taasloodud maastikupildi esiplaanile. Peenike väike-ats

kompas alahuule ja lõuaotsa vahelist lohku, just nagu oleks väga tähtis selle põhja nähtavale tuua. Pruunide silmade pleekjas pilk ei vältinud ega ka püüdnud tagantpoolt peeglisse jõudvat isa pilku. See oleks olnudki ülearune. Kumbki teadis päris hästi, mis teine mõtleb. Ainuüksi oma seljaga oleks preili Hagar võinud isale väljendada sedasama, mida nüüd peegelpilt nagunii väljendas — ja ka tunda, mida isa pilk ütles.

Hagar Hongisto oli kevadel lõpetanud gümnaasiumi, ja asjalugu arenes nii imelikult — mingil moel tugines see maailmavaatele, mida isa oli alati ihanud esindada —, et too kuldne lüüra — küpsuseksam — tuli tütrele, mitte aga isale kasuks ses kerges pinevuses, mis nende vahele oli sugenenud. See pinevus — mis tänavu suvel oli tõusnud natuke mõtlemapaneva astmeni — oli seda piinavam, et sel oli — et sel ei olnud — et sel puudus sügavam alus.

Isa ise oli täna just käinud seal halli metsaküla kandis, kuhu tema lapsed mitte kogematagi ei sattunud. Teatud hingelises seisukorras viisid jalad teda peaaegu iseenesest sinna. Kohapeal olid tal oma kindlad paigad, kus ta oma igakordsel meeliskäigul peatus: ülal mäe otsas, kus oli mõnus kivi, istumiseks nagu loodud; või siis kaugel laaneoja varjatud kaldal, vana, kõdunema jäetud veski juures; või lõpuks vaikse, tuttava metsatalu küüni lävel, kust võrdlemisi kaugelt võis jälgida talu traditsiooniliselt tasakaalukat elu. Talust teda igatahes nähti ja pühendati talle nii mõnigi pisuke, heatahtlik mõttevirve. Täna oli ta istunud just seal küünilävel.

Kodakondsete vahel oli eile õhtul aset leidnud tõsine kokkupõrge, mille jäljed polnud öö jooksul haihtunud. Tigemeelepurse polnud täielik, laengut oli üle jäänud ja selle pinge tugevnes päeva kestel. Kogu hommikupooliku oli valitsenud mingi häbelikkus ja visa vaikimine. Kui oli midagi hädavajalikku öelda, ei suutnud täiskasvanud seda teha, ilma et lausetesse poleks mahutatud kõrvalvihjeid. Need pärinesid kaugest ajast ja puudutasid ammu asetleidnud juhtumeid, mõnesuguseid toimimisviise, mis olid selleks otstarbeks iseäranis parajad: tüli tõstmata võis asja paari sõnaga ära tabada, ilma et sellele oleks lisatud mingeid moraalseid

hinnanguid. Mida rohkem alasti sa selle ette tõid, seda külmemalt see torkas.

Sealt küljest, kuhu toast puudus otseväljavaade, oli veel kuulda tasast piksemürinat. Et päike samal ajal paistis, oli loodusidüllis midagi isepärast. Pilved sarnanesid pikkade kivipankadega, mis olid ajanud otsad vaheliti ja ääristasid justkui mingi hirmus suure, lõunakaarde pööratud koopa suuet. Martti Hongisto istus ikka veel kiiktoolis. Paistis, nagu uitaks tema tõeline, teadlik «mina» siit kuskil kaugel, just nagu oleks ta lahti riietanud oma välise «mina» ja jätnud nii selle kui ka silmade vaate kiiktooli kummitama... Miski aina sosistas ja sosistas, et see olustikupilt on nagu märguandeks temale, mingisugune saatuse näpunäide: pane tähele, mis su ümber on, pea meeles, mis sünnib. Nüüd on selleks just paras moment, sest vähemasti välisilma torm on sedapuhku su elukohast üle läinud ja välk pole kedagi tabanud.

Teises kiiktoolis istus vagura näoga noor naine, kes samuti näis kuhugi vahtivat, ehk küll temagi ilmselt ei mõtelnud sellele, mida nägi. Tal oli suurevõitu, rohmaka kujuga pea, millele noorus ja tuhmi kulla karva lokid ometigi andsid omamoodi meeldivuse. Ilmselt oli tema sisemine «mina» praegusel hetkel ääretult kaugel siinsest inimestekogumist. Ta oli seda nägu, et ta esimesest sõnast meelt ei märkaks, kui teda harilikul häälel nimepidi nimetataks. Õieti oligi tema kuulmine vähe nõrgemaks jäänud, nii vähe, et see asjaolu selgus alles pikemaajalisel suhtlemisel ega tulnud ilmsiks tavalisel jutlemisel. Ent pilgus avaldus see praegugi: selles oli midagi niisugust, nagu olnuks ta majas üksinda. See andis end tunda üldmuljes kogu tema isikust, ehkki tal ei tarvitsenud mingil moel oma kuulmismeelt teritada. Teda sai nagu paremini uurida just sedasi külje pealt. Temast kiirgas midagi, mis viitas iseteadvuse puudumisele. Selles avaldus tema noor, tagasihoidlik elusaatus. Vahest oleks ta pisut häbenenud, kui sellest oleks talle kõneldud. Kuid midagi halba ei teadnud ta end olevat teinud.

Tema rinnal lebas laps, kel alles nisa suus, ehkki näis olevat unehõlma vajumas. Aeg-ajalt lutsis laps paar

loidu sõõmu, huuled tegid seda vaistlikult, ehkki piima enam ei sõõrdunud. Ema parema käe kaks esisõrme puhkasid rinna valgel nahal — kõik ilusasti oma kohale ununenud.

Ehtsamalt ja püsivamalt kui teistel toasolijatel näis tolle naise saatus seostuvat hetkel valitseva loodusjõuga. Seal ta istub, selle toa seinte vahel — ja pool taevast on nagu hirmus suur koopasuu, tohutu, ent mitte kurikavatsuslik neel, mis rahulikult peab silmas seda paikkonda lausa siin enese ees. Hoolimata oma hiigelsuurtest vormidest oli see täielikus kooskõlas lõunataeva selginud heledusega.

Noor naine, kes, laps rinnal, oli teise kiiktooli unustatud, oli Hongistote näalunaine, proua Maire Roimala. Tema mees oli proua Laimi Hongisto vend, nimega Jalmari Roimala, ja oli samanimelise suurtalu peremees kaugemal kihelkonnas. Nende abielu oli omal ajal sõlmitud otsekui möödaminnes ja sel puudus igatahes sügavam kooskõla. Too noor, vähese jutuga naine tuli tihtipeale mõneks ajaks Hongistosse sugulasi vaatama — Hongistos teati vägagi hästi, et külaskäikude hingeline aje oli rohkem seal Roimalas kui siin Hongistos. Ta võis siin olla «nagu omas kodus» — talle ei osutatud siin erilist tähelepanelikkust, aga ta tundis siiski omas hingepõhjas, et keegi ka tema lahkumist ei oodanud. Enamasti kõneldi temaga nagu lastega kaudselt: «Kui nüüd küsida, mis Maire-tädi sellest arvab . . .»

Teinekord küll juhtus, et ta tuli mõneti kohatul ajal — teiste meelest peale nooremate laste, kellele ta alati oli teretulnud külaline, eelkõige oma võluva maimukese pärast, kes tal alati kaasas oli. Kuid täiskasvanutega oli vahel teine lugu. Hongisto abielupaaril olid omad raskused, ja kui Maire Roimala silmadest paistis, et ta oli kodus enne tulekut nutnud, võis see selleski peres suurendada piinavat pingulolekut, mis ehk parasjagu oli teravnemas. Jalmari Roimala välist ja ka seesmist olemust tunti tema õe ja langu majas küllaldaselt. Kui Maire niisugusel puhul saabus, võttis Martti oma pilku peites teda vastu vaikse südamlikkusega, Laimi aga külmemalt kui tavaliselt.

Sedakorda oli Maire tulnud Hongistosse enne äikest,

aga siiski ajal, millal pererahva omavaheline äikeseilm veel kestis ja ängistas. Ometigi oli loodusjõud paariks tunniks allutanud inimlaste meeled oma kõlavärvingule — kõigil teistel, maha arvatud ehk preili Hagaril, kes pisut tehtud üleolekuga seadis oma «mõõdetud» sammud elutoa suure peegli ette, samal ajal kui kõuekõmin veel kestis.

Lõpuks enamik siiski lahkus ruumist, vähemasti just nagu pärast palvust, nii et tuppa olid seega jäänud vaid Maire-proua oma lapsega ja majaperemees ehk «peategelane» Martti Hongisto. Kõige õnnelikum oli kahtlemata laps, sest tema magas noore ema rinnal õndsat und. Maire pilk näis tunnistavat kirgastunud vetevälja ja Martti näis vaatlevat toda madonnat lapsega. Kuid kindlasti polnud kummalegi tema ainitise silmitsemise objekt peaasi, ainult mingi pidepunkt, nii nagu on kunstnikule modell. Hingepõhjas maalisid need inimesed mõningaid teisi «lõuendeid». Maire oli näinud seesugust vetepiiri virvendust ka varem, ja Martti — tema oli küllalt näinud noort ema lapsega rinnal. Nad olid mõlemad jäänud vaatlema mõnd möödunud elu parima ajajärgu parimat kompositsiooni.

Viimaks tuli Laimi elutuppa. Ilmselt oli ta juba täielikult vabanenud äikese mõju alt, sest ta heitis mehele ja vennanaisele mittemidagiütleva pilgu ning ütles pikaldaselt:

«Aa — siin istutakse veel edasi. Segasin vist oma tulekuga.»

Teistsuguse koduse olukorra puhul olnuks see ütlus vaid harjumuslik aasimine, vaevalt sedagi. Nüüd tõusis Martti kiiktoolist, läks akna alla ja jäi silmitsema sedasama vaatepilti, mida Maire oli ennist oma istekohalt silmitsenud. Ta seisis seljaga mõlema naise poole — kuni aegamisi ümber pöördus ja minema läks. Maire omakorda oli ainult kui unest virgunud. Tema tühine kuulmisviga oli teda päästnud kerge, ent õela torke eest — nagu nii mõnegi inimsoo kurjuse eest ennemaltki.

«Mis sa ütlesid?» küsis ta ja heitis meheõele avala, sõbraliku pilgu.

«Mitte midagi erilist,» vastas too, ja temagi läks sama

akna alla, kust mees oli nüüdsama lahkunud, otsekui et vaadata, mis sealt näha on.

«Õieti peaksin ma vist juba minema hakkama, olen siia juba nii kauaks jäänud,» ütles Maire — justkui oleks ta alles nüüd tajunud, mis Laimi oli sisse tulles öelnud.

«Ei sa praegu selle ilmaga minema hakka, nagu näha, kiriku pool äike alles märatseb, ehkki siin juba selgib. Ja küll sa seda head-paremat tead, mis sind kodus ootab!»

Maire ei olnud tulles midagi kõnelnud oma kodusest olukorrast, kuid Laimi oli oma teid kaudu vägagi hästi selguse kätte saanud, et vennal olid jälle «niisugused tuurid». Ta pöördus vennanaise poole, patsutas magavat maimukest põsele ja ütles hoopis teise häälega ja teisiti vaadates kui harilikult:

«Lase väikesel kullakesel tädi rõõmuks siin olla.»

Ja lisas pilgu aja pärast tavalisel toonil ja silmi mujale keerates:

«Sest et tädil on väga vähe muid rõõme.»

Küllap see hääletooni muutus peegeldas nende lausete väärtusevahet hetkel, kui «vaadatakse südamesse».

«Jaa, mida keegi rõõmuks peab. Kindlasti leidub inimesi, kes arvavad, et sinul peaks kenakesti olema põhjust rõõmu tunda.»

«Mis nad minu juures siis näevad?»

«Ma ei tea, mis just sinu juures. Aga sinu ümber on hulk terveid lapsi, sul on ilus kodu nii pealinnas kui ka maal ja —»

«Või veel!» hüüatas Laimi. «Pealinnas ma võitlen — ptüi, ei julge öeldagi. Ma küll võidan, ma võidan paljusid endast suuremaidki ninasid, aga eluvõitlusena — kas või ainult kõrvalise löögina — ei kergita see sind kuigi kõrgele. Maal aga — tjah — siin olen ka mina võimetu, ehkki võitlen teistsuguste jõudude vastu.»

Vennanaine ja meheõde jätkasid kõnelust, kus üks tegi leebeid vahemärkusi ja teine kuival toonil välja ladus kõik, mis tema elus vajaka jääb. «Te võite ju pealinnast ära kolida, ja lase ehitada siia, mis sul vaja on.» — «Millega?» — «Sul on ometi raha, ja seda tuleb

minu teada rohkesti sisse.» — «Jah, raha on näiliselt küll minu valduses, aga mis sellest rõõmu on, kui seda nõutakse minu käest arututeks ostudeks ja —»

«Aga sul on ikkagi lapsed ja peen ning —»

«— ning kuulus mees, tahtsid öelda. Selle peale ei oska ma tõesti muud vastata kui muiata. Ja mis lastesse puutub, siis oled sina ka niipalju meil käinud, et oled üht-teist märganud — kui sa isegi halvemini kuuleksid.»

Viimaste sõnadega ei mõelnud Laimi midagi õelat, vaid ta ütles seda nii, nagu ta oma pere inimeste hulgas iga päev samasuguseid väljendusi kuuldavale tõi. Kuid vennanaise ülahuul hakkas kergelt tõmblema ja ta ütles näojoonte tardudes:

«Jah, ma ei kuule küll just niisama hästi kui teised terasemad, aga igatahes saan ma oma kuulmisega hakkama ega ole seda kellelegi pakkuma läinud.» Ta äiutas kätel magavat last, justkui kardaks, et see ärkab. Viimaseid sõnu öeldes silmitses ta maimukest tõsisel ilmel.

Laimi Hongisto taipas, mis ta oli teinud — ja et ta tegelikult polnud paha inimene — selle sõna teravamas tähenduses —, siis oskas ta öeldut oma argipäevasel kombel ka kahetseda. Ta sõnas Mairele:

«Vii nüüd laps magama ja heida ka ise. Ja jää siia nii kauaks kui kulub. Igaühel on oma koorem — tõelist õnne on vist vähestel. Ja võib ju olla, et sinu siinolek kujuneb meile mõlemale kergenduseks.»

Kui Laimi nõnda oma paremat oskust mööda kõneles, kasutas ta oma jutus kirjanduslikke fraase ja lapsepõlvekodu keelt, kus soome ja rootsi rahvakeel olid samuti segunenud.

Maire läkski viima last Hongisto magamistuppa, kust teisest paarisvoodist mees oli kolinud ülemisele korrusele — «et viisakamat õhturahu saada», nagu ta oli öelnud ja mis oligi tõsi. Just siis oli Laimi kindlalt nõudnud, et tühi voodi tuleb anda Maire maimukesele, kui need Hongistos külas on.

Kui Maire oli parajasti magamistuppa astumas, tuli Martti ülakorruselt alla, näol pingul ning otsustav ilme. Ta ei vaadanud kordagi nende kahe poole, kelle vagusal, tagasihoidlikul ilul tema pilk oli ennist puha-

nud — mõttes sõeludes oma minevikku. Maire jõudis sellegi asjaolu ära tabada — ja magamistuppa sisenedes otsis ta vaistlikult omaenda süüosa selles. Siiski ei kuulnud ta — seda vähem, et ei tahtnudki kuulda — seda sõnavahetust, mis peretoas puhkes ja ägenes, esiti vanemate vahel ja millele suuremad lapsed peagi kirglikult sekka lõid.

Martti ütles resoluutselt:

«Vahest sa mäletad, et ma keelasin Astal selle nädala jooksul välja minna.» Asta oli Hongisto teine tütar.

«Mina aga lubasin just praegu teda välja,» kostis akna juurest tuttava tumeda juuksepahmaka tagant.

«Mina ütlen, kas ta läheb või ei, sina ütled, mis ta selga paneb — juhul kui ta läheb.»

Säärastes viimastes sõnades on sageli kätketud asja lõplik otsus — ka Martti Hongisto ise tundis seda vaistlikult, kuid ta ei saanud ütlemata jätta.

Laimi lausus:

«Eloneemel on noorteõhtu, ja sa oled alati kiitnud selle perekonna väärikust ning kogu nende elukorraldust.»

Asta tuli tuppa sama ukse kaudu, kust tema vanem õde äsja. Aga tema käitumine peegli ees oli hoopis teine kui õel ennist. Temal ei olnud muret lõualohu pärast, tema tegeles rohkem ripsmete ja kulmudega. Ka tegi tema keha — nüüdki, nagu alati peegli ees — selliseid nappe hööritusi, mis isale vaikselt, ent hullusti närvidele käis. Tal oli kalduvus juurelda ja ta oli teinud igasuguseid tähelepanekuid, muu hulgas ka niisuguse, et inimese iseloomunõrkused ilmnevad eriti selgesti maneeris, kuidas ta peeglit kasutab.

«On sul kavatsus kuhugi minna, Asta?»

Peegli juurest ei kostnud sõnagi.

«Ära lõnguta, vaid vasta!» ütles isa käredamalt.

Laimi oli istunud akna alla — temagi silmitses nüüd maastikku — ja ütles:

«Ma tegin sulle juba teatavaks, milles on asi, ära piina last.»

«Paras laps, kes tuleb võõra poisinolgiga koju kell kaks öösel, häh.» Isal olid juba käed püksitaskus, parem äigas vahetevahel üle tihedate juustega pealae.

Nüüd toimus peegli ees otsekui mingi altari ees ümberpöörd, kuueteistaastane kukal nõksatas tahapoole, põsed hõõgusid ja suured pruunid silmad lõid tuliselt kaasa sellele, mida suu kuulutas:

«See on igatahes niisugune nolk, kes kord veel näitab, kumb teist midagi on, tema või sina — ja sinu pehkinud põlvkond.»

Isa ei saanud tagasi hoida muiet, mis selle kaasaja lapsukese küll marru ajas, aga ühtlasi lõdvendas mõlema pingelaengut. Tütar katsus isa muiet järele ahvida ja samal ajal öelda midagi pilgest:

«Sina ja sinu aeg kuuluvad muuseumi.»

Seepeale pidi isa juba suure häälega naerma. Need «pehkinud» ja «muuseum» olid niisiis jõudnud juba Astagi suhu. Naerust vappudes ütles isa:

«Ja sina ning sinu aeg ei jäta isegi muuseumi muud peale arutu hulga ajaleheveergude, mis räägivad jooksu- või hüppeelunditest, ja kuivõrd sealsed read käivad pea kohta, siis tähendavad need kolju mehaanilist vastupidavust. Pealegi otsustan ajastu üle, vähemalt sinu osas, mina, ja ütlen, et sina ei lähe täna õhtul kuskile.»

Martti tahtis välja minna, silma alt ära, seniks kui asja lõpplahendus möödas. Saaks siis näha, kas neil on jõudu ja julgust trotsida tema punktipealset keeldu. Teadvuse tagamail ta küll teadis, et nõnda igatahes juhtub. Selline alateadlik lüüasaamistunne on tuleohtlik. Polnud palju tarvis praeguselgi juhul, kui juba langemas olnud pinge tõusis äkki kõrgemale kui enne. Eileõhtune riid, äsjane äikeseilm, taeva suurejooneline kulissidevahetus — kõik need otsekui tormasid tunnistama, mis selle eemalt vaadates nii vaikse inimelamu seinte vahel nüüdsama toimus. Vaiksena too suvila tõepoolest paistis ja mingil moel koguni isoleerituna. Suvila ümbruskond erines väga järsult. Maja oli nagu sinna külasse kaldapervele kusagilt üle toodud, mitte iseenesest kasvanud, nii kui näis lugu olevat ümbruskonna halli maa-asustusega. Seal olid vanad talumajad, kus terved sugupõlved olid siginenud ja sündinud, elanud ja surnud Nende vahel väiksemad inimelamud ebamäärasemate asukatega, ja siis too üks, mida nimetati

suvilaks. Oli järv, mille rannajoon suvila kohal kadus sangleppade ja muu taimestiku varju. Kaldanõlv tõusis järsuna. Mitmesse kohta olid tehtud kivist trepiastmed, mille külmakohrutus oli siiski laiali kangutanud. Selle suvila, selle Hongisto perenaine rääkis asjast alati, kui ta pidi kaldanõlvast üles ronima. Ta polnud põrmugi rahul terve selle majaga, siin polnud korralikku õue, põhja pool oli tuultele lahti ja sees valitses tema sõnade järgi lausa süstemaatiline puudus kõigist kodunduslikest mugavustest. Laimi Hongisto võis end päris üles kütta, kui ta mõnele kõrvalisele inimesele neid puudusi loetles.

Suvila oli ehitatud nende abielu hakul, ühel neist idüllilistest aastatest, mida mees ikka veel meenutas — ja kasutas vahel põhimotiivina, kui tahtis naise mõttekujutusse manada selle paiga kas või mõnesugustki veetlust.

«Kas mäletad, kui me esimest ööd siin katuse all magasime?»

«Hm —»

Naine tõesti ümatas, pealegi vaatas säärase kõrvalpilguga, milles ilmselt veel kumasid nende õnneaegade riismed, ilmutades mõistvat mehe tagamõtet, mis oli nagu ta oli: mitte suuremat väärt.

Tookord oli küll teisiti — nimelt mehe nüüdsetes mälupiltides. Kuid sellest oli kaua aega möödas — suvila oli jõudnud mitmes suhtes kõlbmatuks muutuda. Otsekui mingit minevikukajastust oli tolle noore ema kujus, nii teistsugune kui see kõik muidu oligi toonasega võrreldes. Tema suguvõsast oli seni vähe teada, ja needki elulõigud, mida tunti, olid — kui mitte just teotavad, siis — mingil määral võõrad. Minevikuajastut oli mehe silmale vaid selles kujus kui niisuguses endas — imetav noor ema —, aga ühtlasi oli selles midagi, mis tekitas kõhedust. See rõhutas isesuguselt pere sündi ja elukäiku, milles, tõsi küll, polnud midagi suurt ja imepärast, aga mis ikkagi oli läbi ja lõhki eriline, mingite juhuslikkuste isemeelne järjepidevus.

Nii tuntud kui Martti Hongisto nimi üle kõigi Põhjamaade ka oli, teadsid vähesed midagi tema varasemaist elujärkudest. Kuigi tema esinemisviis oli soe ja lähe-

dane, oli ta alati hoidunud «müütamast lähedust ennast», nagu ta ütles, jageldes oma suurima sõbra E. V. Suokselmaga, kes neis asjus ei põrganud millegi ees tagasi.

«Võiksid sinagi vahel pajatada, mida sa enesest tead,» ägetses Suokselma. «siis saaksime lahti neist tobedatest lugudest, kus sina esined epiloogina ikka mõne saunanaise ja jube tähtsa isanda romaanis.»

Suokselma hurjutamisel oli teatav tõepõhi all, kuid Hongistot näis sõbra kujutatud asjaseis ennemini ahvatlevat kui ahistavat.

Suvila all polnud järv eriti lai. Vastaskaldal kerkis kena männikuseljandik ja selle kõrgeimal harjal uhke ja suuresti reklaamitud vaatetorn. Suvila seisukohalt oli siiski tähelepandav, et vastaskalda turistidevool — kui millestki seesugusest saab rääkida — ei avaldanud siinpoolsele vaimule ega elule mingit mõju; selles suhtes oli torn neist palju kaugemal kui tegelikkuses. Torni seisukohalt oli igatahes vastupidi. Suvila kuulus teatava osana «vaatamisväärsuste» hulka. Selle ehituslaad oli märksa erinev kui mujal lähemas ümbruses, selle värvides ja paigutuses oli midagi tavatut, otsekui ärgitavat. Isegi niisugune torni roninud turist, kes nende paikadega koos poleks suvila peremehele ehk muidu mõtelnud, küsis ometi alati oma matkakaaslaselt, kelle villa see on. Ja kuulnud seda, tahtis meeleldi rohkemgi kuulda. Iga inimene, kes tundis nii suurt huvi maa ja inimeste vastu, et oli neid ilusal suveajal vaatama tulnud, ei jäänud ükskõikseks, kui seda nime kuulis.

«Tõsi jah. Ta on ju siin sündinudki,» ütles küsija.

Nõnda oli tihtilugu sinna ülemise torniplatvormi kaitsepuu najale vaatama jäädud, ja mõni säärane, kes oli kõigega kursis, pidi pajatama, mis ta asjast teab. Mõni küsis, kas sellel ja sellel jutul on põhja; jutud olid üsna sageli alguse ja otsata, ja alati peegeldasid need ühe või teise pajataja vaimset palet palju paremini kui seda väikest algallikat, millest kunagi ehk tõesti oli pisuke oja hakatuse saanud ja sellega siis sün-

dinud sama, mis sünnib looduses ja vanasõnas: kõrvalt tuleb vett juurde, kuni ongi jõed voolamas. Mõni vanem onu — kes kah korraks oli tulnud vähe Soome loodust kaema — võis seal üleval kõrgel jutustada loo, mida ta oli kuskilt lugenud nelikümmend aastat tagasi, kuid vaevalistel vananemisaastatel unustanud algallika — või kui kuuliski mõnd vana mälusosinat, siis ei pidanud seda nii tähtsaks kui seltskonna lõbustamist — veel vanast peastki —, kui kord juba oli lõbureisile tuldud. Mõni noorem grupiliige tundis ära igivana anekdoodi — ja pärast seda oli tal tüki nirum tunne ses turismimatkaks kokkuklopsitud ansamblis. Keegi kolmekümne viie aastane ilus, vaikse loomuga naine oli seda kõike tahtmatult pealt kuulanud ja jäi üksinda vaatama ka siis veel, kui jutukas seltskond — vanaonugi oma higistanud kraega — oli alla roninud. Paljudest trükistest tuttav kuju asetus tema teadvusse nii, nagu vaataks ta vastu õhust kuskil seal suvila mail. Too ümarik, tihedate juustega pea, kust piidlesid kaks heatahtlikku silma — poleks arvanud, et nende varjul on idanenud kõik see, mida sisaldasid tema luuletused, näidendid ja üldtuntud publitsistlikud artiklid. Midagi meelepäraselt hullutavat oli selles hiljukesi kiirgavas poisikesepeas — mida ta kord pealinna teatris oli lähedalt näinud ja leidnud, et see on meelekohtadelt juba pisut hall. Ilus vagune üksildane naine mõtles mitmesugustele asjaoludele — kuidas ta tahtnuks mingil viisil talle kasulik olla, hellitada ja kasulik olla — sellele, kelle kuju too suvila seal nii kiivalt varjas. Kes teab, mis elu ta elab. Vahel oli tunda, nagu paluks ta lugejalt ridade vahel midagi muudki peale tähelepanu. «Ei, ta ei mõtle sellega seal luuletuses oma ema, ehkki on suure soojusega kirjutatud,» mõtles sõber. «Oma emast on tal väga vähe teada. Ta võeti õige noorelt kasulapseks, käis koolis linnas, kus tema kasuvanemad surid tähelepandamatute inimestena.»

Ja läks edasi tasane jutt, kus köitvalt olid läbisegi tõde ja väljamõeldis.

Juhtus, et niisugusel äikesejärgsel selgival lõikuskuuõhtupoolikulgi oli vaatetornis mõni seltskond — oli lähemas linnas vihmavarjus olnud, ja kui torm vaibus,

tõtanud matkaprogrammi täitma. Tornilaelt võis näha siinset paikkonda hoopis iselaadses valguses. Pikseilmast ja paduvihmast jäänud helendus laotas otsekui mingit ajatusehõngust hallide talumajade ja valgete seinte ning punase katusega suvila üle. Mööda külavaheteed oli näha minemas üksikut jalakäijat. Temagi teadis, et natukese aja eest möllas torm, aga nüüd ilm selgib. Paistis, et ta ruttab koju perekonna keskele, kellest oli raju ajal lahutatud.

«Martti Hongisto — jaa . . .»

«Aga mina tean üht-teist isegi tema varasest noorusest,» ütles keegi torni roninud seltskonnast. «Et me kõik üksteisega tuttavad oleme, siis arvan, et võin kedagi solvamata teile sellest rääkida: ta oli Anna Lepaa esimene kallim — jaa-jah, on revient toujours . . .»

«Näe, seal lähevad kaks noort ratastega — ja nüüd tuleb auto.»

Seltskond ronis tornist alla. Nad jõuavad veel sinna ja sinna parajasti selleks ajaks, kui kasiinos algab tants.

Kui Martti pärast oma valju keeldu tahtis peretoast lahkuda, keeras Laimi end keevaliselt akna all ringi, kus ta oli seisnud, selg teiste poole. Harjumusest söösstis ta enne kohalt ja hakkas rääkima alles käigult.

«Sina ise oled palju hullem kui need su lehtede spordiveerud, kus siiski kirjutatakse tervetest ja puhastest noortest inimestest . . .»

«Aga need neiukesed — tsäh!»

Martti oli tagasi pöördunud, käed püksitasku vajutatud, ja nõksutas keha. Parem käsi käis korraks juuksepahmakus, siis kadus jälle kähku tasku.

Laimi jätkas:

«Sinna lähevad jalgratastega kõik ümbruskonna noored kokku — peab olema õelus ise, kes tahab noorele inimesele ilmsüütu lõbu ära keelata.» Laimi keeras juba näo mehe poole.

«Jah, meie tunneme kõige paremini oma noorte ilmsüütust, ja see nõndanimetatud kaasaegne noorus kuulutab, et ta vilistab sellele kitsale moraalile, millest

meie kinni pidasime. Ja sina laulad nendega kaasa. Sina norskad siis, kui see minu lömastamiseks loodud nolk toob vastu hommikut koju sinu kuueteistaastase tütre ja väevõimuga tahab trügida tema magamistuppa, kusjuures vähemalt tütrest endast pole takistajat. Sina norskad — täpselt samuti kui sinu isa-ema tookord, kui me tõepoolest läksime sinu magamistuppa. Sina siiski olid abiellumisea alumisel piiril, aga praegune juhtum kuulub kriminaalseadustiku valdkonda.»

«Kuritegevuse aste on teatavasti sõltuv sellest, kas varem on analoogilist toime pandud,» kostis raevutseva isa selja taga noore naise külm hääl.

Heitunud isa pöördus vaatama, ja kui ta parajasti pidi ütlejale isaliku laksaku andma, astusid tolle selja tagant välja kaks noort toeka olemisega meest, kellest üks oli Hongisto vanem poeg.

«Jäta,» ütles too ja astus parajal ajal vahele, et võimalikku hoopi takistada.

«Mis see sinu asi on,» kärgatas isa, «— ja mis elukas see on?» jätkas ta samas — ja tundis jälle, et tema põhiline energialaeng tühjendus sellesse järellausesse.

«Mitte rohkem elukas kui sina. See on minu treeningukaaslane Iivo Selkänen.»

«Ah nii, ma taipan asjade seost. Treeningumõistest on mul natuke aimu ehkki ma ise pole sellega iial tegelnud. Härradest võivad saada tublid töömehed, keda ma austan kui endaväärseid, aga selleks on vaja eluviise parandada — vähemalt selles seltskonnas,» — Hongisto tegi žesti võõra noormehe poole — «millist seltskonda ma ei soovi näha siin seltskonnas. — Peale selle teen ma teatavaks, et muudan oma otsust. Meie noored võivad, kui pärast kõike seda tahetakse, minna Eloneemele, kuna pererahva ja talu elukorraldusel on tõesti hea kuulsus. Minu alatine autojuht — jaa-jaa, auto on tema oma, ma igatahes arvan, et tunnen oma väljenduste valööre — tema viib teid sinna, ootab ja toob tagasi koju, ilma saatjateta. Autos ei jätku ruumi teistele kui ainult minu lastele. Ja kui nii ei sünni, siis — midagi tohin minagi selle jõugu suhtes öelda.»

Isa laskis lendu vandesõna ja lõi rusikaga esimese ettesattunud eseme pihta.

«Küll sa oled jõhker,» ütles Laimi, ohates teeseldud kaastundega ja rõhutades igavesest harjumusest iga sõna eraldi.

«Jah, olen. Ma olen vähehaaval õppinud, kuidas hundikarjas kaasa ulguda. Ja pärast tänast ööd antakse neis asjus sõna linnakohtule. Täna öösel aga hoidku Selkäsed oma küljekonte.»

Noored ümatasid pilkavalt, Hongisto tegi minekut — ta ei paugutanud ust. Teda kuuldi trepist üles minevat. Seejärel olid suvila mõlemad korrused tükk aega päris vaiksed. Esimesed värsked hääled, mis majas kostsid, kuulusid Mairele ja tema poisule. Viimane oli ärganud — mitte küll äsjasest vahejuhtumist, sest Martti, kes kõigele vaatamata oli otsekui selle stseeni lavastajaks, pidas kogu aeg meeles, et majas magab väikemees, ja oli seepärast oma häält vaigistanud. Võib-olla oli asi Laimilgi meeles, kuid et polnud põhjust hoiatada, ei olnud ta sellest sõnagi lausunud.

Taas valitses mõlemal korrusel vaikus. Lõpuks tirises telefon, ja Hongisto aimas selle tähendust. Veidi hiljem nägi ta oma poega ja Selkäsena esitletud noormeest ratastega Eloneeme suunas sõitvat — see oli pisuke alandus, aga olgu. Natukese aja pärast igatahes tuli auto — ja selle tagaistmel seletas silm ähmaselt paari tütarlapse kontuure. Ta tundis neid: need olid teispere õeksed, kellest majarahvas teadis, et temal, Marttil, nende vastu midagi ei ole. Nende juurde ronis kolmandana Asta. Näis, et kokkusaamise üle tunti suurt heameelt. Hagarit polnud näha.

Martti mõistis vägagi hästi, et see kõik — need väikesed ja tähtsusetud kõrvalekaldumised korraldusest, mis ta oli teinud —, et see kõik oli Laimile eneseväljenduseks, mis kestis päevast päeva, ööst öösse, aastast aastasse. See ei olenenud millestki muust kui tema loomuse sisestruktuurist, mille vastu polnud jõudu iga hetk võidelda, kuid mis tasahilju ja kindlalt uuristas selle inimühtumi elujuuri.

Väsinuna ja tülpinuna läks Hongisto oma tuppa. Kaua istus ta akna all — see oli samal kohal kus alumise korruse aken, millest äsja juttu oli. Ta istus, puhkas ja rahunes tasapisi. Õhtutaevas ja pilved võtsid üha veetlevama värvingu — need otsekui tõttasid ütlema, et ära hooli, kõik see on tühine. Saja aasta pärast ei tea su muredest keegi — hingevaev vahest ehk annab end kuskil tunda kui päritud needus, aga võib ka mitte anda — pärilikkus ei lasu ühe ega kahe õlul. Meiegi, kellel on silma kõige nägemiseks ja kelle elus sada aastat on tuuleõhk, teame, et me kord siit taeva alt ja maa pealt kaome, ja siis on ka hingevaev kadunud.

Niisugused olid Martti Hongisto tundeelamused, millele ta otsis tuge õhtupilvede ja looduse võlust. Ta teadis väga hästi, et ta ei hakka valvama ühegi oma lapse öist kojutulekut. Isegi mitte väiksemate poiste tulekut, kes on vanemate õdede-vendade kombed üle võtnud ja hulguvad kus süda kutsub, nii hilise ööni, kui tahtmist on. Tema ei saa sinna midagi parata — säärane vihapurse oli ainus.

Homne hommik — seda pole veel olemas, eks siis näe. Tal on siin ju tuba enda päralt — ja vähemalt tänase öö jooksul teda siin keegi ei sega.

Üha sügavam ja õdusam puhkamistunne täitis tema hinge. Oli olnud mitu pilvist ööd, aga nüüd oli taevas hiljutise rajuhoo järel lõunakaares täiesti klaar, sügavalt tumesinine. Kuud polnud meeldegi tulnud, aga nüüd tõusis ta seda sina mööda üles, just nagu oleks toonase sähvimise ja kõmina esile kutsunud tema ja nagu tuleks ta nüüd tagajärgi vaatama.

Enne magamaminekut — kuna alt ei kostnud enam kippu ega kõppu — läks Hongisto veel ülakorruse verandale, et kinnitada seda rahutunnet vahetus kontaktis laotusega. Ta silmitses maanteele tõusvat laia rada, mida mööda nad natukese aja eest olid läinud. Siis vaatas ta maanteed mõlemas suunas — neid oli läinud mõlemale poole. Algul vaatas ta kaua ühele poole ja püüdis kujutleda, mis nad praegu seal õieti teevad. Talu oli vaevalt penikoorma kaugusel, ja kisa-kära oli seal kindlasti nii sees kui väljas. Kuid polnud kuulda kippu ega kõppu, tundus, nagu oleks kuuvalgus kivis-

tanud kujutluspildi noorte minekust kuhugi kaugele väljaspool aega. Oli peaaegu kergem kujutleda elavana selle inimese olukorda praegusel hetkel, kes alles hiljem ja üksinda sõtkus jalgrattal vastassuunas kui need «peaväed». Neid on seal vaid kaks ja jutt käib arvatavasti poolsosinal. Aga see sosistamine tundus ometi elavamana ja vahetumana jõudvat palkonil seisva mehe kõrvu, ehkki vahemaa sinnani oli ligikaudu sama mis teiselegi poole. Igal juhul oli kõik vaikne — isegi nahkhiire lend, kui selle vari hetkeks kuu tagapõhjal viirastus. Tõesti on sellessinatses maailmas kõik suhteline. Ka niinimetatud ajastu mõiste.

Kui Martti Hongisto lõpuks pöördus ja jäi vaatama kuud ennast — mis muutus seda heledamaks, mida kõrgemale ta maa piirilt kerkis —, siis pani too ajastumõiste suhtelisus tal pea lausa ringi käima. Just kuu tänaõhtune tõus, ketta parempoolse serva väike ebasümmeetrilisus, just see valgustas üha enam ja ühtlasi süvendas kibedalt hinge täielikku üksildust. Kuskil alateadvuses vahest ringles midagi ja pulbitses tasakesi — aga too vähehaaval tüütuks saanud maastik, nood viljanabrad ja talud, kogu eilne melu, kõik see püsib veel kindlalt kohal. Kuskilt oleks kõrv juba nagu tabanud mingisugust inimese liikumisest tekkivat kobinat. Üksildane kuupaistel unistaja — juba viiekümnele lähenev mees — kiirustas puhkama heitma.

Nii mõnigi kord oli ta pahandanud, kui õhtul oli unustanud rullkardina alla laskmata ja päikesepaiste ta teise kukelaulu ajal äratas. Nüüd ei mõtelnud ta midagi täpsemat, kui ta sedapuhku meelega jättis ruloo üles. Võib-olla mõtles ta vaid õhtule — hommikule mitte põrmugi. Võib-olla tahtis ta, et veel voodiski kestaks see ülenenud hingeseisund, milleni viimaste aegade üha tihedamaks muutunud igapäevaelu — nii vastuoksuslikult kui see kõlabki — oli teda viinud.

Kõigile vapustustele ja kõuekõminatele vaatamata kadusid Hongisto lapsed üksteise järel kodunt ka tol õhtul.

Vanim neist, Hagar, lahkus siiski viimasena, vaatamata sellele, et tema oli avaldanud minekumärke enne

kui teised. Teenijatüdruk oli kutsunud ta telefoni juurde, ja kui kõne oli lõppenud, läks ta rahulikult, kergelt ümisedes ülakorrusele oma tuppa. Telefoni helisemine pärast äikesehooge oli muide nagu täiendav meeldetuletus, nagu mingi tervitus: keskjaam töötab jälle.

Hagar lahkus alles, kui kell oli kaheksa peal. Ratast lükates loivas ta oma iseloomulikul viisil mööda peateed üles mäkke värava poole, kusjuures ta lõtvade kehaliigutuste tõttu otsekui noppis igat sammu. Tema käikudele vaatasid isa-ema teisiti kui nooremate minekule-tulekule. Tema lahkumist ei uudistatud ja kojutulekut ei valvatud. Sel oli peamiselt kaks põhjust, millest üks oli tema iseloomu põhilaad. Isal oli kombeks öelda, et säärase loomu taga on kasvatus, mille ta on tütrele andnud kõige varasemas lapsepõlves, millal nad kahekesi kolasid ümberkaudses looduses ja tegid asja kõiksugu nähtustega. Tütrest oli kasvanud vaata et liigagi mõistuslik inimene, tema pärastine naiselikkus on kindlasti kannatanud niisuguste varaste mõjutuste all, kas või alateadlikult... Kui tütar aegapidi neiuikka jõudis, arvas isa märkavat jooni, mis viitasid emapoolsetele varjukülgedele. Isa poolt polnud enam järel muud kui silmade värvus ja asjaolu, et tema oli ainus perekonnaliige, kellega isa võis mõnesugust intellektuaalset mõttevahetust arendada. See läks tihti kaunis ägedaks, ja ehkki isa ja tütar võidu kinnitasid, et nad vestlevad täiesti leplikult, tusatsesid ema ja noorem tütar:

«Ärge alatasa...» — mida tehke, seda ei osanud nad öelda.

Teine Hagarile vabaduse andmise põhjus oli asjaolu, et vanemad teadsid, kellega ta neil õhtustel äraolekutel sõbrustas, ja et nad mõlemad — imelik küll — seda sõbrustamist sallisid. Ema kippus asjaga tegelema üleliiagi; isa tähendas talle mõnigi kord, et suurim järeleandmine, mida vanem lapsele neis asjus võib teha, on täielik passiivsus; kui soovid, et säärane vahekord õnnelikult edasi areneks, siis hoidu seda väljendamast — vähemalt kõnealuse tütre puhul.

Tolle Veikkoga, kelle isa oli Martti Hongisto ülikoolikaaslane, ehkki mõned aastad noorem ja nüüd juba sur-

nud, oli Hagar tutvunud samuti üliõpilasringkondades. Kui teised lapsed vihjasid, et Hagarit saadab üks niija niisugune, oli isa käskinud tütrel oma saatja majja sisse tuua — ta tahtis meeleldi näha, mida endise «paruni» poeg endast kujutab. Veikko isa oli tõepoolest aadlisoost, ehkki silmapaistmatust, ja nii mõnelgi lõbusal ning ülemeelikul olengul olid sõbrad saanud niisuguse tükiga hakkama, et esitlesid teda kui parunit. Poja aadliseisust paljud enam tõesti ei teadnudki, sest juba ülikooli astudes oli ta võtnud endale soomepärase nime. Ta elas vähestest tagavaradest koos emaga, kes päritolult oli tagasihoidlik ja väga tubli maatüdruk.

Kui Veikko siis ükskord tutvumiskäigule tuli, hakkas ta Hagari vanematele kangesti meeldima. Neil kummalgi olid kindlasti omad põhjused ja tähelepanekud. Proua Hongisto väljendas oma meeldumust kohe pärast külalise lahkumist sõnadega, mille väljendusväärtus — ehk valöör, nagu tema mees professionaalina ütles — polnud eriti kõrge.

«Kuule, mamma, Veikko käib Hagariga, mitte sinuga,» torkas Asta, noorem õde, vahele, millele isa Martti lisas:

«Suur tänu, Asta, see oli õige märkus. Selle eest saad kinoraha.»

Niisugune oli perekonna tavaline, nii-öelda ilusa ilma elu-olu ja jutt.

Kuid tõele au andes kiindus ka Martti Hongisto kohe esimesel kokkusaamisel oma endise sõbra pojasse. Mehised mehed ei vaja sääraseks sondeerimiseks kuigi palju sõnu ega pilke. Seega tõukas too tutvus teda Hagari ja Veikko sõbrustamise asjus vaatekohale, mis isale on kõige meeldivam: ta peletas muretult teadvusest kõik sellega seostuvad mõttekujutused.

Veikko oli arstiteaduse kandidaat ja oli just kevadel jõudnud haiglapraktikaga niikaugele, et võis saada jaoskonnaarsti asetäitjaks, ja vähehaaval kujunesid lood nii, et ta hilissuveks sattus just sinna, kuhu soovis. Hongistotega suhtles ta ka maal. Jaoskonnaarsti mootorpaat oli tema käsutuses ja valla elanikud võisid juba teisel päeval näha, mis kaldasse too valge laevuke oma uue roolimehe juhtimisel kõige esimeseks pöörab.

Mis hommikul saab, selle kohta polnud Hongisto teinud mingit kindlat otsust. Elu jooksul oli ta teinud õhtul rohkesti otsuseid, kuid tihtipeale leidnud, et selles asjas on hommik õhtust targem. On mõjusam ja mõnusam jätta otsused sinnapaika — nõndaviisi targutas ta vahel, olles jõudnud keskikka, — lasta neil otsekui omaette kasvada. Kui otsused on oma varjupaigas küpseks saanud, järgnevad teod iseenesest ja neid on sel juhul hõlbus lõpule viia. Kusagile koguneb vajalikku jõudu, mõõt saab täis, esineb koguni juba jõu ülejääki — ja siis kukuvad teod välja ilusasti ja iseenesest. Nii heitis ta ka tol lõikuskuu õhtul midagi otsustamata rahulikult magama nagu pärast hästi õnnestunud külvi.

Sel aastaajal hakkas päikesetõus tema toas end tunda andma alles natuke enne viit. Südasuvel, mõnda aega enne ja pärast jaani sündis see juba kella kolme paiku ja eriti võimukalt, nii et ta selgeil hommikuil oli sunnitud üles tõusma ja panema mingi ajutise katte akna ette, kui tahtis edasi magada. Magamiskohta ei tahtnud ta vahetada, liiati siis õhtul varueesriideid valmis vaadata — magamistoa täispimedusele ei võinud ta mõteldagi. Kui valgus oli talle tükk aega näkku sihtinud, tõusis ta üles, tunnistas tavalisi hommikusi nähtusi väljas, ei imetlenud neid eriti poeetiliselt, aga tundis ometi mingil moel rahulolu. Siis laotas ta ajalehe laiali, pealetükkivalt tungisid silma uudiste pealkirjad, kui ta kobamisi parajat kohta otsis ja hakkas lehte nõpsikutega aknaraami külge kinnitama. Seejuures oli tal alati meeles, kuidas ta kevadel Helsingist tulema hakates oli nõpsikukarbi ostnud. Nüüd neid igatahes jätkus.

Nüüd — pärast kõike eilset — oli mingi pidev unenäotsükkel jälitanud teda läbi kogu selle kuue tunni, mis ta oli unemail viibinud. Mingi teadlik osa temast oli otsekui sealsamas kõrval seisnud ja kinnitanud, et ta õigupoolest ei maga üldse — aga peaks küll sõba silmale saama — eks kaalume lõplikult seda asja . . . Kuid «asjas» oli ikka mingi tühiasi, mida ei saanud sobitada sesse «peaasjasse» — see aga oli ja oli — ja teisest küljest tundus see hõlpus kõrvaldada — ettevõte ei läinud

aga korda. Kuni uni hõrenes täielikuks ärkveltriivimiseks.

Päike asus ligikaudu seal kus eile hommikulgi, ja mees teadis väga hästi, et see mõne minuti pärast möödub aknapiidast, misjärel valgus talle enam silma ei satu, kui ta ka küünitaks pea padja viimase ääreni. Ja siis alles see õige hommikuuni tuleb. Kogu maja oli vaikne, sootuks tumm. Ainult varblased ja pääsukesed säutsusid ja sädistasid sama häälega, mis neil oli olnud mehe kauge nooruse suvehommikuil. Vagusi lössutasid elamute õuedel varesed. Veevälja taga maanteetammil kihutas auto, mida vedasid suured, kerged hobujõud. Selles oli mingit kauge maakoha hingust — või ehk midagi kaugest sündmusest, millest siia ei jõudnud muud kui tolle teelinti pidi vetruvalt libiseva tõlla kogu, aga mis omaenese keskkohast vaadates oli kindlasti ühtne ja nõudlik.

Vähemalt kord ööpäevas tabas Martti Hongisto ja elas läbi niisuguse situatsiooni. Kui möödasõitvas autos keegi juhtub teadma, et ta praegu parajasti selles majas elab, ei oskaks too teadja muud arvata, kui et kuulsad ajud magavad — Martti Hongisto üldtuntuna oma perekonnamiljöös, millest räägitakse — tegelikult mitte midagi halba, vaid lihtsalt niisama üht-teist huvipakkuvat. Seal ta magab — arvatakse — ja meenutatakse noort meeldivat näitlejannat, kellest on räägitud; ja samas seoses on kellelgi meeles kütkestav luuletus, mis maikuus oli suures ajakirjas silmapaistval kohal ära trükitud. Umbes selsamal kombel, nagu olid meelisklenud maastikuimetlejad seal vaatetornis. Ainult et nemad vaatlesid ja meelisklesid ilusa ilmaga, heas valguses ja kõrgel.

Seega siis oli mehe uni olnud seda laadi, et ehkki polnud hommikuselt unine, sundis teda tõusma ainult mingi roidunud toimekus. Ta läks akna alla, kust taas vaatas vastu tuttav maastik — oma tuhandetes eri teisendites —, mille mitmekesisus tõenäoliselt sõltus kogunenud eluaastate eri lõikudest. Päike — millele veel võis enam-vähem otsa vaadata — lõkendas endiselt, nagu oleksid väikese inimlapse mure ja meeleheide alati üks ja seesama, alates esimestest varase lapsepõlve

uttu kaduvatest elamustest. Oli siis eelkäinud inimestel — nende nimel rääkides — rõõmu või muret, vaatas päike taevarannalt sellesama tohutu punase naeratusega kõiki ja kõike.

Hongisto nägi oma maatükki, mis järsunõlvalisena vee poole langes, nägi pisut raamajäänud rohtaeda ja ehitusi, ja arvatavasti tugevnes tal sügavas alateadvuses teadmine, et ta ei saa sest kõigest iial lahti. Ei sellest ega muust, mis orgaanilise osana sinna kuulub. Õigupoolest täitis tema hinge vaikne, helge kaastunne kellegi või millegi vastu. Teda mõjustas kõigi alakorrusel magajate uni. Ta teadis väga selgesti, et nüüd peab ta ära minema — olgugi et ta polnud mingit otsust teinud, oli asi selge juba eile õhtul; sellest tema tardunud rahu magama minnes ja too iseäralikult pinnapealne uni. Ja midagi poleks praegu olnud loomuvastasemat kui mõte, kuidas ta hiljem kunagi siia jälle tagasi tuleb.

Ta silmitses peeglist oma välimust, äigas juukseid, mille tumedast pruunist oli küll kadumas see soe läige, mis neil oli veel kolmekümnendal eluaastal, kuid mille pehmus ja tihedus kuulus veelgi temale — kui mitte uhkustamiseks, siis vähemalt petlikuks enesejulgustuseks, et meheiga veel jätkub.

Ta jäi isemoodi poosi, just nagu juurdleks ta millegi kallal või nagu seisaks ta kahe asja vahel, mis mõlemad on ütlemata lähedal ja ühtviisi kerged kätte saada. Taskukella väike ümarik numbrilaud vaatas talle vastu, nii nagu oli vaadanud tuhandetel hommikutel, päevadel ja öödel. Erksalt näitas see varajast aega ja manitses riietuma. Ta tõstis uuri voodi juurest toolilt kirjutuslauale.

Päikesevalgusest oli juba kadumas ennistine koidupunetus, see kasvas kõhklemata ümber tõeliseks priskeks päevaks, kahevahelolekut polnud. Vana tuttav, maal kasutatav kirjutuslaud võttis valguse vastu ja otsekui asus päevatööle: olema ootevalmis, oma kulunud nurkadega ja kriimustustega. Samuti vana punane kiiktool, pooleldi laua poole pööratud, ilmutades oma asendiga, kuidas sealt viimati oli tõustud. Nad olid nagu vanad truud teenijad kunagi, kes teavad kõike ja annavad oma moraalse hinnangu peremehe sellele või teisele teole ja kavatsusele üksnes vaikimisega ja pilgu puudumisega. Jaa, mis seal siis muud, kui tõmba aga riided selga. Seal toolileenil nad ongi — mitte just eriti pasliku väljanägemisega, aga sa pole neid ju ka suuremat kandnud.

Mees oli juba hakkamas, ainult kella oleks pidanud vestitasku pistma. Ta võttis selle juba kätte, aga seisatas jälle nagu ennist ja jäi kella peos hoidma, justkui oleks tal uuri asjus teatavaid kõhklusi. Ta seisis selles poosis nii vaikselt, et oli kuulda uuri tiksumist. Siis pani ta selle lauanurgale tagasi, pööras kiiktooli teisiti ja istus maha.

Üks asi oli nüüd vastikumast vastik. Martti teadis kindlasti, et tema naine alumisel korrusel on ärkvel — mitte üles tõusnud, vaid voodis — ja peab tavalist võitlust une ja unetusega. Kõrvalt vaadates võib ta olla magaja näoga — ja mingil moel ta magabki — aga ta võib ka ükskõik millal tüdinult ohata, väljendades sellega, et on märganud, mis lähikonnas toimub — ei pruugi arvata, et ta nagu seda või seda ei näinud. Ta võib asja ees, teist taga tõustagi, väsinud nägu peas . . .

Seda kõike mees teadis — sellest kõigest peab ta mööda marssima, enne kui ta majast välja jumala selgiva taeva alla pääseb. Pealegi on magamistoa uks saali poole tõenäoliselt lahti. Ta peab võtma varnast vähemalt kepi ja mantli, ja mida tasem ta seda teeb, seda suuremat toimet avaldaks ettevõte hommikuvaikuses, sest seda kindlamini kuuleks too, keda tahetakse kuulmast säästa. Asi oli kuidagi piinavalt lootusetu, lausa marruajav.

Säästa, jaa — seda tahtnuks ta oma naise puhul teha, ainult seda, jaa — kuid see polnud võimalik. — «Ma siis lähen,» ütles ta hääletult endamisi.

Siiski pidi ta tingimata jätma mingi signaali oma äraminekust — märkab Laimi seda või ei. Ja ei saanud — ei tasunud — ei suutnud — minna ise ütlema, nagu olnuks kõige loomulikum ja parem. Ta teadis, kuidas see kõik parimal juhul oleks lõppenud: Laimi oleks tõusnud, kohmitsenud sõnatuna millegi kallal ja vii-

maks ehk sundinud end ütlema: «Millal sa tagasi mõtled jõuda?» — või «Jääd sa kauaks ära?». Neil küsimustel on oma pisike varjundivahe — kuid kõige taga- ja aluspõhi on üks ja seesama.

Hagar — ta oli eile aegsasti koju tulnud, ta oli külmalt, peaaegu pahurana eilsetest sündmustest kõrvale jäänud. Ma kirjutan talle kirjakese, mõtles Hongisto. Ta pidas aru, mis sorti paber ja ümbrik võtta — torgata sõnad vaid mõnele paberitükile või kirjutada midagi päris kirjataolist? Ta käristas õhukese, luksusliku paberipoogna pooleks ja hakkas tindiga sinna selgeid ja korralikke tähti maalima. Sissejuhatuseks tõi ta ära ühe koolitüdruku tragikoomilise põgenemisloo, mis oli juhtunud tema enese nooruses ja millest ta oli kunagi rääkinud — «sest kosk on sügav».

«Ärge mind otsige, sest . . . jne. Lähen natuke värsket õhku hingama, kust ma seda iganes leian. Armsad omaksed ärgu tehku murelikku nägu — mure pole kellelegi ehteks. Seda ütleb ilma kibeduseta

üks isa.»

Ta murdis paberi nii pehmelt kokku, et ei tekkinud teravat volti, pani selle kõvasse, kareda välispinnaga ümbrikku ja kirjutas hoolikalt aadressi peale, katsudes tabada teatud isepära. Trepiotsal nägi ta, et proua magamistoa uks oli tõepoolest lahti. Ta tuli ruttamata alla, hoidudes siiski hiilimast; uks oli niiviisi lahti, et ta sai iseennast näitamata selle kinni lükata, otsekui eest ära. Keppi ja mantlit võttes tundis ta oma nägu vastikusest krimpsu tõmbuvat — ta pidi juba käe välisukse järele sirutama, kui leidis, et kõige õigem on Hagari kiri peretuppa jätta. Ta läkski peretoa kaudu, pani kirja nähtavale kohale ahjusimsi peale, silmitses veel rahuldustundega stiilset aadressi ja seadis sammud köögi poole. Vahetoas magas teenijatüdruk neitsilikku und. Valge käsivars oli unes pandud pea alla, nii et kaenlaauk oli häbelikuna ja loomulikuna paljas, äratades sellega isesugust kaastunnet. Vaistlikult võttis pereisand hiiliva hoiaku, läks paokil uksest kööki — ja siis sealt välja, nagu liiguks ta vaid niisama majas ringi. Tal polnud pruukinud suurt ust avada, mistõttu ta võis vägagi

hästi oletada, et tema varajase ümberliikumise õiget otstarvet ei aimata.

Alles välistrepil tõdes ta, et tal pole edasiseks mingit minekusihti — ehkki äraminemine ise oli juba õhtul loomulikuna ja selgena teadvusse jõudnud. Minekuplaanid ja -kavad on kõige etem kodus valmis mõtelda — kuivõrd kodu on ikkagi kindlus mehele, kes selle on rajanud, olgu siis igal üksikjuhul sellega kuidas tahes. Kodu on nagu kaitsekate ka siis veel, kui mehel on mõte see maha jätta . . . Aga juba trepi peal on asi teine: seal nõutakse täpset suunda: sinna või tänna, siin igatahes ei kõlba sul seista. Eemalt külapõndaku poolt logistab tulla piimavanker, varsti on ta siin, ja hobusemees teadagi ei mõista, mis see magister sel kellaajal trepil tolgendab, mantel sedamoodi kaenla all. Niikuinii ei jäta hobusemees asja arutamata, vaid pajatab sellest meierei õuel teistelegi. Kui sihuke suvilasaks ka asjalikult mööda teed astuks, oleks see ikkagi imelik, sest esimest liinibussi pole veel mõtet oodata. Aga lähema maanina küttepuudekai ääres tossas puksiirlaev.

«Kas see «Võimas» peaks inimest kah peale võtma?» küsis Hongisto vastutulevalt piimamehelt — nagu oleks too võinud asja paremini teada.

«Ei tea, aga miks ta's ei võta, kui rääkida,» vastas mees — justkui peaks küsijal see niisama hästi teada olema.

Hongisto seadis tõepoolest sammud sinnapoole. Kui ei võta või kui ei kavatse lähemal ajal välja sõita, otsustagu siis see asja. Lähen koju tagasi ja jään hilju äraootavale seisukohale. Ma võin ju eemale hoiduda, ma pole kohustatud kellegagi kokku saama, vähemasti mitte juttu tegema. Olgu kuidas tahavad . . . Mina olen teinud, mis olen osanud — ja väikemeestele võin ometi omajagu mõju avaldada.

Ta keeras teele, mida mööda suvel üldse ei sõidetud ega ka suurt jalgsigi käidud. Aga et talvel oli teel hobustega pidevalt ja vilkalt liigutud, lokkas seal nüüd suur ning kirev õitemeri. Vägisi tikkus mõttesse mõni lapsepõlveaegne varahommikune käik ema käekõrval. Seda muljet tugevdas veel õrnatooniline kaasik ja selle tagant vilkuv vesi. Kaljuneemik ise oli äärest ääreni

täis uhkeid halupinusid. Mahe hommikuvinu tõi kaasa magusat aurulõhna ja meeste jutukära.

Kui ta laeva juurde jõudis, märkas ta seal pühapäevarõivais naist, keda nähtavasti olid saatmas paar tema last. — Selgus peagi, et õnn oli päris soodus. Puksiir oli iga silmapilk minekul, koguni ilma lodjata. Kuna oli ette tulnud see ja see ja siis veel see ja see, nagu tekimees lustiga seletas. Ka tema naine, Ilma, tuleb kaasa, kuna sellega nii mõnusasti kohale saab. — «Jah, läheb lõikusele, on määratud homseks. Tal on kaela all sihuke . . .» — «Jaa, tõepoolest — seda on näha . . .» Ka mees oli paremini riides, tärgeldatud krae kaelas, ehkki ta pidi laevas oma töö ära tegema. Ühtlasi oli ta naisele saatjaks.

Hongisto tundis oma seisundit vähehaaval asjalikumaks muutuvat. Laev susises ja vusises, oleks võinud juba kenasti minemagi hakata. Laevamehe naine oli oma pisikeste saatjatega loiult hüvasti jätnud, ta seisis juba tekil ja vaatas vaikselt lapsi, silmad veeälevil. Tema hõõtsik oli tõesti kaugele arenenud, tema teekond oli väga tõsine.

Martti Hongisto lausa sisendas endale, et temagi on oma ea- ja positsioonikohasel linnareisil. Tal on ju suur pere, kellele ta toksis elatist üksnes sõrmeotstega, nagu ta oma naabritele vahel seletas. Aga kui laev lõpuks halukai juurest minema hakkas, tundus talle mõneti, nagu oleks kauge sihtkohaga ookeanilaev sadamast väljunud. Ajaviiteks alustas ta paljunäinud naisega juttu. Meeski jäi sinna vahetevahel seisma, vestles üldtuntud reisijaga ja osutas ka oma naisele tagasihoidlikku tähelepanu. Lõikuskuine hommik valgenes kaunina ja värskena.

Kihelkonna keskjaam helistas Lepaasse ja Tampere keskjaam helistas numbrisse. Seejärel tegid mõlemad kindlaks, et ühendus on saadud, ja jäid ootama järgmisi kõnetellimisi.

Ilm oli ilus ja päikesepaisteline, niisugune, nagu ainult lõikuskuus võib olla. Taevalaotus oli juba kõrgeks kerkinud ja klaariks muutunud võrreldes sellega, mis oli heina- ja eriti jaanikuus. Maapinna õilmitsemine

on värvide poolest haripunktis, ehkki enam ei raisata jõudu lenduvale lõhnale. Põllumees aimab juba viljasaagi suurust, aednik isegi oma saagi headust. Jorjenid ja päevalilled ergavad.

Nende keskele pidi Lepaa haldjas ja valdjas — nagu naljaviluks öeldi — seisma jäämagi, kui tuli Tampere kõne. Ta kuulis selgesti, et telefon helises, ja tundis pisut iselaadset huvi: oli ju pulmade teine päev ja noorpaar oli juba paar tundi tagasi helistanud ning teatanud, et nad on jõudnud sinna, kuhu pididki jõudma . . . Martta võttis vastu.

«Proua — see on Tamperest.»

Martta kavatses ilmselt ära minna, kuid Anna hüüdis: «Oota — ma räägin siitsamast.»

Telefon asus nii lähedal söögisaali aknale, et juhe ulatus välja — päevalillede keskele. «Kui võiksid mind telefoni teel näha, siis näeksid, kui tore mul siin seista on,» ütles Anna kõneluse mingis faasis.

Äsjased vestluskaaslased jälgisid tema näoilme muutusi rääkimise ajal. Kindlasti püüdsid nad ka ära mõistatada, kes ja kust räägib. Annal oli üsna erisugune ilme seal seistes, tagapõhjaks vana sugukonnahäärber ja lähikeskkonnaks leegitsevalt kollased päevalilled.

«Tule aga nüüd siia . . . olen, olen . . . ei ole enam hulgal ajal . . . sa oled ju alati lollusi teinud . . . no tule aga siia, siis räägime . . . jah, hulga aja takka . . .»

Anna sirutas käe ja pani telefonitoru aknast sisse kardinate taha, misjuures tema keha kaunilt paindus, kuna teine käsi haaras aknaraamist. Tal oli seljas õrnroheline kleit.

Ta hõikas veel Marttat ega muutnud asendit ka siis, kui tüdruk tuli. Tema pilk oli kuidagi äraolev. Ta ütles tüdrukule vaid, et lõunale tuleb veel üks külaline.

Kui Anna papli all nimetas, kes talle helistas, järgnes lühike mõttevahetus. Nii preili Petterson kui ka härra Lundqvist mäletasid Martti Hongistot neist aegadest, millal too kui Juhani kooli- ja hiljem ülikoolikaaslane oli Lepaas üsnagi sagedane võõras.

«Kuidas tema abieluga õieti oli?» küsis preili Petterson.

— — —

Martti Hongisto pani telefonitoru käest. «Sa oled ju alati lollusi teinud...» Sõnad ja nende äsjase ütleja hääl kumisesid tal ikka veel kõrvus. Vaikne, väga vaikne rõõm täitis tema südant. Miski polnud talle sel hetkel võõram kui mõte, et — et õigupoolest ta ei peaks sinna minema — et peaks minema hoopis kuskile mujale —. Kui ta hakanuks oma meeleolu piiritlema, oleks ta võinud öelda, et praeguse ajaviivu olid talle lõpuks kätte toonud tema rohked kannatused ning katsumused. Kõrgest aknast heitis ta veel kord pilgu üle oma lapsepõlvest tuttava linna. Nii imelik kui see ka oli — talle meenus reisirongi vagun; seda ei põhjustanud aga asjaolu, et ta ise oli hiljaaegu täiesti erandlikult kasutanud raudteed. Ei — mõttekiu põhjus oli kaugemal. See oli pärit ajast, millal sinna — kodukihelkonda — sõideti alles «rongi ja laevaga» — just nõnda, nagu Hongisto täna oli sealtmailt saabunud.

Hongisto pere oli jõuluvaheaja veetnud maal ja oli parasjagu tagasiteel. Oli meeldivalt käre talveilm, puhus vinge tuul ja koguni tuiskas — aga kõige selle tagant ja läbi paistis ometi ka päike. Pere oli vagunis, isa Martti oli käinud jaamast üht-teist suupoolist otsimas. Kui ta joonelt tahtis oma vaguni trepile astuda, märkas ta kõrvalvaguni platvormil Annat — õigupoolest esimest korda pärast kõike seda, mis oli aset leidnud. Martti teadis väga hästi, et Anna on abielus ja kahe lapse ema. Anna oli õlgade ümber tõmmanud kasuka, millesse tema ilus nägu oleks nagu varjule kippunud. Tema mustjad juuksed ja hästi tumesinised silmad olid kuidagi uudsed, kui ta tuulega veetlevalt heitlust pidas. Marttil oli sel hetkel tunne, nagu jääks tema, Martti, mingil moel alamasse seisusesse. Teda hämmastas Anna pilk. See polnud enam sama mis — tollal. Oli midagi rabavat asjaolus, et Annal olid lapsed; ta oli nagu reetnud oma lapsepõlvesõbra Martti. Tal oli õlgadel kallis kasukas ja tuul hõljutas juukselokke meelekohtadel, tema näonahk oli hoolitsetud jumega.

Seejärel oli Hagar vaatama tulnud, kuhu isa jäi. Isa andis ostud talle üle; tütar lahkus nii kähku, et kui Anna Lepaa küsis, on see tema esiklaps, siis «esiklaps» ise seda enam ei kuulnud.

Kui Hongisto pärast oma vagunisse läks, ei küsitud talt midagi. Pärimine olnukski ülearune — seda sai Martti teada mitu kuud hiljem, kui naine mingis seoses mainis seda vahejuhtumit, ilmutades koguni põhjalikku asjatundlikkust. Pealegi poetas ta ütlusse kriitilise noodi: «Pidi oma lastele süüa tooma, aga jäi noorpõlvekallimaga lobisema.»

———

Kuid nüüd oli Anna hääl helisenud telefonis — ellu näis tulevat väärtust ja sisu. Silme ees on vana armas, lapsepõlvest tuttav linn, suuresti kasvanud ja arenenud, võrreldes toonase Tamperega. Paljud eluaastad — mida avalik arvamus pidas talle vägagi tähtsaks — kustusid nüüd. Mees, kes järgemööda vajutas mitmesugustele nuppudele ja pidas mitmesuguste tegelastega läbirääkimisi tänase hommikupoole «ulualuse» asjus, oli kõike muud kui tuntud tegelane. Ta oli puhas ja kohmakas lütseumipoiss. Ta polnud isegi see üliõpilane, kes ühel lõikuskuuööl oli majutatud Lepaa võõrastetuppa.

Järgmisel päeval, kui Lepaa suures saalis ikka veel tantsiti — sedasi päevavalgel vaid pooleldi naljaviluks — just siis tähendas keegi kohalolijaist, et Martti Hongisto on jäänud täpselt samasuguseks kui enne. Martti tantsis Annaga ja saatemuusikaks oli vana viini valss.

Enne seda aga oli sündinud paljugi — niihästi terves ilmas kui ka nende inimeste elus...

Tamperest oli sellesse teivasjaama kolmveerand tunni tee. Liginevate lihavõttepühade tõttu oli sõitjaid tavalisest rohkem. Martti sai Juhaniga kokku alles siis, kui rongi väljumiseni oli jäänud õige vähe aega. Ehkki ta polnud sellele sugugi mõtelnud, käis tal südamest läbi kerge pettumusvirve, kui Annat kusagil silma ei hakanud, kuigi ta kindlasti pidi samale rongile tulema. Anna oli selline detail, mis ilmtingimata kuulus Lepaa mõisa mõistesse — seda leidis Martti, Anna venna

lähedasim sõber, alles nüüd — ja tähelepanek ajas teda häbenema, peaaegu rõhus. Ometigi ei julgenud ta asja üle tollelt ülemeelikult koolivennalt pärida, kel juba linnas oli nägu kevadist päikest peale võtnud.

«Ma jäin sutike hiljaks, aga küll me kohad saame, seisame kas või puhvril.» — Seejärel trügis ta üpris ükskõiksel moel toimekate hämelaste vahelt läbi, kes igatahes olid poistele tuttavad ja südamelähedased. Juhani teretas aupaklikult mitmeid taluperemehi, jõudis nendega isegi mõne sõna vahetada.

Siis sõitsid nad kuskil suitsetamisvaguni nurgas maha selle lühikese teeosa, kuulasid pühadeostudelt tulevate taatide vigurijuttu ja võtsid sellest ka ise jõudumööda osa. Konduktor teatas peatuse nime.

«Juho ja Jussi on vastas — meil on nii Juhani, Juho kui ka Jussi. Juhani on härra, Juho on sulane ja Jussi on hobune. Näe, Anna tuleb.»

Anna tuli tõepoolest, aga hoopis rongi teisest otsast. Tal oli üll lai mantel, mille pealisriideks oli mahedatooniline pruun samet; missugune müts tal peas oli, seda poleks Martti võinud iial öelda, sest see oli nii ligi märtsikuu närvetus õhtupäikeses siretavat neiunägu, et peakatte materjal ega kuju ei saanud kuidagiviisi köita häbeliku maapoisi tähelepanu. Ta nägi vaid kergelt naerukile tõmbuvaid suunurki, talle vaatas vastu silmade särapilk, nägi sõõrmete õrnu kaari. On väga võimalik, et ta sel hetkel alateadlikult soovis, et ta siiski poleks Juhani kutset kuulda võtnud... Kuidas ta siin hakkama saab?... Aga päike paistis ja lumi sulas. Kolm noort inimest läksid saani juurde, mille karvateki tõsise näo, vaikse ja usaldusväärse olekuga küüdimees üles tõstis.

«Mina ehk istun kutsaripukki,» ütles Martti.

«Ei, pagana pihta, siia istume kokku kõik Jussid.»

Alles kui hobune juba tulisust üles näidates jaamaasula tänavat pidi traavis, kui sellele ümbruskonnale tüüpilised inimesed kõrvale astusid ja saanile järele vaatasid, alles siis märkas Martti Hongisto, et ta on sattunud istuma paremale poole. Talle turgatas meelde midagi niisugust, et heade kommete kohaselt pidanuks

ta istuma kurakàtt. Ka tajus ta, et kõrvalistujaga peaks juttu ajama.

«Me vaatasime jaamas ringi, aga teid polnud näha.»

«Ma aimasin ette suurt sõitjatemurdu ja tulin varem.»

«Aga kuidas te aega veetsite, kui üksi olite?»

Marttile tundus teietamine veider.

«Mul oli romaan kaasas,» vastas noor mõisapreili, kes venna kaaslasele küll midagi halba ei soovinud, kuid kes sellele vaatamata end räbalasti tundis.

Noor tugev hobune traavis, hääbuv õhtupoolik oli hurmav, lumeklombid patsatasid vastu reenina. Tee ääres seisid hallid talumajad oma tavaliste kõrvalhoonetega ja jalgradadega. Ühes nõos, veel nii kaugel jaamast, oli pagari silt. Sealkohas tõusis tee ülespoole. Hobuse sammu näis tulevat midagi uut. Tema kekutamises — samuti kui Juho ohjadehoidmises — ilmnes mingi uus enesekindlus. Hobune käis vähe tasemat sammu, Juho ajas selja sirgu. Martti Hongisto kõrval istus noor neiu, kes teataval viisil kõike seda omaks võis pidada. Silm eristas muust maastikust õige pikka kasealleed. Mõlemal pool puiesteed laiusid põllud. Puiestee lõpus avanesid pilgule hoolikalt lahtiroogitud teed, helehallid puust sambad — kõik paistis kummaliselt piltpostkaardilik.

Juho sõitis paraadukse ette ja sai seal hakkama mõningate tegemiste ja liikumistega, mille tähelepandavaim omadus oli, et neist nähtus suur harjumuspärasus. Noorel poisil on tavaliselt fantaasiat — ja Martti Hongisto polnud sellest sugugi ilma jäänud — kuid kõik suurenes sedamööda, kuidas ta oma esimesele külastuspaigale lähenes. Juhani Lepaa oli ju harilik vallatu ja keskpärane koolipoiss — klassis Martti Hongistost ilmtingimata alamal — ja temal oli siin niisugune olemine.

Juhani hüppas kutsaripukist maha, võttis jalalaua juurest käsikaudu mingid väiksemad asjad ja lippas majja, õest ja koolivennast suurt väljagi tegemata.

Ja nõnda siis tuli, et õige pea jäi Martti omavahele Lepaa Lordiga; see oli päratu suur, mitte millestki hooliv bernhardiin, kelle alumised silmalaud lotendasid nagu mõnel nürimeelseks muutunud parunil ja kes

mingil moel näis olevat tüdinud kogu sest maja elustolust. Olid Lord ja Martti — ülejäänud pere ilmus välja alles lõunasöögi ajaks. Nii Juhani kui ka tema õde olid selle vahe sees jõudnud isegi välimust muuta. Pealtnäha ei paistnud ükski Martti Hongistost väljagi tegevat, aga ometi tundus talle nüüd jälle, nagu peaks kogu maja teda lausa eriliseks külaliseks. Kusagil möödus temast Anna — ütles minevat vaatama seda ja seda — tema suunurgad olid veel vabamal muiul — tema pilgus oli midagi, mis näis tähendavat: oota — me kohtume veel.

Kohtuti lõunasöögil. Lauas istus Juhani isa, talupojaseisuse esindaja, nägu täis kortse, mis näisid kiirgavat karedat headust; ta märkis, et noored härrad peavad teda onuks kutsuma. — «Jah, ja siit ju vist järeldub, et mind tuleb nimetada tädiks,» ütles Juhani ema. See kõik oli Hongisto arust pisut võõras. See oli võõras — aga see oli niisama imelik teises suunas kui seda hiljaaegu oli asjaolu, et tema tulekule ei pööranud keegi tähelepanu — et ta Lordiga kahekesi jäi. Nüüd oli Martti nagu vana perekonnaliige. Kell oli pool kuus, aga päevavalgust veel jätkus. Seda ütles proua Lepaa, ja kogu pere näis sellele tühisele lausele tähelepanu osutavat. Ka Juhani tundus siinsetele lauakommetele tugevamini alluvat kui klassikorra eeskirjadele.

Mida kaugemale õhtu jõudis, seda intensiivsemaks näis muutuvat eriline ehavalgus. Kahkjas taevas ei näidanud veel ühtegi tähte — aga kui oli viitsimist hulk aega üksisilmi mingisse punkti vahtida, võis peaaegu igalt poolt mõne tähe leida. Tasasemadki hääled kostsid üpris kaugele. Kui õhtu süvenes, tõusis kusagilt täiskuu — või oli ta servast raasuke kulunud — igal juhul ta tõusis. Ja kui kuu on täis saanud, on see alati kaunike sündmus. Ta tõuseb mõnest metsasakist, on siis seda metsa hoitud või lagastatud — kuidas kunagi — ja teda vaatab popsilaps, töölt tulev moonamees, luuletaja . . .

Õhtu sõudis Lepaa mõisas, milles eneses nagu peitus mingi jõud — ta valitses oma mõjupiirkonnas olijate üle — ehkki need väljaspool mõisa eluringi nii mõtte-

avaldustes kui sõnavõttudes üldiselt nähtavale-kuuldavale tõid, mis masti mehi ollakse. Vähehaaval oli Juhani Lepaa täielikult unarule jätnud oma parima koolivenna Martti Hongisto, kelle oli enda poole lihavõttevaheajale kutsunud. Martti oli juba sunnitud majarahvalt üks ja teine kord tema järele pärima, kuid talle vastati väga uduselt, see asi huvitas neid ääretult vähe.

Juho, tallimees, lentsis jõude talliõuel. Tema oli lahkesti valmis juttu puhuma. Ta nimetas, et oli päeval lõokest kuulnud. Nii hilja ta siiski enam ei laula. — Ei, kuldnokka pole ta siinmail veel näinud. Arvata on, et kirikukülas küll juba vilistab. — «Vaadake Anna-preilit, kus on teine katusele roninud.»

Tegelikult oli Anna elumaja katuseharjalt kogu aeg jälginud tallimees Juho ja pere külalise, lütseumiõpilase Martti Hongisto jutuajamist. Et Hongisto oskas nii vagusi seista ja kõnelda, nii nagu Juhogi, selles oli midagi õige meeltlõbustavat — temale tuttavatest poistest ei oskaks seda ükski. Anna ise tundis, kuidas ta silmad läkitasid kiirgavaid, lausa kõrvetavaid pilke talliõue poole, aga ta oli ju ohutus kauguses. Kuni — ühtäkki märkas, et Juho oli teda märganud ja ütles midagi vestluskaaslasele . . . Anna pilk oli juba naelutatud elamule metsaserval, just nagu oleks ta seda ammu uurinud. Kui tallimees Juho ja lütseumiõpilane Hongisto olid oma dialoogi maha pidanud, läksid nad lahku. Lütseumipoiss lonkis talliõuest tasapisi karjaköögi juurde. Katuseharjal istuv Anna ei võinud sealt teda enam näha. Ometigi teadis Martti kogu aeg, et tal ei kõlba niiviisi oma sõbra ja klassivenna õe silmapiirilt kaduda. Ta tüüriski — nagu õige mees kunagi — mööda peateed mõisa suure värava poole. Õhtu sisaldas kõiki neid toone ja värve, mida üks põhjamaa varakevadine õhtu võib sisaldada. Isegi vana, surnud mullusuvine rohi paljaks sulanud kohtades osutas nüüd vähemalt niisama suure teene, kui oli osutanud oma parimas luhtamiseas: selle toores lõhn uhkas kevade aimust. Asjalikult võttes oli see küll määrdunud kulu lõhn, kuid ühtlasi tähendas see kevade-eelse maa vägevat ning salapärast hingust. Kuluheina lõhn nagu vastaks kustuvate talvetähtede hingamisele.

Lütseumiõpilane Hongisto jalutas Lepaa mõisa peaalleel ja selles polnud midagi iseäralikku. Ta läks kahe poolega väravani ja pöördus siis ümber. Ta nägi häärberit, mille ülesvõtteid ta vist kunagi varem oli näinud. Aga ühelgi pildil polnud seda väikest üksikasja, mida ta nüüd nägi. Mõisahoone katuseharjal istus — niisuguse näoga, nagu poleks tal vaatajast õrna aimugi, selg tee poole ja otsekui õhtukuminat kuulatades — mõisa noorpreili Anna Lepaa.

Kummalgi neist verinoortest inimestest polnud vähimatki kahtlust, et nad olid teineteist märganud. Mõisa teeradadel ei liikunud enam kedagi. Martti nägi läbi akna, kuidas köögis üks teenijatüdruk usinasti ringi saalis, ilmselt ei pannud tüdruk üldse tähele toda mõisaalleel liikuvat vaikset ning tagasihoidlikku poissi. Koolipoiss Hongisto läks köögipoolsest otsast ümber peahoone ja seadis sammud suurde rohtaeda, kus ta pidi minema lehtlani välja, enne kui katusekülg lubas tal näha selle inimese nägu, kelle selga ta oli äsja häärberi peaukse poolelt võinud vaadelda.

Nüüd seletas ta eemalt tüdruku nägu. See oli sama, mida ta mõnikord Tamperes oli näinud. Ta oli näinud seda nägu koolilaste tavalises jalutuskohas mõnel üksikul õhtul, ta oli siis näinud ka tema pilku. Jäi teadmatuks, kas mitte Anna polnud kahe üsna erineva poisi, Juhani Lepaa ja Martti Hongisto südamesõpruse algpõhjus.

Katuseharjal istus tüdruk ja näis peaaegu, et temagi püüdis taevast veel mõnd tähte leida. Ta oli sama inimene kui see tüdruk seal Tampere jalutuskohas; aga seal oli ta vaid üks tüdrukutest — vahest mingil erilisel viisil kauneim neist — aga siin oli tal usaldusväärseks istmeks kahesaja aasta vanuse maja katusehari, pealegi lihavõttevaheaja esimesel õhtul... Juhani oli kunagi möödaminnes nimetanud, et Lepaa mõisa peahoone on nii vana.

Kui Martti aiamaja seina äärest nägi Annat eestvaates — millest ta väga hästi teadlik oli, ehkki ta seda välja ei näidanud —, tundis ta järjest kasvavat pinevust — nagu mingi ülesande kallal, mille õnnestumises ei saa päris kindel olla. Ta taipas, et tal ei jää muud

üle, kui ronida redelit mööda üles katusele — Anna kõrvale. Selles küljes olid küll mõned alumise korruse aknad, mille taga asuvatest ruumidest tal polnud aimugi — aga nende välisilmes oli kuidagi salapäraselt heatahtlik varjund.

Kui nad siis katuseharjal istusid, ütles Anna:

«Kuule Martti — eks ole siin ilus ümbrus?»

Suurim ime oli: «Kuule Martti.»

«On küll,» vastas koolipoiss, kelle ihus ja hinges toimisid need parimad jõud, mis Looja sinna oli pannud.

Anna haaras venna koolikaaslasel vasakust käsivarrest.

«Kuule, kas näed seda hütti seal — näe, see seal. Ma olen tihtipeale nende pool käinud; neil on palju lapsi, ja nad kõik on kole vaimustavad — jaa, jaa. Nüüd uks käis — lähme meie ka alla!»— Tüdruku pigistus poisi vasakus käsivarres muutus järjest tugevamaks. «Ära lase mind alla kukkuda...»

———

Nad ei kukkunud alla. Aga sõõrik kuu — või peaaegu sõõrik — tõusis.

Ema oli käinud Annale head ööd ütlemas. Anna oli oma toas, pikk öösärk seljas. Nad suudlesid teineteist kenasti — pisut kelmikalt, ja Anna läks voodisse. Sama näis tegevat kogu mõis — piigakestest pererahvani.

Juhani Lepaa magas oma lapsepõlveaegsel ööasemel, millest ta isegi külalise pärast ei tahtnud loobuda. Ta mäletas seda tuba ajast, kui ta põdes leetreid ja millele veel kopsupõletik otsa tuli. Nendel öödel olid ema ja isa talle mingil kustumatul, ununematul viisil väga lähedaseks saanud, ja hiljem ei tahtnud ta kodus kunagi magada mujal kui seal. Hulk aastaid pärast neid sündmusi siin viisid ta sealtsamast toast minema need, kes ta tapsid. Nagu tapsid ka isa — kes niisiis ei maganud pojast just kaugel.

Nõnda pidi Martti Hongisto magama ülakorrusel üksi — arvatavasti ei maganud seal sel ööl tõesti kedagi teist. Lepaa häärberi ülemisel korrusel oli neli elutuba,

üks igas nurgas. Keskel oli üsna avar ruum, hall, mida tol ajal nimetati ülavööruseks. Altkorruselt viis sinna trepp ja selle aknad avanesid põhja ja lõunasse — ühed sinna, kust Martti Hongisto oli õhtul vahtinud Anna selga, ja teised sinna, kust ta — lehtla juurest — oli silmitsenud neiu nägu.

Martti tuba asus loodepoolsel nurgal ja seega ei langenud sinna otsest kuuvalgust, vaid ainult peegeldust. All ja Juhanile tema toa ukselt head ööd soovinud, jäi ta veel tükiks ajaks kuupaistes maastikku tunnistama. Ta oli nüüd üksi. Tema ümber olid esemed, mis kuuvalgel oleksid nagu paljugi võinud rääkida, mis aga siiski ei nõudnud ujedalt ning arglikult noorukilt midagi. Peaaegu tekkis tunne, nagu oleks toasisustus kuidagiviisi seotud tema, noore Martti Hongisto lapsepõlveaegsete kuupaistemälestustega. Talle anti otsekui ülevaade ühest ja teisest, mis võõrast võinuks köita — sest üksi üleskasvanud lapsena oli ta ju sellise «kuupaisteülevaatega» harjunud nii varasest east kui mäletas — või varasemastki.

Kuid praegusel hetkel oli see kõik nagunii üks tühine asi. Mingil moel istus Martti nagu veelgi katuseharjal. Ta oleks pidanud riidest lahti võtma ja voodisse heitma — see oli hästi kohevil ja kenasti valmis tehtud, ja tuba üksi tema päralt — need ja muudki asjaolud tegid lahtiriietumise ja magamaheitmise talle praegu võõramaks ja võimatumaks kui kunagi enne. Annast ei maalinud ta endale vähimaidki pilte, ei kujutanud teda endale ette kui kindlat isikut — aga pelk teadmine, et Anna on olemas, et ta asub — kindlasti — siinsamas kuuvalgusse uppunud majas, oli võimukas, joovastav, alistav seik. Mida võis poiss muud kui edasi-tagasi kõndida toas, kus lõhnas mahagoni ja vana nahkmööbli järele. Ta kõndis tasa ja tal oli meeles, et ees seisab lihavõttevaheaeg. Ta oli saanud hea veeranditunnistuse. Tore tunne, kui midagi ees ootab ... Ta teadis, et isaema elavad ilusti ja on terved. Ta nägi aknast kuupaistes karjaõue, kus tallimees Juho oli talle öelnud: «Vaata Anna-preilit.»

———

Hommikul tõi häärberi nägus toatüdruk pererahva külalisele kohvi kätte sel kellaajal, nagu majas üldiselt kombeks oli ja millest proua Lepaa oli juba õhtul ette teatanud. Noor ja oma ilust üpriski teadlik teenijapiiga hämmastus kõvasti, kui leidis külalise kõigi riietega voodivaibalt magamast. Koolipoisi nägu oli pööratud valguse poole, ehkki päike siia tuppa veel sisse ei paistnud. Magava poisi näo omapärane ilmsüütus köitis näitsiku tähelepanu; tal tekkis peaaegu emalik tunne ja ta ei suutnud hoiduda poissi hoopis lähedalt vaatamast, sedaaegu kui ta asetas kandikut magaja peatsisse väikesele lauale, kuhu ta seda palju kordi varemini ja eriilmeliste peade juurde oli asetanud. Soe tunne kasvas veelgi, kui poiss üles ärkas ja halenaljakalt jalule kalpsas. Kui poiss õhtul oli uinunud kaunite mõtetega, siis ei sündinud tema ärkaminegi näotus olukorras. Toaneitsi silmad ja hambad särasid, kui ta — tõesti mingi emaliku üleolekuga — tere hommikust ütles.

Öö oli möödunud unenägudes. Päike paistis nüüd samadesse kohtadesse, kuhu öösel oli paistnud kuu — ja ometi tundus, nagu ei saaks pärast eilset õhtut enam midagi juhtuda. See oli ju sama tuba, lõhnas mahagonipuu ja nahkmööbli järele — ja siin oli teenijapiiga toodud hommikukohv. Piiga oli väga ilus, aga kõige selle juures oli midagi ähmiajavat. Tüdruk oli ju näinud teda lahtiriietumatult voodis magavat.

Õhtused mõtted kordusid — aga millist värskendavat rõõmu sisaldasid nad nüüd päevavalgel! Käes on ju lihavõttepuhkus, tema, Martti, on kutsutud siis terveks koolivaheajaks. Nad olid tulnud rongiga — ja siis hobusega. Mõtteid oli raske koondada tõsiasjale, et ka Anna Lepaa on siin — veel nüüdki, hommikul. Oli ehk juba ärganud ja riietunud. Kust võtta julgust minna sinna suurde saali? Anna oli õhtul seal, sametpalitu sooja keha ümber. Sama palitu, mida ta oli kandnud linnas, kui nad, väga hästi teades, kes kumbki on, olid vahetanud häbelikke pilke; ja siis jälle eile saanis — kui nad istusid kõrvuti. Kindlasti näeb ta seda ülerõivast tänagi.

Kust võtta julgust minna alla ja seal kõigiga kokku puutuda: vanematega — ja isegi Juhaniga? Varakevade imekaunis hommik võttis aina tugevamini maad.

Kuuldus reipaid jooksusamme ülakorrusele tulevat, need liginesid ja uks avanes ilma koputamata. Tulija oli Juhani, hoopis teisiti riides kui eile: pika säärega saapad ja mingid isevärki püksid. Temast hoovas välisõhu värskust.

«Pärast hommikusööki läheme natukeseks ratsutama. Sina saad vana Traavli — see on niisama vagur kui sa ise.»

Martti võttis tõrjuva hoiaku.

«Pole viga — Anna ei oska ka, aga tuleb ikkagi.»

Eile õhtul — tol imelisel õhtul, mis oli nagu mingi ootamatu autasu teadmatu teene eest, ja mis oli nagu leebe hiigelelukas hiljukesi igalt poolt ligi hiilinud: kõdu- ja mudalõhnalisest mullast, kahkjast ja tähti varjavast taevast, suve tulekut ettekuulutavast loodusest; tol õhtul, mis hommikuvalguses tundus olevat ääretult kaugel, olles kummatigi alles jäänud majja, kus ta kõikjalt vastu sirendas; tol õhtul olid Anna ja Martti, kes olid veel verinoored, teineteisega kohtunud, ilma et ükski hing kogu häärberis oleks seda aimanud.

Anna polnud sugugi salanud, et ta oli juba voodisse heitnud, siis aga jälle üles tõusnud. Tema toa ja isa-ema toa vahel oli uks tavaliselt lahti; keegi polnud seda kunagi ette kirjutanud ega nõudnud, see oli kujunenud harjumuseks. Kuuldes tütart tõusvat, oli ema pooluniselt midagi vist küsinud. Talle vastati sundimatul toonil ja ema ei jäänud pikemalt muretsema. Isa magas juba. Natukese aja eest oli ta end jalule ajanud ja aknakardinatele kuupaiste pärast midagi tihedamat ette seadnud. Nii pererahva kui ka laste magamistoad olid kuupaistepoolses küljes.

Anna Lepaa ei saanud magada, ja ta polnud nagu mõistnud, millest see tuli. Ta tahtnuks veel näha teda — teda, kelle nimi ja nägu seisid ikka veel silme ees ja justkui kordasid mingit olematut sõna. Või ehk kordas seda lihavõttepühade kuupaiste nii visalt; oli ju alati ütlemata tore koju saada. Toda poissi oli ta korduvalt näinud. Oli näinud venna Juhani seltsis, Häme tänaval Tamperes. Kuid iial polnud ta näinud poisi silmi nii ligidalt kui täna õhtupoolikul — enne rongipeatuses ja siis . . . Anna Lepaa ise seda ei teadnud ega pidanud selle

üle aru, aga arvatavasti ei köitnud selle vaikse lütseumiõpilase silmad mitte iseenesest nii väga mõisa peretütre tähelepanu kui see sätendus, mida Anna selgesti tajus kui omaenda silmade mõju tagajärge.

Kui Anna voodist tõusis ja läks mööda kuuvalgeid ruume ringi uitama, ei mõelnud ta otseselt küll mingile kohtumisele; poiss võis juba magada. Ta vaid teadis, et ta ise magada ei saa. Kõigepealt läks ta suurde saali, kust kolm akent avanesid lõunasse ja kolm põhjakaarde. Saal oli täiesti valge — kuupaiste tundus küsivat, mis armuline preili soovib. «Armuline preili» leidis sel silmapilgul, et tal on mingit soojemat riidetükki ümber vaja, ja ta läks esikusse ning tõmbas seal selga oma tuttava sametpalitu. Siis läks ta saali tagasi.

Tiibklaveri klahvid valendasid nagu kõige ehtsamas päikesevalguses. Anna läks klaveri juurde, meenutas midagi, hoidis sõrmi klahvidel — kuid alla ei vajutanud. Ta läks veel ka saali idapoolse seina äärde, kus rippus suur maal ja kust viis uks nii isa tuppa kui ka tööjuhataja ruumi — viimase uks oli kinni löödud. Kord oli isa mööbli siiski kõrvale lükanud ja ukse ropsuga lahti tõmmanud, sest tööjuhataja juurest oli kostnud lärmi. Seejärel olid nad asja klaarinud ja kokkuleppele jõudnud. Praegu ei olnud sealt kippu ega kõppu kuulda.

Anna vaatas ka ise kabinetti sisse — nii nagu seda isa pisut pilkavatele vastuväidetele vaatamata nimetati —, mille sisustusega ema natuke uhkeldas. Kuu paistis sinna tuppa täisvalgusega, aga kui Anna tahtis silmitseda mingit kaugemat kohta, jäi midagi ette. Puuladvad või midagi muud. Anna ei mõelnud sedapuhku mitte millelegi — mitte millelegi muule kui vaid oma kodusolemisele —, aga ta tõmbas siiski oma sametpalitu tihedamalt keha ümber ja hakkas trepist üles minema. Ta ei katsunud seda mingil moel vargsi teha. Ta oli vaid kindel, et ta sealt ülakorruse aknast näeb takistamatult seda kohta, mida tahtis näha.

See «koht» polnud midagi muud kui nende oma paadivalgma, ja meeldiv mälestus, mis sellega seotud oli, seisnes selles, et seal kord, mitmed suved tagasi, üks onu oli saarestikusõidult tulles teda paadist kole vahvalt

maale tõstnud. Mälestuse tuum peitus selles tõstmisest äratatud poolehoiuseguses lõbutundes.

Martti Hongisto kuulis oma tuppa ära — kuulis otsekui selja tagant, kuna ta ikka veel vahtis kuupaistelisele puiesteele —, kuidas keegi tasa trepist üles tuli. Verest käis läbi tuksatus, aga tal oli võimatu aimata, kes tulija on. Ta oli nii noor, ja oli vaikne kuuvalge öö vanas mõisahoones, kus ta viibis esimest korda. Ta ei osanud midagi arvata.

Ta pöördus järsult ümber, teadvuse üks osa kuulatas omaenese vere kohisevat tuikamist soontes. Sammud jõudsid üles ja kuuldusid tema toa uksest kaugenevat. Siis jäi kõik vaikseks — aga ükski ülakorruse kolmest ülejäänud uksest ei käinud. Oli vaikne. Kuu paistis endamisi — ja nagu kõige muu kõrval vahtis kübeke huvitatult poissi, kelle pulss tagus. Just nagu oleks ta leebelt tahtnud tähendada, et on ilmas palju-palju näinud — nii siin kui ka mujal.

Poiss tegi mõned hiilivad sammud. Ta märkas, et polnud lahti riietunud, ja see tõsiasi lõi tema teadvuses kuidagi seose sellega, mis nüüdsama oli kõrvu kandunud. Ta vaatas taas otse kuupaistesse, seletamata õieti esemeid, millele valgus langes. Ta kavatses vaikselt-vaikselt hakata riidest lahti võtma.

Siis tabas mingi sisemine tundemeel kerge sahina kuskilt sealtpoolt, kuhu tasased sammud olid kadunud. See oli nagu vaistlikult tunnetatav julgestus. Ometi oli ta ikka veel kaugel võimalusest kas või hinge salasopiski oma oletust nimepidi nimetada.

Hiilimisi nagu enne lähenes ta uksele ja paotas selle. Ukse taga hakkasid silma trepiotsa käsipuud, nende vahel pimedusse mattuv trepikäik — seal paistis vastastoa uks, kaugemal teine samasugune ja edasi üks aken, siis teine . . .

Tunne, mis seepeale tagasihoidliku lütseumiõpilase Martti Hongisto südamest läbi kihvatas — tolle nooruki, kelle hingesügavustes kogu tema andekusele vaatamata pesitses tunne, et ta on teistest pisut saamatum, ehkki nii elurõõmus ja enesekindel poiss nagu Juhani oli just tema oma parimaks sõbraks võtnud — jah: see tunne, mis joovastas tema süütut loomust hetkel, mil enam

mingi uste ja trepikäsipuude avastamine ei aidanud, see tunne võis olla — sellest võis kujuneda — möödapääsmatult — ligi tõmmates, eemale tõugates — tema saatus, tolle ilmsüütu poisi saatus, kes ise polnud süüdi . . . Need silmapilgud olid just selle kõla ja sisuga, mis neil oli, ja ta ise ei saanud sinna midagi parata. Ja arvatavasti ei osanud oma tunnete vastu sel hetkel midagi ette võtta ka see, kes seisis halli keskmise lõunakaareakna all ja vahtis välja, nii et tema parem põsk kuuvalgel esile joonistus. Muidu oli kogu kuju nagu mingi tumejas, ähmane valand.

Kuuvahtija käitus jälle nii, nagu poleks ta kuulnudki ukse avanemist selja taga. Kummatigi hüüdsid tuhanded kuuldamatud hääled neile kahele verinoorele inimesele, millega on tegemist.

Ta lähenes halli kuupaistepoolsest küljest. Mingi õnnevaist tõukas teda isesugust naljatooni tabama — ja teiselt poolt mõistis ta, kui kohatu selline uid praegu on. Anna ei pööranud pead, kuid tajus väga hästi oma noore sõbra lähedalolekut, sõbra, kes oli temast endast natuke vanem ja kes oli Juhani sõber — tajus tema hingeseisundit ja ta tahtnuks lausa naeru kudrutada, kallistada seda head, kohmetut poissi nagu ema, nagu õde — ja veel kuidagi niisugusel viisil, mida ta enne tänast õhtut polnud adunud.

Hulk aastaid hiljem, täismehena, tutvus ja vennastus Martti Hongisto paljude omaealistega. Need olid ilusad, tugevad mehed, kes veini mõjul vahel usalduslikult jagasid oma elukogemusi. Nad rääkisid peenetundeliselt naistest, keda nad oma eluteel olid kohanud ja omanud. Nende mõtteavaldustest jäi kõlama ürgnaiselikkuse jõud ja tähendus. Kuid Martti Hongistole tundus alatasa, et tema pole iial oma elu kestel osanud sisse elada sesse elu kõige hellemasse külge. Et esimene ilus kuupaisteviiv Lepaa häärberi ülakorrusel oli vaid olnud ja läinud.

Anna jäi muutumatult samasse poosi, mis tal oli — ja see asjaolu kõneles võimsamalt kui mistahes sõnad või miimika. Martti lähenemine oli otsekui nõutu küsimine. Mis sinuga on? Mida sa sellega taotled? Kas terve maja magab?

— Jaa — aga mida sa ise taotled, poiss? Sul on ju võõrastetuba, viisakalt valmistehtud voodi ootab sind. Kes käsib sind siin ümber uidata? Mina, Anna, olen omas kodus ja omateada pole ma sind seganud.

Martti nägu ligines Anna näole, millele langes kuuvalgus. Parempoolne põsk sai üha selgemini nähtavaks, selle õrnad üksikosad näisid nõudvat tähelepanu: see lokk meelekohal, see viimane juuksesalguke — ja siis tuleb näonahk. Näed teda juba profiilis, külgvaates, mis on kaunim ja õrnem kui ühelgi teisel tüdrukul, keda oled siiani lähemalt vaadelnud. — Ja sa pole kedagi õieti vaadelnudki?

Et tüdruk ikka veel isemeelselt ning üksisilmi kaugusse vahtis — paadivalgma poole, kus üks onu kord nii vahvalt ta paadist maale oli tõstnud —, et noore neiu kogu hurmav «mina» nagu öö ja kuupaiste loodud ja läkitatud ime seal helises, jäi poisski kaugusse vahtima. Tavaline häme järvemaastik, mille hallus ja alastus praegu näis kaunina, kuna see kõigiti tõotas ning kinnitas edasisammuvat kevadet ja sellele järgnevat suve. Nad seisid väga ligistikku, ja kumbki ei teinud vähimatki liigutust, mis oleks tähendanud tagasitõmbumist.

Suudlus, mille nad võtsid ja andsid, oli neile mõlemale, nii tüdrukule kui poisile, nende elu esimene. Kümneid tuhandeid aastaid oli mööda veerenud — kui lühike aeg —, enne kui nad oma sugupõlvede liini pidi olid käesoleva hetkeni jõudnud. Vaevalt oli neist kumbki iial mõtelnudki, et inimesed võivad kogeda midagi sellist kui nemad nüüdsama.

Kuu aga paistis endiselt. Kui nad täielikku vaikusse vajusid — käed teineteise ümber — ja nagu kuulatama jäid, tõdesid nad, et mitte kui midagi polnud kuulda. Mõisahoone magas — ja oli ühtlasi — imelikul kombel — äkitselt üsna argipäevaseks muutunud. Kuulda polnud midagi, kuid võis oletada, et paljudes ruumides rütmiliselt hingatakse. Anna ja Martti sosistasid teineteisele miskit täiesti tähtsusetut. Kostis kerge, tagasihoitud naeruturtsak. Polnud midagi ülearusemat kui see mõisahoone ja tema asukad, kui eilne sõit, tulutu jutt saanis. Alles õhtuidüll katuseharjal oli midagi. Marttile oli püsivalt meelde jäänud, kuidas kauge halli hüti uks paugatas, kui naine selle ööseks kinni tõmbas.

Kuu aga paistis ühtsoodu edasi. See oli enam-vähem täiskuu — kuna lihavõttepühi peetakse alati täiskuu ajal. Tüdrukul oli ümber sametpalitu — too rõivatükk mõjus nüüd kuidagi lihtsana, poisile tundus, nagu peaks ta selle vastu koguni erilist hellust üles näitama.

«Kas siin üleval magab veel keegi peale minu?» küsis Martti — ja taipas, et küsib midagi sootuks tähtsusetut.

«Kas sa siis magad?» — ja taas vaikne naerukõhin — nagu kallihinnalised, kuldsed piisad reas. Kuu paistis. Oli lihavõtte aeg . . .

Marttit pani imestama, et Anna nii julgelt ja sammude müdinat põrmugi summutamata trepist alla läks. Keskpaigas astmete suund muutus, seal oli trepimade. Anna seisatas. Kuuvalgus sinnani ei ulatunud, ei ülevalt ega alt. Ääretu vaikselt hiilis Martti alla trepimademele. Ta jõudis oma armsamani, tundis tema sametpalitut, mida selle kandja polnud kinni nööpinud, tundis käsivarsi, tundis elu, tundis elavat inimest. Maailm oli kusagil, kus ta küllap pidi olema, seal oli võib-olla midagi näotutki, seal võrgutati, hüljati, löödi. Lepaa mõisamaja magas kuuvalgel. Need, kes magavad, ei tee pattu — ja pattu ei teinud ka nood kaks noort inimest, kes sõba silmale ei saanud. Kui nad lõpuks teineteisest lahkusid, tajusid nad, et — ei saa enam teineteisest lahkuda.

Neid järelejäänud külalisi, endisaegseid tuttavaid, tuligi Hongistol tervitada kõigepealt. Ta polnud lasknud autol väravate vahelt sisse sõita, vaid hakkas rõõmsal ilmel astuma jala seda vana peaalleed, mille kujunduses polnud midagi muutunud; endiselt paistis ta häärberi ees lahknevat, üks haru ümber peenra, mille lõikuskuine õitekõllus lokkas täies hiilguses ja mille keskkohas seesama pronksist amorett oli nagu haaramas nähtamatut liblikat. Ainus, kus ehk muutusi oli toimunud, oli paraadtrepi ja muru fassaadi välisilme. Aga seegi oli siiski nagu üks ja sama olevus, kes vaid nii paljude aastate tagant oli arusaadavail põhjustel uue üli-

konna selga tõmmanud. Väga iseäralik oli, et poisiea- ja noorpõlvekaaslane, ikka reibas ja lõbus Juhani just siinkohal Marttile meelde tuli. Tundus kuidagiviisi ebaloomulik, et poiss talle enam vastu ei tulnud — et enam ei näinud tuttavat nägu, mille naeratus nagu tahtnuks öelda: mis uudist? kust tuled? mis me teeme? See tunne oli väga kauge, niisamuti nagu sellest sugenev valuvihvatus südames.

Preili Petterssoni ja härra Lundqvisti näod juhtusid vastu, peagi Hongisto kätles neid — ja siis vahetati mõned sõnad — mittemidagiütlevad, et miks kirjanik siis nii hilja ja...?

«Jah, viimasest külaskäigust on jah hulk aega. Oleks nagu mujal kandis tegemist olnud.» Ta ei teadnud, et majas on pulmajärgne päev, ehkki vardas rippuvat lippu natuke imeks pani. Ta küsis vaid majaperenaise järele.

«Anna läks just veidi aja eest peauksest sisse, arvan, et ta on söögisaali poolel,» ütles preili Pettersson.

Hongisto läks edasi. Pea- ja kõrvalhoone vahelt paistis siia aia niinimetatud kultuuride pool, ja silmi sealt üle libistades märkas ta, et majas on teisigi külalisi peale nende kahe, pisut juba elatanud igapäevakülalise. Silma hakkas mitu heledas riietuses naisekogu ja mõningaid noorhärrasid, kellest kaks kandsid hästiistuvat sõjaväevormi. Nad naersid ja liikusid sundimatult ringi, nagu ollakse ja liigutakse siis, kui kestva pillerkaariga on harjutud, kui selle algus on juba kaugele vajunud. Õitsva ja küpsete viljadega maa ning lõikuskuu tagapõhjal eraldusid nad üpris selgesti — tuli meelde üks maal, mille nimetust ja autorit enam ei mäletanud... Noored näisid otsivat varaseid suveõunu, kusjuures üks sõdureist liikus aias kodusemalt kui teised.

Jälle tundis Martti kerget ja otsekui kauget nukrust, ehkki õitsvast, päikesepaistelisest mõisast õhkus vastu üksnes head. Ta avas paraadukse — nagu see ikka oli talle natuke liiga suur olnud. Endiselt oli seal kaks trepiastet, mis viisid avarale rõdule, põranda kõrgusele. Rõdu polnud nüüd rohkem kui ennegi mingil määral umbunud, ehkki õhus heljus püsivalt eriline puhtast eluruumist tulev lõhn, mida päike hommikuti veel enam esile tõi. See püsis seal talvelgi...

Järgmiseks pidi külaline vestibüüli ukse avama — ja siis üle läve astuma. Siin ta, Martti Hongisto, nüüd on. Enam pole tagasiteed — siit eesruumist — uksed olid lahti, vasakule suurde saali, paremale söögisaali — üles viis trepp, mis käänul vaateväljalt kadus. Päikese ähmast valgust aga tuli sealtki. Oli kuulda, kuidas kell käis — see oli ainus täiesti selge hääl. Kuid oli isesugune hääletu hääl — rääkimine, ütlemine —, mille järgi hoobilt ei osanud otsustada, kas pöörduda suurde saali või söögisaali. Päikesevalguses põrandavaibad, mööbliesemed, mille põhipaigutus oli endine, ehkki siin-seal hakkas silma mingi kenake aastatega lisandunud jälg. Eks oli ju mööda veerenud — jah, üle kahekümne aasta.

Et ka alumise korruse paljudest ruumidest mõnedes inimesi oli, sedagi oli tunda, ehkki otseseid hääli kusagilt ei kostnud. Millegipärast kutsus äsja saabunud külalist kõige enam too trepipealne — aga ei kõlvanud ju hakata kõige esiteks sinna üles ronima. Esmalt heitis ta pilgu söögisaali — «perenaine» pidi ju ütlemist mööda seal olema. Aga ruumis polnud mitte kui kedagi — üksnes valgust voogas sisse kahest uksest, mis viisid kahte väikesesse alleepoolsesse tuppa. Siinpoolsemat oli Juhani pidanud oma kambriks, järgmine oli kuulunud Annale...

Martti pöördus vestibüüli tagasi — ta võis ju ka suurde saali sisse vaadata.

Kuid just siis hakkasid ülakorruse trepilt, sealt nähtamatust, kostma kerged, vetruvad sammud. Juba tuli trepikäänul nähtavale valge king, siis luupekse nagu mingi eelkäiv tervitus, paistis lilleline rõivasiil — mõisaemand ja -valitseja Anna Lepaa, tema, kes kord kuupaistel oli tahtnud ülakorruselt näha mõisa paadivalgmat. Seal ta nüüd oli, ja talle vaatas vastu uje, alaväärsustunde all kannatav nooruk, üle kõigi põhjamaade hästi tuntud ja vähemalt kodumaal paiguti kardetudki avalik tegelane. Silmapilguks laskusid vahele möödalennanud aastad ja kõik, mida nad sisaldasid — kõik — kõik. Tibatilluke katsumus sellele kohtumisele — miks tulid? — tohtisin ju tulla?

Loomusunniliselt astus Martti mõned sammud Annale vastu; nad pidid kätlema nii, et Anna seisis üks trepi-

aste kõrgemal. Ta haaras noorpõlvesõbra käe ja puudutas vasaku käega ta õlga.

«Sa ikka tulid — veel.»

«Tulin, kui juba loa andsid. Aga ma tulin vist kohatul ajal — sul näikse külalisi olevat, mingi perekonnapidu.»

«Pulmad, kullake. Pead andeks andma, et ma sind ei kutsunud. Ma ei tunne su perekonda.»

Martti vastuseks oli tema näoilme: pulmad?

«Jaa, jaa — pulmad mis pulmad. Kas see on sinu arust nii imelik? Oled ju ise ka neid pidanud.»

Juteldes olid nad alla vestibüüli jõudnud.

«Kui sa end pesta tahad, siis roni sinna oma toa kõrvale. Ma saadan Lemmiku vaatama... Saad teda siis näha — ära aga tema võlu alla satu. Nojah, tema nimi on küll Lempi, aga ma ristisin ta ümber Lemmikuks... Sinu kunagises toas elavad paar sõdurpoissi.»

Anna hääl oli endiselt vaikne, madal ja kaunitämbriline. Selgemini andis see tunda siis, kui ta endisel kombel pisut naeris. Ainult lauseehitus, väljendusviis oli teine. Küllap mõjus kaasa kleit, et ta tundus väheke pikem, kui ta Martti kujutlusse oli jäänud.

Anna seisis juba all — ja nüüd võis tema omakorda näha Martti nägu samas valguses, nagu too oli nüüdsama näinud tema nägu.

Seesinane tõotatud Lemmik astus varsti külalise kannul sisse ja takseeris eləmist-olemist. Kui tal oli asja teist korda ilmuda, vaatas ta võõrast natuke imestunult, kui too küsis:

«Mis pitspall siin õieti oli? Ma küsisin proualt, aga tema tegi ainult nalja.»

«Pulmad olid. Noorpaar sõitis hommikul kella nelja ajal minema, seepärast on siin veidi hilja peale jäädud.»

Teenijatüdrukult sai külaline teada ka peigmehe nime ja ühiskondliku positsiooni. Annaga neil hiljem sellest asjast palju juttu ei tulnudki.

Olnud tükike aega «pesemas» tuttaval ülakorrusel, millest ta eelkõige mäletas kuupaistet — vahest koguni kahte kuupaisteööd —, läks Martti Hongisto alla. Loomusunniliselt heitis ta pilgu suurde saali. See nägi välja hoopis teistsugune kui enne, tema tulekul. Kogu

noortepere, kes siis oli olnud Lepaa õrnklaaridelt õuntelt matti võtmas, oli nüüd suurde saali kogunenud. Grammofon oli mängima pandud. Maja perenaine ning omanik seisis uksel ja jälgis noorte tantsu. Ta ei teinud ühtegi liigutust, kui Martti tema kõrvale ilmus. Tema silmad läksid peaaegu kinni ja avanesid jälle. Suujoon toonis silmade õrna ilmemuutust; kõike seda tajus Martti vägagi hästi, ehk küll temagi tegi, nagu vaataks noori — ja samas tundis ta kõrvalseisja kätt oma paremas kaenlas. See liigutus näis toimuvat väljaspool kummagi teadlikkust. Tähelepanelikumalt kui enne näisid nad olevat keskendunud noorte jälgimisele.

Härra Lundqvist väntas innukalt grammofoni. «An der schönen blauen Donau». Noorsugu tantsis, kuid tähelepanu pöördus samal ajal uuele tantsupaarile, Annale ja Marttile. Nad tantsisid teisiti kui noored. Mõnedel noortest tantsijatest tundus küllap natuke naljakas näha Anna-tädi ja imelikul kombel härrastemajja siginenud kirjanik Hongistot kahekesi vana viini valssi tantsimas. Neil oli tahtmine muiata, kuid enamikule paistis vaatepilt kuidagiviisi auväärne ja meeltliigutav. Paljudel tekkis arvamus, nagu oleks Anna Lepaa pikem ja ehk tüsedamgi kui Martti Hongisto, mis aga oli silmapete. Tegelikult oli Martti Hongisto Anna Lepaast niihästi toekam kui ka pikem. Nõtkelt tantsisid nad vana Straussi valssi, niikaua kui heliplaat mängis. Kui plaat otsa sai, lõpetasid kõik tantsimise. Anna Lepaa tegi, nagu oleks tal tantsust pea natuke pööritama hakanud. Ta jättis käed samasse asendisse, mis neil oli olnud juba valsi ajal. Tantsides olid nad sattunud tiibklaveri juurde, sinna, kust uks viis otse Anna neiupõlveaegsesse magamistuppa. Sinna jäid nad seisma — noored valgusid saali seina äärde, kust nad olid põrandale läinud. Annal oli vallatu ilme, ta suudles vana noorpõlvesõpra põsele ja ütles:

«Tere tulemast, Martti, ja aitäh valsi eest!»

Pärast tantsuepisoodi lahkus Anna suurest saalist ja kadus kuhugi köögi kanti. Tema sammudes oli võib-olla pisut veel äsjase tantsu järelmõju, ta ümises mahedalt tolle kõigi põlvkondade armastatud valsi meloodiat.

Saali jäi nüüd õieti kolm eri inimestegruppi, kes ei suutnud täiesti ühte sulada. Suurimaks grupiks olid noored, teise moodustasid preili Pettersson ja härra Lundqvist, kolmanda Martti Hongisto üksi. Noorsugu soovis nüüd oma aastakümne tantsumuusikat, mida sõjaväelasest perepoeg asus agarasti nõutama. Kui ukulele ja saksofon hakkasid näitama, mis nad võivad, läks Martti Hongisto läbi Juhani endise toa ja edasi läbi Anna neiupõlvetoa söögisaali. Uksed olid lahti ja igale poole tulvas sisse augustipäikest. Kostsid slow foxi helid, aga seda vaiksemalt ja kaugemana, mida kaugemale Hongisto suurest saalist jõudis. Samal ajal muutusid mõned teised muljed sügavamaks. Ühes kohas seisis veel seesama vana gravüür, mis seal oli olnud juba kakskümmend viis aastat tagasi. Gravüürilt kiirgas tänaselgi päeval endist vaikset soojust. Sellel lähenesid tüdrukud paadiga karjamaal ööbinud lehmakarjale, kes rõõmsal moel tervitas lüpsjaid. Kõigi lehmade pead olid ühesuguses asendis, mõned paistsid ammuvat. All oli peenikeste, vaevunähtavate kursiivtähtedega kolmes kohalikus keeles: «Hommikutervitus». Jälle oli tunda toda Lepaa ruumidele nii iseloomulikku peent, kustumatut lõhna.

Hongisto astus söögituppa ja kuulas hardalt vana kappkella ühtlast tiksumist. Tantsuviis oli juba peaaegu kuuldamatuks hääbunud. Söögisaalist niinimetatud vahekambrisse viiv uks oli kinni, nagu ta seda alati oli. Vahekamber oli see ruum, kus mõisakantnikke, tööotsijaid ja palgasaajaid vastu võeti. Mälestustest ülesköetuna tõmbas Martti Hongisto vahetoa ukse lahti, olgugi et see vist kuigi sünnis polnud. Ometi ei tarvitsenud tal oma familiaarset käitumist kahetseda. Tema silmad tabasid vaatepildi, mis iseenesest oli küll tähtsusetu, kuid avaldas südant põksuma panevat, tugevdavat toimet kauge mineviku ja praeguse äkkitärganud uudsustunde isepärasele ühisvaimule, mille mõju all ta tundis end olevat.

Keset tuba seisis noor punapõskne töölisnaine. Tema näol õhetas selline vagus õnnehelk, mis teeb ka jämedakoelise naisenäo kauniks. Aknale lähemal seisis mõisaproua, selg sinnapoole, kust Hongisto tuli. Tal oli süles lapsuke, kes ilmselt polnud veel aastatki vana, ja ta

paitas ning suudles last südamlikult. Anna lillitas sääraseid «sõnu», mis täiskasvanute keeles tühjagi ei tähenda, aga mida lapsemaimukesse meeldunud naine alati kasutab. Ta oli lapse lillitamisega nii ametis, et ei pannud tähele Martti sisenemist. Alles siis, kui too popsitüdruk — kes oli kutse peale mõisa tulnud, et pulmade ajal tehtud tööde-toimetuste eest tasu vastu võtta, ja kes ilusa ilma ja vahest ka peomeeleolu mõjul oli oma väikese võluva maimukese kaasa võtnud; alles siis, kui tüdruk aupakliku niksu tegi, märkas Anna, et tuppa on rahvast juurde tulnud. Ta pöördus järsult ümber, näis pisut kohmetuvat, ja ulatas lapse ema kätte. Peagi võttis ta lapse veel korraks tagasi, surus poisu oma rinnale ja hellitas näoga selle käsi ja põski.

«See on minu vana sõber, olgugi et on alles üksteist kuud vana. Mine sina nüüd ära, mul on Titaga vaja natuke aru pidada.»

Martti läks uuesti söögisaali ja sealt vestibüüli kaudu suure saali uksele. Tants oli soikumas, ainult mõlemad sõdurpoisid ja üks kolmas paar siiberdasid venivate tangohelide saatel. Kui plaat lõppes, uut enam peale ei pandud. Noored heitsid ukse alla seisma jäänud Hongistole uudistavaid pilke. Nooremseersant Lepaa tema poole ei vaadanud. Uksele ilmus Anna.

«Kõik need, kes minuga nüüd paadisõidule tulevad, saavad pärast toredat suupoolist. Ja ma arvan, et plaadikogus leidub vana võrukaela Offenbachi Barcarole. Mängige see enne ära, siis lähme.»

Anna kadus veel viivuks kuhugi. Ülejäänud seltskond oli juba õue jõudnud, kui Anna tuli. Ta oli kleiti vahetanud.

Lõikuskuu päike paistis ja soojendas. Õhus oli kahtlustäratavaid kuumuseendeid, olgugi et paar päeva tagasi, pulma eelõhtul, oli märatsenud äike. Päikesel näis olevat päris isiklik huvi tolle kireva seltskonna vastu, kes nöörsirget nurmeteed mööda, rohtaia nurgast läbi, paadivalgma, selle lugematute mälestustega seotud paiga poole rühkis. Igaüht, kel olnuks võimalus seda küllalt kaugelt ja küllalt kõrgelt jälgida, oleks vaatepilt köitnud — ta näinuks vahemaid nii kohas kui ajas. Kui ta hoidunuks sellest lõbusast seltskonnast kogu aeg ühe-

sugusele kaugusele, siis — mõis jäi ikka rohkem tagaplaanile ja selle hoonete, puiestike, pika kõrvalallee, kogu ümbruse piirjooned tulid teravamalt, üha terviklikumalt nähtavale. Järjest rohkemate ja kaugemate põlvkondade — ja suguvõsade — poolt nende piirjoonte kujunemisele avaldatud mõju otsekui peegeldus lõikuskuise taeva pilverüngastikulisel foonil. Taoliste pilvevoonade värving sellises seoses oli hoopis teine kui samade pilvede värving selsamal päeval mõne sisemaa hurtsiku taustana. Täpselt nagu on teine seal sagivate inimeste loomus... Lepaa seltskond läheneb järvele, kirevana, graatsilisena, väikestest aimamatuist asjaoludest tingitud rühmades.

Anna ütles:

«Nieminen on heina küll ära koristanud, aga kärbisepuud veel põllule jätnud. Teen talle selle eest noomituse. Noomitus kahvatab aga peaaegu olematuks, kui silmas pidada, et ta «siiski igal kevadel uue paadi korda teeb».»

Anna hoidis taas Martti Hongistol kaenla alt kinni.

———

Preili Pettersson ja härra Lundqvist sõudsid järvele oma paadiga.

Tundus tõepoolest, nagu oleks Offenbachi Barcarole kõlanud kogu see aeg, mil Lepaa tagatipupulmade seltskond paadisõidul viibis: kergelt, laitmatult, vallatult. Salapärase näoga oli Anna paadikuurist kaasa võtnud kalakahva. Asi oli tundunud teistele raasuke pentsik piduelevust arvestades. Ise istus ta paadis tüüriaerul. Hongisto oli leidnud koha käilas.

«Kalatõkke juures on veel mõni mõrd sees,» ütles Anna. «Vaatame järele, kas on midagi.» Anna tõstis juba kahva üles — aga manas samas näole oma kõige hurmavama ilme — suu naeratas ja silmad olid suletud. Ta lõi käega.

«Jaa — muidugi tegin ma vea, et käskisin oma aednikul ka kalameheametit pidada. Muidugi on mõrrasuu ees teivas, aednik paneb selle ette mõttega, et kalad välja ei pääseks, aga tuntud lugu: see võib ka vastupidi

mõjuda: et kalad ei pääse sisse. Mäletad, Martti? Pidin ükskord isa käest naha peale saama, kuna ta oli kindlalt veendunud, et mina olin teiba unustamises süüdi. Ei tasu — ei ole tahtmistki — ka teisi järele vaadata.»

Paadid libisesid jälle edasi. Ilm oli ilus ja tuulgi ei häirinud paatide meeleolukat liuglemist.

«Lähme ehk nüüd tagasi,» ütles Anna. «Ma lubasin teile kõigile hüva suupoolist. Te saate seda. Lähme nüüd tagasi minu tallu — ma käskisin seal asjad nii seada, et saun meid juba ootaks. Häbi öelda, aga tõsi mis tõsi, et olen paaril viimasel päeval omajagu higi valanud. Ja seepärast — ehkki see vahest praeguse meeleoluga kokku ei käi — lasksin Lepaa vana sauna kütte panna. Selle sauna parajat suurust ja leili on kiitnud üks Helsingi ülikooli etnograafiaprofessor, ja mina ise pean oma elu suurimaks kaotuseks seda, et ma pole sündinud saunalaval. Mind toodi ilmale uhkes kambris, ja kui doktor von Bonsdorff Tamperest säherduse juhtumi puhuks appi tuli, ootasid teda iga nelja versta taga puhanud hobused kalessiga. Nüüd on saun igal juhul köetud, ja niipaljukest tean minagi ja austan vanu rahvuslikke kombeid, et mehed käivad saunas enne.»

Paadid suhatasid juba kaldaliiva. Lepaa härrastemaja kaunijooneline, järve poole pööratud fassaad kerkis kõigi maaleastujate silma ette — tuli neile aina lähemale. Esialgu oli riba lausikut pinda, siis järsandik, misjärel jätkus tavaline tasane nurm. Ülal nõlvakuserval ütles Hongisto:

«Kas mäletad, Anna, kuidas ma kord kihlveo peale otsisin sulle siit neljalehelist ristikheina? Tahad, ma otsin sulle nüüdki?»

Talle ei vastatud, kuid juba samal silmapilgul oli ta tuttavas kohas põlvili maas. Ta otsis ja otsis — seltskond seisis ja ootas — ei leidnud.

«Tule ära, Martti, tule ära. Võta arvesse, et minagi olen juba, pehmelt öeldes, neljakümneaastane ja sina oled minust ikkagi viis aastat vanem. Ei leia sa enam ühtegi neljalehelist ristikheina. Läki nüüd sauna.»

Kõik rühkisid mööda õgevat teed mõisahoone poole.

Mõlemal pool teed leidus tühje, ärakoristamata kärbiseid. Hongisto ütles:

«Kärbisepuud näikse tõega olevat ära korjamata, aga ära Niemist noomima hakka. Paadid olid korras — isegi tullid nii määritud, et kriuksumine barkaroolimeeleolu ei häirinud.»

Jälle läksid nad paraadtrepist üles.

«Lem-mik . . .» hõikas Anna. «Kas saun köetud?»

«On küll, proua.»

«Kes härradest soovib minna? Vähemalt sina, Martti.»

Martti Hongisto oli Lepaas teist päeva külas, ja seegi päev hakkas vähehaaval õhtusse kalduma. Pulmaidüll oli maja üldisest elamisest-olemisest kadumas. Teenijatüdrukud kandsid juba igapäevast riietust ja tanumad kaikusid häältesumast ja jutukõminast, mis kuulub suure majandi argipäevarühklemise juurde. Anna oli Marttile siiski sosistanud, et ta veel ei lahkuks. Ka mõlema sõjaväelase ärasõiduaeg oli kindlaks määratud.

Preili Pettersson ja härra Lundqvist polnud täna oma nägu enam majas näidanud. See-eest oli pärast hilist hommikusööki saabunud hoopis uusi võõraid. Nende jutust selgus, et nad olid küll pulmas olnud ja isegi veel järgmisel päeval, aga Hongisto neid ei mäletanud. Need olid kolm üpris veetlevat noort neiukest.

Istuti saalis, nagu oli istutud juba eilegi, ja serveerimisel oli tunda perekonnapeo järelmõju. Kolm noort neidu olid mingis erilises meeleolus. Nad vastasid Anna otsestele küsimustele viisipärase häbelikkusega, kuid nende südant näis vaevavat miski, mida nad ei suutnud maha suruda. Vana vihtidega seinakell sai aeg-ajalt nende pilgu osaliseks.

Anna ütles:

«Poisid, te võiksite laulda.»

Poisid vaatasid teineteisele otsa, pidasid vastastikuste pilkudega nagu aru. Kolme noore hulgas näis pinevus tõusvat, ehk küll ükski sõnagi ei öelnud.

«Mis laulu ema soovib meilt kuulda?»

«Kevadel puhkusel käies laulsite väga ilusasti seda — mis ta nimi nüüd oligi?»

«Mäletame, mäletame, kulla ema. — Kas oskad saata?» küsis Juhani kaaslaselt.

«Eks ta lähe ehk ka.»

Saatja lõi paar algakordi, kuid Juhani pani käe ta õlale ja ütles usalduslikult:

«Ära nii kõrgelt võta.»

Sõber mõistis sõpra sõna pealt — nagu selles vanuses mõistetakse. Ta vaatas korraks Juhani Lepaa poole. Viimane noogutas. Kolm noort neidist istusid kaunina ja ilmsüütuna pikal sohval, vaimustusest põnevil.

Saatemuusika algas ja peagi liitus hääl. Juhani, Anna poeg, polnud just tähelepandav laulumees, kuid harjutanud oli ta poisikesepõlvest peale. Ja kui ta nüüd laulis seda hästi tuttavat, rahvalaulu nime all ringiliikuvat helindit, siis jättis tema sirgjooneline lihtsus hästi soodsa mulje. Alles nüüd pööras Martti Hongisto tähelepanu sellele, et Juhani — praegune noor Juhani — on nii ema nägu. Mingil moel see asjaolu lummas ning hullutas teda. Kui too noormees täiest rinnast laulis: «Siis armutõotust murdmatut me vannume, et armastus meid igavesti seoks» — omandas tema nägu tõepoolest samasuguse imepärase ilme, mis Annalgi teatud olukorras oli. Igaüks, kes oleks tahtnud hoolega vaadata, võinuks näha, et kogu laul ja kogu eneseavaldus olid määratud ühele neist noortest tütarlastest, kes sohval istusid. Kuid see ei vähendanud tema näoilme väärikust. Rind kerkis kindlas rütmis sõjaväevormi all, mis näis tegevat ruumi parajasti nii palju kui vaja. Teine, klaveri ees istuja, andis oma parima. Ta näis sõbra häält tähelepanelikult jälgivat ja oli seepärast veidi kumaras.

Seesugune emalt päritud näoilme oli tõepoolest imeväärne. Silmad näisid sulguvat, ja ometi jäid pilukile. Näis, nagu oleksid suu ja hambad asunud silmade aset täitma. Silmad kiirgasid. Need väljendasid seda, mida silmad tavaliselt väljendavad — seda, mida süda tunneb. — «Siis armutõotust murdmatut me vannume, et armastus meid igavesti seoks.» Noor ilus neiu, kes sohval istus, nägi abitu välja. Juhani ema silmitses teda, ja kui tüdruk juhtus samas Anna poole vaatama, tundus hetke vältel, nagu võiks ta üheaegselt nii naerma kui nutma puhkeda.

Laul lõppes. Seltskond plaksutas käsi ja Juhani võttis kaaslasel käealt kinni. Keegi ütles, et tahaks rohkem kuulata või teist korda kuulata.

«Ei, kroonu kutsub. Ema, tuleksid ehk natukeseks siia, mul oleks nelja silma all rääkida.»

Anna heitis pilgu naabrile ja ütles:

«Muidugi raha vaja, mis muud.»

«Noh, kui tahad anda, siis miks mitte. Aga mul oleks vähe muud asja ka.»

Nad väljusid ja jäid tükiks ajaks ära.

Juhani Lepaa oli lapsest saadik olnud kõigi imetluse- ja paljude armastuseosaline. Juba päris pisikesena pidi ta taluma imetlus- ja armastusavaldusi neilt paljudelt tädidelt ja onudelt, keda suguseltsis leidus — just nagu suguseltsi käes teati olevat vana hõbedat ja igasugu pärandunud rämpsu, mida aukartusega alal hoiti, vaatamata sellele, et alati leidus mõni vana onu või tädi, kes ähvardas need tuleriidal ära põletada; niisuguseid nimetati «sirgjoonelisteks». Alalhoidlike onude ja tädide arv oli alati suurem, kuigi Juhanile jäid meelepärasemaina meelde just «sirgjoonelised». Ehkki nende hingeõhk lehkas tubaka ja tädidel millegi ebamäärase järele, ehkki onude habemetüügastik vastikult näonahka kriipis, olid «sirgjoonelised» oma isepärasustega tema arust etemad kui «alalhoidlikud».

Oli kuidas oli — suguvõsa üldine imetlus Juhani vastu kasvas koos eluaastatega veel selgi põhjusel, et meelitussõnad näisid vaevalt et isegi ühest kõrvast sisse minevat, nagu kõnekäänd ütleb, ja kõigile imetlevaile pilkudele tasuti avala ning siira vastupilguga, mille sügavuses näis peituvat lausa päikesepaistelist ürgjõudu ennast — nagu teadupärast oligi. Ta polnud vähemalgi määral «hellis» — säärast sõna oli üks onu, kes oli keelemees, kord sugulaste ringis soovitanud ärahellitatu märkimiseks.

«Kas sel juhul ei peaks ütlema «hellik», nagu öeldakse näiteks «lemmik«?» tähendas üks üliõpilasest tädi.

«Ükspuha, mis ta on, hellis või hellik,» nähvas keelemehest onu — ja Juhani märkis tema «sirgjooneliste» nimekirja.

Nõnda siis Juhani Lepaa kasvas ega muutunud «helliseks». See tuli ehk asjaolust, et oli üks inimene, kes teda kõige sügavamalt armastas, kuid seda sõnadega ei väljendanud, veel vähem hellitas. Kui mees kadus, nõnda nagu ta kadus, olid lapsed Annale muidugi rohkem, kui tavaline ütlus «kõik kõiges» suudab väljendada. Ta ei kuulutanud oma leina väljapoole, aga ta nuttis palju öid, samal ajal kui lapsed kõrval magasid, ja juurdles sellise hoopis lihtsa küsimuse kallal, nimelt kas olid tema omaksed nii palju ühiskondlikku ebaõiglust üles näidanud, et raevunud töömeestel oli mingi kaasasündinud õigus viia minema tema mees, isa ja vend. Vahest oli rent ülearu kõrge ja eriti veel päevad liiga pikad? Võib-olla polnud mõistetud halastada taganurga kantnikele, keda oli tabanud ikaldus? — halastatud neile ka oli, seda Anna teadis. Nagu ta teadis sedagi, et Lepaa vabadikel olid paremad elutingimused kui üheski teises mõisas siin või mõnes teises kihelkonnas. Ja soe laine käis isegi niisugusel ööl tema äranutetud südamest läbi, kui ta mõtles tagasi sellele käitumisviisile, mida vanemad neilt, lastelt, olid nõudnud kõigi palgaliste suhtes. Noorematega võisid nad priipärast hullata, ei tohtinud aga neid kamandada. Ja vanainimestele pidid nad tingimata osutama samasugust aupaklikkust kui oma suguseltsi kõige auväärsemaile tädidele-onudele.

Ja kui punased olid ümbruskonnast lahkunud ja jälle julges metsateedel liikuda, tuli nii mõnigi vabadikueit Lepaasse, palus Anna-prouaga kokkusaamist, ja langes siis seal köögipoolel talle sõnagi lausumata ning palavaid pisaraid valades kaela. Anna ei unustanud eales neid kaastundeavaldusi — aga ei osanud oma koolitatud mõistusest hoolimata tegelikult rohkem öelda kui vabadikueitki: «Et ka selle mõisa maa peal pidi nii kole asi juhtuma.»

Vähehaaval harjus Anna neid asju siiski võtma kui suurema terviku «arutuid» osiseid, ja samal määral tuli tagasi tema naiselik veetlus, koguni terviklikumana kui enne. Aeg parandab peagi kõik haavad, mis ajas on löödud. Lepaas peeti taas koosviibimisi, ja neil puhkudel anti Annale mõõdukalt naljatledes märku, et tema lese-

põlv on veninud juba üleliia pikale, et mõis vajab juba peremeest.

«Paistab siis mõni koht laokile jäetud või?» küsis Anna pead tõstes. Ja kui tunnistati, et kõik on hiilgavalt korras, tõmbas ta mõlemad lapsed enda ligi ja ütles:

«Neist on mulle küllalt.»

Kuid siis juhtus ikka, et ta mõlemat kallistades suudles poega tema tumedalokilistele juustele, ei teinud seda aga tütrega. Sealjuures ei jätnud ta tütartki hooletusse, ei kohelnud teda põrmugi halvemini. Aga kui mõni külaeit vahel küsis, kumb prouale armsam on, ja et kindlasti vist poeg, siis läks tal süda kuidagi rahutuks, ta saatis Juhani midagi tooma, võttis tütre sülle ja muutus eide vastu märksa jahedamaks.

Nõnda siis Juhani Lepaa — noorem — kasvas. Koolis oli ta keskmisest parem, oli kolmandas klassis koguni priimus, aga sellest tulenev tähelepanu rohkem rõhus kui rõõmustas teda. «Kuule, priimus,» hõigati talle kodus, ja õde Anni ei saanud jätta vihjamata, et «sellepärast ta nüüd nii usinasti loeb, et Lastuse Meeri tema peale parema pilguga vaataks».

Seejärel tegi Juhani nagu mingi otsuse, et siitpeale ta loobub priimuse aust. Klassi parimate hulka kuulus ta siiski edasi ja sai küpsuseksamil parima hinde. Pärast seda taotles ta ja talle võimaldatigi vabatahtlikuna sõjaväkke astuda, kus ta nende sündmuste ajal parajasti teeniski.

Vahetus seoses sellise asjade arenguga, mille lõike on siinkohal suudetud üksnes siit-sealt piiritleda, toimus muidugi mõndagi, mis asjaolusid mõjutas ning vastumõjusid esile kutsus. Mis meeldiv ülesanne oleks jutustajale Anna Lepaa diskreetsete elujärkude kirjeldamine neil aastail, mis talle kui naisele väga palju tähendasid. Tema lesepõlv näis lõplikult püsima jäävat. Härra Lundqvist, kes juba oli eakas mees, astus küll meeleldi häärberisse sisse ja võeti ka meeleldi vastu, kuid samaks ajaks kutsuti alati kohale ka preili Pettersson, tema, keda peenemad ja teadjamad tädid — kelletaolised südamlikud ning võluvad olevused loodetavasti iial maailmast ei kao — jah: tema, keda tädid teadsid härra Lundqvisti tõelise noorusarmastuse olevat. Anna suhtes

väideti teda olevat faire sa cour — seda ei saa öelda teisiti kui prantsuse keeli —, aga natuke isekatel põhjustel: Lepaa mõis, hm... Härra Lundqvist säilitas siiski oma «aupaiste» klubis ja kõrgemas seltskonnas laitmatuna kuni surmani, ehk küll niisugust naljanumbrit ei juhtunud, et Anna Lepaa ta ära oleks võtnud, ja ehkki härra Lundqvisti päranditomp pärast pankrotti läks.

Niisiis Anna. Ta kasvas — ta kasvas surmatunnini. Ta oli lesk kõik oma raskeimad aastad, aga keegi ei märganud tema juures raskuste väliseid jälgi. Lapsed kasvasid. Ja niikaua kui on koole ja kodumõisaid, nii kaua toovad mõisalapsed koolikaaslasi oma koju kaasa, ükshaaval suure ja südamliku noorusesõpruse tähe all ja hulgakaupa sügissuvisele ballile. Võib ette tulla mõni vaikne hooaeg mõne kihelkonna «balliajaloos», aga niisama kindlasti tuleb ka uus tõusuperiood. Flirtimise ja tantsuviiside vorm muutub, aga ikka elab mingil kujul edasi valss ja alati jääb elama noor armastus. Selle noore armastuse heaks veavad jämedakoelised moonamehed rammusat mulda kohale, selle teenistuses on armetult soome keelt purssiv kärner, kes vannub maa põhja oma abilist, soome matsi, et viimaks ometi valmiks ilus sireliallee, mille lõpul on lehtla, ja pika ringtee kummassegi külge lehestikukupli alla kujuneksid vaevumärgatavad sõõrikrajad, kus on vaid paar lühikest pinki, aga kuhu ringtee lähim paberlatern siiski valgust heidaks. Küll keegi teeb häbelikult sealt minekut, kui kohale ilmub noor inimpaar, aga jääb päris lähedale lehestiku alla ootama, ja on õnnelik selle üle, mida näeb.

Kui lapsed suuremaks kasvasid, peeti selliseid perekonnaballe jälle ka Lepaas. Paraadsissekäigu ees kõrgus seesama peenrakoonus ja see, kes tahtis peaukse juurde minna, pidi lillepeenra ümbert ringi marssima. Kunagi olid õhtu eeli paraadukse ette sõitnud naabermõisate paarisrakendis tõllad ja kalessid, et siis hommikupoole ööd jälle ära sõita, ja nende kutsarid olid kogu seltskonnale läbi ja lõhki tuttavad, ja nende iseloomulike joonte ning kõnepruugi üle oli visatud nalja — mille tagapõhjas aga alati oli peitunud truu-

dusest lugupidamine; kui Kalle on kutsar, ei tarvitse muret tunda, teadsid noored džentelmenid öelda. Neisse kabriolettidesse astus atlassking usaldusega, nagu luuletab Detlev von Liliencron, ja sageli olid Soomemaa nurmedel hommikused tööd alanud, kui uhke paarisrakend mööda vetrus... Tädi Anna — jaa, jaa, tädi ta ju oli — tema pajatas neist «ennemuistsetest» aegadest nüüdisaja noorsoole võileiva kõrvale. Nüüd sõitsid kaares ümber sama lillekõrgendiku autod — luksuslikud «erad», mida nooremad poisid tantsu vaheajal uudistamas käisid, või siis harilikud üüritõllad, millega suurem kamp oli oma kulu ja kirjadega tulnud.

«Lepaa Anna-tädi» — ta oli suurepärane perenaine. Juhtus ükskord ka nii, et kui kihelkonnas veetis suveaega üks neljakümnendale eluaastale lähenev diplomeeritud jurist, kes lehkas sigari järele vaid nii vähe, et see küpsele naisterahvale vastumeelt ei olnud — ja lõhnaõli järele samuti — oli temagi tollele Lepaa noorteballile ilmunud. Ta polnud tulnud siiakanti mitte erakupõlve pidama, vaid nimelt natuke ringi vaatama... Et ta tõesti oli kena ja haritud mees, ei kõhelnud Anna talle oma poolehoidu kinkimast. Igal läbiööballil tuleb kunagi nii vastu hommikut säärane loid ajavahemik, kus ballisaalis pole õieti kedagi peale teenijate, kes kasutavad võimalust, et mustad toidunõud laudadelt koristada. Omast kohast on need pitsballi sisurikkamaid veerandtunde. Peaaegu tuleb tunne, nagu põleksid sellal isegi jalgteede paberlaternad heledamalt.

Džentelmen on sel ajal Annaga kohas, kus neid ei võida segada. Nende ees on vein, mida noortele ei pakuta. Džentelmen on tõega rõõmus ja meeldiv, tema pilk ja naeratus on kütkestavad ja tema käitumises ei ilmne muud joont kui soov partnerile meeldida. Ja majaperenaine on nii armastusväärne, nii võluvalt koketeeriv, et džentelmen ei suuda enam vastu pidada. Ta maalib nii sel hetkel vahetult kui ka veel kuude kaupa tagantjärele endale ette kord seda, kord teist võimalikku.

Hingelisest seisukohast oli vägagi mõistetav, et Anna tütar, keda nooruse märkimiseks kutsuti Anniks — võrdlemisi noorena mehele läks. See tuli lihtsalt sellest,

et ema lõppude lõpuks oli rohkem kiindunud pojasse kui tütresse, ehkki ta — seda tuleb üha uuesti meelde tuletada — tütart sugugi kõrvale ei jätnud. Annist tütrele oli see koguni kasuks. Nimelt juhtub tihtipeale, et vanemate liialt härras kiindumus lapsesse halvab tema loomulikku igatsust abielu järele. Anni Lepaa leidis varakult mehe, kellesse ta tõsiselt ja kui nii võib öelda — asjalikult armus ja kes ka ühiskondlikult positsioonilt talle väga hästi sobis.

Ema Anna elas tütre lühikese kihlusaja ja pulmade ettevalmistused üle nagu mingis varase nooruse uimas. Ta nägi palju vaeva kolme pulmakleidiga, ta kirjutas poja Juhani rügemendiülemale, paludes Juhanile puhkust — ehkki poeg ise oleks niisama hästi puhkust saanud ka omaenda päris tavalise avalduse esitamisega. Seejärel usaldas ta pulmade lauamured tervenisti vilunud jootudekorraldajale, ent nägi ometi palju vaeva, et saada üht tüdrukut sealt metsanurgast nõudepesijaks — seda, kellel oli laps... Ja siis pulmavõõrad. Kas kutsuda too diplomeeritud jurist? Polnud ta ju muud hullu teinud, kui saatnud ainult mõned tühised kirjad. Ta kutsutigi.

Siis laulatus ise kihelkonna pisukeses kirikus. Anna soovil tehti nii, et Juhani — paraadvormis, valge lint vasakul varrukal — saatis õde mööda peavahekäiku altari ette. Kiriku uksealune oli täis Lepaa endisi alluvaid ja muud lihtrahvast, kelle hulgas käis sosin: «Küll on alles kena paar!» Kõik teadsid, et lähevad õde-venda, kuid selle peale keegi ei mõtelnud.

Diplomeeritud jurist oli eelmisest külaskäigust saadik mõned aastad vanemaks saanud, kuid tema mehine rüht ja vorm olid täiesti endised. Anna uuris teda tervitamisel, nagu säärase kirjade sirgeldamise järel on sobilik uurida — aga pani siiski kõik oma võlud vabalt mängu, öeldes talle tere tulemast.

Pulmas juhtus siiski just tollesama juristi tõttu tilluke pahandusealge, ehkki seda õnneks keegi tähele ei pannud peale härra Lundqvisti, kes aga oma loomupärases peenetundelisuses tegi näo, nagu poleks ta midagi näinud. Teatud mõttes meeldis jurist Annale veelgi, ja ta nõustus juristiga minema väikesele jalu-

tuskäigule mõisa parki. Sajad paberlaternad põlesid nii nagu ennegi, väikestes salasoppides istusid noored inimesed paariti. Anna oma rüütliga suundus kõige kaugemasse orva ja painutas oksa teeraja kohale, nagu maailmas juba muiste on tehtud.

«Sa ei vastanud mu kirjadele?»

«Ei, aga loodetavasti ei mõistnud sa praegusel juhul asja nii, et vaikimine on nõusolek.»

Varsti pärast seda dialoogi leidis aset härra Lundqvisti tulek ja pisuke tähelepanekki. Nimelt oli diplomeeritud jurist kujutlenud, et suudab Anna vallutada õrna vägivallaga.

Härra Lundqvist palus vabandust ja pöördus tagasi — sest tee selles kohas kaugemale ei läinud. Anna ja jurist ilmusid peatrepile ja astusid sealt edasi tantsusaali — kus parajasti algas vana, pisut unine «šotlane». Nad ühinesid tantsijatega.

Tants kestis tükk aega, ja kui see lõppes, sattus Anna istuma ühe veidi kohmaka olekuga üliõpilase kõrvale, kes oli Juhani — ja Annigi — lapsepõlvesõber ja oli seepärast kutse saanud. Ta oli otse ähmi täis, kui Anna talle järgmise valsi hakul ütles:

«Kas tahaksite minuga ühe valsi tantsida, härra —»

Poiss tõusis ja kummardas ning nende tantsul polnud midagi viga. Kogu oma kohmakusele vaatamata oli otsekohese meelega poiss uhke mõisaomaniku tantsima viinud. Kui tants oli lõppenud, ütles proua:

«Mul hakkas palav — kui läheksime puiestikku jalutama?»

Nad läksid — ja kohmakas üliõpilane ei unusta seda iialgi.

Kuid alati saavad tõeks moeka poeedi sõnad: «Palm pudeneb, võõraid väheneb, öö läheneb.»

Lepaas paistis juba lõikuskuine päike, kui võõrad vähenesid. Selle aja peale oli ka pulmaämmal, Anna Lepaal, õnnestunud üksinda oma tuppa jõuda. Ja mitte keegi, kes oli teda näinud kogu pulmaõhtu kestel, poleks uskunud, kui oleks öeldud, et ta kasutas esimest parajat juhust — nutmiseks. Uhke peokleit oli sügava väljalõikega, õlgade võppumist oli selgesti näha — kui olnuks mõni seda nägemas.

Sellisest nägemisest poleks hoolikaimgi vaatleja miskit selgust kätte saanud. Selgust polnud nutjal eneselgi. Pulmad olid igapidi hiilgavad olnud, tema ise oli tarmukalt perenaise ohje hoidnud, ja see, mida vana Lundqvist oli juhuslikult näinud, ei tähendanud veel midagi. Kõigele vaatamata vappus tema kaunikujuline keha, mida kattis elegantne kleit, kohe nutuhoost, niipea kui sai selleks mahti. Anna enda tark ning kõrgestikoolitatud aju poleks suutnud sellele nähtusele mingit kindlat seletust anda.

Aga ometi hämmastas teda ennastki see rõõmus hääletoon, mida ta kasutas, vastates Martti Hongisto telefonikõnele pulmade teisel päeval. Ja Martti päralejõudmine tähendas talle nagu mingit uut, suurt vabanemist. Mõisahoone muutus jälle sekssamaks, mis ta oli olnud ammust aega, enne kõiki «juhtumeid».

Niisugune oli — hästi lühidalt visandatult — asjade seis, kui Anna läks poja kannul oma toa poole, kuhu too oli teda kutsunud. Käes oli pulmade kolmas päev, pidulikkus meeldival kombel napiks kahanenud ja Juhani ning tema seltsimehe puhkus üürikeseks kulunud.

Anna näoilmes oli vahest kõige rohkem «eluiga» siis, kui ta tõusis ja poja palvet täitis. Ta oli kahekümneaastase poja ema.

Juhani Lepaa oli selles eas, kus mees on võimeline — peale maa kaitsmise — tegema tähelepanekuid ka ligimeste kohta. Ja seda täpsemaid, mida ligemad need «ligimesed» on.

Juhanit kimbutas tõepoolest see häda, millest tema noorem õde Anni oli pääsenud: ta oli ehk pisut liialt kiindunud emasse; põhjus polnud temas, Juhanis, vaid emas — kes teda küll kuidagi ei hellitanud, aga armastas siiski ütlematult. Ja selline nähtus kui emaarmastus ei saa jätta mõju avaldamata ka vastaspoole tunde ärkamisele. Juhani kogu väline olemus oli niikuinii nagu mingi ülemlaul sellele õnnelikule juhusele, et tema isaks ja emaks olid just need, kes olid. Tal olid kõik isa mehised, väärikad omadused: toekad luud-liikmed, parajalt lai selg ja tugevad lõuapärad. Aga väiksemaks polnud jäänud ka emapoolne osa. Tal olid

tumepruunid, kergelt lokkis juuksed, ema sinised silmad — ja siis too sõnuleseletamatu võime, millest ta ise oli niisama vähe teadlik kui emagi: ta võis sulgeda oma kaunid silmad ja lasta suul ja hammastel väljendada seda, mille väljendamiseks on loodud silmad: südame kõige õrnemaid tundeid. Nüüd, täismehena, ei saanud selle «südametunnete väljenduse» osaliseks õieti enam ükski peale ema — ja temagi vaid nelja silma all. Juhani lauldes tuli see ometigi alati ilmsiks — nagu just nüüdsama.

«Noh, ema, ole tervitatud,» ütles Juhani ja vaatas emale julgesti silma. Tema kehahoiak oli samal ajal selline, nagu tahtnuks ta näidata, et tema igatahes on valmis ema kallistusi vastu võtma. Ema oli siiski läinud kummuti juurde, mis oli pojale lapsepõlvest saadik tuttav, avanud väikese niisama tuttava laeka ja võtnud sealt paar suurt rahapaberit. Ta andis need pojale, kes seepeale teda süleles ja mehiselt vasakule põsele suudles.

«Tänan, memm, aga kuidas sinuga muidu kah on?»

Ema vaatas oma ainsale pojale silma — ta teadis enam kui hästi, et see pilk oli, nagu oleks ta vaadanud peeglisse. Siis astus ta pojale ligemale ja ütles üpris tõsiselt:

«Mis mõttes?»

«Ma arvasin ainult . . .» ütles poeg ja heitis ühtlasi pilgu ukse poole, kust nad viivu aja eest olid teineteise kannul sisse tulnud. Siis avastas poja pilk juba suure peegli ega saanud seda omaks tarbeks kasutamata jätta: juuksed, munder, selle nööbid . . .

«Juhani, ma olen sinu ema — ja ma olen juba kahekssateist aastat lesk olnud.»

«Noh, jää siis terveks! Meil kipub kiireks minema.»

Kui poistele olid lehvitamised lehvitatud ja nende auto kadus vana rätsepatoa taha, hakkasid teisedki pulmalised rääkima, et oleks aeg minekut teha. Leebetele keelitustele vaatamata lahkuti. Tüdrukud tegid niksu, ja ühte neist suudles Anna põsele.

Lõppude lõpuks selgus, et Martti Hongisto oli ainus võõras, kes veel oli terve mõisa peale alles jäänud. Anna oli tema silmapiirilt kadunud. Martti luusis taas üksi-

päini mööda tuttavaid ruume. Ühel riiulil nägi ta päevapiltide komplekti, kus olid peal Anna, tema kadunud mees ja mõlemad lapsed. Ühel nägi ta ka Juhani Lepaad, klassivenda, kes nüüd oli surnud. Pildilt vaatas vastu rõõmus ning ausameelne pilk. Sealsamas kõrval oli ka Anna ja Juhani isa pilt. Temal paistis näos olevat tuhat kortsu, aga kõik need näisid kiirgavat isesugust karmi rõõmu. Toas võis veel tabada samasugust mööbliesemete lõhna nagu tookord. Tookord, kui Anna katusel istus.

«Nüüd saad jälle oma tuppa minna.»

Martti kuulis neid sõnu just momendil, kui ta oli päevapiltide vaatamisse süvenenud.

«Tõsi?»

«Jaa, mu pojuke. Võid sinna kolida, kui tahad. Saadan sulle sõna, kui teejoomise aeg käes.»

Sama salong ja sama nahkmööbel lisasid oma annuse ülakorruse kirdepoolse võõrastetoa hõngule, ja kõige selle kaejagi oli täiesti endine. Võib-olla tuli talle meelde tema vana noorpõlvesõber Juhani Lepaa, keda enam ei olnud. Igal juhul koges ta üpris tugevasti sama meeleolu nagu kakskümmend viis aastat tagasi. Ta paotas toaust. Jälle nägi ta neidsamu kolme akent põhjakaares ja kolme lõunas. Jälle tunnistas ta tõsiasjaks nende kõigi allesjäämise, samuti oli ülakorrusele tuleva trepikäigu käsipuu omal kohal. Kagupoolse kambri uks oli igatahes lahti — ja tal oli meeles, et kord varem oli Anna Lepaa seal maganud ühes oma koduõpetajannaga. Koduõpetajanna teadagi oli Martti Hongistosse armunud. Ühel ööl, kui Martti Hongisto oli juba magama heitnud, oli ta ukse taga veel tippivaid samme kuulnud. Ta oli arvanud, et see on tüdrukute koerus, aga oli siiski uksest välja kiiganud. Ta nägi ukselingi küljes kimbu käokeeli ja villpeasid, mis tüdrukud olid tund tagasi rohelises käies noppinud. Koduõpetajanna — tema ülesandeks muu hulgas oli Annaga saksa ja prantsuse keelt kõnelda — lipsas parajasti ülakorruse kagupoolsesse tuppa sisse. Seepeale oli Martti ukse kinni tõmmanud.

Anna saatis sõna. Ta kallas teed.

«Sina tahad kanget teed. Ja selle kõrvale saad kõige

paremat marmelaadi, mida sa usutavasti ammu pole saanud. Või, vabanda, mul pole mingit õigust ega alust niimoodi öelda.»

Lõikuskuine õhtu kiskus juba videvikule. Toatüdruk pani tuled põlema ja lahkus seejärel. Nii Annale kui Marttile tundus, nagu oleksid nad alles nüüd teineteisega kohtunud. Nad olid kahekesi sama laua taga, mille ümber nad kunagi ammu olid Anna vanemate leebe järelevalve all õhtuteed joonud.

«Kas arvad, et leiaksid veel jaaniussi?» küsis Anna.

«Sinu meeleheaks tahan proovida.»

«Ei maksa. Kas sa parem ei võtaks natuke likööri. Seda on veel järel.»

Pärast teejoomist näis Annal olevat veel palju majatalitusi teha. Ta käis mitmel korral köögis, vahepeal tüüris aga vastassuunas. Tema sammud kostsid ülakorruse trepilt — ja jälle läks ta sealt mööda. Ta naeratas Marttile mööda minnes ja ütles kord:

«Sinu ööase on sama mis vanasti.»

Martti naeratas vastu ja ütles:

«No pea nüüd niipaljukestki kinni, et saan sulle head ööd ütelda.» Ta ulatas käe, mille Anna isemoodi lõdvalt vastu võttis. Nende pilgud kohtusid — nende kahe, kes siin veel alles olid pärast Lepaa pulmi. Kogu ülejäänud maja oli lõplikult argipäevasesse lõikuskuuõhe nihkunud. Võib-olla võttis mõni karjaplikadest juba oma tavalist, tuttavat ehalist vastu. Kuu paistis, aga see ennemini segas kui soodustas karjaplika plaane.

«Oled ju ikka hästi maganud,» ütles Anna Marttile, kes hoidis tema kätt oma peos.

«Noh, ei igakord tea, oled või ei ole,» ütles Martti, hoides Annat tagasi nii käe kui ka pilguga.

Anna vabastas oma käe, tal näis olevat vaja kööki minna. Head ööd ta ei öelnud, kuid nad lahkusid siiski teineteisest.

Martti ronis tuttavat treppi pidi ülakorrusele, jäädes viivuks seisma vahemademele, kus trepp keeras. Sinna ei langenud iial otsest kuuvalgust. All vestibüülis vinetas kuupaiste maheda ja kahkjana, ülahallis aga oli aimatav heledana, otsekui aktiivsena. Martti Hongisto rühkis üles ja astus oma tuttavasse tuppa. Seal pidi

nüüd olema elektrivalguski, aga ta ei tahtnud tuld põlema panna. Ta tundis mööbli paigutust ja oskas seepärast loovida ses napis valguses, mida kuu heitis. Talle tuli küll meelde üks kauge lihavõtteöö, meenus ka lõikuskuuöö, kuid nende mälestuste toime oli kummaliselt nõrk. Vähe puudus, et mõistus neid hoopiski minema ei tõrjunud, nagu ta tõrjub ja surub välja mälupildid, mis inimesele tema enda arust päris kasuks ei tule.

Hongisto silmitses peaalleed, mis nüüdki kuuvalguses kümbles, ja ta mõtles: «Mistarvis ma siia tulin? Olen jälle niisama oimetu kui koolipoisipõlves vanasti — ja isegi hiljem siinsamas toas.» Ka kodurahvas, kes temast magama oli jäänud, vilksatas teadvusest läbi, ja sel uidpildil oli sootuks eriline varjund: selle peajooneks oli, et asjal polnud mingit kokkupuudet siinse mõisahoonega ega millegagi, mis siin juhtunud — ükskõik kellega. See oli nagu mõttekujutus mõnest kõrvenurga hurtsikust, mille rahvas rassib ja võitleb teadmata ja targutamata, miks see nii on. Küllap magab ka väike, kleenuke Arvist poeg.

Kujutluspiltide rodu kihutas Martti Hongisto teadvusest läbi palju-palju kiiremini, kui siinkohal kulub aega selle sõnastamiseks. Valdav osa tema teadlikust tähelepanust oli siiski keskendunud hetkeseisundile. Ta silitas käega neid kohti seinas, kus talle päeval oli näidatud sõjaajast pärinevaid kuuliauke — neid polnud tahetud remondiga kõrvaldada. Ta mõtles Juhanile, oma varase nooruse parimale sõbrale, kelle kuju nüüd nagu vaadanuks kuskilt — oma ausa ja avala pilguga, ei hukka mõistes ega heaks kiites, vaid otsekui oodates. Juhani Lepaa poleks iial kellelegi kurja teinud — vaevalt oli ta iial kurja mõtetki mõtelnud — selleks puudus tal lihtsalt võime. Ja niisama erksalt ja helgelt, nagu ta oli oma elu elanud, niisamasugusena tundus tema pilk nüüd läbistavat noorpõlvesõbra hinge. Niisuguse poisi puhul nagu Juhani Lepaa, ei loe, elab ta või on surnud.

Ja too noor Juhani, Anna poeg, see, kes laulis nii, et mundrikuue põu näis kitsaks jäävat. Ta oli ilmutanud ema sõbra vastu isesugust jahedat tähelepanelikkust — ja kui ta enne ärasõitu palus ema omavahelisele jutu-

ajamisele, oli Hongisto tundnud end nagu kõrvalejäetuna, otsekui olnuks ta tühi koht ses vanas majas. Hongistol oli meeles noore Juhani näoilme, kui ta laulis. Nüüd tundus talle, nagu oleks ta oma kohalviibimisega midagi lõhki kiskunud, kui ta meenutas seda ilmet, kui silmad pooleldi kinni vajusid, suu ja hambad aga selle rolli üle võtsid, mis looduse poolt silmadele antud. Mis tore seltsimehelikkus valitses mõlema noorukese sõjaväelase vahel! Kuis too teine raske saatepartii tõttu oli kumaras klaveri kohal. — «Ja mina siin! Kes ma olen?»

Hongisto käis toas edasi-tagasi, täpselt nagu lihavõtteööl, ammu, ammu aega tagasi — ja uuesti ühel lõikuskuuööl. Jürikuu ja lõikuskuu — kui palju on neil ühist: ühes aimus sellest, mis tulekul, teises aimus sellest, mis minekul... Kuu jõudis vähehaaval kaarega nii kõrgele, et peaallee lilledekingule langes juba täisvalgus. Hongisto oli alles riides oma hämaras toas. Ise ta sellele ei mõtelnud ega ka kujutlenud midagi, kuid oli väga tõenäoline, et ta nüüdki jääb täies riides tukkuma. Sinnani läheb siiski aega... Nad on terves majas Annaga kahekesi. Kõik teised on surnud või minema läinud...

Martti oleks seda aega nagu oodata teadnud! Trepilt kostsid aeglased, tasased sammud, mis tundusid ülespoole tulevat. Need tulid üles välja ja kuuldusid siis eemalduvat, Lepaa härrastemaja ülemisel korrusel oli, nagu juba kakssada aastat oli olnud, neli tuba. Hongisto oli tulles kindlaks teinud, et kõigi uksed olid kinni. Sammud tundusid trepiotsa juurest eemale liikuvat ja siis vaibuvat — kuid ükski uks ei avanenud. Süda põksus — ja mees, kelle juustes meelekohal oli juba õrnõrna härmakorda — nii nagu näeb maapinnal esimesel kargel sügishommikul — seisis oma toa ukse taga ja kuulatas. Aga polnud midagi muud kuulda kui omaenda vintske mehesüdame tukslemist. Vaist ütles talle üpris täpselt, mis ta näeb, kui ukse avab.

Just seda ta nägigi. Sihvakas, kaunikujuline naisekeha naaldus aknapiida vastu. Kuu oli juba kõrgele tõusnud ja valgustas selgelt Anna Lepaa nägu sealtpoolt küljest, kust Martti Hongistol oli ukse avanedes võimalik seda näha. On päris kindel, et ka Anna polnud mõel-

nud, kui ta sinna tuli, mingile kunagise sündmusterea taastamisele. Sõnulseletamatu igatsuse ajel oli ta teinud endale ööaseme sinna ülakorruse tuppa, mis asus viiliti Hongisto toa vastas. Rohkemale polnud ta mõtelnud, ja vähemalt polnud ta teadlikult akna alla seisma jäänud, et Marttiga kokku saada. Tal oli üldse raske sellest aknast peatumata mööduda, kui ta kuuvalgel sinna ligidusse sattus.

Anna kuulis, kuidas Martti ukse avas. Ja nagu alati, ärritas teda nüüdki natuke see ettevaatlikkus, mida Martti säärases tühises asjas ilmutas. Olid nad ju kahekesi terves majas, ja pealegi on tema, Anna, peremees majas. Anna jäi siiski liikumatult vaatama seda, mida vaatas — või tegi, nagu vaataks. Ta kuulis lähenevaid samme — ja nagu äsjane ettevaatlikkus ukse avamisel, nii häiris teda pisut ka see, et Martti sedasi hiilimisi lähenes ega rääkinud sõnagi.

Martti tuli tema juurde, surus end tihedalt tema ligi ja suudles. Nüüd oli see hoopis teine Martti kui tookord, sel õnnetul kuupaistesel lõikuskuuööl üle kahekümne aasta tagasi. Nüüd olid nad enam-vähem üheväärsed. Kummagi käitumises polnud ühtki joont, mis teisele mujalt tuttav polnud.

Kuu oli läinud oma teed, lõikuskuuhommik hakkas hahetama. Noored inimesed üle maa magasid kõige sügavamat und, olenemata sellest, kuidas olid õhtu veetnud. Neiuke magas, huuled paokil, nii et hambaterad paistsid — huuled, millelt ehk hiljaaegu oli võetud esimesed suudlused. Magas ka noormees — sirutanud konte enne magamaheitmist, mõnuga, enesega rahulolevalt. Lepaa mail oli hommiku valgenedes ärkvel usutavasti ainult kaks inimest: kaks tuttavat juba lapsepõlvepäevilt.

Martti lebas selili, silmad suletud, Anna toetus parema küünarnuki najale. Oli juba niivõrd valge, et ta võis öelda:

«Oh sind hallpead! Kes oleks uskunud, et isegi need juuksed ükskord halliks lähevad.»

Ta jäi vastuseta. Möödus pilguke aega, enne kui Martti ütles:

«Mispärast sa mu omal ajal tagasi lükkasid?»
«Ära küsi ühte ja sama asja kümme korda!»
«Mispärast sa mu hukatusse tõukasid?»
«Minu meelest on sinu hukatus üsna meeldivat laadi. Kas sa ei ole siis Martti Hongisto?»
«Olen — täpselt nii, nagu sina oled Anna Lepaa.»
Hommikuvalgus võttis üha enam võimust. Anna väsis oma asendist, pea vajus padjale — ja varsti magas ta, nagu magab ilmsüütu laps.

Martti jäi veel hulgaks ajaks ärkvele. Tema hinge täitis võib-olla puhtaim tunne, mis tal Anna vastu eales olnud. Et Anna oli teda omaks tunnistanud, et Anna teda sel kombel oli omaks tunnistanud. Oli kuupaisteline lõikuskuuöö, nagu oli olnud kord ammu. Too kauneim öö, mida Martti teadis oma elus olevat. Tookord läks kuu vahetevahel pilve alla ja tuli siis jälle välja. Noor üliõpilane ei saanud sõba silmale voodis, mis talle oli kätte näidatud. Vagus ja virge, vahtis ta kuud nagu praegugi. Kuni uks lahti läks ja uksele ilmus kahvatu naisenägu. Martti ütles:
«Ma pean sinust nüüd lahkuma. Ära pane pahaks. Ka oma parimas noorusjõus pole ma suutnud kedagi nii armastada, nagu olen armastanud sind. Ma tean, et olen kõveral teel, aga võid sa mind nüüd hellitada nõnda, nagu hellitasid kunagi enne?»

Ta oli jälle oma tuttavas hotellinumbris. Tal oli isevärki pettekujutlus, nagu oleks aeg ikka veel üpris varane, ehkki ta nägi inimesi all kõnniteedel sõelumas oma igaveses tulemises ja minemises, seeläbi usaldustäratava usinusega käigus hoides linna argipäevast elukeerist. Aga nüüd ei leidnud ta selle ilminguga vahetut ja elavat kontakti, kohad ja liiklusnormid olid, nagu nad pididki olema, aga samal ajal olid nad ometi kuidagi hingetud, neist ei hoovanud aja tukset. Nende tagant oleksid nagu hämutanud kastemärjad ämblikuvõrgud — nagu unenäopildid filmis.

Eks oli ta ju ennegi sellest aknast välja vahtinud — viimati kaks päeva tagasi. Siis oli ta pilk lihtsalt puhanud tuttava linna panoraamil, mõttetegevus polnud seda

vaadet vajanud ega ka rakendanud. Oli vaid kergem silmi lahti hoida, kui neid sulgeda.

Nüüd oli hoopis teisiti.

Tuba asus vastehitatud hotelli kõige ülemisel korrusel, nii et sealt nägi tõesti kaugele. Siin-seal võis tähelda paiku, kus kunagi mäletatavasti on ringi liigutud. Niisuguse varahommikuse kujutluse sunnil kandus mõte hõlpsalt sinna, ta otsekui põgenes kuhugi kadunud aja olustikku ja laskis tänapäeva tehasekorstnatel suitseda ja inimestel tõtata — kauge taustana. Too voolusäng seal on Kuninga tänav, neis paigus oli üks tänav, neis paigus oli üks maja, tuttavad katuseharjad ääristasid tuttava õueaia lopsakust.

Isesugune nukrus valdas hinge. «Mina» ja «tema» mõisted kuidagiviisi lõdvenesid. Varahommikused kasteniisked ämblikuvõrgud otsekui suurenesid ja lähenesid. Seal ta oli, elu oma toonaste keerdudega, inimkujud tundusid olevat jäänud teatud poosidesse ja sealsamas viitavat nendele — et nad ei saa sellele midagi parata, mis on, nagu ta on. Samasugust arusaamist tundus paluvat ka too toonane «mina», keda tänane «tema» hotelliaknast jälgis: seal liikus ringi noor poiss ja kasvatas veel jõudsasti oma jäsemeid, ja elas aju talitledes oma vingeid päevi, õhtusi unetulekuid ja ööde sügavaid unesid. Kohmakas ja pisut arglik — kuid mitte alandlik. Ka mitte praeguse «tema» silmis. Isegi tolleaegsed pisarad tundusid endiselt varjamisväärsed.

Pisarad — kui avarad ja lõputud sisevaated sellelt aluselt küll avanevad. Inimelu on ju ühtne orgaaniline kude — üksikjuhuline tükk suurest koest, milleks arvutud ja alatiseks lahti harutamata jäävad kiud ta ühte liidavad. See on valus ja varjuline tõde. Pisarad — eri vanuseastmeil — see on üks selline kiudude süsteem . . . Meie esimeseks nutuks sellessinatses maailmas on pisarateta kisa nagu loomadelgi. Kuid omal ajal tulevad pisarad, mida inimlapsel on sageli põhjust õnnistada. Milline uuestisünd oma eelduste ja tagajärgedega peitub selles, kui inimlaps esimest korda tajub täielikku, kindlakavatsuslikku ülekohut ja seepärast nurka nutma poeb. Ta vaatab algul kaua mõistmatult ja pöördub siis kõrvale, nagu ajaks teda iiveldama, ta justkui häbe-

neb midagi — ehkki ta ise pole süüdi. See on tähtis päev. See rebestab lahti aja ühetasasest voolust...

Ja peagi sa koguni juba igatsed pisaraid. Silmaveevalamisega käib kaasas nii ihu kui hinge — nagu eksitav kõnepruuk neid rinnastab — nii ihu kui hinge mõnu, teisest küljest aga võib selle esile kutsuda valu. Kirglik nutt sarnaneb naeruga, ja kõrgeimas mõnumiilangus oietab inimene samaviisi kui valu käes. Nägin kord vana elumeest oma joobnu-nuttu nutmas. Veel vana mehena oli ta inimeste imestuseks oma naisele teinud lapse, kes elas, kuid siis suri. Sellest oli juba aastaid möödas, kuid ikka veel nuttis isa teatud kraadis olles — «ehk küll ise ei teagi, oli see ikka tema jagu,» sosistas küünik, kes minu kõrval istus.

Inimlik headus — see suur, vaikne, tihti keelatud... Lapsepõlvepisarate kohta ei tohi inimene midagi halvustavat öelda. Kui armuelu individuaalse imena, võimsana ja varjatuna inimese teadvuses maad võtab, hakkavad pisarad kuivama. Kui noorukil ka siis veel on põhjust nutta, valab ta oma pisarad sügava saladuskatte all — kõige selle usaldamine südamelähedasele eakaaslasele on suur usalduseproov. Selles on midagi samasugust kui lapse puhul, kelle võõrutamine on ebaloomulikult kauaks jäänud poolele teele: poiss püüab ema kuskil nurga taha sikutada, et mõned himukad sõõmud imeda — milline poolvargne protseduur valmistab ühesugust mõnu nii andjale kui võtjale.

Kõik inimsoo valatud pisarad — mis tähendust neil peaks olema, kui nii ühe sõnaga öelda. Vaikne, üksildane mees vaatab aknast välja ja jutustab — mõttes.

Mina nutsin oma viimase lapsepõlvenutu just seal majas — või õigemini olid need vist üksnes järelnuuksatused. Kuid taamal on Pyynikki seljandik ja selle külje all Pyhäjärve terav neemenina oma kaljuõõnte ja salumetsaradadega. Käisin seal sageli... Seal ma tookord nutsingi — kui olin üksi jäänud. Salust maja juurde viiva teelõigu võin kerge vaevaga sellele õhuvaateskeemile üles joonistada. Ma polnud läinud sinna rahu otsima — mind jäeti sinna. Rõõmsalt, noorusvallatult, minule midagi halba soovimata. Ei olnud mingit vahejuhtumit, vähemasti niisugust, kus mina olnuksin

mõjuv tegur. Sinna minnes olin ma vastuvõtlikult, elevalt meelestatud.

Vana puumaja elanikud olid üksteisega lähedases, südamlikus vahekorras. Kõiges oma tagasihoidlikkuses olin mina nende hulgas mingi erandjuhtum: maalt tulnud koolipoiss, kes oli vanapoolse lastetu abielupaari kasvandik, säärases pisukeses õuemajas — kus iga nurga peal oli üks elutuba ja keskel nelja perekonna suur ühisköök — lai lage pliit ja seal igal pereemandal oma keedukoht. Elati head ja töökat, kombekat ja ausat elu, oldi üks suur perekond. Emandatel oli oma vaikne huumor, ja minusse suhtusid nad kõik toredasti ja emalikult — minu pisut lapsik maapoisilikkus köitis neid.

Siis toimus ühes neist kambritest kodakondsete vahetus. Tuli uus pere, kelle omavahelised suhted mulle iial selgeks ei saanud. Kuid minule kujunes peaasjaks, et perekonnas oli poeg Jaakko, vahva poiss, kellesse varsti kiindusin niisuguse, sellele eale omase imetlusseguse sõprustundega, millega kiindutakse endast vanemasse, tugevamasse, välimuselt kenamasse omakambapoissi.

Miks ma ei peaks vaatama kõike sellisena, nagu see tegelikult oli — nüüd, siit luksusliku üüritoa kõrgest aknast, kust ma kõiki neid paiku näen.

Omakambapoiss. jah — aga oma tüdruk, kus olid sina tookord? Me oleksime sind vajanud tol ajal, meie, häbelikud, kohmakalt riietatud maapoisid, kelle tillukeste hingede soppides peeti heitlusi, mis kestsid aastaid ja olid nii tulutud. Paljunäinud vanamehe hella isalikkusega on nüüd ümbritsetud su kuju, sina toonane «tema». Olid salamahti saanud piiluda paljudest kätest määritud raamatusse, kus paljude piltidega äraseletatud «normaalsete» nähtuste kõrval räägiti jahmatamapaneva asjatundmisega ka seikadest — või seigast —, millest eales poleks osanud mõtelda, et ka keegi teine peale sinu võiks sellest teada. Sel hetkel löödi midagi meelemärkusetuks, mispeale aeg näis järsult seiskuvat — täpselt nagu see näib vaikselt ja märkamatult olevat seisma jäänud nüüd. Nüüd on selles aja peatumises midagi head ja armsalt järjepidevat, aga tookord, tookord oli see sünge ja lootusetu. Laualaeka salapaika koguneb hingestatud luuletusi ja mõttelaaste — mille

ilmsikstulekut oleksime häbenenud vähemasti niisama palju kui nende tekkepõhjust.

Kuid siis tuli sinna ühte kambrisse koos teistega too nooruk. Ja ühes temaga tuli kogu köögipere õhkkonda midagi uut. Head, ilusat ja lootusrikast.

Ta oli sellal umbes kaheksateistkümneaastane, oma ea kohta suurt kasvu, valgetverd ja kahvatu näoga. Tema pikk kere võis paista lõdvana, oli aga tegelikult jõuline ja kuuletuvalt paindlik. Kui ta hooletult kuhugi istus, moodustasid kael ja selg ühtse kauni kaare, mille ülaotsas oli pruunijuukseline pea naervate silmade ja hammastega, all aga tugevad jalatüüd, üks üle teise visatud ja käed ümber põlve ristis. Tal oli säärane eriliselt värske hääl, mis hõlpsasti paneb kõik ümberringi naeratama, ehkki see tuleb kuskilt nähtamatust. Midagi halba tema juures ei ilmnenud ja kindlasti ka polnud.

Ilus sisemaa talv oli parajasti üle minemas varakevadeks. Õhtuti hakkasid majaelanikud, niipea kui kevad lubas, rohtaias tänavaäärsetel pinkidel istumas käima ja nooremate mänge pealt vaatama. Seal andis häbelikkus järele — Jaakko oli kõige agaram. Siis me õhtute jooksul saimegi tuttavaks. Ta hakatas meelsasti mängu ja möllu ükskõik kellega, tema nakkav poisilikkus suutis vahel hullutada paksu tädigi jooksma, nii et vägevad kannikad pentsikult võdisesid... Imeilus ja millegagi asendamatu tundus nüüd kõik. Tol vanal heal ajal astus kevad jõudsal sammul edasi, samasugune elu käis paljudel õuedel. Siin-seal süttisid noored lembeleegid, verinoored paarid seisid aeglevalt väravate all — ujeda poisi nukker silm tõdes seda — ja vahetevahel unustas ka tema ise kõik ja tundis elust rõõmu. Kena, temast endast natuke vanem tüdruk hoidis tal hardalt käest kinni, kui nad mängus ühe poole peale juhtusid jääma. Elu oli ilus ja täisväärtuslik. Sisemised heitlused jäid pikkadeks aegadeks nagu märkamata.

Eelkõige oli see Jaakko teene. Ta võttis mõned väiksemad poisid endaga kaasa retkedele, kus kõik tundsid end olevat ühtemoodi vahvad «mehed». Kord sattusid nad omapärasesse olukorda, millest Jaakko talitusviis ja enam-vähem tema näoilmegi vahejuhtumi ühel või teisel ajamomendil nooremale alatiseks meelde jäi.

Ühel koolist vabal päeval oli rännatud kaunis kaugele sisemaale, kus ühe talu kari oli juba karjamaale lastud. Põõsastikust sööstis jooksujalu lagedale vana, kiitsakas eit, heitus siis ja tahtis teisele poole tihnikusse sibada, aga selleks polnud enam mahti. Tihnikust rüsis välja ilmatu suur pull, silmanähtavalt niisuguses tuuris, millisena teda vahel kujutatakse karikatuuridel.

Ka vanaeide näoilme oli sõnulkirjeldamatu, sest teda varitses oht, elu rippus lausa juuksekarva otsas. Tema jalanõud ja riietus olid niisama karikatuursed kui pulli ilme, ta jooksis — ja see jooks oli midagi muud kui paksu Valtose-muti sörk koduõue mängudel. Eide konkslõuga ja silmi oli hirmus vaadata, ja oli midagi meeletut selles, et nii vana ja vilets naine jookseb — ja kuidas jookseb... See juhtus kusagil seal Pirkkala kandis.

Poisid olid aia taga kindlas kohas. Nad jäid sinna seisma — ja Jaakko nägu paistis silmapilgu niisama koomiline kui eidelgi, sest näost libises üle väga harvaesinev ähmivirve. Aga ainult silmapilgu murdosa — sest samas seisis ta juba aia peal, just nagu kavatseks ta paljakäsi härjale sarvi kinni karata. Ta karjus ja viipas eidele, et see maha heidaks — mida eit küll tegigi, aga ilmselt komistamisest ja arvamisest, et viimane tunnike on tulnud. Kuid etendus jätkus ilma vähimagi seisakuta seeläbi, et Jaakko hüppas tõepoolest vaheaia pealt karjamaale. Ta lähenes raevukale elukale, mõlemad nimetissõrmed sarvedena otsaette tõstetud ja mörisedes veel hirmsamalt kui sõnn ise. Looma tähelepanu koonduski temale, esiotsa vahtis ta häguse masuurikapilguga, aga juba võntsatas taguots ja lõi vehklema saba, ja kindlasti oleks ka tara taha jäänud poiste ilme sel ajal naljamuigeks alust andnud. Aga Jaakko karjus eidele, et see jalga laseks ja taganes ise sõnni eest aia poole. Eit tõusis ja põrnitses poisse altkulmu, nagu oleksid tema noored näitelavapartnerid vähemasti niisama palju süüdi tema kimbatuses kui too tige jumalaloomake. Jaakko aga võttis vahepeal teise käe oimukoha juurest ära, vehkis sellega ägedalt eidele, et see kaoks, tõstis siis sõrme jälle sarvena üles ja aina mörises. Eit kadus sinnapoole, kust oli tulnud, ja Jaakko käitumis-

viis muutus peagi omamoodi vennastamiseks pulliga, kellele ta lõpuks söötis kaasavõetud võileibu. «Küll oli pull eide peale ikka tige,» ütles Jaakko ja lisas, pilku poistele heites: «— ja arvatavasti mitte ilma põhjuseta.»

Vahejuhtum oli talle nagu mingi haruldane taim või pisike tigu, mida poisid oma rännakul paunadesse korjasid. Kuid noorimale poisile avaldas päev võimsat järelmõju, nii nagu nõrgukesele liialt pikk päikesevann. Teda oli surutud üha kaugemale välja tema enda salajasest maailmast. Kuid õhtul tuli hea, tervislik uni — ja järgmisel päeval tundus talle, nagu oleks Jaakko ja tema vanusevahe vähenenud. Nad läksid juba tõemeeli üheskoos linna peale ja istusid aeg-ajalt kuhugi kõrvalisele pingile juttu puhuma. Usaldus kasvas, noorem rääkis vanemaga juba nagu võrdne võrdsega, nii et Jaakkopoisi näolt kadus too ülemeelik rüblikuilme ja temagi unustas vanusevahe. Oli nähtud ja läbi elatud palju ühesugust: looduse eri varjundeid eri aastaaegadel ja ööpäevade kestel endisaegses maaolustikus, milles Jaakkogi oli kunagi elanud. Nad jõudsid vaikimiseni — ja siis ütles vaist, et parem on hakata kodu poole astuma.

Seal oli mäng jälle käimas. Ka tulijad lõid kibeda kiiruga sekka, ja mängu ajal oli nooremal võimalik tähele panna, kuidas vanem kerge, vaevumärgatava erapoolikusega aitas teda mõnes tükis, kus tema oma jõust ja paindlikkusest oleks vajaka jäänud.

———

Aknal vahtija vajutas lõpuni tõmbamata sigareti tuhatoosi põhja käkru. Näis, nagu oleks tema mälestustes ette tulnud koht, kust ta poleks tahtnud edasi heietada... Seal kuskil hakkas silma Jaakko — toonane vanem poiss — võõras seltskonnas, suure mehe moega, kalgistunud, sellisena, nagu ta hiljem vähehaaval kadus oma tookordse sõbra silmapiirilt. Mõttepildis, mis iseenesest oli päris loomulik, oli kummatigi midagi ütlematult vastumeelset. Too kevad oli mõneti liiga sisurikas. Ühisköögi prouad leidsid sageli põhjust öelda: «Kas kaksikud lähevad jälle looduse rüppe?» Nii agaralt liikusid nad koos.

———

Jah, miks ei peaks vaatama tagasi, sinna, kus vilgub Pyhäjärve laine. Sellega on ju seotud minu elu üks valusamaid asjaolusid, mis on isesuguselt ähmane, ikka veel piinavalt erutav. Need üksilduspisarad — mis nendega õieti murdus ja ära voolas? Parimad mehelikud sõprussidemed, nagu — nagu armastuski — nagu need tulid alles pärast seda, kui ema tõelise emasisendina hakkas eemale jääma. Need abitud ja kasutud poisikeseheitlused on ammugi kaotanud oma tookordse ülehinnatud väärtuse, inimelu võlu on tasa teinud palju sellest vaevast, mis inimlik teesklus on enesega kaasa toonud. Kuid mida sisaldas too kevad? Sealt vaatab vastu kalestunud mehenägu. See ei tea, kas mingit «sisaldust» on olnudki.

Kool oli lõppenud. Linnaõuede helge kevadmeeleolu oli kadunud; ilusail õhtuil jäid pingid istujaita, see ja see oli juba maale läinud... Võib-olla midagi nukrat Jaakko ja minu vahekorras... Kõndisime välja väikesele neemele, sealt edasi järveseljandiku-poolsele kaldale, kalju varju. Seal kasvas isekeskisolekutunne kõige sügavamaks intiimsuseks. Kuulasime lainete kevadist laksumist, vaatasime kindlusetaolist Hatanpääd ja jäime lõpuks vait. Võisime omavahel juba täiesti sundimatult vaikida. Meie teadmata tundus hetk pakitsevat ootusest.

Kuulsime liginevat jutupominat, naiste hääli, mis toonilt olid jämedavõitu, sõnad aga tühised — kui kõrv neid tabas. Juba tulid nad nähtavale, paistsid pisut hämmelduvat, kuid vaatasid samas meie poole, teine vaatas koguni tagasi ja naeratas riivatult. Minu noor instinkt ütles, et ta polnud seda masti kui need naised, nooremad ja vanemad, keda mina olin siiamaani lähemalt tundnud. Näonahk ja riietus olid mingil viisil «saksikud», kogu olekust tikkus jultunult hiigelhulgal esile midagi säärast, mida naised, nagu olin näinud, häbenesid. Ma kohmetusin millegi pärast, mida ma ei tahtnud enesele tunnistada... Olin tundnud maal paari sellist tüdrukut, kel oli laps — kui olid teatud meestega käinud — olin kuulnud mõnda eite vihaga pruukivat säärase tüdruku kohta tuttavat jõhkrat nimetust, nii et tüdruk oli nutnud... Aga polnud võimatumat võima-

lust, kui et niisuguse tüdruku kuju oleks tulnud mõttesse ühenduses tolle naisega. Ma ei tea veelgi, kuidas peaksin nimetama oma meeleolu sel hetkel. Mingi närve raasiv, senitundmatu joovastus — iiveldama ajav abitu vapustus. Ma kuidagi kartsin, ehkki Jaakko oli lähedal — too vapper poiss, kes polnud sõnnigi kartnud. Naised läksid edasi — teine neist oli mittemidagiütlev — ja peagi kuulsime nende kigatsemist ülalt kaljuservalt, meie pea kohal. Too esimene — kes oli allgi meie poole vaadanud — piidles õieli kaelu kaljunukilt alla — tema elegantne king ja sire luupekse olid selgesti näha — ta jõnksutas teist jalga . . . Jaakko tõusis mu kõrvalt ja vastas nende pilkudele. Mina omakorda jälgisin Jaakko pilku.

Midagi tormas hirmsa hooga minema. Jaakko silmades süttis ning võttis võimust mingi saatanlik rõõmuhelk, kui ta minu poole vaatamata eemaldus, järgnedes naise jultunult kutsuvaile žestidele. Kas oli ennist tõesti nii, nagu oli? Kas oli ikka tegemist sama inimesega, kes mõne aja eest oli hullanud sõnniga ja nüüd sinna läks? Kellega ma olin videvikus istunud kaugel puiestikupingil — rääkinud või olnud vait?

Mina jäin kaljuorva edasi ja mind ei häirinud seal enam keegi. Teist naist, seda silmapaistmatut, nägin pärast, kui koju läksin, harjandiku teel. Ta oli üksipäini, heitis mulle pilgu, milles oli kahetsust ja pilget. Teadagi oli tal võimatu aimata, et olin nutnud, aga minu hoiakus oli muidu midagi, mis teda tülgastas.

Ka nendele kahetsusväärsetele Roimala sündmustele oli tõuke andjaks õigupoolest Martti Hongisto. Ta oli seda enese teadmata ja tahtmata — ja pole sugugi kindel, kas ta teisiti talitades oleks saanud muuta asjade käiku. Mõttetegevusega võib alati tuletada põhjusi põhjustest, motiive motiividest, kuni jõutakse ühesele motivatsioonile ja põhjuslikkusele — nõnda seletas Martti Hongisto kunagi palju aega pärast neid sündmusi ja hoopis teises seltskonnas ja teises seoses. Pealegi on üldtuntud nähtus, et kes tahab ennast purju juua, leiab selleks alati seletusi ja motiive.

Oma positsioonile ja prestiižile vaatamata polnud Martti Hongistol üldiselt mingit erilist vaatevinklit teiste inimeste suhtes. Mõnele pealinna «positsiooniga» tegelasele võis ta tõesti — läbi nina jõmisedes ja püksitaskuid venitades — öelda, mis klassi, liiki ja sugukonda too kuulub, mispeale ta ligema peegli ette läks ja seal oma nii päeva- kui pilkepiltidest tuntud lõvilakka kammis. Kuid tavaliste ausate inimestega sai ta hakkama ja pidas neist enam-vähem lugu. Lihtrahvas — mis sõna Hongistos muide vaikset tülgastust äratas — nägi teda suvel ja jõulu ajal meeleldi enda keskel, ja kõige kehvemagi hüti perenaine ei läinud ähmi täis, kui ta üle läve astus. «Küll Hongisto mõistab meiesuguste inimeste elamist-olemist,» ütles naine naeratades ja laskis kärmesti käed käia, et kohendada, mis vaja — ja Hongisto noogutas, sest siis oli ta saanud juba jutuotsale saunahüti morni peremehega.

Jalmari Roimalaga, oma naisevennaga, oli tal muidugi tulnud ligemalt kokku puutuda juba ammust ajast. Tollal, kui sõlmiti Laimi ja Martti abielu, oli Jalmari veel tavaline Lindström, kes üht kui teist proovis ette võtta, välja arvatud midagi niisugust, mis oleks nõudnud visadust ja jõupingutust. Omal kombel oli ta pisut rohkem kui harilik tööline, eks ta ju istunud koolipingiski mõned aastad — lõpetatud klasse oli selle ajaga korjunud küll niivõrd vähe, et neid ei tasunud nimetada. Aga tema välimuses oli mandunud talupojasoo sugemeid — emalt päritud — ja jõhkrus tuli nooruspäevil ilmsiks vaid siis, kui ta joomaseltskonnas pidi mõnel rinnust kinni haarama. Niisugune asi ei loksutanud teda põrmugi: sellega hakkama saanud, istus ta tagasi maha, samasugune kui enne. Kogu eluaja oli ta valmis äkiliseks käsikähmluseks, ehkki ta polnud kellegi kakleja ega tülinorija.

Neil aegadel pidas Hongisto temast teatud määral lugu — kindlasti palju rohkem kui õde Laimi, kes alati kohtles kalgilt oma «nahkaläinud» venda — ka siis veel, kui too oli saanud kihelkonna ühe suurema põlistalu peremeheks. Martti ise seda ei teadnud ega juurelnud selle kallal — Jalmari veel vähem —, kuid langude tõelised suhted moodustas asjaolu, et Marttit mingil kombel huvitas naisevenna iseloomuportree, mis oli

lihtne ja selgesti silmahakkav. Ta ei tahtnud seda, kuid ta oli naisevennast otsustavalt üle — juba tollal. Ta käis vahel neis seltskonnaringides, kus Jalmari liikus. Ta muigas heatahtlikult ja ei tulnud kõne allagi, et Jalmari oleks teda kas või sõrmeotsaga puudutanud. (Sugulusvahekorrast poleks piisanud selle ärahoidmiseks.)

Kihelkonna tegelike isandatega hakkas Martti rohkem kokku puutuma alles siis, kui Jalmari oli Roimalasse asunud — täpsemalt öeldes tema lesepõlves. Säärane üksikule mehele kuuluv ruumikas maja kujuneb hõlpsasti kõigi kooskäimiskohaks, ja nõnda juhtus ka Roimalas. Peremehe kerge härraslikkusekalduvus mõjus siiski niipalju kaasa, et tema sohval ei aelenud mitte igamees — igatahes oli sealt nii mõnigi soovimatu külaline pidanud kähku minekut tegema. Aga kirikuküla ametnikusaksad ja niisugused taluomanikud, kes juba varemgi olid härrade seltskonda pääsenud, käisid seal oma tahtmist mööda sisse ja välja. Vahel oli seal ka mõni naine, mõni säärane prouake Tamperest mõne juhusliku džentelmeniga kaasas. Ka siis peeti seal lõbus oleng maha, kuid ükski ei teadnud midagi öelda säärase õhtu lõpposast. Ülemisele korrusele polnud asja muudel kui virtinal ja temalgi ainult siis, kui kutsekella anti. Ja pealegi poleks temalt ükski midagi välja pigistanud. See oli neljakümnendais aastais matsakas ja toimekas naisterahvas, kel olid nina all heledad, tähelepanuväärselt tihedad vurrud. Karjatüdrukud magasid keldrikorrusel sügavat und.

Ka lesepõlves majandas Jalmari oma talu hästi. Ta oli range töönõudja ja alati kursis valitsevate palgatariifidega. Ta ilmutas oma töötajate vastu nii arukat paindlikkust, mida mujal polnud suuremat märgata. Ootamatult võis ta ühele või teisele poolehoidu avaldada — ja teisest küljest tema mehiselt karm tahtejõud, kui tuli lahendada mingi lahkarvamus mõne ajutisest talulisest vanderselliga; see äratas lugupidamist ja koguni imetlust tema kaadritöölistes. — «See mees igatahes oskab takka sundida, ehk küll ise pole eluaeg leiva peale soolagi välja teeninud» — nõnda ütlesid tema kohta kehvikud, kes talu teenistuses ei seisnud.

Ei ole kerge öelda, millal ja mispärast hakkas loiduma ja lõpuks peaaegu kustus armastus, mis Laimi ja Martti vahel kahtlemata oli olemas. Kuid kindel on see, et esimesed tõsisemad perekonnatülid leidsid aset just Jalmari lesepõlve päevil. Pärast üksluist suvepäeva — Martti Hongisto vaatenurgast ei olnud sel mingisugust «puhkuse» maiku — juhtus kergesti, et ta eneselegi märkamatult triivis kirikuküla — ja põikas muidugi ka naisevenda kaema.

Tihti nägi ta juba trepilt, kuidas peremees oma toas laua taga istus ja aknast õue vahtis, või kui oli ilus õhtu, istus Jalmari tavaliselt ruumikal verandal. Ta oli sel ajal sõnakehv, kuid mitte pahur. Justkui möödaminnes vihjas ta mõningatele eelmistele koosistumistele, millest siis aegapidi kujunes sundimatu mõttevahetus.

«Tahad ehk ühe groki?» ütles Jalmari niisugusel juhul häälega, milles polnud ahvatlemise varjugi.

«Miks mitte.»

Seejärel võis Jalmari pillata mõne üleoleva küsimuse õe kohta, pisut soojema küsimuse mõne lapse kohta, kes onule näis rohkem meeldivat — ja siis ütles ta enamasti: «Helistame selle va tõpratohtri välja,» kui too polnud enne juba ise kohale ilmunud.

Tuli hommik — ja siis toimus Hongisto suvilas peremehe kojutulekul sama etendus mis tuhandetes teistes kodudes enne ja pärast seda. Need on lustakad ainult laval nähtuna.

Tol Martti äramineku hommikul magati — ja pealekauba lesiti suvilas niisama hilise ajani kui muulgi ajal. Ärkamine ja päeva sisseelamine algas nii-öelda väiksemast otsast: kõigepealt tõusis teenija, siis nooremad lapsed — ja siis oli vahepeal omamoodi pikk künnis, enne kui üks või teine üles tõusis. Pereisa tõusmisest polnud midagi teada, sest tema magas ülakorrusel üksi ja kadus sealt tihti oma hommikustele käikudele, ilma et oleks kellegagi kokku puutunud. Seesama küpsem noorsugu, kes õhtu eeli alati rahutuse tundemärke ilmutas, see magas tavaliselt hilise hommikusöögini välja.

Tol hommikul silmasid väikemehed siiski ahjusimsil kirja, mille isa oli sinna jätnud. Nad tundsid käekirja ära ja kirja välisilme laskis kuidagi aimata, et sedapuhku ei sisalda see mingit naljavigurit — nagu isa poistega vahel nalja tegi. Poisid läksid viisid kirja Hagarile, kes magas magusat und.

«See on isa käest,» püüdsid poisid vanemale õele seletada, kes aga omakorda püüdis pead seda kindlamini teki alla kiskuda.

«Kas sa ei kuule või, see on papa käest! Sinule.»

«Viige mamma kätte,» pomises tekimütsaku ülaots.

Reipalt asusid poisid ringkäiku jätkama. Kui nad ema magamistoa lävele jõudsid, nägid nad, et Roimala väike Viljo magas teises voodis, selles, kus nende isa kunagi varem oli maganud — tänavu suvel, kui ta enne tükk aega oli põhjanud õhtust sagimist ja poiste hommikust käratsemist, oli ta võtnud oma magamispaigaks ülakorruse.

«Ema, kuule . . .»

Ema voodist kerkis vasem käsi, mis oli tõrjuv, eemaletõrjuv . . .

Siiski lähenes Arvi kikivarvul ema voodile ja hakkas talle kõrva posistama, et papa on jätnud ja Hagarile ja et Hagar käskis . . . Poiss hoidis kirja kogu aeg niimoodi, et kui ema silmad lahti lööb, siis kohe kirja näeb. Arvi oli põnevil, mis edasi saab.

Ema lõi tõepoolest silmad lahti ja tal ei jäänud muud üle kui viiv aega vahtida õrnvalget ümbrikku ja tuttava käekirjaga maalitud saajanime.

Ema ei võtnud kirja. Ta oli tõesti väga unine; arusaadavatel põhjustel polnud ta saanud sõba silmale enne kui ükskord hommikupoole ööd. Kord öösel oli ta juba mõtelnud, et võtab mantli ümber ja paneb tuhvlid jalga, vaatab esmalt ja teeb, nagu oleks tal midagi korraldada, hakkab siis aeglaselt üles minema, seisatab veel sealgi rõduukse ees, siis juba väga hästi teades, et teda on märgatud. Niimoodi oli vahel juhtunud, ja kunagi polnud teda tõredalt vastu võetud . . . ta teadis üpris hästi, et ka nüüd mitte.

Kuid eile õhtul ta ei teinud nii — ei teinud ega võinud teha. Ja ehkki ta nüüd, hommikul, oli unesegane, käis

tal mõttest üpris kiiresti läbi, kuidas see kiri veelgi nagu seadis ta ette sama küsimuse: kas võtad mantli ümber ja lähed ülakorrusele? Tema unised silmad sihtisid kirja, kuid ta ei liigutanud väikest sõrmegi, et seda enda kätte võtta. Siis silmad õigupoolest sihtisid juba kirjast läbi kuhugi palju kaugemale. Tal polnud tõusmisega kiiret, tal polnud mitte kui midagi teha soojal augustipäeval. Ei tarvitsenud karta laste külmetamist, ja nende söögi eest igatahes hoolitses vilunud teenija.

Väike Arvi jälgis tükk aega ema ainitist pilku — ja tundis otsekui kerget solvumist sellest, et ema temast väljagi ei teinud. Võib-olla tundis väike poiss ka kübeke kaasa isale, kelle ta teadis kirja kirjutaja olevat. Siiski ei käinud ta enam peale, et ema kirja vastu võtaks. Suurtes silmades isepärane tõsine nõutus, läks ta vaikselt sama ukse kaudu tagasi, kust ennist oli tulnud. Samasuguse näoilmega suundus ta elutoa ahju juurde ja pani kirja sinnasamasse, kust ta selle erksa uudishimu sunnil äsja oli võtnud. Vend, kes oli temast natuke vanem, oli juba oma teed läinud. Tagumisest aknast nägi ta Roimala Mairest tädi. Too seisis paljapäi järvekaldal, pilk lõunasse pööratud. Tädi vahtis sinnapoole, ehkki seal ei paistnud midagi olevat . . . Nii algas siis seegi päev — väikese Arvi elus.

Laimi Hongisto armastas tegelda pisikeste lastega. Ta hoidis neid hea meelega, niikaua kui need olid õrnukesed ja mõistmatud. Kui tema vennanaine Maire tuli lapsega Hongistosse, võttis Laimi pojukese kohe oma hoole alla ja käis sellega ümber nii, et tema sellekohane vilumus kohe ilmsiks tuli, ja vihjas parajal puhul vennanaise oskamatusele neis asjus. Et teine paarisvoodi tema kõrval nüüd tühi oli, nõudis ta pisi-Viljo endale seltsiliseks. «Maire saab ka natuke puhata,» seletas Laimi, seades vennanaisele voodi valmis võõrastetuppa.

Hommikul ärgates vaatas Maire magamistuppa vaid korraks sisse, ja kui ta nägi poega ja meheõde magavat, hiilis ta välja — vaikselt, pisut nõutuna, ilma eesmärgita. Loomusunniliselt seadis ta sammud alla randa, sest seal võis ta kõige rohkem omaette olla. Ta kummardus ja murdis ühe kõrre, pani selle suhu — aga samas meenus talle, kuidas teda sellepärast oli kord karmilt

sõideldud, võrreldud küll selle, küll teise — loomaga. Ainult paar korda näksanud, laskis ta käe langeda, ent ometi ei visanud kõrt ära. Tema pilk leidis mingi ähmase pidepunkti sealtpoolt, kus teadis asuvat Tampere ja ka Helsingi, ja tema malbe mõttelend ning puhas, õige kasinat üleelanud tundemeel püüdsid siin rannavallil hommikurahus juurelda oma tingimuste ja seisukorra üle.

Häirimatus oli tõesti kindlustatud: Laimi magab veel kaua ja ükski teine perekonnaliige ei kipu tema lähikonda.

Väike Viljo, vennapoeg, tema siis oma ärkamisega raputaski Laimi-tädi üles sellest liikumatust omaettevahtimisest, millesse omaenda Arvi, samuti veel pisike, oli pidanud ema jätma. Väikemees hakkas väherdama ja lalisema — ja kohe hakkas tädi temaga tasasel häälel rääkima, otsekui vaigistades last, ehk küll see ei nutnudki.

«Jah, vaene kullake, su tädi on siin, ei pisipojal ole viga midagi, niikaua kui tädi siin on ... Kus see ema peaks olema, et last söötma ei tule ...»

Vastust ei kostnud. Laimi Hongisto näoilmes oli alistunud tüdimus, oleks võinud arvata, et ta tunneb vaikset heameelt asjaolust, et kedagi köögis polnud. Poiss, kes ärgates oli vagune ja enesega rahul, hakkas kas tädi kudistamise peale avaldama pahuruse tundemärke, just nagu oleks ta mõistnud sosinasse mahutatud tagamõtteid. Seejärel tõusis Laimi üles, võttis lapse sülle ja läks kööki. Seal sättis läbi häda üht kui teist asja, mille kohta ta lugematuid kordi oli teenijale märkuse teinud, aga mida iial korda ei pandud, nii palju kui ta ka oli käskinud. Ta tõstis käeulatuses seisvat kohvikannu — see oli juba natuke raskem — tal oli meeles, et Arvi talle mingit kirja pakkus — Martti ... Vastumeelne tunne läbis tema poolunist teadvust. Tal oli laps süles — aga teenijat ega ka Mairet polnud näha. Ta läks vaheruumi kaudu peretuppa, märkas ahjusimsil todasama Hagarile adresseeritud kirja, kuid ei läinud seda võtma, vaid suundus tagumise akna juurde ja lükkas selle lahti. Arvatavasti nägi ta Maire värvilist kleiti nõlva all, kuid ta hüüdis siiski:

«Kas lapse ema ka kusagil on?»

Samas meenus talle, et Maire kuulmine ei ole kuigi terav — ja samas nägi ta ka, et teenijatüdruk parajasti sauna juurest üles tuli.

«Mine müksa talle korraks külge, mul pole tahtmist kogu küla kuuldes karjuda.»

Tüdruk keeras ringi ja läks otse üle muru proua Roimala juurde, andes sammude ja kehaliigutustega mõista, et see kõrvalülesanne pole talle eriti meelepärane.

Laimi ei jäänud ootama, kuni tüdruk Maire juurde jõuab, vaid pöördus seljaga akna poole ja jäi uuesti tähelepanelikult silmitsema ahjusimsil lebavat kirja. Nüüd läks võttis ta selle juba kätte, tunnistas ümbriku headust ja aadressi isepära, mis üheaegselt ängistas ja soojendas südant. Neis alles õige värsketes kirjaridades tundus elutsevat tumm, temale tülikalt lähedane hing, sinna ei saanud midagi parata. Võisid selle peale turtsuda, võisid muiata, aga seal ta oli — ja ta tundis seda. Kui selle ära põletaksin, jääks too «Prl. Hagar Hongisto — isiklikult» siiski silma võrkkestale püsima ... Niisiis oli isa jätnud kirja tütrele ja mitte naisele. Ja naise teadvuses pesitses kogu aeg äratundmine, et siin ei seisa küsimus muus kui sellessamas: kas ma annan milleski järele või ei anna?

Teenijatüdruk kuuldus kööki tulevat. Ta näis olevat pisut ähmis sellepärast, et proua oli jõudnud tõusta, sel ajal kui tema ise oli all sauna juures, mistõttu proua ei saanud kohvi voodisse, nagu oli korraldus. Proua tuli kööki, laps vasemal käsivarrel ja kiri paremas käes — mille järele väikemees küünitas. Ta katkestas tüdruku kohvikeeduaskelduse.

«Vii see kiri Hagari kätte ja ütle, et minul ei paista olevat õigust avada teiste perekonnaliikmete kirju, ehkki ma väga hästi tean, et nendes puudutatakse ka mind.»

Tüdruk, kes elas perekonnas peaaegu lapsest saadik, teadis täpselt, kuhu proua oma ütlemisega sihtis. See rõhus teda, ja tusameeli läks ta kirja ära viima. Varsti tuli ta tagasi, sõna lausumata, kuhugi vaatamata.

Kiri näis avaldavat pikaldaselt oma toimet ja toovat siis Hagari endaga päikesepaistelisse elutuppa kaasa. Ka Maire jõudis kohale. Hagar ei teinud temast väljagi,

vaid ütles — küll nii väsinult ja tasa, et Maire vist hästi ei kuulnudki:

«Isa teeb teatavaks, et läks veidikeseks värsket õhku hingama. Õieti ei pane ma seda tema juures imeks.»

«Jaa, eks sina hingad ka iga öösi värsket õhku. Aga kes minul laseb hingata.» Laimi ütluses polnud midagi ennekuulmatut.

Maire oli istunud last imetama samasse kohta kus ennegi. Ta oli ikkagi juttu kuulnud.

«Kas Jalmari läks temaga kaasa?» küsis Maire.

Küsimusele ei tulnud vastust. Hagar oli pakkunud isa kirja emale ja too oli võtnudki — hoidis seda kuidagi räpakalt käes ja vaatas. Kui ilus naisenägu ilmutab vastikust ja hea tahte puudumist, on see hullem vaatepilt, kui seda oleks veidi inetum nägu sama hingeseisundi tõlgitsejana. Selle iselaad tõuseb esile. Laimi Hongisto oli ilus, ikka veel.

Nüüd läks ta telefoni juurde, mis asus all saalis trepi kõrval. Kui oli möödunud väheke aega, kostis sealt heli, mis tekib, kui telefoni vändatakse teist korda — ilma et kell ometi tiriseks. Siis astus Hagar künnisele — astus nende nõtkuvate sammudega, mis tema isa niihästi kütkestasid kui ka ärritasid. Ta lükkas ukse praokile ja ütles:

«Kui sa Veikkot tahad kätte saada, siis on see asjatu. Ta läks täna Huhdanoja kanti kontrollkäigule ja läheb veel kaugemale haigeid vaatama.»

Vestibüülist polnud kuulda samme, kuid mitte ka enam telefonivända keerutamist. Selle asemel tiliseb telefon. Laimi kõhkles, kas toru võtta — ta käskis Hagaril vastata. Ka Hagar arvas, et see on isa: Hagari vastused olid siiski pisut segased.

«... Jaa, jaa, Maire-tädi ja Viljo on siin ... hästi, nendega on hästi ... ei, isa on läinud kuhugi ... jah, õigemini plehku pannud ... kui veel arvab, et suudab, siis oleks emal kindlasti hea meel ... jah, eks võib ju, eriti naine, taga igatseda, keda sõimata.»

«Roimala onu lubas «siva» koju tuua,» ütles Hagar emale ja läks seda öeldes minema.

Hommikul haistsid Hongisto lapsed olukorda enam kui hästi ja kadusid suvila vaateväljalt sedamööda, kuidas kohv sai joodud — peale kolme kõige vanema, kelle öisest kojutulekust polnud midagi teada. Nad magasid üks siin, teine seal oma suvistes koomitsates, kuni ärkasid ja ühel või teisel viisil katsusid sokutada endale «hommikukohvi» sinna, kus olid — isa Martti oli kunagi tähendanud, et Hongisto pere puhul tuleb see sõna panna jutumärkidesse. Oma nurgast, igaüks ise ajal, ilmusid nad siis millalgi hommikusöögile, ööürbid seljas — või palavamal ajal üll ainult ujumistrikoo, mis kiskus alumise kehapoole ümber pingule nagu mingi kattekile — «just nagu lutsu nahk», ütles selle peale isa Martti, meenutades vana maainimeste väljendust pingul riiete kohta. Tihti võis hommikusöök seista laual koos tarvitatud ja tarvitamata riistadega õhtupoolikuni välja. Proua Laimi kunas sõi, kunas jättis söömata.

«Niimoodi teed sina ise ka,» öeldi isale, kui see sääraste nähtuste pärast nurises.

«Kui vahel teengi, jah — ma luban teilgi need halvad kombed omaks võtta, kui teil nii palju eluaastaid koguneb ja oma kätega ära on tehtud kui minul. Unustamine võib alata alles siis, kui esmalt on midagi õpitud.»

Ja sellest hakkas pihta omamoodi pedagoogilis-loogiline võitlus isa ja Hagari vahel. Seda jagus lõpmatuseni, kui isa Martti oli parajas tujus. Mõttevahetus muutus aina laiahaardelisemaks, säilitades siiski selle pisut nääkleva iseloomu — mis ema Laimit ärarääkimata pahandas. Kui temaga alustati juttu mingist veidigi üldjoonelisemast asjast, langes kõnelus kasvava hooga nagu kivi — ja ühtlasi muidugi kuumenedes — ning õige pea möllas see kas Martti katkise särginööpaugu kallal või kummagi noorpõlveeksimuste, tõeliste või oletatud eksimuste ümber. Hagarist tütre veidi enesekindlale jahedusele vaatamata pidas isa temast siiski mõneti lugu ja just säärase diskuteerimisoskuse pärast. Kõneluse hommikulauas lõpetas isa justkui vasarakopsatusega, öeldes:

«Muuseas võiksid minna ja ennast inimese moodi riidesse panna.»

«Kuidas sina võid tulla lauda, lõug sedasi puhtaks ajamata,» kosteti vastu, ja edasi enam ei vaieldud.

Kuid säärasel hommikul kui täna tundsid kõik nagu lõhnast ära, et nüüd ei ole seesugusel tühjal-tähjal tähtsust. Teenijad venitasid, voodid olid poole päevani ülestegemata, hommikusöök jäi veel hiljemaks kui tavaliselt. Veeämber oli tühi, prügiämber kuhjaga täis.

Majaproua ise, hädavaevu end riidesse pannud, oli kuhugi läinud, pomisedes minnes, et küll temagi oskab siit kaduda. Teatud mõttes jäi Maire Roimala oma pisipoisuga maja valitsema. Ta pöörduski teenijate poole mõne sõbraliku palvega ja need igatahes täideti.

Laimi Hongisto kõmpis teekäänaku taga asuvasse tallu ja helistas sealt endale auto välja. Ta sõitis Roimalasse, kuid seal ei olnud kedagi kodus peale virtina, keda ta ei sallinud. «Ei mina tea ühti, kuskohta peremees on läinud.»

Laimi mühatas, vaatas venna tööruumi sisse ja otsekui nuusutas selle umbset kõledust — mida ta siin tabas selgemini kui omas kodus, kus hingatav õhk siiski oli alati puhas. Ta läks ja avas akna. See tegu oli mõeldud ühepalju nii majapidajannale kui toa tuulutamiseks. Seejärel ta lahkus ja laskis auto minema umbes kilomeeter enne Hongistot, öeldes, et tahab minna jala.

Ta läkski jala, astudes aegamisi ja püüdes käigul mõtelda... Niisiis läks Jalmari Marttit ära tooma... Kuidas ma käitun, kui ta tagasi jõuab...? Kas ütlen seda ja seda, ütlen nii ja nii...? Ei, tundusid selle peale ütlevat isegi teepeenrad, seda kõike oled sa juba sada korda ütelnud... Laimi Hongistol oli põhiline aimus, et mingi temast väljaspool seisev kiusaja oli tegutsemas — kuna ta ei leidnud parajaid sõnu, millega meest vastu võtta, kui see «koju tuuakse». Kui ta niimoodi teed mööda kõndis, oli tema tuntud ilu praegu inetuse tipul.

Kodus vajus ta voodisse, nägu vastu patja. Ta siiski ei nutnud. Ja ta ei lahkunud sealt mitme tunni jooksul, ka siis mitte, kui kuulis väikest Viljot nutvat. Ta teadis, et kõigepealt igatseti siiski ema järele. Teda, Laimit, ei vajatud pakiliselt mitte kuskil — nii mõtles ta meelekibedusega — ja eks oli talle seda vahel öeldudki.

Alateadlikult mõtles ta kogu aeg ometi Martti saabumisele ja et ta jääb samasse asendisse ka siis veel.

Omamoodi oli ta, vaeseke, nagu kooliplika, kes palvuse lõppedes tõstab käe otsaesisele ja siis kogu aeg aru peab, kui kaua tal niiviisi tuleb hoida. Ja sama lugu on enamasti vist ka kirikuskäija «eelõnnistusega», kui ta jõuab oma pinki ja langetab pea puldile.

Ent lõpuks peab tõusma ka hardaimast asendist. Hongisto suvilas oli tänane päev iseäranis vaikne. Väljas looduses oli pikseilmast äratatud kirgas ja ilus, päikesepaisteline lõikuskuupäev. Lõigatud vilja kõrretüükad laotasid õhku vägevat lõhna, ritsikaski siristas veel ja pääsukesed olid oma parimas lennuõhinas. Mõnel pool olid ka inimmeeled samasuguses õhinas — ainult Hongisto suvilas mitte.

Just tollest telefonikõnest algas see, mille kohta niisiis võib öelda, et Martti Hongisto oli teatavas mõttes süüdlane. Jalmari Roimala oli kõige agaramas tegutsemistuhinas. Ta helistas loomaarstile.

«Hongisto olla täna hommikul vara kodunt ära läinud. Lähme toome ta tagasi... Noh, seda võid teha homme ka... Et abilised ära tellitud? No küll me Kseniaga siis homme kinni hoiame. — Mina panen minema — just et ta kaugemale ei jõuaks põrutada.»

Kaimud kihutasid pöörase kiirusega — aga seal, kus ollakse tõsise ülesande täitmisel, seal õnnetusi ei juhtu; need juhtuvad vaid halva südametunnistusega rooli taga istudes.

Nad jõudsid tolmuste ja veidi pohmeluses nägudega hotelli vestibüüli, kus tuttav uksehoidja neid pilguga mõõtis, aga siiski sisse laskis.

«Kirjanik Hongisto — jaa, tema on 604. numbris.» Ja samas uksehoidja viipas liftipoisile.

Jalmari Roimala läks ees, ukse all ta peatus silmapilguks, nagu kaalutleks midagi. Ta siiski ei koputanud, vaid astus sisse. Uks ei viinud otse numbrituppa, vaid seal oli veel teinegi uks, mis oli natuke poikvel. Tulijad kuulsid ukse vahelt selgesti Hongisto tuttavat häält hõikuvat telefonitorusse: «Halloo! Palun tellida see kõne hästi kiiresti.»

Parajasti siis, kui Hongisto pärast neid sõnu oli toru hargile panemas, astusid mehed sisse. Hongisto tõusis ja silmitses tulijaid tuttavlikul pilgul. Kumbki pool ei pannud teretust tähele — kui seda üldse oli. Kumbki pool teadis ülihästi, milles on küsimus.

«Oled puhkust võtnud?» ütles loomaarst.

«Väheke jah,» vastas Hongisto.

«Aga nüüd pead küll oma puhkuse pooleli jätma — selleks ma siin olen,» ütles Roimala.

«Jah, eks tuled nüüd meiega koos tagasi,» ütles loomaarst, kes paistis sootuks kaine.

«Üks silmapilk!»

Hongisto võttis telefonitoru, ootas ja ütles siis:

«Palun tühistada see kõne, mille just tellisin kui väga kiireloomulise.»

«Jaa-jah, me joome vast pisikesed grokid ja teeme siis minekut,» ütles Jalmari.

«Grokid võime juua ja ka minekut teha, aga eri suunas. Mis uuemat ka kuulda on?»

«Ei muud midagi, kui et minu veidi tobe õde igatseb oma meest taga, kelle ma lubasin talle kätte viia — ja mul on kombeks täita, mis ma luban.»

«Ütle oma õele, et ta tõenäoliselt saab oma mehe tagasi, aga aja, millal see aset leiab, määran mina ise. Ja praegusel erijuhtumil pean ka mina kinni sellest, mis olen lubanud — iseendale.»

Jalmari alandas häält, nii et see muutus veidi kähedaks, pealetükkivalt sõbralikuks sosinaks, mida ta kasutas siis, kui püüdis kaaslasi mõjutada:

«Ära'nd ole tobe. Kui juba oled mängu alustanud, siis ole mängu vääriline.»

«Härrad olgu nii lahked ja mängigu nii hästi kui oskavad, aga minul on nüüd muud tegemist. Kas ma tõesti ei saa pikapeale rahu? Pakun välja, et joome need nimetatud grokid all söögisaalis.» — Hongisto seisis juba uksel minekuvalmis. Teised mühatasid selle peale.

Söögisaali ikkagi mindi — ja Hongisto õnneks istusid seal paar Tampere suurärimeest, kellega Jalmari nüüd, Roimala peremehena, oli heaks tuttavaks saanud. Kui ta nad avastas, tähendas õemees Martti talle üsna vähe.

Nad läksid kõik Jalmari tuttavate lauda — kust Marttil oli üpris hõlbus tasahilju lahkuda.

Ta läks tagasi oma numbrisse ja tellis uuesti enne ärajäänud telefonikõne, manitsedes keskjaamapreilit sellega kiirustama. Kõne tuligi — Lepaast vastas väga peenike naisehääl. Kuid seejärel kostis enesekindlam hääl.

«— — — Kas mäletad niisugust meest? — — — Tänan, tulen varsti. — — — »

Siis kohe helistas Hongisto takso välja ja lipsas hästi tasa läbi vestibüüli tänavale. Tal poleks küll tarvitsenudki nii väga tasa minna. Ta jõudis näha, et sõbrukesed olid süvenenud elavasse vestlusse direktoritega ja oleksid arvatavasti käega löönud, kui Hongisto nüüd omakorda oleks hakanud kojuminekuga peale käima.

Jalmari Roimala ja loomatohter olid tõepoolest kokku saanud kahe kange peadirektoriga Tamperest. Roimala oli nendega ennegi koos istunud ja ta pidi teadma, kuhu asi välja jõuab. Oli alles suvine aeg, perekonnad olid maal. Peatselt vahetasid mehed asukohta. Seejärel vahetasid nad seda veel kord — ja sealt helistas Jalmari Roimala mitu raksu Martti hotelli, ja ehkki talle kinnitati, et härra Hongisto on juba lahkunud, helistas ta sinna senikaua, kuni tukkuma jäi.

Ärgates ei tundnud ta enam kohta ära, tundis aga ära oma kaimu loomatohtri ja teise neist Tampere peadirektoreist, kelle kampa ta teadis end olevat sattunud. Kambas oli nüüd ka kaks naist. Need ilmutasid Jalmari vastu kohe huvi, niipea kui ta ärkas.

«Ahaa, see siis on see suure talu omanik?» ütles üks. Ta oli kehalt lopsakas ja ka muidu iseteadva olekuga. Teine naine oli noorem; tal oli aastaajale vaatamata õlgadel rebasenahk ja ta paistis vintis olevat. Loomaarst kõneles temaga ja käperdas.

«Tema muudkui katsub Hongistot traadi otsa saada, ehkki nad on kümme korda öelnud, et mees on juba ammu ära sõitnud. Telli mulle midagi sinu ja minu väärilist!» Too poosekas proua vajutas samal ajal kellanupule — ja seda teinud, jäi loomatohtrit ja nooremat naist vahtima. Nad jutlesid sosinal.

Loomaarst tõusis tõsise näoga ja hakkas kõiki kojuminekule keelitama. Rääkides hoidis ta kätt noorema naise piha ümber. Ettekandja tuli. Ta ei paistnud seltskonda põrmugi kiirustavat.

«Tooge veel seda mis ennegi ja...» peadirektor läks tüdrukule midagi sosistama.

«Noojanoh — eks tellige siis!»

Neid sõnu Jalmari sedapuhku tajus, aga iial ei saanud ta nende peale takkajärele mõtelda. See oli tema viimane Tampere-sõit. Seda ta tajus, et auto oli üksvahe — millal, seda ta ei teadnud — liikuma hakanud ja kihutas koleda kiirusega ja et sõideti kodu poole. Pikal teesirgel vahtis ta põrnis silmi küla, mille nime ta hästi teadis. Siis jäi küla seljataha ja Jalmari vajus uneuima.

Proua Hongisto vend Jalmari oli õige hõlpsasti lahendanud probleemi, mille äja avalik mõttesuund tema ette seadis sellega, et ta algselt kandis nime Lindström. Ta võttis endale selle talu nime, mille peremeheks ta oma jultumuse ja hea välimuse tõttu oli saanud. Talu nimi oli Roimala.

Esiteks oli ta võtnud ära leskperenaise. Lesk oli temast mõnevõrra vanem ja lastetu — ja jäigi lastetuks. Oma esimese mehega olid nad mingil moel Roimala ostnud, ja siis oli neil isekeskine testament, mille kohta üks talu vanadest pärijatest küll vaide esitas, mis aga tagasi lükati, sest esitaja ei olnud lähim sugulane. Lähim sugulane oli lihtne inimene, kellele sama testamendiga oli ette nähtud kenake summa. Tema seisis omaenda huvide eest hea ja leppis selle rahaga. Niisiis — kui summa oli tema nimele üle kantud — sai Jalmarist Roimala omanik.

Jalmari oli lesk kaks aastat. Teise aasta lõpul oli ühel Helsingi-sõidul kuskil kohanud vaikseloomulist naist, kelle ta poolvägisi oli oma autosse tirinud ja toonud «Roimalat vaatama» — nagu ta oli kogu see õhtu korrutanud. Ta vedas tüdrukut talus läbi kõigi ruumide, viis külalise veel talli ja lautagi — ja tüdrukul vaesekesel polnud suurt midagi vastu ütelda, kui ta üksiti ka tema kätt palus. Tüdruk jäi tallu majapidajannaks ja

temast sai kohe Jalmari naine ja Roimala perenaine, niipea kui see võimalik oli.

Ometi märkas ta peagi, et need arvukad ruumid, tallid ja laudad teda palju ei aidanud, samal ajal kui ta oleks enda kõrvale igatsenud elavat inimest. Kahel lesepõlveaastal oli Jalmari kurjasti vägijookidega ära harjunud; ümbruskonna lihtrahvas andis küll mõista, et ta juba koos esimese naisega oli üsna rohkesti märjukest pruukinud. Esimese naise suguseltsis esines tiisikust ja vanaaegse arusaamise järgi püüdsid nad end nii heal «nuumal» hoida kui võimalik. Nende argipäevanegi söömaaeg sarnanes alati enam-vähem jootudelauaga.

Jalmari Roimalal ei olnud mingit eelsoodumust sellele haigusele, millesse tema esimene naine — kõigele vaatamata — suri. Aga nagu öeldud, vägijookide tarvitamisega harjus ta küll ära. Too noor vagur naine, kes oli nõustunud talle naiseks tulema ja varsti talle ka lapse toonud, leidis tihtipeale põhjust mehele hämmastunud silmi otsa vaadata. Ta ei mõistnud mehe märatsemist — nii nagu hea ja õrnahingeline inimene iial ei mõista kurjuse ja tooruse olemust.

Roimala virtin — niimoodi kutsuti teda ikka veel, ehkki majas oli perenaine juba olemas — helistas Hongistosse, palus proua telefonile ja seletas talle asja ära. Ta ütles, et loodab rohkem proua Hongistole kui proua Roimalale. Asjad on praegu natuke hullud, ütles ta.

«Kas on eluohtlik?» küsis Laimi Hongisto.

«Noh, ei mina õieti tea, kas otse ohtlik, aga mõne aja pärast võib minna. Sooviksin siiski, et proua Hongisto ise siia tuleks.»

Laimi Hongisto viskas jaki õlgadele, helistas autojuhile, ja kolmveerand tunni pärast oli ta Roimalas. Ta läks peauksest sisse, liikus tubades nagu omas kodus, sattus ühes kohas tukkuvale vennale, kuulatas väheke aega tema hingamist ja silmitses tema tursunud nägu. Siis läks ta jälle edasi. Ta avas abikaasade alalise magamistoa ukse. Seal nägi ta paarisvoodis loomaarsti ja üht naist, kes ilmselt oli purjus. Naine käratas talle:

«Käige põrgu, ei sellest tule midagi välja, kui alatasa piilutakse.»

Laimi Hongisto sulges ukse ja läks tagasi samasse tuppa, kus ta ennist oli näinud venda sohval magavat. Karmi käega haaras ta sel suurelisel mehel kraest, raputas teda, kahmas lõpuks ka juuksed ja kõrvad pihku. Viimaks Jalmari ärkas.

«Mis sa otsid?» küsis ta juhmi näoga.

«Otsin siit-talu peremeest, kelle õde ma oma häbiks olen. Aja minema see hoor sealt oma naise toast.» Laimi huuled võbisesid tahtmatult ja tema käed olid rusikas.

«Kas tõpratohter ikka veel kabistab teda?»

Laimi oli haaranud vennal pintsaku rinnaesisest ja rebis teda üles.

«Kabistamisest ma ei tea, aga sinu naine ja laps on meil, ja mina olen siin, et su maja puhtaks lüüa.»

Huulte võbelemine muutus üha valulisemaks. Nõrgad naisekäed väntsutasid ikka veel seda saja kilo raskust meest rinnust.

«Kas tahad teha seda, mis käskisin — ei, nõuan — või ma toon malaka. See sünnib nüüd otsekohe, usu mind.»

«No nad võiksid sealt juba tõesti jalga lasta,» pobises Jalmari segaselt ja hakkas magamistoa poole minema. Laimi Hongisto ootas niikaua, kuni nägi, et loomaarst ja too naine tõega leidsid sealt eest ootava auto. Laimi jälgis kõike seda aknast. Ta lükkas akna lahti ja hõikas sohvrile:

«Pange aga nad sinna taha istuma. Viime nad vähemalt siit majast minema. Ma tulen kohe.»

Kui ta auto juurde jõudis, oli too «paar» juba auto tagaistmele roninud. Nad jätkasid seal amelemist, millele Laimi siiski tähelepanu ei pööranud.

Kui aga auto loomaarsti värava ees peatus, hüppas Laimi üpris krapsilt välja, avas sõiduki ukse ja ütles:

«Nüüd välja — ja kähku!»

Taga istujad avaldasid ilmseid märke, et nad kavatsevad selle range käsu täita. See võttis siiski aega. Proua Hongisto ei jäänud pikemalt jälgima stseeni, mis seal küpses, kui loomatohtri majapidajanna tuli trepi peale peremehele vastu. Ometi jõudis ta kuulda niisuguseid sõnu:

«Mina olen kaheksa aastat olnud sellele mehele kõik

ja kõigeks, mis tal iganes vaja. Olen teinud talle süüa, olen öösiti tema kõrval maganud, ja kui mehi pole olnud käepärast, olen talle täkkude ruunamisel abiks olnud, ja nüüd on asi sedaviisi, va vuhva, et sina ei tõsta oma jalga selle katuse alla . . .»

Laimi jõudis veel niipaljukest näha, kuidas virtina käsi tõusis. Ta ise oli vagusa häälega öelnud autojuhile, et see jaoskonnaarsti elukohta sõidaks.

«Vabanda, Veikko, et rikun su öörahu. Aga ma palun sin sult kahte asja. Kõigepealt, et läheksid minu venna juurde Roimalasse ja vaataksid natuke tema seisukorda — ja siis — ja, ära nüüd minu peale pahanda, aga sina oled ju noor mees ja tahad vist sama mis minagi.»

«Noh, tädi, ei ole sa üldse veel vana.»

«Mõned tõenäoliselt seda arvavad. — Nii, mul oli kavatsus paluda, et kui Roimalas käidud, sõidaksid veel korraks Tamperesse. Sina tead, kus Martti seal peatub, kui ta seal on — ja mina tahaksin teda nüüd tõesti juba kodus näha.»

«Tädi teab, et ma teen alati hea meelega, mis tädi palub.»

«Kas doktori auto on korras või jätan selle siia ootama?»

«Peaks olema korras, käisin sellega hiljaaegu maal, kolmekümne kilomeetri kaugusel, ja ta sõitis hästi.»

«Jah, eks siis jah, aga ma pidin sinu käest ka endale midagi paluma. Ehk annaksid mulle midagi niisugust, millega magama jääksin, aga mis hinge ei võta?»

«Küll saab, ma helistan kohe apteeki. Valmistamine kestab kõige rohkem kakskümmend minutit.»

Veikko Sarasuo kadus hetkeks siseruumidesse ja tuli sealt ruttu tagasi. Ta noogutas möödaminnes sellele naisele, kellest ta tuliselt lootis endale ämma saavat, ja astus pikal, mehisel sammul arstimaja garaaži poole.

«Veikko, on sul nüüd olukord selge?» hüüdis Laimi Hongisto.

Pikk ja tugev viibutus oli küsimusele vastuseks. Proua Hongisto tegi autojuhile korralduse, et sõidetaks

apteeki. Sinna jõudnud, tegi ta oma vanale usaldusväärsele sohvrile veel ühe korralduse, nimelt et see läheks helistaks uksekella ja ütleks öövalvurile, et soovitakse proua Hongisto arstimeid kätte saada. Kellatirina peale uks avaneski viivu aja pärast. Uksele ilmus noor näitsik, kes — enne kui hakkas autojuhi juttu kuulama — heitis autosse uuriva ja hindava pilgu. Esmajoones oli tal vististi mõttes vaadata, kas proua Hongisto istub autos, ja kui istub, siis kas kellegagi koos. Proua istus seal ja teisi ei olnud. Apteekriõpilane läks paarist trepiastmest üles, lausumata sohvrile sõnagi.

Kui proua Hongisto ja tema autojuht olid apteegi eest vaevalt minema saanud ja öövalveneiu võinud jälle sohvale heita, helises telefon uuesti. Jaoskonnaarsti k. t. dikteeris veel teisegi retsepti.

«Kas preili oleks nii kena ja väljastaks veel ühe?»

«Muidugi, kui härra doktor retsepti koostise nimetab.»

«Hr. Roimalale. Infus fol. digit. 2,0:300,0; Bromet. natr. 10,0; Theobromin. natr. salicyl. 4,0. Kolm korda päevas supilusikatäis.»

«Saab tehtud, härra doktor.»

Samal ajal tilises telefon ka koguduse diakonissi juures. Halastajaõe Helmi hääl oli kellaajale vaatamata täiesti sõbralik. Ta kuulis temast endast noorema jaoskonnaarsti sõnu:

«Kas õde võtaks vaevaks kõige esmalt apteegist läbi minna, võtta sealt härra Roimalale väljakirjutatud ravimid, anda neid juhendile vastavalt, ja kui ilmneb raskusi, siis helistage apteeki ja öelge, et mina andsin teile volitused kõiki abinõusid rakendada. Te võite toimida täiesti olukorra kohaselt, milles te orienteerute vähemalt niisama hästi kui minagi. Kas arvate, et apteek annab teile vajalikud vahendid ja ravimid?»

«Arvaksin küll.»

Halastajaõde Helmi tõusis ja pani ööriiete asemel selga hariliku kleidi, milles teda oli nähtud öösel ja päeval mööda kihelkonda liikuvat. Ei olnud tähele pandud vahet tema usinuses, käis ta siis vabadiku madalas majaköksis või taluomaniku uhkes häärberis. Alati oli ta valmis osutama niisugust abi, mida talle oli õpetatud,

samal ajal kui talle oli südame peale pandud, kelle näpunäitel ta peab abi andma ja halastust üles näitama. Suvel sõitis ta ringi jalgrattaga, talvel kasutas ta tõukekelku. Praegu oli selline aastaaeg, et ta kasutas toda esimest, kenakesti kiiret sõiduriista. Tema südameheadus oli ometi aastaajast sõltumatu. Kui ta Roimalasse jõudis, leidis ta peremehe õige hõlpsasti üles. Ta nägi kohe ka, milles asi oli. Tal olid kaasas ravimid, mis doktor Sarasuo oli välja kirjutanud. Kuid peagi mõistis ta, et need lõplikult ei aita. Ta püüdis peenetundeliselt kindlaks teha, kas peremehel alkoholi kuskil käeulatuses pole. Kui seda silma ei hakanud, läks ta hea usu peale telefoni juurde ja helistas veel apteeki. Ta päris järele, kas preili võiks anda talle — peale kampri — ka süstla, kuna tal on koju pikem maa kui apteeki. Vastus oli jaatav.

Peagi sõitis halastajaõde Helmi jalgrattaga maanteed mööda Roimalast apteegi poole. Teda nägi keegi jalakäija, kel olid omad põhjused nii vara teel liikuda. Ta nägi ka, et diakoniss sõtkus kõigest väest, kui vaid kiiremini edasi jõuaks. Siiski ei saanud ta aimugi, kust ja kuhu õde rühkis.

Kui halastajaõde Helmi apteegist tagasi oli, tegi ta meelemärkuseta lamavale mehele süsti ja jäi selle mõju ootama, relvastatud kannatlikkusega, mis oli pärit tema kutsumusest ja omaenda loomusest. Lõikuskuine öö läks üle hommikuks, enne kui mees silmad avas; need olid hägused, kuid neis vilkus siiski mingi usutlev mõistusesäde.

«Kas tooksite mulle vett?»

Õde Helmi läks kööki — karahvin, kui seda üldse oli olnud, oli päevade möllus toast kaduma läinud — ja kui ta haige juurde tagasi tuli, ütles too:

«Otsige raamaturiiulilt välja minu isa-ema kõige etem raamat ja lugege sealt midagi ette.»

«Kas ma võin enne oma kutsetöö ära teha?»

«Olge lahke. Siin on mu käsivars; see on sutike priske, aga küllap teie torkeriistad rasvast läbi lähevad.»

«Jah. Kõike saab tehtud. Et praegu on pühapäeva hommik, siis kas tohin avada akna selleks ajaks, kui ma teile teie vanemate armsamast raamatust ette loen?»

Halastajaõde Helmi avas Jalmari Roimala «kabineti» akna. Oli ilus augustihommik. Vähehaaval hakkas kostma nende kahe kirikukella lööke, mis kuulsusrikka kihelkonna kirikutorni veel alles olid jäänud. Tundus, nagu oleks kellameeski hakatuses natuke proovi teinud. Varsti leidis ta siiski takti kätte — ja samal ajal oli ka õde Helmi leidnud paraja koha Jalmari Roimala vanemate enim armastatud ja austatud raamatust.

Mingit säärast raamatut polnud tegelikult iial olnud. Jalmari isa oli olnud tõmmunahaline kongus ninaga parvetuspealik, oma noorpõlves üldtuntud naistekütt. Jalmari oli poisikesest peast sageli kuulnud, kuidas isa kerge auru all neist aegadest justkui endamisi kõneles. «Ei minul olnud sel ajal miskit muret — küll naised kõige eest hoolitsesid.» Ja pliidi juurest oli vaadanud memm säherduse inimese valida üleolekuga, kes tunneb oma kõikvõimsust ja seega tühja loba ei salli. Ja mingeid armastatud raamatuid ja ilusaid kohti üldse polnud. Säärane mõte oli vaid tolle kõduneva mehe ajus.

Halastajaõde Helmi luges Taaveti laulu, lahtisest aknast tulvas sisse moorputke lõhna ja kostis kellade summutatud kuminat. Jalmari Lindström, kellel nagu isalgi oli naiste juures menu olnud, lamas Roimala pärustalu «peremehekambris», vasak kämmal põse all, nagu tahaks ta küünarnuki najale tõusta. Parem oli pistetud teki alla, otsekui sooja otsimaks. Seda ta omast kohast otsiski — või pigem kindlameelselt hoidis. Kõrv ei jälginud halastajaõe loetud sõnu, aga hägune pilk takseeris tema profiili, tema kõrva — siis juukseid, mis olid lühikeseks lõikamata ja krunni seotud. Kaelast polnud midagi vaadata, selle varjas ära ametirüü jahepuhas kaelus. Rinnad siiski teadustasid endast selgesti isegi kleidi jaheduse alt. Joobnu silmad sihtisid; mõttekujutused rändasid, kuhu põletikuline veri neid viis — vahel need tugevnesid kaalutlusest, et nad on täiesti kahekesi, kedagi pole tulemas — oli ju pühapäeva hommik, kuna kirikukellad helisesid.

Hästi, hästi tasahilju arenes edasi muutus, mis toimus voodis lamava Jalmari teadvuses. Taaveti laulu sõnad — mida kõrv niisiis algusest peale polnud jälginud, kuid mida teadvus oli meeleldi talunud — hakkasid nüüd kergelt rõhuma ka teadvust. Õe pehme, madalavõitu hääl tundus ülearune. Hommikukelladki olid just vaikinud, väljast hoovas moorputke lõhna. Kogu «tundeelamus» langes.

Tajumisvõime mingi väikese kõrvalosakesega — või nagu oleks lugemise vahel midagi hädavajalikku kuhugi kõrvale sosistanud — mõtles halastajaõde Helmi, et ta loeb niikaua, kuni haige magama jääb. Sellele vaatamata oli tema teadvuse põhiosa siiski keskendunud sellele, mida ta luges. Aga võib ka olla, et need kaks tavalist asja, kohusetunne ja aukartus pühakirja vastu, pidasid vaikset sõda seal kuskil hingesügavuses, ilma et see puhas olend seda ise oleks märganud.

Ehkki säärane põhjalik joove näib mehel arunatukese hoopis napiks kahandavat, on tema mõistuses ometi punkte, mis talitlevad hämmastava erksusega.

Just selle mõistuseraasuga katsus Jalmari nüüd kindlaks teha, kas ta saab hüvaku käe pöidla ja nimetissõrmega välja kiskuda korgi selle pudeli pealt, mida ta teki all hoidis. Oli sel ju ots natuke väljas, ta tundis, et kork hakkaski tulema, aga — ja seda ta just oli kartnud — see murdus päris pudelisuu kõrguselt.

Nagu purjus mehe hingejõuga, nii näis lugu olevat ka tema kehajõuga. Jalmari Roimala tõusis sängist, otsekui oleks talle äkitselt üks asi meelde tulnud. Ainult hästi karvased kintsud välkusid öösärgi alt, kui ta seadis sammud selle köögikapisahtli poole, kus teadis punnivinna asuvat. Konjakipudel oli surutud vastu kõhtu, nii et halastajaõde seda kohe ei märganud, kui ta midagi kahtlustamata katkestas kuningliku laulusalmi poolelt realt ja oma pisut jäika lugemispoosi vahetas.

«Nonoh, kuhu siis nüüd?»

«Õde istugu ja lugegu aga edasi, ma tulen kohe tagasi.»

Seda öeldes rehmas ta pahema kämblaga iseäralikult tagasikätt, samal ajal kui parem jäi endist viisi kõverassetõmmatult turske kere varju.

Halastajaõde Helmi näoilme muutus järsku. Ta ei lausunud sõnagi, aga ta oli nagu sõdur, kes on ootamatult tabanud vaenlase otse külje alt. Ta ei heitnud raamatule pilkugi, kui ta selle lauale pani. Raamat jäi

sinna korratult lebama ja samas oli puhas, paljupestud valge käsi klammerdunud turdunud õlavarre külge, mida kattis oma esialgse valevusega võrreldes hullusti tumenenud öösärk.

«Mis kavatsus teil on?»

«No ärge'nd ikka — küll ma . . .»

Valge käsi oli nihkunud särgivarrukalt pudelikaela ümber, too jäiga lõikega ametirüü kiskus kortsudesse, mida see varemast ajast usutavasti ei tundnud. Samas olid mehe karvased sõrmeseljad — mehe vasak käsi oli kahmanud pudelist kinni, kuna aga naise mõlemad käed püüdsid pigistada kaenlasse seda kätt, kus pudel kaelapidi oli.

See silmapilk ei kujunenud pikaks ja kogu selle aja jooksul kostis vaid üksainus inimhääl, kostis üks rämemehine lause. Õe kätejõud oli tema halastustöös küllaltki välja arenenud, nõrgad need käed ei olnud. Kuid vana rammumehe käsivarred olid isegi veel kolkunud porujommiga kõvemad.

«Eks ole kurat lahti, kui ma omaenda majas ei saa omaenda pudelist kärakat võtta!»

Halastajaõde näis eemale lendavat, kuid ei lasknud pudelit lahti. Mehe keha näis otsekui suuremaks kasvavat, õde näis muutuvat lapseks.

Võib-olla oli mehe tähelepanu mingiks ääretult lühikeseks ajaks kandunud võitluse tegelikult sihtmärgilt üle oma vastasele. Võib-olla otsis tuhm aju kobamisi mingit «vaherahu» ettepanekut. Kuidas ka ei olnud — sekund hiljem polnud neil küsimustel enam mingit praktilist tähtsust. Pudel vedeles kildudena põrandal ja ainus, millega pudeli sisu võis sedasinast maailma ahvatleda, oli vänge lõhn, mis põrandale valgunud märjukesest korrapealt üles pahvatas.

Oma viimaseid minuteid elava mehe teadvuses ristles hämmastava kiirusega palju kujutlusi. — «See oli viimane, mis järel oli — uut ei ole kuskilt saada — apteegist ei lähe mulle seda keegi tooma.» Pärast kõiki neid rutulisi tõdemusi seisis ees — mitte must sein, vaid midagi veel koledamat, midagi, mille suhtes teadvus keeldus seisukohta võtmast.

Pealtnäha polnud halastajaõel enam muud muret, kui

et kuidas meest ära saada kildude keskelt, mis juba olid haavanud ka mõlemat jalga, nii et voolas rohkesti verd konjaki, tolle kauge reisi läbiteinud märjukese sekka. Mees vaeseke nägi seda ise küll ka, kuid ta hakkas halastajale aitajale vastu nagu ennegi; ilmselt üritas ta meelega kildude otsas trampida. Õde haaras tast nüüd juba vilunud põetajavõtetega kinni, et teda voodisse viia.

Nii jah — ta haaras haigest ehtsate põetajavõtetega ega pööranud enam nimetamisväärset tähelepanu temale kui isikule. Ent too isik oli siiski veel olemas, ja peagi oli põetaja sunnitud märkama, et haige püüdis iseäraliku haardega tema külge haakuda. Halastajaõde tundis juba, kuidas ta jalad põrandast lahti kerkisid ja siis sinna hakkasid liikuma, kuhu ta ise meest tahtis viia. Kõrva taga tundis ta seda erilaadset lehka, mis ei ole mingist erilisest alkoholisordist tingitud, vaid lihtsustub lõpuks alati ühesuguseks, olgu selle esialgseks põhjuseks peen vein või alaväärtuslik viinalake.

Oli lõikuskuu varane pühapäevahommik. Tuhandete eluasemete kohal lasus õdus vaikus ja rahu. Tuhanded tõsised maamehed istusid trepipealsetel või liikusid ruttamata tänavatel; süda sundis pilgu isegi pühapäevapuhkuse ajal pöörduma põldudele, kuhu homme hommikul jälle tuli rühkida — kasvanut koristama, võib-olla juba uut külvama. «Ei külvimehe töö iial lõpe» — selle juhtmõtte kohaselt pidi alati ilma jälgima ja tuult nuusutama.

Naispere oli pärast hommikust lüpsi ehk vähe murelik: karjamaad kippusid kuivama, lehmadel kippus piim lõppema. Õnneks oli haljassööta. Perenaine oli kevadel oma tahtmise läbi viinud, nii et seda oli külvatud rohkem kui pere esiotsa plaanitses. Peremees niisugustele asjadele ei mõtle, aga küll ta jahmataks ära, kui mõni isand talt küsiks, mismoodi talu elamine välja näeks ilma naispereta. Säherdune küsimus oleks — jah, see oleks peaaegu — see oleks natuke — poleks viisakas . . . Neid kahte lillepeenart, mis mõlemat kätt kojaseina äärt pidi jooksid, neid silmitses peremeeski puhkeviivul.

Sel hommikul oli kaugest kõrvenurgast üks surnu matta toodud, ja nüüd tilkus tulla matuselisi mööda maanteed, kus hommikune kaste oli tolmu kinni võtnud. Seal läksid taat ja eit ja pisike tüdruk, kelle kõnnaku tema uute kingade paindumatus kentsakaks tegi — liiatigi, et sellega käis kaasas näo ääretu tõsidus. Nad möödusid taludest üksteise kannul, mitte küll otse hanereas — ehkki kõigi pilgud värava all olid pööratud elumaja poole, just nagu oleksid nad mingil defileel. Isegi nüüdsete ühendusteede ajal sattusid nad siia harva terve perega koos. Ainult surm kutsus neid niimoodi koos tulema. Seesugusel pühapäevahommikul, kirikukellade kumisedes, kõigile argipäevastele põrnitsemistele ja ka vanadele mälestustele vaatamata olid nad kenad kaeda, need südakihelkonna suured talud. Ena, see va uhke perenaine oma kahe üliõpilasest pojaga väljas, seal purskkaevu juures — ja näikse midagi rääkivat ja kätega vehkivat ega pööra nad teekäijaile mingit tähelepanu. Nemad aga sihivad silmadega kogu möödamineku aja: nad tunnevad hästi perenaist, teavad poegade nimesid, võib-olla mõningaid rahvasuus suurendatud lugusidki nende käikudest metsanurgaküladesse ... Ja purskkaevu ümber on sihukesi taimi ja lilli, mida kõrvenurga väikemaapidaja ei suuda uneski oma õuel kasvamas näha, makstagu või mis. Seal on maja, mis vanematele toob alati meelde postijaama, ehkki midagi säärast pole enam kasutusel. Vähehaaval vananev, kitsi pererahvas, toad veidi kasimata. Ja edasi tuleb Roimala oma laia klaasveranda ja kaarjate õueteedega. Veranda uksest tuli välja kihelkonna diakoniss oma tuttavas ametirüüs — mille igavesti puhast väljanägemist metsanurga naine iial ei jõudnud ära imestada, olgugi et oli näinud teda julgesti talitavat kõiksuguseid haigeid kõiksugustes eluhoonetes.

Õde haaras järsult jalgratta ja hakkas kõigest jõust küla poole sõtkuma. Kolkainimeste teadvuses sünnitas see nähtus vaid mõningat elavnemist.

«Tea, kellel seal Roimalas abi vaja?»

«Ehk on väike laps haige.»

Eit, taat ja suuresilmne, paindumatute kingadega tüdruk läksid edasi. Pidi vähehaaval vaatama hakkama,

kas Taunot on näha. See on tulnud jalgrattaga ja neist ette jõudnud.

Pealtnäha nii rahuliku ja väärika Roimala häärberi varjul oli sel pühapäevahommikul veelgi jätkunud vapustavate sündmuste ahel.

Ehkki Jalmari Roimala oli säärases seisukorras, nagu ta oli, ristlesid mõnesugused kujutluspildid tema teadvuses ääretu kiiruga. Ta tõesti tallas klaasikildude otsas — ja tundis, et pisarad pole kaugel. Pisarad olid kõige häbiväärsem asi, mis ta teadis. Kõik tema vaistud hakkasid sellele vastu, niikaua kui tal teadlikku eluvaimu sees oli.

Aga kui õde oma elukutselisel viisil katsus teda takistada ja oli sunnitud südikalt tema külge haakuma, paiskus mehe elamis- ja tegutsemiskihk äkitselt mujale. Erutatud meelte joobumus käskis tal midagi teha — midagi, milles see joobumus saavutaks mingi haripunkti — ja siis vaibuks. Ta ei saa enam märjukest, tal ei ole jõudu, ei ole võimalust minna seda otsima — teel oli juba näha ohmakaid inimkujusid, kes läksid kirikusse. Õe imeline puhtus alguses ärritas teda ja küttis siis üles, kuratlik himu raasis tema olemust, ihuramm tuli tagasi, ja ta asis oma põetajast kinni nagu kaitsetust loomakesest. Või otsekui oleks jalaga virutanud pihukspõrmuks mingi kauni kujunduse. Naine oli tema käsivarte pigistuses kerge, ta tundis vastuhakkava keha vorme, tema jõud ja iha aina kasvasid.

Naise mõlemad käed olid tema haardest välja jäänud. Mees sai ülevalt, üle õla tihedaid, olgugi et mõjutuid rusikahoope, üks neist tabas ta silma, mis hetkeks ähmastus. Ta laskis silmal ähmastuda, tundekihu tõusis.

Aga just siis, kui ta naist parajasti voodisse pikali hakkas suruma, võttis see kasutusele küünarnukid ja tagus nendega raevuselt talle mõlema külje pihta, nii et käed kippusid neist hoopidest lõtvuma. Valu poleks siiski midagi tähendanud, aga äkki tekkis tunne, nagu tahaks hingamine seisma jääda. Ta hoidis küll veel kinni, kuid nüüd juba päris õrnalt. Tal oli mõttes veel vaid paitamine, aga mitte midagi paha, mitte midagi paha, kulla õeke. Laske mul siia vaibale maha heita. Ärge jätke mind üksi, kullakallis õde. Nüüd ma mines-

tan, aga teie olete ju siin. «Mitte midagi paha, mitte midagi paha — see on rahu, rahu . . .»

Mees ei toonud kuuldavale sõnagi, ehkki kujutles, et on oma viimased mõtted valjusti välja öelnud. Halastajaõde taipas kohe, milles on asi, ja ta mõttes polnud jälgegi äsjasest heitlusest. Ta lõi pilgu haige verdjooksvatele jalgadele, tegi otsekohe kindlaks, et nendest ohtu ei ole, tõstis siis kärme käeliigutusega süstla, ja et öösärgi käis üle tursunud käemusklite ilmselt üles ei tulnud, rebis ta kaelaava laiemale ja vajutas süstla õlavarre ülemistesse lihastesse. Hingamine jätkus veel pikkade korisevate tõmmetena. Siis tuli pikem vahe ja seejärel veel üks lühike ja üks pikk korin. Siis ei tulnud enam midagi.

Erialainimesena teadis ta väga hästi, mis oli juhtunud, aga halastajaõena tegutses ta edasi. Ta kahmas voodist padja, asetas selle lamaja pea alla ja tormas telefoni juurde, kuigi ta teadis, et jaoskonnaarsti praegu kätte ei saa. Ta proovis õnne naaberjaoskonnaga. «Pole võimalik, liin on rikkis.» Ka virtin oli kodust ära. Ainus inimene, kelle õde tervest suurest majast kätte sai, oli üks karjane, tugeva kondi ja punetava näoga tüdruk, kes hämmastunult ja võõrastades kohale tuli, kui halastajaõde nõudis. Kogu tema hoiakust õhkus sõna tõsises mõttes võõrastust ümbritseva keskkonna vastu. Ta vahtis põrandal lamavat peremeest, kuid ei öelnud midagi.

«Jääge nüüd siia selleks ajaks, kui ma kähku apteegis ära käin.»

Alles kui karjatüdruk oli üksi jäänud, märkas ta, et peremees ei hinga. Nüüd läks temagi tõsiselt endast välja. Ta lähenes ja kergitas peremehe kätt. See oli veel soe, kuid langes lõdvalt tagasi — mitte nii, nagu langeb kuitahes sügavasti magava inimese käsi.

Õnneks oli siiski väljas suur valge ja aknast paistis tükike tuttavat maad ja taevast. Karjatüdruk otsekui pani lootuse nende peale ja jäi kannatamatult ootama halastajaõe Helmi tagasitulekut.

Tampere suurhotelli söögisaal oli külastajaist juba nii lagedaks jäänud, et oober püüdis ühes nurgas kõigest jõust teatud-tuntud plekkseppmeistri seltskonda minekule sokutada — ja saali teises ääres istus Martti Hongisto. Sulgemisaeg oligi juba ammu möödas, mispärast oli veidi imelik, kui Veikko Sarasuo saali ilmus. Ta oli sõitnud autoga hotelli paraadukse ette, kloppinud kõvasti uksele ja seletanud poolunisele šveitserile, et ta peab ilmtingimata kokku saama härra Hongistoga — kuna too teadupärast hotellis on. Šveitser katsus seletada, et on juba suletud — aga siis oli Sarasuo juba vestibüülis. Ta võttis endal ise mantli maha ja viskas kuhugi. Seejärel tüüris ta pürjeleid keelitava ooberi suureks imestuseks otse Martti Hongisto lauda.

Veikko Sarasuo ilmumine polnud Martti Hongistole vastukarva. Ta pidas lugu sellest toredast poisist, kellel tema arust polnud muud viga, kui et see oli võtnud kätte ja muutnud oma vana, suursuguse nime. Sarasuo sammus üle lageda põranda, kuhu hiljaaegu paljud kingad olid nägematuid jälgi kriipseldanud. Tema näol oli seesama vaikne naeratus, mis seal ikka oli, kui ta lähenes oma hea sõbratari isale. Nüüdki päris ta kõigepealt tervise järele. «Noh, sina oled ju arst, eks uuri välja,» ütles Hongisto.

«Jaa — õieti ma tulingi sinu eest hoolitsema. Kuule, kulla onu, kodus on asjad natuke — hm . . .»

«Minu ainuke ämm suri mitu aastat tagasi — nii et ma ei mõista . . .»

«Seda küll, aga sul on ju ka naine, kellest ma kõige vagamalt loodan endale ämma saada — ja järelikult on seal ka lapsed. Lähme minema.»

«Noh, mis seal's ikka, lähme. Sõiduriist sul vist on.»

Plekksepa ja diplomeeritud juristide seltskonnas oli valitsevaks kujuks E. V. Suokselma, proosakirjanikuna laialt tuntud piiri taga ja ka kodumaal, vähemalt kõigis neis asustatud punktides, mida ta oma seniste eluaastate jooksul oli jõudnud külastada ja kus oli mingisugunegi restoranitaoline joogikoht. «Suur Eevertti» oli tema hellitusnimi pealinna kirjanike ja kunstnike ringkonda-

des — asjalikus jutus öeldi lihtsalt Eevee —, hääldatud nagu tavaline nimisõna.

Seal ta istus ja seletas plekksepale ja õpetatud juristile oma põhimõtteid. Pikad käed žestikuleerisid nagu mõnel hiigelprohvetil mäeharjal. Ja hääl — see oli kõigi kelnerite ja uksehoidjate hirm. Ta oli üle kolme küünra pikk — oma pikkusest rääkides kasutas ta alati seda vana mõõtu — ja tema kaal lähenes saja kolmekümnele kilole. Ta seletas ja seletas, ja ega teised suurt saanud suud lahti teha. Tal oli tuliseid sõpru ja õelaid vihamehi. Tal oli paljas pealagi, esiletungiv lõug ja laua ääre all asetses vägev «ekvatoriaalvöönd», nagu ta ise seda tõlgendas. Peale kõige muu äratas ta halvakspanu sellega, et ta üldse ei valinud seltskonda.

Hongisto — ja siis ka Sarasuo — olid teda igatahes tähele pannud. Tema tähelepanemiseks polnud palju vaja: kui «E. V.» naeris, siis vappus õhk ka kõige suuremas söögisaalis, ja personal ei osanud öelda, kumb rohkem kohutas, kas tema jutt või tema naer. Hongisto ja Sarasuo püüdsid teda vältida. Söögisaalist viis vestibüüli kaks ust, nii et neil oli hõlbus lahkuda, liiati et Suokselma istus, selg saali poole.

Kuid vestibüülis kohtasid nad proua Suokselmat, kes oli üle kogu maa vähemalt niisama tuntud restoranikülastaja kui tema meeski — ja kindlasti palju rohkem sallitud, ehkki ta enamasti tellis vaid harilikku kaevuvett. Ta oli paljudest lapsevooditest ja tollest «suurest lapsest» — nagu ta oma meest nimetas — enneaegselt ära kurnatud, tagasihoidlik naine, inimene rahva hulgast, kes muud ei tikkunud endast kujutamagi. Hongisto tundis teda ja pidas temast suuresti lugu.

«Väga hea, et tulite,» ütles proua Suokselma tervitades. «On väheke raskusi meie vanatoiga, ja ta on alati öelnud, et teie olete üks väheseid tõega soliidseid mehi meie maal ja et ta teid alati kuulda võtab.»

Söögisaalis — kus suurem osa tulesid oli juba kustutatud ja koristajad tõstsid toole laudadele — käis vali ja lai jutt — või õieti kostis ja kajas ainult Suokselma monoloog:

«Jaah, sina, sina oled seaduseväänaja ja mitte kellegi džentelmen, ja sa tuled veel küsima. Minu kodukandis

on üks suurekohapidaja, kellel on teiega tulnud palju tegemist teha — kas tead, kelleks ta teid kutsub? Paelussideks, jah, võta heaks või pane pahaks. Sul on küll ka häid omadusi, ma tunnen sind juba neist aegadest, kus sa veel oma nohuga ei osanud hakkama saada, eh-eh-eh... Aga see suurekohapidaja. Teda oli hullutatud mässima ennast säherdusse talu väljatüssamise loosse, mille labürinte ja konkse ja nükkeid ainult teilt kuraditelt õpitud kunst suudab valmis plaanitseda... Kas tead ka, sina plekikopsija, mis on sinu muidu nii mustjashalli elu kõrgpunkt? See, et sul ei pruugi ametivannet anda. Aga see paeluss on pidanud andma — ja minagi olen andnud — kohtunikuvande, pika ja põrutava. Ma sattusin kord, vaadake, ajutiseks kohtukaasistujaks, et kuulutada maksujõuetuks üht talumatsi, vana võllarooga, kes lesepõlverõõmus oli siin oma endisest teenijatüdrukust kingsepalese korteris patsutanud seda kaupa, mida Tamperes laialt jagub. Oli alguses maksnud kingsepalesele käsirahaks viis tuhat marka, sest laud oli kobe ja lauakõrvane veel kobedam — kuna tüdrukud lasksid patsutada ega pannud kohe tigedalt hinkuma, kui vana mees raasike selle otsa komistas, millega isegi omad laudajumbud sehkendasid. — No oota nüüd ometi, ma vähe harin neid siin, kel harimist hädasti vaja... — Nii et mis ma pidingi rääkima — jutt veab laiali — ma olen nimelt eepik. Sina kurjavaimu needitaguja ei tea, mis see neil — neil — ma ei leia enam, milleks neid nimetada, neid — advo-kaate — (siinkohal andis Suokselma oma väljendusele pilkliku peenuse) — neil on teadmised täiesti vales otsas... Jah, kõigepealt see vanamees! Kui need igivanad tegelased Bacchus ja Venus — mihuke pöörane mõtteseos ühe hästi lühinägeliku, rähmas silmadega vanamehe puhul, aga pole parata, see paganajumalate mütoloogiline paar — sina, plekissepp, vabanda minu kõrget tarkust — oli kingsepalese kambris siiski kohal ja pehmitas ristiusku vanatoi nii ära, et kui tema ette pandi paber ja öeldi, et tal tuleb allkiri anda, et ta on käsiraha sisse maksnud — eh-eh-eh-ee — oli vanamees kohe valmis, seadis paberi kaheteistkümne ja poole millimeetri kaugusele hingepeeglist ja tunnistas tõeks, et seal tõepoo-

lest seisis viis tuhat. Igatahes oli vanamees ettevaatlik — jah, oli — talupoeg on siiski alati ettevaatlik, seda ta on... Niisiis pani ta viie tuhande kohta käe alla — et on käsiraha maksnud — ah-ah-aa — vanamees polnud ikkagi päris küps jurist. — «Sedasi põigiti siia muudkui» — ja paar siiamaani nähtamatut persooni — halb nimisõna siinkohal küll — astus sisse just sel hetkel, kui vana oma vana talupojanime sorgeldas, nina ja sulg kõrvuti vastu paberit. Need olid taandamatud tunnistajad, kes vandusid «nii tõtt, et kõigekõrgem neil tunnismeheks olgu», et allkiri on õige... See juhtus kunagi nii kolme kuu pärast, kui vanamees oli läbi põdenud oma cateri-seisukorra — see sõna on ladinakeelne ja kirjutatakse c-ga, et sa, va plekipeksja teaksid — eh-eh-eh — ja isemoodi nooruslise õrnatundelisusega meelde tuletas, vanamees ikka, oma seiklusi siin paljude advokaatide ja lõbusate tüdrukute linnas. Noh, vanamees salgas oma allkirja maha, nagu üks mats alati teeb, ja siis andis ta talu oma tütrele ja andis veel rahadki käest, nagu vanamehele ajas kärbseid pähe too võhivõõras Tampere kelm, kes juristi kaastegevusel nõudis vanamehelt aktseptkirja viiekümne viie tuhande peale — no ärge'nd ometi, on see aga üks kuradi koht, kui siin ei tohi rahvavalgustustki edendada — jah, mis ma pidingi rääkima — siis tehti minust kohtukaasistuja, sest üks oli vanamehe sugulane, üks kaasistuja nimelt... Ja kui need olid välja käsutatud, nojah — selge see — siin olid kõik pankroti eeltingimused olemas — oh sa karvanss küll, ütles Jukka Lehtose Aapeli Muttinen — ja siis maksujõuetus välja kuulutati, siis ütles jurist sellest hästitoidetud kelmist, kel oli uhke pitsarsõrmus sõrmes, seda ütles jurist niisuguse häälega, nagu maailma kõige loomulikumast asjast räägitakse, et tema võtab pärandustombu oma valdusse ja jätab endale ühtlasi õiguse vanamees tahtliku pankroti pärast kohtu alla anda. Ja järgmisel vahekohtu istungil vandus vanamees oma ihu ja hinge põrgu erikatlasse, kui tema juurest muud ümmargust leitakse kui — hm. Aga kui politsei hakkas käeraudu kõlistama, müüs vanamees metsa maha ja tagus selle kelmi ja tema õpetatud juristi kinni — oma seitsekümmend tuhat, ei rohkem ega

vähem. — Jah, ja ma juhtusin selle kelmiga mõned aastad hiljem kokku, habe teisel pikk, kehvad riided seljas ja koledasti kõhnaks jäänud seal kusagil kõledas punkris — peremees pidas seda — ta vist sahkerdas piiritusega tookord, keeluseaduse viimases otsas — jaa-jaa, jaa-jaa — ja hiljaaegu nägin ma tema hästi humoorikat surmakuulutust — päris kahel veerul, nii nagu direktor Koukeroise surmast kuulutab kõigepealt perekond, siis firma ja siis veel see välismaa firma, mille esindaja Koukeroinen oli. Sel juhatajal oli üks truu naishing. keegi Dagny, viimaseks hoolitsejaks, ja see teatas kuulutuses, et mees oli surmale suikunud igavese rõõmu lootuses. Tal oli kõva tervis, tema võis lõpliku meeleparandusetegemise julgesti surivoodini edasi lükata. Teine asi on niisugustega kui mina — peab alati valmis olema.

Jaa-jaa, jaa-jaa... «Du näktergal som vilar dig i liljkonvaljelund...» Tampere õpetatud seadusetundjad saavad suurivaevu aru, kuidas neid sõnu vande all täpselt tõlkida, sina, vaene sepajuss, mitte sedagi, aga ma tõlgin sulle selle ära: «Ööpitk — sa ennast kosutad — maikellukestesalus.» Vaadake, ka mina pean kosutama oma hinge ja meelt ja keelt — ööpitkakeelt, eh-eh — niisuguse värsireaga, ja kuigi ma sama autorit võiksin deklameerida hommikuni välja, ei saaks te ometi targemaks, kes ta on — või mitte mingi kess või märss, vaid eht lüürik — tema tahab, kuuled sa, kardsepp, öelda seda asjamehest, kes klopsib kokku laule — täpselt nagu sina klopsid plekist valmis kõige mehkamaid taignarulle ja lännikuid, päris täisvärki karramägesid — kas see polnud mitte mõne riigi kuldse noorsoo aateline sümbol siin hiljaaegu — oli, ikka oli — ja sina kannad pealegi veel nende värve ja isegi politsei ei saa neid sinult ära võtta — niisamuti kui nende kuldsete poiste ja plikade südamestki. — Sa oled must oma ameti poolest ja su ninaots on sinine vabade silmapilkude mälestustest... «Du näktergal, som vilar dig — i liljkonvaljelund — att nu är glädjens stund» (ühe värsi oli ta unustanud) — näitsik, ehei! Veel üks pisike! — Ah et ei saa — noh, kui mitte uut, siis muud! — ah et kõik makstud! Kõik makstud, mis — hm...»

«Lase minul see tõlkija ja üldise vaimuvalguse edendaja honorari näol ära õiendada. Olen väga uhke oma õpetaja üle,» ütles plekksepp.

«Suur tänu, veli. Teisi ma selles ei kahtlustagi. Sina oled alustanud oma kätetööga ja suut-suut-suudad veelgi karra mäeks muuta-muuta-muuta. See on üks episood — jah, sihuke ajalõik meie elus — längtan heter min arvedel — see on midagi säärast, kui et igatsus on meie, inimeste, ainus vara — ehkki sa seda ei mõista ja need teised veel vähem — aga vaata, mina olen oma loomu poolest õieti lüürik — sul on selle sõna tähendus ju meeles — aga elutingimused ja muud eeltingimused on kaasa mõjunud, et minust seda iialgi ei saanud — ja minust ei saanud suurt ka muud, ehkki maailm elik ilmamaa arvab... No ärge ometi vehkige seal, ega ma esimeest karda — jah, esimest korda pappi kuula — eks ole neid pappegi siin linnas kantud, jalad ees — üks siin koolis käinud — nagu minagi — laskis ühe lipaka maha — mitte nagu mina, ehkki — ma ei tea — naine — see on susi — aga et tal mõnikord nii pehme lambavorm on, siis pole mõtet teda lasta.»

Siinkohal tegi Suokselma peatuse, näis ümbruse unustavat ja hakkas tasahilju silmi vesistama. Seejärel ta nagu võttis end kokku, näis midagi meenutavat ja jätkas hoopis teise häälega kui äsja:

«Nii jah, see paeluss — kui see suurekohapidaja oli saanud vajaliku ülevaate kogu sest koin-, jah, koinstruktsioonist, siis ostis ta kõik ära: talu kogu kupatusega, tüssamised, sahker-mahkrid, advokaadid, ja siis korraldas ta neile kõigile linna kõige nooblimas lokaalis oma positsioonile vastava õhtusöögi, ja kui oli praeni jõutud, pidas koguni kõne, mis kõlas nii: «Sööge ja jooge, küll mina maksan — ja nüüd head aega, te paelussid.» Ütles, tõusis ja lahkus. «Nu öppnar nattglimm sin krona i åkrarnas yviga korn» — ai tonti, see on soome keeleski olemas Lasse tõlkes: «Viljade keskel öökannikesed taas avavad õied ja sarvine põder käib tasa...» — Mis kuripatt siis nüüd jälle?»

Kostis portjee hääl:

«Kuulge ometi, härra Suokselma, te olete ju suur mees...»

«Igatahes raske: eluskaal sada kakskümmend kaheksa kilo.»

«Ma mõtlen sellega suurt kirjanikku...»

«Nii see on, ja arvukate kodu- ja välismaiste seltside ja akadeemiate auliige — kas tahate, et jätkan?»

«Doktor olgu hea ja lahkugu nüüd,» ütles oober, kes oli oma alluvale appi tulnud.

«Nimetage professoriks — nii nimetati mind «Kaiseriski». Ma katsun kogu emalt saadud hingele pinna peale käia, et suudaksin teie soovi täita.»

Oober eemaldus, nimetamata teda professoriks. Ta läks vestibüüli. Hongisto tahtis just saali minna, aga proua Suokselma keelas teda, öeldes:

«Ärge minge, siis ta ei tule. Las kelner ütleb, et siin ootab üks tema parem sõber.»

Oober talitas targa abikaasa nõuande kohaselt ja edu oli silmanähtav. Vägev kere tõusis kohe, jättis plekksepad ja diplomeeritud juristid ilma hüvasti ütlemata sinnapaika ja tuli uhke hoiakuga, ehkki silmad veekalkvel, vestibüüli.

Leides eest Hongisto, tõstis ta pateetiliselt parema käe. — ««Sub luna morior — mörk är min grav — giv mig åt namnlös torva...» Ah siis siin trehvan suga kokku, sa kurjavaimu krants! Kas said mu kirja kätte? Said — jah — aga kas sa vastasid? Oleksin tahtnud suga kokku saada ja juttu puhuda. Ei passinud — no kas nüüd passib? Küll me Tamperes paraja koha leiame. — Ei passi nüüd ka — no kui ei, siis ei. Sina arvad enesest ei tea mis, aga mina kinnitan sulle, et sinust ei saa paremat maailmaparandusmaterjali kui minust, pisut vähem vaid. Sinul on küll juuksed peas — minul polnud neid emaüsaski — ah-ah-ah... aah. Aga minul on vats, mida sinule ilmselt ei kasvagi. Arvan, et — meil on, eeh — kuupaiste, kas me ei läheks seda kuskikohta vaatama. — No kui ei, siis ei. Sinul on kiire põrgusse pääseda, mina tean, et mina sinna küll satun — ja pealegi on mul katlakütja kaasas, kes nähtamatu hargiga aina väheke tuld kohendab ka teeloleku ajal — aga mul on see lohutus, et pikaajalise eeluurimisvangistuse alusel on kombeks kergendada lõplikku kohtuotsust — pean silmas, seal pärisahjus... Mis sinul häda,

sinul on naine tuntud kaunitar, kellest võid ennast lahutada millal tahad. Aga mis mina vaesekene? Mina võrgutasin kord nägusa maatüdruku ära ja kroonisin oma tegu veel sellega, et temaga abiellusin, lausa kristlikul kombel. Kurat mind võtku! Seesinane kõlgub nagu postmark mu taga — sina ikkagi saad oma põrgust iga kell põgeneda — aga kas saad aru, et enne kui mina võiksin hakata lahutust tahtma, peaks maadam lõpetama keskkooli. Hea toon, näed sa! . . . Jaa, jaa, vahi sina aga minu pisaraid, mina neid ei häbene, ega nad haise — ja ma olen heas seltskonnas. Bismarckil tuli vesi kergesti silma — ja ega ta mõni tobu mees olnud.»

Uksehoidjad olid teinud, mis teha oli, ja proua Suokselma ütles, otsekui teistelt toetust otsides:

«Ja nüüd, sõbrake, sõidukisse!»

Suokselma, kaabu peas ja mantel seljas, oleks veelgi tahtnud söögisaali minna, aga seal olid ka ülejäänud toolid kähku laudade peale tõstetud ja tuled võimalikult kasinaks kustutatud. Suokselma pöördus tagasi ja tuhises, sõpradest enam väljagi tegemata, ukse ees ootavasse autosse — nii kiiresti, et proua ei jõudnud kohe järgneda. Hongisto ja Sarasuo olid huviga jälginud stseeni ja selle peategelast — kummagi pilgus isesugune ilme. Hongistole oli Eevee vana tuttav — nad olid klassivennad, ehkki kooliajal mitte eriti lähedased. Nüüd, vanemast peast, sidus neid omapärane nääklev vendlus. Kui nad hommikupoolikul teineteisega kokku said ja kumbki oli üksi, oli nende kohtumine hoopis teistsugune kui nüüd siin hotelli vestibüülis.

Veikko Sarasuo, kelle oma «mina» oli välja arenenud alles kahekümnendail aastail — ka tema pilgus peegeldus isemoodi huvi. See kippus nagu üleolevale seisukohale asuma, kuid ühtlasi ilmnes mingi loomusunniline aupaklikkus. Ta ei saanud midagi parata, et ta oli lugenud läbi mitmeid tuhandeid lehekülgi, mis too silmi vesistav hiiglane oli kirjutanud.

Proua Suokselma tänas kättpidi Hongistot ja Sarasuod — kellega ta alles siin oli tuttavaks saanud —, rääkis ja naeratas, oli juba minekul, aga rääkis ikkagi veel, ka küsis üht-teist — proua kohta, laste kohta.

Tormakalt taoti rusikaga hotelli välisuksele. Läbi klaasi paistis Suokselma raevunud nägu. Ta oli juba jõudnud autos sees käia — niipaljukest, et võis öelda, et on seal istunud. Ta karjus ja loopis jõhkraid sõnu, kuidas ta ikka ja alati peab ootama. Juba ukse käepidemest kinni hoides noogutas proua Suokselma vestibüüli jääjaile. Šveitser ootas, kunas avada. Kui uks viimaks paotus, katsus Suokselma seda tagaspidi lükata ja üürgas:

«Kui äratulek nii raske on, siis jää sinna — ja mis õigusega need isendid ja indiviidid sinna jäävad?!»

Viimaks kuulsid seesolijad Suokselma auto ärasõidumürinat. Nad olid pilk aega vait, šveitser ei kiirustanud neid minekule. Tundus lausa, nagu poleks hotelli vestibüül veel ligilähedaltki saanud rahu sest ärasõitmisest, ehkki tast polnud enam piuksugi kuulda. Tundus, nagu tahaks too tugev tammeuks ikka veel avaneda ja manitseda siiajäänuid kõrvu teritama, kuivõrd asi puutub minema kihutavasse autosse.

Kui Hongisto siis Sarasuo kõrval autos istus, vaatas ta oma tulevasele väimehele otsa ja ütles:

«Noh, kuidas vanameister sinu arust ka on?»

Sarasuo sõrmenukid kahel pool rooli otsekui tahtsid end esile tõsta, ta otsekui parandas peahoiakut, nii et tema nooruslik profiil sai tuhmis valguses paremini nähtavaks.

«See on uhke lahkumisparaad — ja paroodia.»

«Mille pihta siis?»

«Selle, kes — mida enam ei ole — ja mille juurde enam tagasi ei tulda.»

«Nii, nii — selle aja pihta, mis jagu sai marutõvest, süüfilisest, difteeriast ja pani vähemasti aluse ka tuberkuloosist jagusaamisele. Arendas sealkõrval välja mootori- ja raadiotehnika, lennuki ja — oma häbiks ka mürkgaasid.»

Hongisto ja Sarasuo polnud veel kunagi vahetanud selletaolisi repliike. Hongisto oli teadnud Sarasuo meelelaadi, kuid oli alati hoidunud seda puudutamast. Kui ta mõne pisukese sõna oli sinnapoole sihtinud, ei hakanud Sarasuo sellest iial kinni — mitte rohkem kui nüüd. Ainult profiil ja sõrmenukid olid nagu veidi kangeks

tõmbunud. Mõnda aega olid esiplaanil auto surin ja maantee kuju. Kumbki näis neid silmitsevat justkui omast vaatevinklist.

Hiljem, öö edenedes, ütles Hongisto Sarasuole, pidades silmas Suokselmat:

«Selles on midagi imelikku, selles Suokselma juhtumis. Tema on pärit veelgi madalamast kihist kui mina, ta on ka seda tegu ja nägu, ja ikkagi: peenust, kõige kadestamisväärsemat lihtsat peenust õhkub tema loomuse parimatest külgedest. Kas oskad selle mulle ära seletada?»

Hongisto kiskus õhku läbi hammaste, nagu alati selletaoliste küsimuste korral.

«Mina ei tunne muud seletust kui niinimetatud geenide juhuslikku ühtumist, mis võib aset leida ükskõik missuguses saunaosmikus, ja siis sellest tulenevaid sisesekreete. Kuid need on ju vaid nimesildid ega ava olulist.»

Veikko Sarasuo juhtis autot enesekindlalt ning erksalt. Nad möödusid tuttavatest kohtadest. Tee kõrval oli tehas.

«Kas põikame sisse konsulit vaatama?» küsis Hongisto. Sarasuo muigas, ja auto kihutas tehasehoonetest mööda. Tuli toreda väljanägemisega talumaja. «Siit on temapki teele läinud — üks Euroopa suuremaid teadlasi. Nii need geenid võivad kokku sattuda.»

Hongisto vaatas jõulisi, soonikaid käsi, mis autorooli hoidsid. Siis tõstis ta pilgu kõrgemale ja uuris — tõepoolest lausa uuris — roolija nägu. See oli kaunijooneline, selgejumeline ja mehine. Oli tunda kerget jodoformi lõhna. Hongisto vaatas jälle käsi.

Juba avanes silmade ees kodukoha suurepäraseim vaade. Sellesse vaatevälja mahtus mitu küla. Seal oli järvi, metsi, kultuurmaad. Oli uhkeid talusid, mille jõukuse sugupõlved olid loonud. Oli vana hall saunahütt, kus ühiskondlik meelekibedus oli võrseid ajanud. Oli tõlbi väliskujuga kaubamaja, mille kaval kaupmees oli ehitanud. Kuid kõige üle ja ümber valitsesid kodumaastiku järveseljad, metsad ja põllud.

Kell võis olla nii kolme ümber. Päikest polnud veel näha, kuid võimas tõusuaimus andis end kõikjal tunda.

Toimekaina lendasid linnud. Kuskil ammus lehm. Noormees tuli tädirannast. Mõlemal pool kaupmehe elamu ust lokendasid jorjenid kõige lopsakamas õies.

«Maamuna, maamuna, kui imekaunis sa küll oled,» mõmises Hongisto, nagu enda ette. Ta märkas siiski, et tema küüdimees oli ta sõnu kuulnud.

Ta märkas ka, et küüdimees lisas gaasi. Tee viis üsna järsult üles mäkke.

«Tead mis, Veikko. Ma arvan, et me sõidame sinna vaatetorni juurde. Meie inimesed ei pääse ju ühegi aparaadiga kuigi kõrgele siit maamuna pinnalt. Aga mingem nüüd sinna tavalisse, inimeste ehitatud torni ja vaadakem sealt maastikku, mis on minule armas. Kas tead muide, mida armastus endast kujutab? — Olen natuke liiga väsinud, et seda arutama hakata.»

«Aga mina olen erk nagu metsvint, et sulle öelda: inimene armastab seda, kelle ja mille seltsis tal on meeltmööda olla.»

«Kas tead vahest ka seda, mis on inimsoo suurim õnnetus?»

Toekad, jõulised käed hoidsid rooliratast, ilus naeratav profiil oli suunatud ette.

«Aijah, me pidime ju torni juurde minema,» kostis profiil.

«Jah, lähme aga sinna, ja jätame rahule inimsoo suurima õnnetuse. Pealegi kus nüüd, praegusel hetkel, mida me elame, inimkonna suurim õnnetus siinsel paikkonnal lasub. Rumalus. Aga kuidas kodus asjad on?»

«Jah. Ega nad seal just otseselt kõige hullemad ole. Aga sekeldamist on seal muidu küll. Tädile andsin ma medinaali, ja Jalmari võib praegusel hetkel surnud olla. Halastajaõele Helmile andsin hooldamisnäpunäited ja -vahendid. Ja ega minu kohalolekul pole suuremat tähtsust. Minu arust oli praegu tähtsam, et täitsin tädi soovi ja tõin su koju.»

Nad olid juba kuulsa vaatetorni alla jõudnud. Tornivalvur oli kenakesti hämmastunud, aga kui ta nägi, kes tornikippujad olid, ei ilmutanud ta vähimatki tõredust. Kihelkonna jaoskonnaarsti kohustetäitja ja kihelkonna

kuulsaim mees turnisid torni kõige kõrgemale platvormile ja jätkasid seal oma kõrgelennulist vestlust.

«Tänan sind, Veikko, et mu tuju kuulda võtsid. Enda arvates olin ma vähekest reisil ja loodetavasti oli see õppereis. Ma asusin minekule siis, kui sa Hagarile helistasid — kas mäletad, pärast seda koledat pikseilma? Te saite teineteisega kokku — seda tean ma vägagi hästi... Kas näed seda suvilat seal? Kas tead, et see on kerkinud sinna minu tahtel? Olen päris kindel, et seal pole praegusel silmapilgul ühtki üleval. Vaata, inimesed — säärastena nagu sina ja mina neid tunneme — üldiselt ei ole sel kellaajal ärkvel. Meie aga oleme niinimetatud kultuurinimesed, sina ja mina. Siis, kui mina koolis käisin, istutati meile neis kahekohalistes pinkides pähe kõiksugu aateid. Üks neist oli, et kõige sügavamalt põlastusväärne on säärane mees, kes on kuritarvitanud naise usaldust. Mina olen selle aate ohver.»

Veikko Sarasuo naeratas oma tuttavat naeratust.

Martti Hongisto laskis silmad üle sünnikoha ümbruse käia. Vahepeal jäi ta pilk peatuma vaatetorni all seisval autol, siis jälle enda kõrval seisval noorel arstil. Ta muigas mõlema üle. Aga kui ta pilgu jälle maastikule heitis, ei muianud ta enam. Ta nägi siit kõrgelt vaatluspostilt mitut küla, kus ta tundis iga talu ja saunikuonni, teadis nende nimesid ja tundis nende elanikke. Sellest Mäkeläst ja tollest Jokelast oleks ta teadnud lõpmatuseni lugusid pajatada. Ta tundis nende poegade ja tütarde saatust, kui need olid siit noorest peast Tamperesse läinud. Ta mõistis vägagi hästi, mispärast Komi peremees oli tapetud sel hilistalvel, millal nii palju inimesi ka siin ümbruskonnas tapeti. Toodi uurimisele, kuulati üle ja saadeti siis ära... Saatjad olid eri värvi, kuid saatsid ometi...

«Noh, onu, kas me ei hakkaks juba minema?»

«Lähme pealegi. Tõsi mis tõsi — ma tulengi ju reisilt, mu poeg. Sina ja mina, ehkki me oleme eriealised, mõistame siiski teineteist. Mina võiksin olla juba sinu isa, aga esiotsa olen ma vaid selle tüdruku isa, keda sina — rumalasti küll — armastad. Kas näed seda suvilat seal? Seda nimetatakse suvilaks sellepärast, et selle elanikud ei tee mingit kasulikku tööd. Seal magab loodetavasti praegusel hetkel üks naine, kellele sina ennist, nagu rääkisid, kirjutasid ette medinaali. Tõenäoliselt ta siis magab. Ma tean, milline rahutus seal tärkab, kui mina ükskord siit sinna jõuan. Seepärast tahangi sulle nüüd siin kõrguse rahus öelda, mida too naine ja tema arvukad lapsed mulle on tähendanud. Mind oli tagasi lükanud see naine, keda ma armastasin. Mina olin vana pastel, kellest ükski enam suurt ei hoolinud. Üks noor ja ilus maatüdruk võttis vastu minu kosjad, ta magab nüüd seal suvilas, ja mina tulen selle naise juurest, keda ma olen armastanud. Sina tunned inimesi. Sina oled näinud nende sündimist ja suremist. Sina tead, et sessinatses maailmas seisab küsimus vaid kahes asjas, nagu juba ütlesin. No hakkame siis pealegi minema.»

Nad ronisid vaatetorni hämarast trepist alla. Veikko Sarasuol näis olevat kiirem kui Martti Hongistol. Ehkki viimatimainitu tegi mis suutis, tundus esimesena mainitu teda siiski veel tagant utsitavat.

Nad istusid autos — veel üks kord tänasel ööl. Veel üks kord oli Martti Hongistol võimalus silmitseda Veikko Sarasuo head ja puhast profiili. Sõita oli veel kaks kilomeetrit. Hongisto palus Sarasuod sisse tulla, kuid too keeldus nii järsult, et Hongisto taipas edasise pealekäimise asjatust. Auto suristas häälega, mida see ümber keerates ja astangust üles rühkides loomupäraselt ikka teeb. Võib-olla tegi Martti Hongisto veelgi mõne käeviipe, mille tagamõtteks oli veenda Veikko Sarasuod jääma. Vahest vastaski see teise käega. Igal juhul veeres auto minema.

Martti Hongisto läks üles samast trepist, millest ta kolm päeva tagasi oli alla tulnud — ligikaudu samal kellaajalgi. Ta ei tundnud, et oleks oma ringiliikumisel midagi paha teinud, mistõttu ta läks kojatrepist üles täiesti rahulikult. Ta astus paremat kätt suurde tuppa, mida ilmtingimata pidi tareks nimetatama, nagu ta nõudis. Astudes uksest heledas päikesepaistes tuppa, oli tal meeles, et samast ruumist lahkudes oli ta jätnud ahjusimsile kirja. Kirja saaja tuli nüüd ülakorruselt hästi tuttavat treppi mööda alla. Ligines, kuid ei öelnud

sõnagi — vaatas vaid. Isa mõtles sellele, et jaoskonnaarsti kohustetäitja polnud sisse tulnud.

«Kas said kätte mu kirja, kui ära läksin?»

«Sain küll. Mida sa oma küsimusega tahad öelda?»

«Tahan öelda, et sina oled ainuke terves majas, kes peaks midagi mõistma.»

«Ma mõistangi. Siin sulle kiri. Kas loed ise või tahad ehk, et mina ette loen?»

«Las ma vaatan enne. Võib-olla kasutan hiljem sinu lugemisoskust.»

Martti Hongisto vanem tütar andis kirja isale üle. Isa vaatas seda, tõstis siis käe näo ligi, et lõhna tunda. Selle ära tundnud, ulatas ta kirja tütrele tagasi ja ütles:

«Loe pealegi ette.»

Hagar ei täitnud just hea meelega ülesannet, mille isa talle nüüd andis. Ta ligines juba kahekümnele eluaastale, ja ta oli — vastu enda tahtmist — paljusid-paljusid vanematevahelisi stseene pealt näinud. Ta teadis täpselt, milles kumbki teist süüdistas. Ta oli näinud Veikko Sarasuo autot äsja õuelt minema sõitvat.

«Hagar, kas tahad kirja ette lugeda?»

«Loen, kui käsid.»

«Armas Martti,

ma pean ütlema, et ma tõesti ei oodanud sinu külaskäiku. Sellele vaatamata oli see mulle võrratult meelepärane — ja loodan, et ka sinule ei jäänud mingit ebameeldivat mälestust. Ütlen sulle kohe algul, et nüüd kaon ma sinu elust lõplikult. Sina arvasid juba kord, et ma vist kadusingi, aga siis ma õieti alles jäin. Kui sa nüüd näed või kusagilt kuuled, et ma olen surnud — see teade võib sind tabada õige pea —, siis ära kujutle, nagu oleks minu lahkumise esile kutsunud sina. Minul ei tarvitse elust lahkuda mitte ühegi mehe pärast. Mul on kaks tuhat hektarit maad, teenija, kes mul on olnud kõige lühemat aega, on mind teeninud kaksteist aastat, ja sõrmetõmbest aitab, et endale mees saada. Kord andsin ma sulle oma armastuse. Ma leidsin, et sa ei olnud seda väärt. Ma võtsin mehe, kes tõesti oli mees. Sa kirjutasid kord minu vennale kirja, milles sa kiitlesid oma Helsingis vallutatud naistega. Tookord olin ma küllalt lapselik, et seda uskuda — juhuslikult sain su kirja

näha. Ei ole sina kedagi meist vallutanud; kuivõrd sinu elus on naisi olnud, on need naised võtnud sinu. Aga mina olin kord nii tobu, et ma ühel kuupaistelisel augustiööl lasksin sul ennast võrgutada. Armastasin sind juba lapsest peast. See on minu igavene häbi. Aga nüüd olen ma selles eas, kus mul pole vaja häbeneda, kui seda tunnistan. Sa tulid siia järgmisel päeval pärast minu tütre pulmi. Sa oled saanud minult selle esimese kõik, mida üks naine võib mehele anda. Oled saanud ka viimase. Kas oled nüüd rahul?

Tõeliselt ei ole ma kedagi teist armastanud kui ainult sind.» (Siinkohal lõi Hagar veidi kõhklema, aga kavatses siiski vapralt jätkata.)

«Anna siia, Hagar,» ütles isa.

«Tahad võib-olla mammat näha?»

«Seda küll, hea meelega.»

Isa ja tema esiklaps läksid tareks kutsutud ruumist niinimetatud magamistuppa. Pereisa pühendas kõigepealt tähelepanu oma noorimale lapsele, kes magas sellessamas puuvoodis, milles üpris mitmed-setmed varasemad perekonnavõsud olid maganud. Martti Hongisto silmitses aknakardinaid, linoleumi põrandal, tapeeti seinal — ja lõppude lõpuks pidi silmad tõstma ka naisele. Hagar oli temast natuke tahapoole jäänud. Marttil oli veel kiri käes. Ta unustas kirja ja vaatas naist, kes magadeski oli talle üpris armas. Naise suu oli pisut paokile jäänud. Ilusad terved hambad paistsid. Martti ootas mõnda sõna oma vanemalt tütrelt. Neid siiski ei tulnud. Hongisto oleks tahtnud naist suudelda. Ometi pöördus ta kõrvale ja oletas, et ka tütar seda teeb — nagu tegigi.

Kui Hongisto ülakorrusele läks, ei mõelnud ta enam oma esiktütrele. Ta tahtis kirja lõpuni lugeda.

«Nagu sina, olen ka mina abielus olnud. Hiljaaegu pidasin tütre pulmi, ja ma olen kuulnud, et sinugi tütar on väga ilus. Nii et pane aga mehele. Meie ei saanud teineteist, sest sinust polnud meest mind ära võtma. Palusin sind tookord varakevadisel õhtul siin Lepaa katuseharjal, et sa ei laseks mul kukkuda. Ma küll ei kukkunud, kuid sinu teene see vististi suurt ei olnud. Ma kirjutan hirmus segaselt ja kobavalt, aga ma olen

ju naine — ikka veel. Ma ei unusta iialgi seda lihavõttevaheaega. Sa sosistasid üleeile õhtul mulle kõrva midagi minu tolleaegsest sametpalitust. Kui nüüd õieti järele mõtlen, siis arvan, et pean seda sosistamist sinu parimaks mehelikkuseavalduseks, mis mulle osaks saanud. Aitäh, et tulid.

Tahaksin ja ühtlasi ei tahaks puudutada seda augustiööd, millal kuu paistis, nii nagu tol aprilliöölgi, aga siis pilve alla läks. Selles oli vist küll midagi sümboolset. Aprilliöö oli puhas, hele ja ilus. Ma võtsin selle kuulsa sametpalitu õlgade ümber, kuna alumisel korrusel ümber uidates tundsin kergeid külmavärinaid. Siis läksin trepist üles ja jäin meie paadivalgmat vaatama. Sa küll tulid — aga olid väga saamatu, vaene poisu. Omast kohast sa meeldisid mulle, aga võib-olla oleksid meeldinud veel rohkem, kui oleksid talitanud vähe teisiti. Andesta, kui see kõik siin natuke segane on. Ma kirjutan seda niisugustes tingimustes, et see õieti ei saagi olla selgem.

Nagu öeldud, lähevad meie teed nüüd lõplikult lahku. Ära enam Lepaasse helista ja ära tule ka ise siia. Tõsi küll, öeldakse, et pole kahte kolmandata, kuid siin ei pea see paika. Surm — andesta, et järjest vihjan tollele külmale mõistele. Aga see on ju ainus, milles me elavad kindlad oleme.

Ma olen neil tundidel, mis olen elanud pärast sinu lahkumist, mõtelnud ka sellele. Olen kaalunud küsimust, et kui ma ise endalt elu võtaksin, kas ma teeksin sellega sulle ülekohut. Võib ju olla, et viiksin endaga kaasa midagi, mis kuulub ka sinule. Kuid seda vist oleksin ma ära teeninud.

Ma ei tea, millest see tuleb, kuid lapsepõlvest peale on mind kuidagi eriliselt vapustanud, kui õhtul istun ja näen kusagil inimelamu ust kinni tõmmatavat. Kui jaks kandma hakkas, ronisin alati siin Lepaas katuseharjale ja jälgisin sealt, kuidas minu «kubermangu» saunatarede uksed klõmatasid ja pärast klõmatust vaikus tanumaile laskus. Praegu on juba üsna hiline õhtu. Mul on lõpmatu ihk jätkata kirja, ma ei tahaks kuidagi katkestada seda viimast kontakti sinuga.

Nüüd siiski jumalaga, Martti. Küllap vist juba ütle-

sin, et sind armastasin. Kuna see siin on kirjutatud sõna ja jääb seega järele — loodetavasti sa ei põleta seda — pean ma veel lisama mõne sõna. Ma austan oma kadunud mehe mälestust. Ta oli alati minu vastu rüütellik, ja ma ei varjanud tema eest suhteid sinuga. Nii et kui seda kirja mõni külm, võõras hing kunagi loeb, leian, et olen päästnud meie kõigi kolme au.

Jumalaga nüüd, Martti. Eeldan, et oled juba kodus, abikaasa juures. Seepärast adresseerin kirja sinna. Ma ei oota sellele mingit vastust. Nagu ütlesin, kaon ma nüüd sinu elust. Mitte kaua tagasi sosistasid sa mulle kõrva, et mina olen teinud sinust selle, mis sa oled. Ma arvan, et üks teine naine mängib selles veel suuremat osa. Kui sa ei suuda teda armastada, nagu mees peab oma naist armastama, siis püüa tema vastu vähemalt rüütellik olla — niipalju kui sa seda oskad. Ära nõua temalt liiga palju, vaid pea ikka meeles, millise saatuse osaliseks ta on saanud. Ja pea meeles ka juhul, kui sa enesekindlalt kavatsed hakata põhjama omaenese saatust, et sind kord on armastanud — andesta, et ütlen seda ise — naine, kes sinu enda kinnituste kohaselt ikka veel on ilus. Ja kes nüüd siis — seitsmendat korda öeldud — lõplikult kaob sinu elust.

Jää nüüd ilusti koju ja tee oma tööd, mille tarvis sa minu arust oled saanud oma ande üleliia kergesti. Praegusel ajal rahvas vajab sind. Viimaseks märgiks minu poolehoiust olgu, et kirjutan siia alla

Anna.»

Martti Hongisto seisis jälle sama akna all, kust ta oli teele asunud tookord, kui varane piimavedaja teda väravas oli näinud ja ta kuidagiviisi oli pääsenud kimbatusest, pärides, kas puksiirlaev peaks sõitjaid peale võtma. Oli võtnud — tema ja tekimadruse naise, kes läks Tamperesse lõikusele. Martti Hongisto tundis äkki soovi teada saada, kuidas lõikus õnnestus. Ta mõtles minna otsejoones alla, et üles otsida Hagar, kes seda kindlasti teadis. Või kui Hagar ei tea, siis teab arvatavasti naine.

Aga nüüd tõusis ka päike — too maakera eluandja, ilma milleta midagi ei ole ega kedagi ei ela. Põldudelt oli hein juba koristatud, siin-seal seisid rukkihakid reas. Järv lainetas tasa. Inimese töö tulemused hakka-

sid igal pool silma. Ta oli teinud heina, et sellega sööta oma loomi. Ta oli külvanud ja lõiganud rukist, et sellega toita ennast ja oma lapsi. Järvest püüdis ta kala. Kõik see oli neile lihtsatele, vähenõudlikele, sirgjoonelistele inimestele nii selge, et nad selle üle iialgi pead ei murdnud.

Martti Hongisto teadis kindlalt, mis teda tänasel päeval ees ootab. Tema naine peab lõpuks ärkama, niisamuti tema lapsed, vanim neist võis ehk praegugi üleval olla. Ta teadis ka, et ükski asi sel päeval ei kujune teisemaks, kui see oli nädal tagasi. Ta teadis ka, et ta ise ei ole suuteline olema rohkemat, kui ta oli olnud siit toona minekule asudes.

Ta vaatas veel kord päikese poole, enne kui alla läks — veel võis päikesele silma vaadata. Päeva edasi nihkudes seda enam ei või. Martti Hongisto mäletas ühe suure luuletaja sõnu, et kui inimese nägemiselund ei oleks ümmargune, ei tajuks ta eales päikese ümarust.

Kui Veikko Sarasuo Hongistost lõpuks oma korterisse jõudis, sai ta peagi teada, mis Roimalas oli sündinud, ja ka kutse minna surmajuhtumit ja selle põhjust kindlaks tegema. Laip lamas alles põrandal, aga õde Helmi oli asetanud ta selili, pühkinud jalad verest puhtaks ja põrandalt klaasikillud ja vere- ning konjakiplekid ära. Kirikukellad lõid jälle — sedapuhku kauge metsakolka surnule, ehkki Roimala rahva kõrvus sisaldas nende kumin nagu midagi muudki. Iseäralikult ülev-sünge tundus sel pühapäevahommikul ka Roimala suurtsugu kuke kirglik kiremine. Peremees oli seda kukke, Jeremiast, suuresti au sees pidanud ja oli vahel sõpradega naljaviluks söötnud talle alkoholis leotatud saiatükikesi.

Veikko täitis oma ametikohustused heas vastastikuses arusaamises õde Helmiga ja väheste sõnadega. Ka teenijasväge oli juba tuppa kogunenud — imelik nähtus seegi — neid polnud iial seal üheaegselt nii palju koos olnud. Ka virtin oli koju tulnud ja poristas Sarasuole rämedal häälel — et kuidas asjast prouale Hongistosse kõige paremini teadust anda. Doktor ütles, et ta sõidab

nüüd kohe sinna, aga ta oleks igatahes tänulik, kui tal ei tarvitseks esimesena surmasõnumit viia. Virtin lubas helistada — kui praegusel kirikuajal juhtub ühendust saama.

Kui Veikko Hongistosse jõudis, märkas ta kohe, et teade oli juba päral. Maire oli esiotsa läinud kuidagi peast segi, käppinud last, nagu tahtnuks sellega midagi meeletut ette võtta. Laimi oli sunnitud talt lapse ära kiskuma, mispeale Maire jooksis ummisjalu ülakorrusele maja ainsasse puhkeruumi, mida nimetati salongiks ja mille puhtust ja korda Laimi Hongisto hoidis nagu silmatera; seal ei võinud õieti istuda ega astuda, ilma et ta poleks märkust teinud. Pika sohva siidkate oli tõepoolest nagu eile ostetud.

Nüüd sai see mõne minutiga rohkem kannatada kui enne tervete aastate jooksul. Miskipärast sööstis Maire sohvale, surus pea vastu siidi ja valas sinna ohtrasti soolaseid pisaraid. Samal ajal haardus ta võõrastaval moel sellesse sõrmedega, just nagu püüaks ta seda peent pealisriiet lahti rebida. Laimi Hongisto nägi tagajärgi õige pea, ja ta ei võinud sinna midagi parata, et niisugune majanduslik tähelepanek kohatule ajale vaatamata tekitas tema hinges mõru vastumeelsust. Ka siis veel, kui vend oli juba maamullas ja vennanaine lapsega oma teed läinud, Laimi peaaegu nuttis, nähes neid väikesi, ent lootusetuid lohke oma armsaima mööblitüki katteriides.

Martti oli oma tuppa kuulnud Maire meeleheitepurset ja ilmus esimesena Maire juurde. Ta lähenes vaiksete sammudega ja pani käed noore naise vappuvatele õlgadele.

«Rahune, kulla Maire, sa ei ole üksi, ei oma saatuse käes ega ka muidu.»

Võib-olla oli vapustus Maire kõrvakuulmist veel rohkem tõntsistanud, kui see tavaliselt oli, nii et ta arvas Marttit rääkivat midagi hoopis muud. Tema nutt ägenes taas ja sohvasse vajutatud näo suunast kostis kirglikku muminat.

«Last ma ära ei anna — mul on tema peale õigus — teda ei tohi minu käest röövida.» Viimased sõnad kõrgenesid üha kiledamaks.

Ta oli väga lihtsameelne, see vaene Maire. Tema rahulik, selge pilk ja uje ilu tingisid, et seda lihtsameelsust ei pandud tavalises olukorras tähele. Taolised ütlused olid kummalised tema suus. Ilmselt tuikas ta ajus praegu mõte, et kui Jalmari ta Helsingist lihtsalt niisama tõi ja ta pärast poja sünnitas, siis kuulub poeg Roimalale, tema ise aga võib minna, kust tulnud.

Veikko Sarasuo tuli ühes Laimi ja Hagariga ülakorrusele; nad tundusid hallis enne aru pidavat, kuhu tuppa minna, kuna kõik uksed olid juhtumisi kinni. Varsti tabas Laimi kõrv siiski õige ukse ja ta astus ees sesse saalitaolisse ruumi. Kui ta nägi Marttit sohva juures seismas, käsi Maire õlal, ei saanud ta hoiduda kergest ebameeldivast värinast. Ta ütles tõsiselt:

«Ei see nutmine ja lohutamine aita siin midagi, keegi peab minema korraldama ja toimetama. Küll sa seda vist isegi mõistad.»

Maire ajas end äkitselt üles, ei jäänud istumagi, vaid tahtis kuhugi tormata ja kisendas:

«Mina ei lähe enam Roimalasse, ei lähe, ei lähe — ja ma ei anna poega ära — teda ei tohi minu käest ära võtta, ei tohi.»

Laimi Hongisto ümatas veidi üleolevalt ja vaatas Sarasuo poole, kelle näol oli ängistatud ilme. Ta silmitses Mairet, kelle käitumine näis teda pigem huvitavat kui hämmastavat.

«Ehk on kõige parem, kui Maire-proua puhkab veel siin Hongistos. Esialgu ei saa ta seal midagi ära teha. Ja see on parem ka väikesele Viljole. Küll õde Helmi toimetab seal majapidajanna abil kõik kõige paremasse korda.»

«Keegi peab ikka minema. Kui sina ei lähe, siis lähen mina. Ega talu saa sedamoodi võhivõõraste hooleks jätta.» Laimi ei vaadanud kellelegi otsa, kui ta nõnda ütles.

«Ma lähen siit tänapäev minema ja võtan lapse ühes — siia ma ei jää — te olete alailma mind närinud — terve suguselts — ja kas ma olen istunud või astunud, rääkinud või olnud vait — ikka on teil ütlemist. Mul peab olema õigus ära minna, mind ei saa siin vangis hoida.»

«Keegi ei hoiagi sind vangis, aga sa oled siiski onu naine,» ütles Hagar.

«Ta tõi mind ja võttis ja tegi mis tahtis; mis mina mõistsin ... Ja mis ma kannatama olen pidanud ... Aga õigust peab minulgi olema ... ja ei palu midagi muud kui luba lahkuda.»

«Armas Maire, sina ei saa sinna midagi parata, et sinu poeg on Roimala talu pärija.»

Seda öeldes oli Marttil küll meeles, et Laimi oli lugematuid kordi avaldanud pahameelt selle üle, kui sõna «armas» niisugusel puhul kasutatakse. Marttil oli see meeles — ja see andis tema hoiakule kerge üleolekuvarjundi. Hagar ütles asjalikult:

«Jah, niipalju kui mina aru saan, peab keegi hoolitsema vormiliste külgede täitmise eest. Võib-olla sina, Veikko, oled emale abiks, sul ei ole täna ju ametlikku vastuvõttu. Meist teistest pole selleks vist asja.»

Teenijatüdruk tõi süles pisikese Viljo kohale. Laps karjus, nagu see karjub tühja kõhuga. Kuuldes ja nähes last, läks Maire olek äkki teiseks. Tema põletikulised silmad naeratasid, ta lükkas pisaratest niiske kuldse juuksesalgu kõrva taha ja ruttas last sülle võtma.

«Kas niisuguses olukorras on kohane imetada?» küsis Laimi Veikko poole pöördudes. See lõi kergelt käega ja hakkas ema ja last hellalt Martti tuppa talutama. Kui ta sealt tagasi tuli, kordas ta Laimile ja Hagarile:

«Minu meelest on küll kõige targem teha nii, nagu ütlesin. Tema kohalolekust ei tuleks praegu muud kui ainult tüli nii teistele kui iseendale. Kas tema juures on ka enne märgatud selliseid ägedushooge?»

«Tema juures pole suurt midagi märgatud,» ütles Laimi ja vahtis endiselt mujale.

«Ega vist,» ütles Martti, «aga tema ise on küll tahestahtmata pidanud üht kui teist märkama.»

«Jah, võib-olla sinu tahtel,» ütles Laimi selle peale iroonilise mahedusega, mille ta tõtt-öelda oli alles mehe käest ära õppinud.

Hagar adus kõike läbi ja lõhki. Ta pöördus kõrvale, et varjata tüdinud vastumeelsuseilmet, mida ta tundis näole tükkivat. Kogu see äsjane piinas tema noort hinge oma igavese korduvusega. Kustki õige sügavalt tuli tuk-

satus, mis tahtis nutma ajada. Kuid pisarad olid võõrad sellele põlvkonnale, kelle esindaja ta oli. Mingi paatunud trotsiga keeras ta ümber ja väljus toast.

Hagari isa, kes oli sündinud eelmise sajandi viimase kümnendi vahetusel, punetas näost kergelt, aga samal ajal laotus ta näole vaikne naeratus. Tema kehahoiak oli säärane, nagu oleks ta rääkides iga natukese aja tagant pisukese kummarduse teinud.

«Jaa, niipalju kui ma kõigest võin tähele panna, jah, seda et — vähemalt esialgu ei vajata mind seoses nende sündmustega. Minul ei ole sõnaõigust mujal kui siin majas ja seegi on rohkem de jure kui de facto. Niisiis palun sind, mu noor veli, teha mis suudad nende kolme erineva naise heaks — või proua Hongisto ei vajagi arvatavasti mingit heakstegijat, aga kui saad teha, mida ta palub, siis oleksin sulle tänulik.»

«Küll mina hoolitsen ise oma abiliste eest,» tähendas Laimi.

«Mina jälle olen pisut väsinud, ja lähen silmapilguks selle truu hoole alla, kes mulle pärast ema surma üksinda esindab seda, kes mult midagi ei nõua, aga on valmis kõik andma. Loodetavasti tohin pisi-Arvi kaasa võtta.»

«Pisikesed poisid on õngitsemas,» ütles selle peale teenijatüdruk, kes uuesti oli tuppa ilmunud, ilmselt proua käsul kohvilauda katma.

Üpris peen huumorivarjund lisandus Hongisto muhelusele, kui ta endist viisi jätkates ütles:

«Oo — tähendab täielik üksindus. Noh, teed ei ole mulle võõrad ega ka neid mööda liikuvad inimesed, kui neid üldse säärasel nädalatunnil liikvel on. Ma ei jää kuigi kauaks ära.»

Siinkohal Hongisto tõepoolest kummardas kergelt. See polnud pilklikult ülespuhutud kummardus, vaid see käis instinktiivselt tema kõnepruugiga kaasa.

Halli viiv uks oli teenijatüdruku järel lahti jäänud. Hagar seisis seal akna all ja vahtis välja. Ta oli kuulnud isa sõnu ja tajus suurepäraselt tema hingeseisundit. Kui isa oli temast möödumas, pöördus ta pooleldi ümber ja ütles asjaliku rahuga:

«Kas sa kohvi ei joo, enne kui lähed?»

«Aitüma pealegi. Kui vaatad, et mul tagasi tulles tassike järel on, olen sulle väga tänulik.»

Isa peahoiak oli pisut erinev tavalisest. Kui ta seisatas ja oma vanemale tütrele sooja pilgu heitis, ei mõtelnud too isale, vaid piltidelt tuntud avalikule tegelasele. Isa võttis tal tarmukalt käest kinni ja ütles endisel toonil:

«Aitüma pealegi, Hagar, aitüma.»

Isa tõstis käe, nagu oleks ta tahtnud ülemeelikult au anda. Siis läks isa trepist alla; tütar nägi ülalt tema tuttavaid õlgu, kukalt, kõrvu ja kohevaid juukseid, milles oli aimuse võrra halli. Niimoodi ülalt vaadates oli juuste tihedus pealael ehk natu-natukene hõrenenudki.

Noores terves ajus seisab kujutelmade liikumine peaaegu väljaspool aega, kuna neid ei vormita sõnades. Hagar ja Martti olid sageli vestelnud «tänapäeva noorsoost» ja selle «vaadetest». Isa süüdistas aja avalikku arvamust jultumuses ja kuulutas, et tema suurimaks rõõmuks on koht kätte näidata nendele, kes arvavad ühe või teise midagi olevat, näidata, et nad on naeruväärsed narrid, mille peale tütar seletas, et «meie, noor põlvkond, kingime teile heameelega pehkimiserahu». Tütar silmitses nüüd isa pead selle aja jooksul, mis jalad neid viitteist sammu alla astusid. Tal mõlkus meeles see, mis ta kirjast oli aimanud, tal mõlkus meeles paljupalju muud oma lühikeselt eluteelt, ja kõige selle koondandmestik otsekui nõudis nüüd sissepääsu tema teadvusse. Ta teadis, kui nõrk see mees võis olla — mees, kelle sulejooksu tuhanded imetlesid ja üpris paljud ka kartsid. Teda oli palju kordi ärritanud, lausa raevu ajanud too isa «nihilism», nagu ta seda nimetas. Kuid säärane raevumine sisaldab teisest küljest järeleandmist . . . Sel hetkel ei saanud Hagar tagasi tõrjuda väikest poolehoiutuksatust, väikest imetluse- ja lugupidamisevirvet selle mehe, oma isa vastu, keda ta väga hästi teadis — tolle «vanaaegse» — südamepõhjast oma lapsi armastavat — ja oma naistki — seda naist seal — niipaljukest kui temasse võis armastust mahutada. Ta mäletas, kui uhke oli isa alati olnud ema üldtunnustatud ilu üle, kui nad koos, peoriided seljas, olid kuhugi minekul. Isa oli suudelnud ema, pilgutanud ümberseisvatele lastele

silma ja vibutanud kokkupandud chapeau claque'i ema selja taga — kuni Arvi selle ära tõmbas ja uuesti lahti klõpsutas — ja kuni ema teenijale hüüdis:

«Vaata nüüd selle ja selle järele, et see jälle ei oleks nii ja nii.»

Seal läks too mees — too, kes kunagi oli end ülemäära purju joonud ja siis nutnud ning rääkinud hommikuni välja. Hagar ei mõtelnud midagi sõnades, kuid ta oleks võinud öelda, et too mees, kes alumise halli varnast võttis oma kaabu ja kepi, oli — oli ühel ärritaval kombel talle väga lähedane ... Seal oli Veikko, kes ikka veel tasakesi emaga kõneles. Kuid mis on Veikko? ...

Hagar vaatas isa tuppa, kus voodi oli päevaks üles tehtud, ja selle peal Maire, silmad suletud, laps rinnal. Mõlemal väike väsimusejärgne, kõike muud unustav puhkus. Siis läks Hagar salongi, kus tema sisemaailm peagi kohanes ema ja Veikko asjalikku, liigseid sõnu vältiva arupidamise ja kõnelusega.

Pärast seda pühapäevahommikut ei tekkinud nende inimeste elus — seoses teatud asjadega — enam säärast pinget, kui oli valitsenud neil lõikuskuu viimastel päevadel. Nende elu: ühtedel tõusis, teistel langes — ja mõnedel püsis sealsamas, kust õieti polnud ei tõusu ega langust, niikaua kui nad täiesti teadlike inimestena elasid.

Martti Hongisto uitas kogu pühapäevase päeva üksipäini ringi. Esiti käis ta kõrvenurgamail ja kõneles seal heade tagasihoidlike inimestega, kelle kogemuste ja saavutuste kõrval ta tajus nii lohutavana omaenda elukeerdude tühisust — rääkides vahel sellest, nimetas ta seda saksikuks ... Väike, väike — igatahes mitte midagi «suuremat» oli kõik sauniku ja tema naise elukäigu kõrval ... Ta jalutas kaskederohkele neemele küttepuuvalgmasse, kus nüüdki seisis laev ja läheduses mõned jõude mehed. Ka tuttav tekimadrus oli seal, tublil hämelasenäol sama aval, otsekohene ilme, mis toonagi.

«Kuidas Saimal ka läks?» küsis Hongisto. Ta ei kasutanud naise eesnime mitte üleoleku mõttes, vaid täieliku võrdväärsuse vaimus.

«Lõikus läks küll hästi, aga seal on veel ühte kui teist.

Ma ei tea, ei mõista õieti, kuidas tihkaks sinna helistada ...»

«Tulge meile, küll mina helistan.»

Naisega oli kõik hästi. Teenija teatas, et proua ja preili läksid koos tohtriga kiriku juurde. Ka lastest polnud kedagi kodus. Väikemehed paistsid naljakalt liikumatuina istuvat paadis kõrkjastiku serval. Hongisto tegi kindlaks, et kiri oli taskus, ja seadis siis sammud teises suunas. Ta püüdis leida teatud kohta, kus oleks täielik rahu.

Roimalas ajasid Laimi ja Veikko halastajaõe Helmi abil kõik joonde. Pühapäevale vaatamata oskasid nad nõutada soliidse tammekirstu ja viisid surnu kalmistu kabeli keldrisse; palav aeg nõudis kiirustamist. Veikko Sarasuo saatis ema ja tütre koju tagasi ja jäi veelgi viivuks nende seltsi. Maire oli tõusnud ja läinud lapsega alla randa.

Muidu jäi Maire Roimala oma otsuse juurde ja temaga polnud midagi ette võtta. Ta keeldus isegi mehe matusele tulemast. Viimased Jalmari surmale eelnenud sündmused ulatusid kõigest hoolimata selle kehva kuulmisega inimese kõrvu. Keelatud teed käiv inimene jätab enamasti asitõendid sinna, kus ta seda «keelatut» sooritas. Roimala magamistoast oli leitud üksik must sõrmkinnas ja voodist mõned juukseklambrid. Karjatüdrukud olid asjaga kursis — ja ammuks siis etendus loomaarsti õuel sinnapaika jäi.

Esmaspäeva hommikul istus Maire, poeg süles, liinibussis, mis läks Tamperesse. Ta keeldus vastu võtmast rohkem raha, kui mis tal juhuslikult käekotis oli ja millega ta kindlalt teadis Helsingisse jõudvat. Üks ja teine püüdis, siiralt südamlikust uudishimust üles köetud, talle osavõtlikult läheneda, kuid Maire vastas ka otsesele küsimusele vaid lapselikult leebe pilguga. Imetleti poja und, muud ei osatud. Keegi oli isegi nii nurjatu, et päris, kuidas Roimalas nüüd asjad on korraldatud — arvates seeläbi õigegi südamliku teoga hakkama saavat.

Ses suhtes oli küll raskusi olnud. Maire ei tahtnud üldse tegemist teha millegagi, mis Roimalasse puutus. Ta pidi peaaegu uuesti langema samasse seisundisse nagu pühapäeval. Alles Martti, kui see lõpuks oma rän-

nakult kõrvenurka tagasi oli tulnud, suutis selle lihtsameelse naise uskuma panna, et tuleb vähemalt jätta volikiri asjade ajamiseks, kui ta ise ilmtingimata tahab kõrvale jääda. Maire kuulas nagu mingit arusaamatut ettekannet, kui Martti talle kinnitas, et suur Roimala talu jääb täiesti võlavabana ja ilma mingi koormiseta Viljo omandiks. On ainult volikirja vaja. Või õigemini Maire allkirja sellele.

Maire usaldas Marttit — ja kirjutas oma nime alla. Ka suudeti teda keelitada, et ta hauale tuleb. Laimi Hongisto muutus koguni tundeliseks ja rääkis surma lepitavast tähendusest — toonitades kogu aeg Maire tänamatust Jalmari vastu, kes ometi jättis tema, täitsa tundmatu Helsingi tüdruku lapsele ühe suurima talukoha terves kihelkonnas.

«Mina olen igatahes rahul, et ma nii tuntud ei ole — kui sina,» suutis Maire öelda. Siis ütles Martti:

«Sinul, Maire, ei maksa midagi võõristada ega häbeneda. Aga kui jääd hauale tulemata, äratab see tähelepanu, mis ka sinu suhtes pole sugugi kasulik.» — Maire silmitses oma tumedat kleiti, mille Laimi oli talle kuidagiviisi selga sokutanud, ega lausunud enam midagi.

Matmine leidis aset järgmisel laupäeval ja Maire oli haual. Teda nähti nutvat, aga mingeid tröösti sõnu ei paistnud ta tajuvat; ta ei tõstnud pilku isegi vaimulikule, kui see teda kätles. Roimalasse ei nõustunud ta minema, seal pidi Laimi perenaiseametit pidama ja seletama vennanaise eemalejäämist: vaeseke on nii vapustatud ja pealegi on tal see maimuke, keda ta ei nõustunud siia tooma ega ka pikemaks ajaks temast lahkuma. Maire on veel nii lapselik . . .

«Jah, see on kurb küll — nüüd esihakatuses,» ütles selle peale naabritalu perenaine ja vaatas samal ajal Martti poole, kelle lõuapära natuke loksatas.

Sõitnud surnuaialt Hongisto suvilasse ja pannud seal lapse rinnale imema, tundis Maire, too «täitsa tundmatu», pika-pika aja tagant kogu pinget langevat ja otsekui voolamisi asemele saabuvat rahu ning vabanemist, mis on kõige kallihinnalisem kõigist inimtunnetest. Martti kiiktool oli tühi, sedapuhku oli Maire sinna istunud ja jäi sinna hulgaks ajaks veel pärast sedagi, kui

laps oli juba söömise lõpetanud. Ta tegi sõnatut kokkuvõtet oma nappidest läbielamustest paari viimase aasta kestel. Sügavaim oli tunne, nagu oleks ta nüüd hea eduga läbi teinud mingi kooli, kuhu teda oli pandud. Tundus, otsekui oleks mingi nähtamatu jälginud teda helge, heakskiitva pilguga. Lapsepõlvest saadik oli tal ikka vahetevahel selliseid olukordi, kus too tundmatu pilk talle armastusega naeratas — nii nagu õpetaja, andes heale õpilasele kätte tunnistust.

Pühapäeval sõitis ta Helsingisse, ja teda ei nähtud siinmail enne, kui ehk pikkade aegade järel, kui paljud asjad olid juba ununenud või saanud inimeste mälus teise värvingu.

Roimala matustel pakuti ainult karastusjooke — kuna olukord seda nüüd tingis. Kihelkonna põliskohaomanikud, kes olid tallu sisse astunud, tundsid teatavat, isemoodi alandavat kõledust. Ei olnud ju Jalmari, veel vähem tema lesk ja poeg, õigest talupojatüvest. Kõige vanemad mehed mäletasid hästi, kuidas oli peetud Aliina, Jalmari esimese naise ja talu viimase õige omaniku isa matuseid. Nende kohta võis veel pruukida kohapealset igivana ütlemisviisi, et need olid «joodud». Vanad talupoeglikud perekonnapeod kujunesid lõpuks alati ühesuguseks, oli siis algpõhjus mis tahes. Matustel, tõsi, ei tantsitud, aga jootude teisel päeval ei suutnud noorsugu selgi puhul ohjeldada oma loomupärast kalduvust naerule ja trallile.

Roimala peietel kestis koosviibimine ainult paar-kolm tundi. Seal pakuti kohvi — küll õige mitmesuguste leibade kõrvale — ja siis mingisugust heledat vedelikku, mida nimetati veiniks. See ehk ajas ihu natuke soojaks, aga ei olnud ligilähedaltki maaõlle vääriline. Laimi Hongisto tähendas oma söakal viisil, et vägijoogid ei kõlba tema arust üldse perekondlikule kokkutulekule — kõige vähem praegusel juhul. Need, kellele ta need sõnad pillas, mühatasid ebamääraselt.

Hongisto abielupaar sõitis üheskoos koju, vana tuttav sohver oli neile järele tulnud. Martti oli üsna lõbusas tujus, just nagu oleks juhtum temalegi mingisugust vabanemist tähendanud. Ta rääkis sohvriga ühtejärge —

mitte millestki, mis oleks puudutanud tänase päeva sündmusi ja tuleviku oletusi, vaid kõigest sellest, mida tema alati terane silm nägi kahel pool teed. Ta kiitis nüüd kättejõudvat aastaaega, millele kõik luuletajad tahavad vajutada surmapitseri, kuna nad ei tunne, mis elu sügisel sisaldab. Autojuht oli tema vana targutuskaaslane, kelle selg ja mütsitagune tundusid ka oma liikumatuses ilmutavat, et eesistmel taibatakse ja tunnistatakse õigeks.

«Läheksin hea meelega veel täna sinna vaatetorni, aga seal on vist praegusel kellaajal oht sattuda mõne hingeldava vanaonu teejuhiks. Mis ajal päike praegu tõuseb?»

«Nii natuke enne viit,» kostis sohvrimütsi alt.

«Kas peab aga jälle minema?» Need olid Laimi esimesed sõnad kogu tagasisõidu ajal.

«Inimene peab alati kuhugi minema,» ütles Martti selle peale.

«Ka mina mõtlen siit ükskord minema minna.»

«Sina oled omal ajal küllalt läinud, kullake — aga sellest hoolimata tere tulemast vaatetorni. Tõsi, olen seal parema meelega üksi, aga üksiolekus võin kindel olla alles päikesetõusu ajal.»

«On see vaatetorn õige siin- või sealpool Tamperet?»

Nõnda nad elutsesid — ei elu ega surm toonud sellesse muudatust. Martti oli nädalapäevad mõlgutanud mõtteid ühe kui teise sellise asja üle, millest ta iial ei kavatsenud kirjutada. Nii nagu ennevanasti koolipoisina, oli ta vahetevahel otsinud endale kindla paiga ja võtnud taskust Anna kirja. Koolipõlves oli see olnud vaid piltpostkaart, mille süütuist sõnadest võis palju rohkem välja lugeda, kui vormiline sisu ütles. Nüüd oli kiri, mitu lehekülge pikk, täis ilusat käekirja. Ja sõnu, mida isegi arukaotanud nooruki kujutluses ei tarvitsenud enam täiendada. Kõik rullus ilusasti lahti, elu tasus ja tasuski elamist.

Laimi Hongisto mõtete peamiseks sisuks polnud sugugi mitte tema mees, kui ta ka juhtumisi sattus harjumuspäraselt midagi selles suunas ütlema. Ta tuli ikkagi venna matuselt, mistõttu on päris loomulik, et ta mõtetega tegelikult veel nende asjade juures viibis. Ei

maksa teda süüdistada, kui ta mõte lähtus niisuguselt seisukohalt, et kui Mairet ja tema poega poleks olemas... Neid oli olnud vaid kaks last, tema oli Jalmari ainus õde — olid õde-venda... Aga mis oleks sellest kujutletud juhust järgnenud? Roimala tema oma — ja ka Martti oma... Martti elevuses, kui ta sohvriga jutles, andis jälle tunda too miski, mida tema, Laimi, omalt poolt heaks ei kiitnud, aga mis mingil moel teda ärritavalt veetles. Need sõnad, mis ta ennist ütles «minemisest» ja «vaatetornist siin- või sealpool Tamperet», need olid vaikseks järeleandmiseks tollele Martti omadusele.

Kui nad koju jõudsid, oli Laimi vennanaise vastu imesõbralik. Ta päris, kuidas Roimala noorperemees siin on elanud — isa pandi hauda, aga poeg jäi järele, ja temast tuleb üks õige musterperemees. Tema ei unusta oma vana tädigi, kelle nii paljud sellessinases maailmas on unustanud.

Veikko Sarasuo lähetus kestis augusti lõpuni. Oma noorusele vaatamata võitis ta üldise usalduse ja lugupidamise, ja kuna alalise jaoskonnaarsti haigus oli parandamatu iseloomuga, hakati avalikult rääkima, et sellest noormehest saab veel hea järglane. Üks kõnev punkt asjas küll oli: tema usin ja varjamatu läbikäimine Hagar Hongistoga. Kihelkonna peale oli teisigi kihlusseas, koolitatud neidusid, kelle emad vaatasid vaenulikult tollele pisut uhke vaimuga «suvilaplikale» — nõnda nad ütlesid, tahtes sellega vihjata tolle perekonna ainelisele kergekaalulisusele. Aga siis leidsid teraseмapilgulised, et noorte vahele oli nii Roimala matuste paiku midagi tulnud. Sarasuo käis küll Hongistos, aga neil käikudel oli kuidagi teine värving, need olid vaid säärased tutvuskäigud — ja jaolt ka haigekülastused. Laimi Hongisto üldine tervislik seisund ei olnud suve lõpul just päris rahuldav, ja et Sarasuo visiidid teda ilmselt värskendasid, palus Hongisto nelja silma all, et Veikko majja nii tihti sisse astuks kui võimalik. Aga nüüd juhtus üsna sageli, et Hagarit polnud kodus — ja küll niisugust asja juba tähele pannakse. Hagar jäi ära ühelt tähtsalt peoõhtultki, kus Sarasuod nähti erapooletult tantsivat kihelkonna teiste neidudega.

«Ta on nii armastusväärne mees, küll me ta ükskord veel jäädavalt siia saame.»

Tõsi küll, siis ühel soojal õhtul nähti Hagarit, lopsakas juuksepahmas ja hästihooldatud profiil tohtri kõrval auto esiistmel, läbi kirikuküla kihutavat. Nii et — Veikko Sarasuo koha pealt näisid lood veel ettenägematud olevat. Nii nagu noorusele ongi kohane.

Martti Hongisto elas pisitasa jälle endisesse elujärge sisse. Anna kiri kulus paljust lugemisest hatuseks, aga ikka veel suutsid mõned laused selles anda Marttile tuge tema uues eluhoiakus — kui ta nüüd, keskea lõpul, üritas ära õppida seda rasket kunsti: mitte midagi nõuda kelleltki teiselt kui ainult iseendalt. Anna juhtnööri kohaselt ei otsinud ta teda enam üles, ka ei kirjutanud. Tal polnud isegi Anna pilti. Laimi oli nende abielu hakul hävitanud kõik naiste pildid, mis Marttil olid. See oli võinud sündida seda kergemini, et Martti neil aegadel ei kuulnud ega näinud ega mõtelnud muule kui Laimile. Alles nüüd jäi ta piltide kadumise üle mõlgutama.

Septembri lõpul seisis lehtedes Anna surmakuulutus — ja varsti pärast seda sai Martti leinarandilise matusekutse. Laimi nägi seda ja tegi sel puhul veidi ebaõnnestunud märkuse, et kiri on adresseeritud ainult mehele.

«Sina minu teada ei tundnud kadunut — ja ma poleks oletanud, et sul tema vastu on nii suur huvi.»

Seda öeldes vaatas Martti mujale. Edasi oskas Laimi suu pidada, Martti pani seda tähele. Ometi ei tasunud mõteldagi, et ta matusele läheb. Kaastundeavalduseks tellis ta lillekimbu — täiesti kalgisüdameliselt tegi ta seda telefoni teel, Laimi võis ise pealt kuulda. Laimi kuulaski — ja tegi tagantjärele märkuse sõnastuse kohta — «oleksid võinud panna nii ja nii». Säärasel puhul ei jätnud Laimi iial mainimata laste arvu. Teine niisama kindel nähtus seesuguses seoses oli tema hääle inisev toon. Aga seda ta ei teinud järelekaalutult, see tuli iseenesest.

Ühe asja viis Martti siiski läbi täies vaikuses ja vähemalt püüdis lõpetada Laimile märkamatult. Ta kirjutas

Anna pojale, kellest ta arvas, et see on selle aja peale juba sõjakooli aspirandiks saanud. Martti kirjutas, ja kui ta oli kirjaga valmis jõudnud, läks ta, kepp käes, jalutuskäigule ja pani selle teel posti. On väga võimalik, et Laimi ei saanud teada sellest kirjast — vähemalt selle sisu mitte.

«— — — Kuna ma sinu ema varasest noorusest peale sinatasin, siis sinatan siinkohal ka tema poega, ehkki Lepaas, pulmade järeltrallis jäi ettepanek selleks vististi tegemata. Pühendasin tookord rohkem tähelepanu hurmavale memmele, kes nüüd seega siis on lahkunud.

Minu tähelepanekute põhjal oled sa rikkumata ja vahva noormees ja niisugusele ei ole midagi vastumeelsemat kui sentimentaalsus — väljaspool omaenda hinge. Tänan sind siiski ilusa laulu eest — ja sinu sõpra saatemuusika eest — mis te esitasite just enne ärasõitu. Nägin väga hästi sinu salajasi pilke teatud suunas kuulajate hulgas. Kadestasin sind sel hetkel — ja kartsin sinu nimel. Kui paljudele ohtudele allub säärane noorusearmastus! Kui raske on seda hoida! Sinu eeldused on siiski palju paremad kui mõningatel teistel. Nägin kogu sinu olekust, et oled helgeloomuline, elurõõmus, hea tervisega noor mees. Sinul pole vaja tühja asja pärast komistada, sinu mehiselt elav ja uhke vaist näitab sulle priipärast teed.

Saatsin lilli su ema hauale ja palun siinkohal sind need kohale asetada. Kaalusin kõik järele. Lõpuks jõudsin välja selleni, et me võime teineteisele kätt anda. Niipaljukest meest arvan veel iseendaski leidvat, et võin seda sinult, Anna pojalt, paluda.

Mul oleks tahtmine siia üles kirjutada kolm sõna, mis väljendaksid üht väikest ja paljutähendanud tõsiasja. Ma ei tee seda, vaid soovin sulle õnnerikast ja head elu. Meie elu veereb, nagu ta veereb, ja surm tabab meid, millal juhtub. Esialgu näid sa olevat järje peal, nii et minu surm võib tulla kunas tahes. Sinul ei ole sellega midagi tegemist, ja mina, kes ma nüüd tunnen end vähehaaval jõudvat «vanamehe» seisusesse — tõepoolest, ja mitte nagu poisid seal teie kompaniides —, ma kadestan sind. Aga ma mäletan kusagilt lugenud olevat, et ka ini-

mese hilisemal eluajal on oma võlud. Põnevusega ootan nende ilmnemist.

Sina, Juhani — sul on kangelas- või ennemini märtrisurma surnud onu nimi! — sina ela ja õitse edasi. Sinul on palju eeliseid, mis minu põlvkonnal puudusid. Sul on täiesti statuudikohane isamaa, kus elab õilis, ehkki pisut põikpäine rahvas. Sa oled noor, terve ja tugev, kõik teed on sulle lahti. Mina ei ole sinu isa, aga ma olin sinu ema sõber — vähemasti tema elu varakevadel ja jälle tema viimastel elunädalatel. Selle õigusega ütlen sulle käesolevas kirjas, mis õieti oli mõeldud eleegiaks sinu ema surma puhul: jää alati meheks ja inimeseks ja pea meeles, et ka sinu kõige tähtsusetumal ligimesel on samad põhiõigused mis sinulgi. Eeldades, et ta täidab sinna juurde kuuluvad kohustused.

Ja lõpuks, Anna Lepaa poeg, ela hästi ja õitse! Kui selles kirjas leidub liigset sentimentaalsust, siis andesta vanamehele.»

SAATEKS

Frans Eemil Sillanpää, 1939. aastal Nobeli kirjandusauhinnaga rahvusvaheliselt tunnustatud soome kirjanik sündis 16. septembril 1888. aastal Hämeenkyrö kihelkonnas Kierikkala külas Myllykolu popsiperes. Õde ja vend olid surnud, Eemil kasvas ainukesena. Kooliaastad viisid «vaeste vanemate hea peaga poisi» Tampere soome reaallütseumi, mis tõi kaasa üpris murrangulise kohanemise uue keskkonnaga, esmajoones kohaliku vaesema rahva ja teiselt poolt varaka tööstuskodanlusega: vabrikant Liljeroosi poja järeleaitamistundidega lahendas ta oma lütseumiaja leivamure.

Kirjanduslike katsetustega oli ta juba algkoolis algust teinud, Tamperes jätkas ta suleproovimist ja mõnigi tema pala leidis avaldamist kohalikus ajakirjas.

Koolitunnistus taskus, siirdus Eemil maale ja oli Sotavallas Lempäälä ja Loppi mõisas koduõpetajaks. Seal tutvus ta teiste kirjandushuviliste noortega; loeti palju, vaieldi kirjanduslikel ja maailmavaatelistel teemadel.

1908. aastal asus ta Helsingi ülikoolis õppima bioloogiat, muretsedes õppimiseks hoiukassast laenu. Õpingud edenesid hästi. Loodusteaduslikud huvid kujundasid tema mõtteviisi ja panid aluse elu sügavamale mõistmisele. Ühtaegu vaimustus ta Charles Darwini õpetusest kui ka Ernst Haeckeli ja Wilhelm Ostwaldi loodusfilosoofilistest, panteistliku kallakuga teooriatest. Ka pakkus vaimset ergutust tutvumine kunstnik Eero Järnefeltiga ja suhtlemine viimase pool kooskäivate kunsti-, kirjanduse- ja muusikainimestega.

Osalt tervislikel põhjustel, osalt teatavat sisemist kriisi üle elades jättis Eemil 1913. aastal siiski ülikooliõpingud pooleli ja läks tagasi vanematekoju Töllinmäele, kuhu vahepeal oli kolitud. Seal pühendus ta veendunult kirjanduslikule tööle: «Ma ei taotlenud kirjanikuks saamist, vaid oma hinge vabastamist mõningaist paineist sel ainsal viisil, mis mul oli võimalik, kuna ma näiteks ei osanud luua muusikat,» kirjutab ta mälestustes.

Tema esimene novell «Kodu hõlmast» («Kodin helmasta»)

leidis peatselt avaldamist. Seejärel jätkas ta hoolega kirjutamist ja avaldas mitu biograafilis-realistlikus laadis novelli. 1916. aastal Frans Eemil Sillanpää abiellus — ja avaldas oma esimese romaani «Elu ja päike» («Elämä ja aurinko»). Pealkiri ei ole juhuslik — see jääb õieti kogu tema loomingu juhtmõtteks: elujaatus, olemise suur lihtsus. Teos on kantud tudengiaastate bioloogilisest maailmakäsitusest, milles on selgeid mõjutusi paljuloetud Maeterlinckilt (keda ta muuseas innukalt soome keelde tõlkis) kui ka toonaselt meeliskirjanikult Hamsunilt; nii sündis omalaadne müstilis-impressionistlik romaan, kus tegelased pidevas looduse hurmas «triivivad unetabaselt oma tundmuste ja aistingute lahel» (A. Sarajas). Siiski toob Sillanpää selle teosega soome kirjandusse uue elutunnetuse: inimene kui looduse oluline, lahutamatu osa. Kui Sillanpää suurte eelkäijate Juhani Aho, Joel Lehtose, samuti Ilmari Kianto teostes (eriti tema «Räbalaranna Jooseppis») on kujutatud loodust inimese vastasena, millega peab võitlema, siis Sillanpää inimene kuulub loodusega kokku. — Ta ei vaatle loodust inimese läbi, vaid inimest looduse läbi, nagu Sillanpääd on tabavalt iseloomustanud soome kriitikud. «Aeg oli Sillanpääle eelkõige bioloogilise inimese aeg, see järgis aasta ja ööpäeva aegade vitaalset rütmi, mida ei määra kell. See oli inimolemuse tunnetuste aeg, mida mõõdab vaid tunnetuste intensiivsus... mida kõige intensiivsemas staadiumis kogetakse kui ajatut.» (A. Sarajas)

1919. aastal ilmus teine romaan «Vaga viletsus» («Hurskas kurjuus»; eesti keeles 1923). Lüürilise esikteosega võrreldes oli toimunud järsk muutus: see naturalistlike sugemetega realistlik romaan kujutas karmi argielu, mille keskseiks tegelasteks pole enam looduse rüpes tundlevad noored, vaid popsnikust punakaartlane Juha, tagasihoidlik ning silmapaistmatu inimene, kes oma passiivsusest hoolimata kistakse kodusõja sündmuste keerisesse ja hukkub. Autori sümpaatia kuulub selgelt viletsate ning rõhutute poolele.

«Vaga viletsus» oli oma aja parim, julgeim seisukohavõtt 1918. aasta sündmuste kohta — olemata kavatsuslik seisukohavõtt; Sillanpääl ei ole eesmärgiks ühiskondlik probleemiasetus, vaid ühe tagasihoidliku, elulise inimsaatuse kujutamine ja asjaomase hingeväratuste fikseerimine, sedakorda juba eetilisest aspektist. Kuid Sillanpää kui elukogenud realist suutis taht-matult jäädvustada rohkemat kui isiklikku tragöödiat.

On põhjust imestada, et see romaan üldse avaldati; «Vaga viletsus» jäi Joel Lehtose üksikute teoste kõrval soome kodusõja kujutamise klassikaks, märgib Kai Laitinen. Läks neli aastakümmet, enne kui sama ainest käsitles laiemalt Väinö Linna romaanis «Siin Põhjatähe all».

Järgnevad aastad sisaldasid otsinguid, sisemist küpsemist ja viljakat tööd: valmis kuus novellikogumikku — juba teadlikumate kriitiliste nootidega —, hulk laaste ning pikem jutustus «Hiltu ja Ragnar» (1923; eesti keeles «Hildu ja Ragnar» 1928). Neist järjekorras teine novellikogumik pealkirjaga «Armas isamaa» («Rakas isänmaani» 1919; eesti keeles 1940) käsitleb autor raskete aegade taustal keskse teemana inimsuse säilimist, inimese sügavat juurdumist kodupinnas. «Inimkonna raske surve on möödas,» kirjutab ta ühes novellis, «kõik ei või lõplikult — hävineda.»

Vahepeal oli kirjanikupere lasterohkeks kasvanud. Väike üüritud külamaja oli ahtaks jäänud, hakati plaanitsema oma elamu ehitamist. Kohaks valiti Vanaja küla ja peagi kerkis looduslikult kaunis kohas kõrgel järvekaldal uus kodu. Otsese tagasipeegelduse sellest leiame Sillanpää viimasest romaanist. Piirkond, mis Sillanpääle kirjanikuna on nii tähtis, hõlmab Hämeenkyrö, Tampere, Porvoo ja Helsingi. Kõigis tema teostes kohtame kodukihelkonna loodust ja kohanimesid; ka olustikudsündmustikud on kirjanik loonud osalt isiklikel, osalt kohalikel ainetel.

Jõulised loominguaastad olid haripunktis. 1931. aastal ilmus romaan «Noorena uinunud» («Nuorena nukkunut»; eesti keeles pealkirja all «Silja» 1935), kirjaniku kuulsaim ning tõlgituim teos. Üldse on see soome kirjanduse enamtõlgitud teoseid: ilmunud rootsi, norra, taani, islandi, saksa, hollandi, tšehhi, ungari, läti, inglise, jaapani, heebrea ja koguni bengaali keeles.

Kirjanik üllatab siin tunde- ja meelteerksusega, keele plastilisuse ja nüanssiderohkusega. Ühelt poolt hümn suvisele loodusele ja inimese-looduse ühtesulamisele võimsaks elutervikuks, teiselt poolt kaemuslik eluraamat, lugu vana talupojasuguvõsa hääbumisest, isa ja tütre viimastest eluaastatest; lugu rasketest aegadest, kitsastest oludest — ja hingejõu murdumatusest. Vaesuse ja haiguse vastukaaluks on seatud inimese — Silja — sisemised väärtused.

Ei isa Kustaa ega tütar Silja ripu asjade küljes, saatuselöökidele vaatamata säilitavad mõlemad loomupärase peenetund-

likkuse ning harmoonilisuse, mis Silja puhul tema haiguse süvenedes terava kontrastina iseäranis ilmsiks tuleb.

Ühiskondlikult võttes on Sillanpää inimesed tihti üksikud ning erandlikud, üldisesse raami sobimatud isikud, ent looduse suures skaalas muutuvad nende rahutus ja otsingud arusaadavaks. Siin Sillanpää panteistlik turvalisuse idee: inimene võib hävida, aga elu jääb.

Nii «Vaga viletsus» kui «Noorena uinunud» näitavad, kui tähtis võib olla tähtsusetutegi inimeste elu, kui laiad mõõtmed võib võtta sootuks väljapaistmatu saatus.

Kriitika on hinnanud eelkõige teose lüürilist realismi ja stiilipeenust, kuigi aja perspektiivis on ette heidetud bioloogilise surma idealiseerimist; ometi pääseb siin kirjaniku eripära ja mitmeplaanilisus vahest rohkem mõjule kui üheski tema teises teoses.

Järgmine romaan, 1932. aastal ilmunud ja samuti suurt tunnustust ning rohket tõlkimist leidnud romaan «Mehe tee» («Miehen tie»; eesti keeles 1937) on vaatenurkade ja ideaalide asetuselt otse vastupidine: küll samuti realistlik elupilt, võimutsevad aga bioloogilised tungid. Väärtustena figureerivad just need seigad, millest Silja samm-sammult loobus: inimese sügavam juurdumine maakamarasse, kodu, talu suurendamine, mehe ja naise liidu bioloogiline tingitus ning kestus. Haprale, hingestatud Siljale vastandub siin tarmukas teoinimene Alma.

Teos on läbinisti täisvereline. Luuletaja Diktoniuse sõnade järgi ««Mehe tee» on suurmehe tee — tükike soome proosa kuningateest».

Mainitud romaanid kehastavad ilmekalt Sillanpää vaadete vastuolulisust, mida rikkad ning õige mitmekesised elukogemused pigem süvendasid kui tasandasid.

Ent 1934. aastal ilmunud romaanis «Inimesed suveöös» («Ihmiset suviyössä»; eesti keeles 1936) pääseb veel kord, ja kõige kompositsioonikindlamalt, kõige harmoonilisemalt maksvusele tema tüüpiline maailmanägemus: inimesed looduse peeglis. Seda teost on nimetatud musikaalselt komponeeritud helitööks või ka lüürilis-impressionistlikuks maalinguks. Ajaliselt hõlmab teos paari suviharja ööpäeva, mahutades sesse kogu armastuse, sünni ja surma.

Seegi romaan kuulub soome kirjanduse püsivasse varasalve.

Kuues romaan «Lõikuskuu» («Elokuu») ilmus 1941. aastal. Oma ainestikult erineb see teos eelmistest romaanidest, käsitledes kibestunud kirjamehe saatust, kellele suletöö ei toonud tunnustust. Alles siin murrab läbi konkreetne hääbumise tusk.

Käesoleva väljaande teine romaan «Inimelu võlu ja vaev» («Ihmiselon ihanuus ja kurjuus»), autori viimane romaan, jõudis lugejateni 1945. aastal. Romaan, mida Sillanpää oli kavandanud ja alustanud juba kümmekond aastat tagasi, on suurelt osalt autobiograafiline, ainelt ning hoiakult 30-ndate aastate tuntud kirjanikupalgest küllaltki erinev: inimsuhete teadlikul analüüsil ja moraalsetel probleemidel on siin kesksem koht kui mistahes varasemas teoses.

Romaan on vananeva kirjaniku tagasivaade möödunule, pöördumine nooruseillusioonide poole ja nende ülistus. Sellele vastandub süvenev argipäev ning sugupõlvede vahetumise valus protsess.

Autor üllatab taas, nimelt mahlaka iroonia ja eneseirooniaga ning terava karakterijoonistusega, kuigi tervikuna kannab romaan lõpliku viimistlematuse jälgi (Sillanpää tervis oli juba pikemat aega väga halb).

Teose peategelane kirjanik Hongisto on vastuolus oma perekonnaga — välja arvatud vanem tütar —, sisemiselt võõrdunud kõigest ümbritsevast. Toivo Pekkase järgi Hongisto vaatab tõtt «inimelu vaevaga», mis näib teda igalt poolt ümbritsevat, püüab vägikaigast vedada, arveid klaarida, pageb «vaeva» eest noorusmaadele «inimelu võlu» otsima, leideski selle kunagise noorusearmastuse rüpest — kuid midagi ei aita: ei pääse argi haardest välja. Lahendust ei tule, kuivõrd lahenduseks pole kompromislik aktsepteerimine, millele n.-ö. juhatab teda Anna — Sillanpää naiseideaal. Selle toob psühholoogilise sügavusega välja Anna kiri Hongistole romaani lõpus.

Noorusearmastatule Annale vastandub Hongisto «argine» naine Laimi; teda, kunagist kaunitari, on kujutatud kalestunud, võimuka pereemana. Siiski ei ole talle omistatud ühiseid jooni Sillanpää abikaasa Sigridiga, kes oli surnud 1938. aastal. Sillanpää meenutab oma mälestustes naist erilise soojusega, kinnitades, et «see, mis noorena algas, oli tugev ning kindel», ja jätkab: «Sina olid kaheksa korda nurgavoodis, aga ma ei kuulnud kunagi, et sa oleksid sellepärast nurisenud või midagi kurtnud.»

Sillanpää keskealiste tegelaste ühisjooneks on väsimus. Hongistot näiteks ahistab otseselt see, et tema vaim pole enam endiselt värske. A. Laurila näeb Sillanpää autoportreed romaani

kahes kirjanikukujus: Hongisto näikse viitavat autori argiminale, teist, looja-mina, esindab põgusalt, kuid eriti markantselt Suokselma. Ilmsesti leidis Sillanpää endas nii boheemlast kui patriarhi.

Vanas eas kirjutas Sillanpää veel hulgaliselt vesteid ja laaste, avaldas mitu mälestusteraamatut, täiendavate mõttepõimingutega varustatud varem ajakirjanduses ilmunud artikleid ja novelle varasemast salvest, mis ühtekokku lisasid Sillanpää suurkirjaniku mainele veel omamoodi kultuuriloolise oreooli.

Frans Eemil Sillanpää suri 3. juunil 1964. aastal Helsingis.

*

Eesti lugejaskonnale on Sillanpää loomingu paremik juba üsna algusest peale tõlgete kaudu tuttav olnud. Välja arvatud «Vaga viletsus», mille tõlge pärineb silmapaistvalt soome kirjanduse tundjalt-tõlkijalt doktor August Annistilt (1899—1972), ja «Hildu ja Ragnar», tõlkinud J. Põld, on järgmised Sillanpää eestindused teinud kirjandusteadlane ning tõlkija Mart Lepik (1900—1971).

Käesolevasse sarja jõudnud «Inimelu võlu ja vaeva» on tõlkinud tänase soome kirjanduse tuntud vahendaja Harald Lepik, kes on värskelt redigeerinud ka Mart Lepiku omaaegse «Silja»-tõlke.

Minni Nurme

SISUKORD

Noorena uinunud. Tõlkinud Mart Lepik. 5
Inimelu võlu ja vaev. Tõlkinud Harald Lepik. 241
Saateks. M. Nurme 377

Франс Эмиль Силланпя. УСОПШАЯ В ЮНОСТИ. ЧАРЫ И ГОРЕСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ. На эстонском языке. Переводчики: М. Лепик и Х. Лепик. Обложка: Х. Керсна. Оформление Х. Керсна. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja T. Kokla. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja H. Tüksammel. Korrektorid A. Kolk ja K. Saag. Laduda antud 10. I 1975. Trükkida antud 16. IV 1975. Trükipaber nr. 1, 84×108/32. Trükipoognaid 24. Tingtrükipoognaid 20,16. Arvestuspoognaid 19,79. Trükiarv 50 000 «Eesti raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 24. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58. Hind 83 kop.